

SLOVENSKA SUSRETANJA:

JUG I ZAPAD

Wydano nakładem Wydziału Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego

Publikacja afiliowana przy Wydziale Polonistyki UW

Recenzenci:
Petar Bunjak
Bogusław Zieliński

Redakcja:
Jerzy Molas

Skład i łamanie:
Ignacy M. Doliński

Korekta:
Jerzy Molas

© Copyright by Wydział Polonistyki UW & Autorzy
Warszawa 2021

ISBN 978-83-66400-02-3

Druk i oprawa
Mazowieckie Centrum Poligrafii

Instytut Sławistyki Zachodniej i Południowej
Wydział Polonistyki UW

Rajna Dragičević
Dalibor Sokolović
Mina Đurić
Dejan Ajdačić

SLOVENSKA SUSRETANJA:
JUG I ZAPAD

Warszawa 2021

SADRŽAJ

<i>Patrycjusz Pajak</i> Predgovor	9
---	----------

<i>Rajna Dragičević</i> Globalizacija i leksika srpskog i drugih slovenskih jezika u XXI veku	11
---	-----------

1. Uvodne napomene
2. Globalizacija i leksika srpskog jezika
3. Izbori za reč godine
4. *Selfi* u srpskom i hrvatskom jeziku
5. Globalizacija i mogućnost predviđanja novih reči u slovenskim jezicima
6. Ekspresivizacija termina (determinologizacija) kao jezička igra
7. Pozajmljujemo reči iz engleskog jezika, ali i njihove komponente: slučaj prefiksoida *multi-*
8. Kratak osvrt na prefiksoid *mini-*
9. Doprinosi globalizacije banalizaciji leksičkog fonda

<i>Dalibor Sokolović</i> Južnoslovenski i zapadnoslovenski standardni jezici u svetlu planiranja jezika	47
---	-----------

1. Uvod
2. O planiranju jezika i standardnom jeziku

- Južnoslovenski jezici
3. Srpski jezik
  4. Hrvatski jezik
  5. Bošnjački i crnogorski jezik
  6. Slovenački jezik
  7. Bugarski jezik
  8. Makedonski jezik

- Zapadnoslovenski jezici
9. Češki jezik
  10. Poljski jezik
  11. Slovački jezik
  12. Lužičkosrpski jezici
  13. Kašupski jezik

Zajedničke razvojne karakteristike

14. Konvergentni i divergentni procesi
15. Diglosija
16. Tipovi planiranja standardnih jezika
17. Zaključne napomene

Mina Đurić

**Interdisciplinarni i intermedijalni pristupi promenama
poetičkih paradigmi u srpskoj, slovenskim i svetskoj književnosti
XX i XXI veka**

83

1. Uvodne napomene: mogućnosti interdisciplinarnih i intermedijalnih pristupa književnosti
2. Narativna kostimografija: od (dezintegracije) realističkog geopoetičkog markera do modernističke interiorizacije pripovedne perspektive
3. Vizuelno neviđeno: od modernističkog prevrednovanja pejzaža do (proto)avangardnog prevrednovanja žanra
4. Intermedijalna resemantizacija predloška: *muzikalizacija* teksta na granici modernizma i avangarde
5. *Verbalna muzika* (prevoda) avangardnih dela
6. Poezija na pozornici: avangardna teatrologija
7. Eliotovsko tumačenje tradicije u poznom modernizmu: integralne slovenske antologije poezije
8. *Poetska entomologija* (poznog) modernizma: od estetike ružnog do *inteligencije roja*
9. Ima li fantastika kraj? Od modernističke fantastike priče do postmoderne fantastike teksta
10. *Medijamorfoze* teksta: od modernističkog talasa do postmodernog kvanta teksta
11. Zaključna razmatranja: budućnost interdisciplinarnih i intermedijalnih pristupa književnosti

Dejan Ajdačić

Poljsko-srpske književne veze – prevodi i recepcija

147

Okvirne postavke

1. Pred-istorija
2. Okvirne teorijske postavke

Poljski prevodi srpske književnosti

3. Bibliografski izvori
4. Srpska književnost u književnoistorijskim pregledima na poljskom jeziku
5. Srpska književnost u poljskim antologijama
6. Poljske izdavačke serije

7. Časopisi
8. Poljski prevodioci srpske književnosti
9. Srpski srednji vek
10. Srpski 18. vek
11. Poljski prevodi srpske narodne poezije
12. Romantizam
13. Realizam
14. Srpski modernizam i međuratna književnost
15. Srpska avangarda
16. Srpska poezija 20. veka
17. Poratna proza
18. Posle 1990.
19. Žanrovi sa ruba
20. Srbija i Srbi u poljskoj književnosti
21. Književnost za decu
22. Srpska drama
23. Poljski putopisi po Srbiji

Poljska književnost u srpskim prevodima

24. Dosadašnja istraživanja
25. Antologije poljske književnosti na srpskom jeziku i njihovi priređivači
26. Časopisi
27. Srpski prevodioci poljske književnosti
28. Starija poljska književnost
29. Poljska narodna književnost
30. Poljski romantizam
31. Poljske komedije, samo komedije...
32. Poljski realizam
33. Poljski modernizam i avangarda
34. Međuratna poljska književnost
35. Posleratna poljska književnost
36. Naučna fantastika
37. Poljska poezija
38. Emigrantska poljska književnost
39. Proza posle 1990.
40. Poljska savremena drama
41. Aforizmi
42. Etnostereotipi – imagologija: Poljska i Poljaci u srpskoj književnosti

Zaključna razmatranja

PREDGOVOR

Troje srpskih nastavnika sa Filološkog fakulteta Univerziteta u Beogradu gostovalo je tokom letnjeg semestra akademske 2018/2019. godine na Institutu za zapadnu i južnu slavistiku Fakulteta polonistike Univerziteta u Varšavi i održalo ciklus predavanja, namenjenih uglavnom studentima srbistike, pod zajedničkim nazivom Južnoslovenske-zapadnoslovenske jezičke, književne i kulturne paralele. Doc. dr Dalibor Sokolović sa Katedre za slavistiku pažnju je posvetio problematici jezičke politike u zapadnoslovenskim i južnoslovenskim zemljama, predstavljajući je iz istorijskog ugla i uzimajući u obzir savremenu situaciju. Predstavnic Katedre za srpsku književnost sa južnoslovenskim književnostima, doc. dr Mina Đurić govorila je o prednostima korišćenja interdisciplinarnе i intermedijalne perspektive u čitanju zapadnoslovenskih i južnoslovenskih književnosti u kontekstu svetskih književnosti. Prof. dr Rajna Dragičević sa Katedre za srpski jezik sa južnoslovenskim jezicima analizirala je leksičke promene koje su se odigrale u srpskom i poljskom jeziku na početku 21. veka.

Srpski predavači posetili su Varšavu u okviru kratkoročnih studijskih boravaka koji se stipendiraju iz Srednjoevropskog programa za univerzitetsku razmenu (Central European Exchange Program for University Studies – CEEPUS). U ovom programu, pored Univerziteta u Varšavi i Beogradu, učestvuju i drugi univerziteti iz Poljske i Srbije, kao i iz Češke, Slovačke, Austrije, Mađarske, Rumunije, Hrvatske, Slovenije, Bugarske, Albanije, Kosova, Bosne i Hercegovine, Makedonije i Crne Gore. Već dvadeset pet godina, CEEPUS je pokrovitelj razmene predavačkih i istraživačkih iskustava na univerzitetskom nivou u široko shvaćenoj oblasti srednje Evrope, koja se proteže u trouglu između Baltičkog, Jadranskog i Crnog mora. Korisnici stipendija su kako studenti tako i nastavno osoblje. Nesumnjiva prednost ove ponude je transparentan i brz postupak odobranja stipendija.

Funkcionisanje Srednjoevropskog programa za univerzitetsku razmenu u velikoj meri zavisi od organizacione saradnje između univerzitetskih jedinica (fakulteta, instituta, katedara, odeljenja), tačnije između naučnih radnika koji predstavljaju ove jedinice i koji su uključeni u organizaciju razmene studenata i predavača. Kad je reč o gostujućim predavanjima doc. dr Dalibora Sokolovića, doc. dr Mine Đurić i prof. dr Rajne Dragičević na Univerzitetu u Varšavi, razmenu je sa srpske strane vodila prof. dr Rajna Dragičević. Na njenu inicijativu je nastala i ova knjiga, koja se sastoji od pisanih verzija pomenutih predavanja, dopunjenih tekstom o srpsko-poljskim književnim vezama prof. dr hab. Dejana Ajdačića sa Instituta za klasične studije i slavistiku Filološkog fakulteta Univerziteta u Gdanjsku. Nadajmo se da će zahvaljujući podršci

Srednjoevropskog programa za univerzitetsku razmenu saradnja beogradske i varšavske slavističke sredine nastaviti da se razvija, donoseći nove obrazovne i naučne koristi za obe akademske zajednice.

Patrycjusz Pająk

Rajna Dragićević

GLOBALIZACIJA I LEKSIKA SRPSKOG I DRUGIH SLOVENSКИH JEZIKA U XXI VEKU

1. Uvodne napomene

U ovom delu knjige biće opisani neki aspekti leksičkih promena koje se odvijaju danas, pred našim očima, pod vidljivim uticajem globalizacije. U fokusu će biti leksika srpskog jezika, ali će se navoditi primeri i iz drugih slovenskih jezika s ciljem da se ukaže na činjenicu da se iste ili slične leksičke promene dešavaju u svim slovenskim jezicima. Pokazaćemo kako se neke reči iz engleskog jezika munjevitom brzinom šire u veliki broj jezika-primalaca. Pozajmljenice često nestaju isto tako brzo kao što su nastale i proširile se. Popularnosti i pozajmljivanju nekih reči doprinose i izbori za reč ili antireč godine, meseca, nedelje, dana, pa ćemo predstaviti neke od reči-pobednica ovakvih manifestacija. Ispostavilo se da to nisu reči koje označavaju najnovije naučne pronalaskе, već pojmove iz popularne kulture, koji svedoče o globalnoj banalizaciji življenja. Za reči godine i mnoge druge anglicizme ponekad teško pronalazimo zamenu, a kako se predlažu domaće reči i kako se završavaju takvi pokušaji predstavićemo na primeru reči *selfi* i inicijativi da se za nju pronade zamena u srpskom i hrvatskom jeziku. Pozajmljuju se reči, ali i tvorbeni modeli. Zapazili smo da reči načinjene prema nekim internacionalnim tvorbenim modelima ulaze u samo neke slovenske jezike, ali ne u sve, pa se postavlja pitanje zbog čega je to tako. Odgovor na ovo pitanje pokušaćemo da damo na primerima ekspresivnih reči nastalih pomoću sufiksa *-saurus* i *-oid*, koje su se proširile u ruskom, poljskom, češkom i još nekim slovenskim jezicima, ali ih nema u srpskom. Postavlja se pitanje možemo li očekivati da će se takvi derivati ipak pojaviti u srpskom jeziku i da li nam globalizacija omogućava da predvidimo nastanak novih reči. Pažnju ćemo posvetiti i nekim prefiksoidima, a to su *nano-*, *multi-* i *mini-*. Ispostavilo se da se reči nastale tvorbom dinamično menjaju, upotreba afiks(oid)a je stalno u previranjima, pa se leksičke promene najupadljivije zapažaju upravo na njima. Reči sa prefiksoidom *nano-* privukle su našu pažnju jer ih početkom XXI veka uopšte nije bilo, a danas se njihov broj naglo uvećava, što svedoči o direktnoj vezi između jezika, na jednoj strani, i društvenih i naučnih promena, na drugoj. Što se više razvija nanotehnologija u savremenom svetu, uvećava se i broj reči za pojmove iz te oblasti. Ovaj prefiksoid se čak koristi i u tvorbi ekspresivnih reči, pa predstavlja dobar primer za determinologizaciju, jedan od produktivnih načina za bogaćenje leksičkog

fonda. Prefiksoid *mini-*, a ponekad i *multi-*, sve se češće upotrebljavaju kao samostalne reči, nepromenljivi determinatori, što je takođe doneo XXI vek, a predstavlja direktan uticaj na gramatički sistem slovenskih jezika u kojima su pridevi skoro uvek promenljive reči. Posebnu pažnju posvetili smo korpusnom ispitivanju upotrebe prefiksoida *multi-*, jer smo želeli da pokažemo sve faze usvajanja jedne tematski i tvorbeno povezane grupe reči. Na kraju ovog dela knjige, predstavili smo najnovije reči iz srpskih medija i pokazali na koji način, kroz neologizme, možemo istraživati uticaj globalizacije na banalizaciju leksičkog fonda i našeg življenja uopšte.

2. Globalizacija i leksika srpskog jezika¹

Kao i u mnogim drugim društvenim pojavama i odnosima savremenog doba, globalizacija je jedan od dominantnih pokretača leksičkih promena u većini slovenskih i evropskih jezika.

U Moskvi je, 2009. godine, održana naučna konferencija Komisije za tvorbu reči Međunarodnog slavističkog komiteta, koja je bila posvećena inovacijama u tvorbi reči i novim rečima u slovenskim jezicima. Stručnjaci za leksikologiju i tvorbu reči iz svih slovenskih zemalja referisali su o leksičkim novostima u svojim jezicima. Svi su prikupili i predstavili bogatu građu iz rečnika neologizama svih slovenskih jezika. Iznenađujuća je bila činjenica da su spiskovi neologizama u svim jezicima bili skoro podudarni. Tako su, recimo, u svim jezicima kao neologizmi zabeležene lekseme ovog tipa: *biznis-klub*, *master-klas*, *fitnes-klub*, *džez-koncert*, zatim brojne lekseme koje se završavaju na *-izacija* (*birokratizacija*, *internetizacija*, *radikalizacija*, *vulgarizacija*, *aromatizacija*), lekseme sa sufiksom *-(ija)da* (*parlamentijada*, *šubertijada*, *rolerijada*, *ekonomijada*), lekseme na *-ist(a)* (*humanist*, *idealist*, *naturalist*, *iluzionist*, *kompjuterist*) itd.

Ako skupove reči u različitim jezicima predstavimo u vidu koncentričnih krugova, može se reći da je samo centralni deo tih krugova ostao stabilan. Najvažnije i najfrekventnije reči nisu se promenile. Periferijski nivoi svih jezika sve više liče jedni na druge, tj. leksika za nove pojave i procese gotovo da je izjednačena u svim slovenskim jezicima. Kao što u svim gradovima Evrope niču iste prodavnice u kojima se prodaju isti proizvodi, tako se i jezici popunjavaju istim rečima. I kao što domaći proizvođači mukotrпно pokušavaju da zadrže domaće fabrike i prodavnice svoje robe, a malo ko od njih u tome ima uspeha, tako i jezici širom Evrope mukotrпно pokušavaju da zadrže svoj identitet, a u tome uspeva samo najstarija, bazična leksika (na primer, ona kojom se označavaju delovi tela, delovi kuće, najvažnije radnje itd.).

Savremena tehnologija omogućila je da se, zajedno sa informacijama, velikom brzinom šire i reči za različite pojave. Evo jednog primera za uticaj globalizacije na internacionalizaciju leksike.

¹ Poglavlje 2 nastalo je na osnovu znatno skraćene i izmenjene verzije rada Rajne Dragičević „О неким проблемима творбе неологизама у настави српског као матерњег или страног језика” (Dragičević 2016a).

Pre nekoliko godina, jednog vrelog leta, verovatno prvo u Britaniji, objavljena je vest o zabavi mladih britanskih turista koja se sastojala u tome da u letovalištima širom sveta skaču sa balkona svojih hotelskih soba u bazen ispred hotela. Domišljati novinar je novi sport nazvao *balkoning*. Istog dana, valjda u nedostatku ozbiljnih tema, vest se proširila po celom svetu. Čak je i u najvažnijoj i najformalnijoj informativnoj emisiji u Srbiji, a to je drugi dnevnik Radio-televizije Srbije, voditelj pročitao vest o balkoningu, pa je nova reč počela da se širi među govornicima srpskog jezika koji su jedni drugima prepričavali vest o novom sportu. Širenju vesti (a samim tim i nove reči) umnogome je doprineo snimak skokova na internet portalu YouTube. Snimak je obišao svet pod nazivom *balkoning*.

Ova reč se munjevito proširila, ali je brzo i nestala iz srpskog i mnogih drugih jezika. Pojava takozvanih *jednodnevnih reči* takođe je odlika globalizacije. Kao što se kišobrani prave da traju jednu sezonu ili za jednu upotrebu (pa ako duže opstanu, začudimo se i obradujemo), tako se i jezičke oznake za brojne društvene beznačajnosti koje kratkotrajno plene pažnju naglo pojavljuju i brzo nestaju. Ovo, naravno, ne važi za sve nove reči. Neke od njih postaju trajni(ji) deo leksičkog sistema jezika-primaoca.

Važno je imati u vidu da je megalomanski uvoz reči samo propratna pojava uvoza proizvoda, ali i pogleda na svet, kulture, sistema vrednosti. U jednom paketu gubimo i jezik i identitet. Valjalo bi razmisliti o tome.

3. Izbori za reč godine²

U globalističkom, potrošačkom društvu željom senzacija, građanstvo se stimuliše izborom ekskluzivnog, vrhunskog, najupadljivijeg u najrazličitijim kategorijama – od hitova u muzici i modi do hit teorija u nauci. Važno je samo da hit ima ograničen rok trajanja i da posle kratkog vremena bude zamenjen novim hitom. U takvom svetu, nije nimalo neobično to što su se poslednjih decenija, prvo u Americi, a zatim i u mnogim drugim zemljama, proširili izbori za reč godine. Pažnja javnosti širom sveta posebno je usmerena na engleske reči godine, jer se u globalističkom svetu u kojem živimo očekuje, a tako obično i bude, da reči koje američki i britanski leksikografi proglase engleskim rečima godine brzo postanu deo leksičkog fonda svih evropskih jezika.

Izdavačke kuće se utrkuju koja će svoju reč godine što bolje plasirati na tržištu, da bi se preko interesovanja za pobedničku reč povećala prodaja njihovih izdanja. Kriterijumi za izbor su različiti, ali svi se uglavnom slažu da to treba da bude reč koja je sasvim nova ili se relativno nedavno pojavila, važno je i da se u toku prethodne godine intenzivno upotrebljavala, a na značaju dobija i ako stručnjaci procenjuju da će opstati u jeziku i da će se još dugo upotrebljavati. U poslednje vreme, važan kriterijum jeste i upadljivo povećanje frekvencije upotrebe neke reči u odnosu na njenu učestalost proteklih godina.

² Poglavlje 3 nastalo je na osnovu znatno skraćene i prilagođene verzije rada Rajne Dragičević „О изборима за Реч године и њиховој оправданости” (Dragičević 2016b). Neki delovi poglavlja objavljuju se prvi put. Tekst je dostupan i na adresi: <http://www.politika.co.rs/sr/clanak/344268/Култура/Оцењивање-неоцењивог>.

Koliko nam je za sada poznato, najstariji izbor za reč godine (*Wort des Jahres*) održan je u Nemačkoj još 1971. godine, u organizaciji Društva za nemački jezik (*Gesellschaft für deutsche Sprache – GfdS*), a ta akcija se bez prekida sprovodi od 1977. godine, dakle pune četiri decenije. Prvobitni razlozi za ovaj izbor tiču se borbe za očuvanje i unapređivanje jezičke kulture. Kasnije su se Nemačkoj pridružile i druge zemlje nemačkog govornog područja, pa Austrija bira reč godine od 1999. godine, Lihtenštajn – od 2002, a Švajcarska od 2003. godine. U Americi se reč godine bira od 1991. godine. Ovu tradiciju zasnovalo je Američko dijalektološko društvo (*American Dialect Society*). Danas je najpopularniji izbor za američku reč godine, i to, posebno, izbor koji organizuje ugledna izdavačka kuća koja izdaje Oksfordski rečnik engleskog jezika. Leksikografi ove izdavačke kuće organizuju dva izbora – američki i britanski. Pobjednik oba takmičenja je najčešće ista reč, ali ne mora uvek tako biti. Tako je, na primer, 2009. godine, britanska reč godine bila *simples*, a američka *unfriend*.

Urednici Oksfordskog rečnika engleskog jezika izabrali su za reč 2018. godine pridev *toxic* 'toksičan'. Cilj je, kako stoji na sajtu Oksfordskog rečnika, da se izabere reč koja odražava emocije, raspoloženje, uverenja koja karakterišu naciju tokom određene godine. Reč je, po poreklu, latinizam i ni po čemu ne predstavlja novu reč u engleskom jeziku, ali su leksikografi Oksfordskog rečnika primetili da se tokom 2018. godine taj pridev 45% učestalije pretraživao u njihovom elektronskom rečniku. Oni su zapazili i naglasili da se reč *toxic*, 2018. godine, javljala u velikom broju različitih kolokacija, da je proširila upotrebu i da se često koristila i metaforički. Ugrubo su sistematizovane oblasti u kojima je ovaj pridev najčešće upotrebljavan, pa je zaključeno da su to sledeći domeni: 1) hemija; 2) mišićavost; 3) supstanca; 4) gasovi; 5) okolina; 6) međuljudski odnosi – ljubavne veze; 7) kultura; 8) otpad; 9) alge; 10) vazduh.

Po sličnom kriterijumu, reč godine birala je i druga značajna američka leksikografska kuća, a to je Merijem Vebster (*Merriam-Webster*). Za reč 2018. godine izabrali su reč *justice* 'pravda', jer se ona, po njihovim podacima, pretraživala 74% učestalije u 2018. godini nego 2017. godine.

Možda najprecizniju sliku sveta u kojem živimo pruža reč 2018. godine prema izboru Kolinsovog rečnika engleskog jezika (*Collins English Dictionary*). Ova kuća je izabrala reč *single-use* 'za jednu upotrebu'. Ova reč se često koristi da odredi predmete, obično plastične, koji služe samo za jednu upotrebu, a zatim se bacaju.

Opisaćemo, kao primer, i izbor za reč 2014. godine.

Uredništvo Oksfordskog rečnika engleskog jezika (*Oxford English Dictionary*) izabralo je za reč 2014. godine imenicu i glagol *vape* [vejp], koja predstavlja skraćenicu od glagola *vapour* ili *vaporize*. *Vape* kao imenica označava elektronsku cigaretu, a kao glagol (*to vape*) odnosi se na udisanje ili izdisanje sadržaja elektronske cigarete. U obrazloženju izbora za reč godine stoji objašnjenje da je 2014. godine postojala trideset puta veća šansa da se susretamo sa rečju *vape* nego, na primer, dve godine ranije i da se tokom 2014.

godine udvostručila upotreba ove reči. Osim toga, potražnja za elektronskim cigaretama se povećava, a po zapadnim zemljama sve intenzivnije niču *vejp-kafei*.

Uredništvo Kolinsovog rečnika engleskog jezika za reč 2014. godine izabralo je *photobombing* [*fotobombing*]. Ova reč se koristi da označi upadanje u kadar za vreme nečijeg fotografisanja, a da osoba ili osobe koje se fotografišu nisu toga svesne. U obrazloženju uredništva Kolinsovog rečnika za *photobombing* kao reč godine stoji da se reč prvi put pojavila 2008. godine, a da su je 2012. godine leksikografi uključili u ovaj rečnik zato što su se i neke poznate ličnosti (čak i sama engleska kraljica) pojavljivale u ulozi osoba koje se neočekivano nalaze na nečijim privatnim fotografijama.

Da ni Rusi nisu ostali imuni na ove izbore (kao i na mnoge druge američke priredbe), pokazuje da je za rusku reč godine za 2014. izabrana reč *крымнаш* [*krimnaš*], koja je nastala od rečenice *Krim je naš*. Reč ima više značenja – koristi se kao patriotska parola, preciznije lozinka, zatim kao ironična parola (npr. *Rublja pada, nema novca, ali – krimnaš*) i, na kraju, služi da označi osobu koja je pristalica odvajanja Krima od Ukrajine.

Pored izbora za reč godine, organizuju se i izbori za antireč godine, za izraz godine, zatim za reči meseca, nedelje, decenije, veka, milenijuma, pa čak i za reč dana. Tako je, na primer, Američko dijalektološko društvo za reč poslednje decenije XX veka izabralo reč *web* [*veb*], za reč prve decenije XXI veka – *google* [*gugl*], a za reč XX veka – *jazz* [*džez*].

Ovakva takmičenja ukazuju (bar) na dve pojave. Prva je poželjna – danas je u nekim zemljama moguće pratiti sudbinu reči u medijima. Može se relativno precizno utvrditi kada se neka reč prvi put upotrebila, koliko se frekventno upotrebljava, da li njena učestalost vremenom raste ili opada. To znači da stručnjaci koji se bave rečima mogu utvrditi i pratiti njihovu sudbinu, a to je značajno zbog leksičkog normiranja jezika. U Srbiji je nemoguće sprovesti leksičko normiranje jer ne znamo, već samo naslućujemo, realno stanje u leksici – koje to reči ulaze u srpski jezik, a koje ga zauvek napuštaju.

Druga strana izbora za reč godine je ona nepoželjna, mračna. Obrazloženja koja se daju za izbor reči godine pokazuju da su ta takmičenja uglavnom daleko od lingvistike. Stiče se utisak da se bira društvena, politička ili estradna pojava godine, a ne reč godine. Takođe, kroz izbor takvih pojava godine zadenutih u reči godine postaje evidentno koliko je naša stvarnost trivijalna i kakve beznačajnosti ispunjavaju naše živote i dobijaju na značaju. Na delu je, kako nekim drugim povodom kaže akademik Predrag Piper (2014: 281), „kulturna globalizacija kao kokakolizacija” i „kulturna globalizacija kao globalno zaglupljivanje”. Ovakve akcije motivisane su marketinškim pobudama – za reklamiranje izdavačkih kuća, industrijskih proizvoda, političkih poteza i njihovih nosilaca. To je estradni poduhvat čiji je krajnji cilj zarada. Reči koje pobeđuju na izborima spadaju u neologizme koji se, zahvaljujući globalizaciji, lako i brzo šire po celom svetu i postaju deo leksičkog fonda svih jezika. Popularnost koju stiču na izborima za reč godine samo ubrzava taj proces. Danas, na primer, svi mladi ljudi znaju šta znači *selfi* (koja je bila proglašena za reč 2013. godine prema Oksfordskom rečniku) i svi je upotrebljavaju, poneki znaju i šta

je *fotobombing* (a uskoro će svima biti poznata), iako još uvek ne znamo šta je *vejp* (ali ćemo je, sasvim je izvesno, vrlo brzo upoznati i koristiti je).

Deprimirajuće je živeti u svetu u kojem *vejpovi* i *fotobombinzi* ispunjavaju pažnju svih građana sveta, a toliko toga važnog ostaje neprimećeno.

4. *Selfi* u srpskom i hrvatskom jeziku³

Zadržaćemo se na reči *selfi* i to iz nekoliko razloga. Prvo – ova reč se proširila u sve svetske jezike i pokazuje na koji način razvoj savremene tehnologije utiče na leksičke promene. Drugo – ova reč ukazuje na dominantan uticaj engleskog jezika na mnoge jezike. Reč *selfie* (*selfi*) uredništvo Oksfordskog rečnika izabralo je za reč 2013. godine. Danas se ona sve više širi i stapa sa drugim rečima, što predstavlja izvoriste novih neologizama (isp. Halonja i Hudeček 2014: 26): *helpie* = *hairstyle* + *selfie* (fotografija vlastite kose), *welfie* = *workout* + *selfie* (fotografija na kojoj se vidi autor tokom ili nakon telesnih vežbanja), *drelfie* = *drunk* (*en*) + *selfie* (fotografija alkoholizovanog autora), *bookselfie* = *book* + *selfie* (fotografija na kojoj se vidi i knjiga koju autor čita) itd.

Hrvatski lingvisti Antun Halonja i Lana Hudeček (2014) sproveli su zanimljivo istraživanje. Tražili su od zagrebačkih studenata da pokažu svoju kreativnost u osmišljavanju prevoda za reč *selfi*. Evo njihovih rešenja: *autofotografija*, *autoportret fotografija*, *autoportret*, *autoslika*, *digiportret*, *egoslik*, *fotoautoportret*, *jaslik*, *ja-slika*, *licić*, *osobna fotografija*, *osobna slika*, *osobnica*, *osobnjača*, *osobnjak*, *samnica*, *samnič*, *samo klik*, *samo slika*, *samoljubić*, *samoportret*, *samosličak*, *samoslik*, *samoslika*, *samoslikanje*, *samoslikavanje*, *samoslikić*, *samotret*, *seba*, *sebeljubić*, *sebeslik*, *sebić*, *sebičlika*, *sebičnost*, *sebičnjača*, *sebičnjak*, *sebić*, *sebičnica*, *sebifotkić*, *seboslik*, *segled*, *selbić*, *selfasnjača*, *selfić*, *solić*, *soloslika*, *svojfotkić*, *svojica*, *vlastoslik*, *zrcalka*, *zrcalnica*.

Nemoguće je sprečiti prodor novih kulturoloških fenomena, ali možda je moguće uticati bar na leksiku kojom se ti fenomeni imenuju. Bogatstvo rešenja koja su ponudili hrvatski studenti to dokazuje. Najfrekventniji odgovori su bili: *samoslika*, *sebić* i *osobnjača*. Kada se prikupe različita rešenja, stupaju normativisti koji treba da se opredele za najbolje rešenje. Imajući u vidu temeljna načela jezičkog normiranja koja navode u svom radu, A. Halonja i L. Hudeček (2014) pokušali su da se opredele za najbolje rešenje. Nisu se zadovoljili samo time da prihvate najfrekventniji odgovor. U radu se od tih temeljnih pravila navode sledeća: (1) domaća reč ima prednost pred stranom (*selfić* zbog toga ne može biti dobro rešenje), (2) kraći naziv ima prednost nad dužim (zbog toga u neprihvatljiva rešenja spadaju *autoportret fotografija*, *osobna fotografija*, *fotoautoportret*), (3) nazivi moraju biti usklađeni sa pravopisnom, fonološkom, morfološkom i tvorbenom normom (npr. *samotret* ima neprihvatljiv tvorbeni model, *digiportret* uvodi novi prefiksoid), (4) nazivi koji se već koriste za imenovanje nekih pojmova ne mogu se uzeti u razmatranje (npr. *autoportret*), (5) reči ne smeju biti suviše slikovite (npr. *egoslik*, *licić*, *samnica* itd.).

³ Poglavlje 4 predstavlja u celini preuzet tekst Rajne Dragičević „Прилог лексичком нормирању (на примеру неологизма *селфи*)” (Dragičević 2015a); <https://core.ac.uk/download/pdf/225621633.pdf>.

Na kraju, A. Halonja i L. Hudeček iznose mišljenje da je *sebić* najbolji predlog za novu reč koja bi zamenjivala reč *selfi* u razgovornom stilu, dok je *samoslika* ocenjena kao najbolji predlog zamene za *selfi* u tzv. stručnom nazivlju.

Ovo istraživanje privuklo je našu pažnju iz više razloga. Prvo – ono pokazuje put kojim treba ići u rešavanju problema u vezi sa gomilanjem engleskih reči u leksičkim fondovima svih jezika, pa i srpskog. Treba, dakle, ponuditi prevod. Treba se na svim poljima boriti protiv „globalizacije kao glorifikacije jednih i 'grobarizacije' drugih” (isp. Piper 2014: 283). Drugo – brojna rešenja koja su studenti ponudili, bez obzira na ogrešenja o normu, pokazuju da i jezik i govornici poseduju potencijal da se odbrane od engleske leksike. Treće – čini se da taj potencijal treba negovati kroz zadatke ove vrste koji se postavljaju pred govornike. Četvrto – nemoguće je obavezati govornike da se pridržavaju ponuđenog rešenja stručnjaka, ali mnogo znači već i sama činjenica da su stručnjaci ponudili odgovarajuće rešenje i da se do njega došlo pravilnim putem – od jezičkog osećanja govornika, preko stručne intervencije normativista, do sasvim prihvatljive i uklopljive nove lekseme. I još jedan razlog nam budi interesovanje za ovo istraživanje. Naime, već skoro četvrt veka srpski i hrvatski jezik razvijaju se odvojeno. Postavlja se pitanje dokle su stigli u tom razdvajanju. Da li govornici još uvek imaju isto jezičko osećanje, posebno oni koji su rođeni u vreme nakon raspada srpskohrvatske jezičke zajednice? Zato smo odlučili da isto pitanje postavimo beogradskim studentima i da utvrdimo kakve predloge oni nude za prevod engleske reči *selfi*. Pošto se u Hrvatskoj više radi na prevođenju stranih reči nego u Srbiji, pitamo se i da li je hrvatskoj omladini taj proces bliži, da li oni nude više prevodnih rešenja nego srpski studenti i da li su ti predlozi raznovrsniji.

Evo predloga studenata koji studiraju srpski jezik na Filološkom fakultetu Univerziteta u Beogradu. Ispitivanje je sprovedeno 12. i 23. februara 2015. godine: *autoportret, autofotografija, autoslika, jajić, ja-slika, ličnjak, lična fotografija, narcis, narcisić, ogledaloslik, osobnjak, pozerisanje, portret, samoja, „samo ja“-slika, samić, samoljublje, samoslik, samoslika, samoslikanje, samoprikaz, samoslikač, samofotka, samofotografija, samoškljoc, sviđopecač, svoje-ljub, svojeručna fotografija, svojografija, svojić, svojka, svojko, svojfot, sebeclic, sebeljub, sebić, sebičnjak, slikoseb, sopstvena slika, sopstvenik, sopstvenjak, sopstvenost.*

Najfrekventniji odgovori su *samoslika, sebić* i *svojko*. Uz odgovor *sviđopecač* stoji komentar: „zbog skupljanja lajkova na fejsbuku.” Najzanimljiviji komentar dao je student koji je odgovorio *samoškljoc*, a u zagradi je dodao: „jer je *sebić* kroatizam.” Dakle, leksema koja još nije nastala proglašava se kroatizmom, što je zanimljivo za našu temu. S jedne strane, nema razlike u upotrebi tvorbenih modela, a sa druge – razlika je toliko upečatljiva da čak i za još uvek nezaživele reči uspostavljamo distinkciju *srbizam – kroatizam*.

Odgovori srpskih i hrvatskih studenata su slični, a posebno je zanimljiva činjenica da su dva najfrekventnija odgovora ista – *sebić* i *samoslika*, dok se treći najfrekventniji hrvatski odgovor *osobnjača* uopšte ne javlja među srpskim odgovorima (jer se leksema *osobni* od koje je građena tvorbeno osnova

gotovo ne upotrebljava u savremenom srpskom jeziku). I ostala rešenja su slična ili ista, što svedoči o tome da je jezičko osećanje, uprkos komentaru studenta koji je opisan u gornjem pasusu, ostalo isto, kao i tvorbeni modeli. Bilo bi preterano na osnovu ove crtice donositi zaključak da su u lingvističkom smislu srpski i hrvatski i dalje jedan jezik, ali ovo zapažanje svakako treba uzeti u obzir.

I u srpskom jeziku postoje isti razlozi kao i u hrvatskom da se *sebić* i *samoslika* upotrebljavaju umesto *selfi*. Najvažnije od svega jeste razmisliti o značaju prevođenja engleskih reči koje nekontrolisano nadiru u srpski jezik. U tome ih obilato podržavaju titule u izborima za reč dana, meseca, godine, decenije ili veka. Krajnje je vreme da počnemo da sprovodimo leksičko normiranje srpskog jezika.

5. Globalizacija i mogućnost predviđanja novih reči u slovenskim jezicima⁴

U globalnom svetu, u kome smo svi povezani i gde nema granica, zanimljivo je pratiti na koji način se jezičke, pre svega, tvorbeno tendencije prelivaju iz jezika u jezik. Proces obično ide od engleskog jezika ka svim ostalim jezicima. Manje je neobično to što se neka leksička ili tvorbeno tendencija slobodno, lako i brzo širi, pa obuhvata sve jezike ili većinu jezika, ali ono što izaziva potrebu za analizom jeste činjenica da ima i onih jezičkih tendencija koje se prihvate u nekim jezicima, dok u drugima ostaju izvan pažnje govornika. Postavlja se pitanje zbog čega se u eri ekspresivizacije svih jezika u nekim slovenskim jezicima prihvataju određena internacionalna jezička sredstva kao efektivna, duhovita, neobična, a u drugima se ta sredstva ne prihvataju, iako su svi slovenski jezici podjednako izloženi stranom uticaju. Da li to znači da će tendencijski talas u budućnosti zahvatiti i jezik koji trenutno nema tu mogućnost ili će se jezik do kraja opirati? Ako hoće, zbog čega će se opirati?

Druga pojava na koju želimo da skrenemo pažnju, a u vezi je s ovom koja je upravo opisana, jeste pitanje predvidljivosti usvajanja nekog tvorbenog modela i procena stepena usvojenosti. Ako se određeni model proširio u srodnim jezicima (u ovom slučaju u slovenskim jezicima) i ako pretpostavljamo mogućnost njegovog širenja u srpskom jeziku, može li se proceniti u kojoj je fazi taj proces? Polazimo, naime, od istraživanja N. D. Goljeva (1989; 2010), po kome je tvorba reči evolutivni proces, pa u prvoj fazi usvajanja nekog tvorbenog modela postoji određena vrsta mentalne pripreme govornika, tj. njihovog psihološkog upoznavanja i zbližavanja sa modelom, koje će se završiti prihvatanjem i širenjem datog tvorbenog modela. Pokušaćemo da predvidimo usvajanje dva tipa tvorenica koje su rasprostranjene u drugim slovenskim jezicima na osnovu analize stepena psihološke pripremljenosti govornika srpskog jezika za date tvorbeno modele.

Inspiraciju za ovo istraživanje dobili smo čitajući rad ruske i poljske lingvistkinje E. Korjakovceve (2016) o nekim tvorbenim formantima čija se ekspresivna upotreba, preko engleskog jezika, proširila na neke slovenske jezike

⁴ Poglavlje 5 predstavlja donekle izmenjen, znatno skraćen i prilagođen rad Rajne Dragičević „Неке тенденције у творби речи у савременом српском језику” (Dragičević 2018).

(npr. ruski), a nema je u srpskom i nekim drugim slovenskim jezicima. Pitamo se zbog čega je to tako i da li i u srpskom jeziku možemo, pod uticajem globalizacije, očekivati iste procese.

E. Korjakovceva započinje svoje istraživanje o okazionalnim pejorativima u slovenskim jezicima nastalim internacionalnim formantoidima (kako ih ona naziva) *-saurus*, *-(o)holik*, *-oid*, *-(o)nomika* opservacijom da je u postmodernističkom društvu ekspresivnost postala jedna od najvažnijih pokretačkih sila jezičke evolucije, što se objašnjava globalnim snižavanjem, masovnom emocionalizacijom društvene i oficijelne komunikacije. Ekspresivnost, tj. emocionalna percepcija stvarnosti i stremljenje ka njenom prenosu recipijentu promoviše nastajanje novih jezičkih sredstava (stilskih, leksičkih, tvorbenih) za snažan prenos misli i osećanja.

Na osnovu istraživanja E. Korjakovceve (2016), pažnju ćemo usredsrediti na ekspresivnu upotrebu formanata *-saurus* i *-oid* u savremenom srpskom jeziku. Ova dva formanta ne navode ni S. Babić (2002)⁵, a ni I. Klajn (2002). To znači da se oni u srpskom jeziku u vreme prikupljanja građe za nastajanje pomenutih monografija nisu uočavali kao formanti za građenje imenica u srpskom jeziku, već kao delovi stranih termina koji su u sklopu tih termina pozajmljivani u leksički fond srpskog jezika. Da se početkom XXI veka ipak osećao zametak „formantizacije” komponenata *-saurus* i *-oid*, potvrđeno je u *Velikom rečniku stranih reči* (2007) I. Klajna i M. Šipke, gde je objašnjeno da je *-saur(us)* po poreklu grčka leksema *saúros* 'gušter' i da se upotrebljava kao drugi deo složenice u kojoj upućuje na razne vrste izumrlih velikih gmizavaca (*dinosaurus*, *ihliosaurus*). U istom rečniku, zajedno su obrađene dve imeničke varijante formanta *-oid* i jedna pridevska forma na *-oidan*, pa odrednica glasi *-oid*, *-oida*, *-oidan*, a definicija je ovako iznesena: [grč. *-oeidēs* prema *eídos* 'vid, uzor'] koji je sličan nečemu, koji pripada određenoj vrsti; koji je zamena za nešto; u geometriji naziv za pojedine krive linije (*sinusoida*) odnosno geometrijska tela (*elipsoid*). D. Šipka u *Rečniku tvorbenih formanata* (2003) navodi *-oid*, ali ne navodi *-saurus*. Za komponentu *-oid* Šipka kaže da imenice koje ga sadrže označavaju entitet sličan X-u, a kao primer navodi termin *planetoid*. Na osnovu navedenih podataka zaključujemo da u prvoj deceniji ovog veka još uvek nisu bili rasprostranjeni (pa čak, izgleda, ni zabeleženi) primeri za ekspresivnu upotrebu komponenata *-saurus* i *-oid* u srpskom jeziku.

Ekspresivna upotreba tvorbenog formanta -saurus u ruskom jeziku. E. Korjakovceva (2016) zapaža da u jeziku ruskih, poljskih i čeških sredstava javne komunikacije, u rezultatu metaforičke pejorativizacije, koja se zasniva na diskreditaciji političkih lidera, sastavni deo naziva izumrlih reptila *-zavr* / *-zaur* / *-saurus* počinje da se koristi za građenje ekspresivnih imenica kojima se označava čovek koji je primitivan ili zaostao u razvoju. Novinari i posetioци internet foruma počeli su da koriste ovu komponentu u tom metaforičkom značenju i da obrazuju pejorativne nazive za političare. U ruskom jeziku: *ельцинозавр* (← *Ельцин*), *зюганозавр* (← *Зюганов*), *жиринозавр* (*Жириновский*), *ЛДПРзавр* (← *ЛДПР: Liberalno-demokratska partija Rusije*),

⁵ Neizostavno navodimo i S. Babića, iako se njegova analiza odnosi na hrvatski jezik.

правододелозавр (← *partija Pravoe delo*), *путинозавр* (← *Путин*), *яблокозавр* (*politička partija Яблоко*).

U srpskom jeziku, međutim, ovakva ekspresivna upotreba formanta *-saurus* nije uobičajena, a to potvrđuju i rečnici i elektronski korpus srpskog jezika. Zainteresovalo nas je da li je taj model ipak prepoznatljiv govornicima srpskog jezika. Da bismo to proverili, sproveli smo anketu. Od 57 studenata Katedre za srpski jezik sa južnoslovenskim jezicima Filološkog fakulteta Univerziteta u Beogradu traženo je da napišu lekseme sa komponentom *-saurus* koje spadaju u pejorativne okazionalizme, a za koje znaju iz medija, društvenih mreža i dr. Pitanje je postavljeno kako bi se proverilo da li u jeziku mladih ljudi, sklonih upotrebi ekspresiva, pejorativi na *-saurus* već postoje, uprkos tome što ih elektronski korpus ne potvrđuje, kao ni mediji. Baš kao što je i očekivano, model još uvek ne postoji. Dobijen je samo jedan odgovor, i to isti onaj koji je zabeležen na Tviteru: *slobosaurus*. Ispitanik je dao i definiciju imenice *slobosaurus* – *čovek koji je nostalgican prema vremenu Slobodana Miloševića*.

Drugo pitanje koje je postavljeno toj istoj grupi ispitanika u pomenutoj anketi bilo je da sami pokušaju da osmisle neki pejorativni okazionalizam na *-saurus*. Cilj pitanja je bio da se proverí koliko je pristupačan, blizak, usvojiv, potencijalno ostvariv model ekspresivne tvorbe imenica na *-saurus*, tj. da li je već počeo da se razvija, iako toga govornici srpskog jezika nisu svesni. Evo prikupljenih odgovara: *buckosaurus*, *gluposaurus*, *gnjavosaurus*, *grebosaurus*, *degenerosaurus*, *dosadosaurus*, *kerosaurus*, *klemposaurus*, *lenjosaurus*, *ljubisaurus*, *ljutosaurus*, *mentosaurus*, *praznosaurus*, *propagandosaurus*, *prostosaurus*, *stresosaurus*, *tuposaurus*, *tupčasaurus*, *džinosaurus*, *šmekersaurus*. Samo 20 studenata uspeo je da izgradi po jedan primer (od kojih su neki nepravilni, npr. *tupčasaurus*). Govornici nemaju osećaj da pejorativi na *-saurus* treba da označavaju nekakvu vezu, srodnost, privrženost, bliskost sa pojmom koji označava imenica u osnovi, pa se kao motivne reči upotrebljavaju i pridevi (*klemposaurus*, *lenjosaurus*, *ljutosaurus*) ili glagoli (*ljubisaurus*, *gnjavosaurus*, *grebosaurus*). To znači da studenti nemaju u svojoj jezičkoj kompetenciji formiran mehanizam za građenje imenica sa komponentom *-saurus*, a na osnovu toga zaključujemo da je model sasvim nerazrađen u savremenom srpskom jeziku i da još uvek deluje nezgrapno i neprihvatljivo, daleko našem jezičkom senzibilitetu.

Ekspresivna upotreba tvorbenog formanta -oid u ruskom. Drugi primer kojim želimo da proverimo najnovije tvorbene tendencije jeste tvorba ekspresivnih okazionalizama na *-oid* u srpskom jeziku. Opet smo inspiraciju za istraživanje pronašli u analizi ekspresivne upotrebe komponente *-oid* u nekim istočnoslovenskim i zapadnoslovenskim jezicima, koje je sprovela E. Korjakovceva (2016). Budući da je ovaj formant zabeležen i u rečniku D. Šipke (2003) i u rečniku M. Šipke i I. Klajna (2007), za razliku od formanta *-saurus* koji je registrovan samo u drugom rečniku, očekujemo da je njegova upotreba u srpskom jeziku „razrađenija” i da valja očekivati i ekspresivnu upotrebu, koja, možda, nije raširena, ali postoji.

Komponenta *-oid* koristi se u nekim istočnoslovenskim i zapadnoslovenskim jezicima u ekspresivnim derivatima koji označavaju *mentalno zaostalo čovekoliko stvorenje, koje ima sličnosti s licem čijim imenom je motivisana tvorbeno osnova*.

Evo primera iz ruskog jezika (isp. E. Korjakovceva 2016: 115–116): *ельциноид* (← *Ельцин*), *жириноид* (← *Жириновский*), *зюганойд* (← *Зюганов*), *медведевойд* (← *Медведев*), *путинойд* (← *Путин*), *чубайсойд* (← *Чубайс*). U ruskom jeziku, ovaj model se i dalje razvija, pa osim imena lica u tvorbenoj osnovi mogu da se nađu i drugačija imenovanja, ali derivati obavezno spadaju u pejorative: *клизмойд* (← *клизма* 'štetan čovek'), *либеройд* (← *либерал* 'pogrdan naziv za pripadnika Liberalne stranke'), *оранжойд* (← 'pogrdan naziv za učesnika *narandžaste revolucije*'), *шизойд* 'čovek koji se ponaša kao da boluje od šizofrenije', *кретеноид* 'čovek sa spoljašnjim svojstvima kretenzima, ali bez izraženih crta mentalne zaostalosti'.

Tvorbeni formant -oid u srpskom jeziku. Proverili smo upotrebu komponente *-oid* u srpskom jeziku. Elektronski korpus pokazuje da je najviše primera za neekspresivna obrazovanja i da ih ima oko 250: *android*, *antropoid*, *asteroid*, *gušteroid*, *deltoid*, *karetonoid*, *kortikosteroidi*, *meteoroid*, *mongoloid*, *planetoid*, *polaroid*, *prefiksoid*, *romboid*, *sufiksoid*, *tabloid*, *humanoid*, *celuloid*. Ekspresivnih primera je manje, ali ih ima: *četnikoid*, *epileptoid*, *fašisoid* (i *fašisoidan/fašistoidan*), *jeremićoidi* (2), *kefaloid*, *komunistoid* (3), *kromanjoid* (1), *reumatoid*, *ustašoid* (12), *šizoidno* (nema *šizoid*), *varvaroid* (i *varvaroidno*), *žbunoid*. Ovom spisku bi se mogli dodati primeri do kojih smo došli preko pretraživača Gugl ili iz srpskih medija: *balkanoid*, *trampoidan* (*trampoidna frizura*, *razmišljanje*, *šokiranje*), *vučićoid*, *šešeljoid*, *tadićoid*, *đilasoid*, *putinoidno* i *palmodino* (*rešavanje problema*). Navešćemo i terminološke i ekspresivne primere iz *Obratnog rečnika*: *dinaroid*, *mukoid*, *kriminaloid*, *negroid*, *shizoid*, *tigroid*, *ustašoid*.

Građa sa interneta ne potvrđuje ekspanziju ekspresivnih obrazovanja na *-oid*, ali ukazuje na činjenicu da se to vreme, možda, približava. Na to, na primer, ukazuje prevod jedne rečenice iz romana na engleskom jeziku: „Negde u kosmosu, rekao je on, među planetama koje nastanjuju humanoidi, gušteroidi, riboidi, žbunoidi koji hodaju i superinteligentni prelive plave boje, nalazi se i planeta koja je u potpunosti okrenuta hemijskoolovčanim oblicima života.” Naveden je i original na engleskom jeziku: „Somewhere in the cosmos, he said, along with all the planets inhabited by humanoids, reptiloids, fishoids, walking treeoids and superintelligent shades of the color blue, there was also a planet entirely given over to ballpoint life forms.”⁶ Iz ovog primera se eksplicitno vidi da pozajmljivanje iz engleskog jezika predstavlja jedan od puteva za usvajanje ovakvih derivata u srpskom jeziku.

Na jednom hrvatskom forumu zapažamo razgovor mladih ljudi koji se igraju osmišljavajući duhovita obrazovanja na *-oid*: *žbunoid*, *seljačoid*,

⁶ http://www.supernova-soft.com/text_aligner/parallel_texts/hitchikers_guide/ch22.html, sajtu pristupljeno 28. 12. 2017.

burekoid, celibatoid, ameroid, spiritoid, đubroid itd.⁷ Ovaj primer pokazuje kako jezičke igre mogu uticati na usvajanje i širenje nekog ekspresivnog tvorbenog modela.

Primeri pokazuju da je model pejorativa na *-oid* počeo da živi i u srpskom jeziku. Širenje modela potvrđuje i činjenica da se, pored imenica u jednini, pojavljuju i one u množini, kao i pridevi od imenica na *-oid*.

Raširenost modela ispitali smo i anketom koju smo sproveli sa grupom mladih ljudi, za koje očekujemo da će prvi prihvatiti model. Od 57 studenata Katedre za srpski jezik sa južnoslovenskim jezicima Filološkog fakulteta u Beogradu traženo je da napišu lekseme sa komponentom *-oid* koje spadaju u pejorativne okazionalizme, a za koje znaju iz medija, sa društvenih mreža i dr. Dobijena su 4 odgovara: *debiloid* (3) i *kretenoid*. Zaključujemo da pejorativi na *-oid* nisu bliski studentskoj populaciji, što, verovatno, znači ni ostalim govornicima srpskog jezika.

Kako bismo utvrdili da li postoje „psihološke naznake” ovog modela u jezičkoj kompetenciji govornika srpskog jezika, studentima je postavljeno još jedno pitanje. Već opisana grupa ispitanika odgovorila je na molbu da sami pokušaju da osmisle neki pejorativni okazionalizam na *-oid*. Evo prikupljenih odgovara: *glupanoid* (2), *gluperdoid*, *gramatikoid*, *debiloid* (4), *živčanoid*, *kretenoid* (2), *kuloid*, *mentoloid*, *prkosoid*, *razmaženoid*, *tupsooid*, *džombooid*, *štetoid*. Prikupljeno je 18 odgovara, od kojih je 13 različito. Zanimljivo je to što su neki studenti svrstali odgovore *debiloid* i *kretenoid* među lekseme koje su sami proizveli.

Primetićemo da odgovori nisu naročito kreativni, što može predstavljati odgovor na nedovoljnu bliskost i razrađenost tvorbenog modela za koji treba osmisliti primer. Ispitanici nemaju osećaj da motivna reč treba da bude imenica i da komponenta *-oid* treba da ukazuje na sličnost s pojmom koji označava imenica u osnovi. Zato ih, ponekad, grade od prideva (*živčanoid*, *razmaženoid*) ili od glagola (*prkosoid*).

Zapažanja i zaključci. Ako se, prema broju i značenju, uporede pejorativi na *-saurus* i oni na *-oid*, jasno je da su oba modela nerazrađena, ali da je model na *-oid*, ipak, življi u srpskom jeziku od modela na *-saurus*. Takođe, primećujemo da su u pitanju samo nijanse, ali te nijanse pokazuju kako i u nastajanju modela postoje faze i kako i u onim tipovima tvorenicama koje još uvek ne postoje u srpskom jeziku postoji mogućnost stepenovanja tog „nemanja”. Zapažamo i to da u usvajanju modela važnu ulogu imaju mediji i društvene mreže. Model na *-oid* je u nekoj meri već potvrđen u medijima, pa treba očekivati njegovo širenje i među govornicima, dok je model na *-saurus* još uvek nerazrađen i u medijima, pa, naravno, i među govornicima. Primeri razvoja pejorativa na *-saurus* i *-oid* poslužili su nam kao dobri primeri za ukazivanje na činjenicu da su tvorbeni procesi dugotrajni i da nastajanje leksema ne treba shvatati kao trenutak, već kao proces. Potvrđuje se da neki derivati i tvorbeni modeli u određenom smislu postoje i pre nego što fizički nastanu u jeziku.

⁷ <http://www.index.hr/indexforum/postovi/229800/igrajmo-se-slicicama-vol-puno-veci-odbroja-bilicevih-trofeja/33>, sajtu pristupljeno 28. 12. 2017.

Na pitanje zbog čega se neki tip tvorenica, u vreme globalizacije, slobodno razvija u nekim jezicima, a u nekim (ili u nekom) uopšte se ne razvija, odgovor možda treba tražiti i van sfere jezika. Naime, pejorativi na *-saurus* i *-oid* nose snažnu negativnu emocionalnost, omalovažavanje pojmova označenih imenicama u tvorbenoj osnovi, a pošto su to često prezimena političara, onda njihova upotreba može zavisiti i od slobode štampe u nekoj zemlji, cenzure i autocenzure novinara, društvene prihvatljivosti stepena kritike i omalovažavanja neke ličnosti itd. Dakle, širenje nekog tvorbenog modela u doba globalizacije zavisi i od brojnih nelingvističkih faktora – društvenih, političkih, socijalnih, psiholoških, etičkih.

6. Ekspresivizacija termina (determinologizacija) kao jezička igra⁸

Globalizacija je dovela do urušavanja autoriteta u svim domenima, pa čak i u jezičkoj sferi. Lingvisti zapažaju da se u mnogim slovenskim jezicima gubi „nedodirljivost” naučnog stila i da se, na različite načine, naučni, novinarski i drugi funkcionalni stilovi sve više svode na razgovorni stil. Takođe, sve je više primera za determinologizaciju – upotrebu termina iz određenih nauka ili struka u razgovornom jeziku. Opisaćemo slučaj prefiksoida *nano-* u ruskom i srpskom jeziku.

Prema istraživanju ruskog autora B. V. Orehova (2014), prefiksoid *нано-* se sedamdesetih godina XX veka u Nacionalnom korpusu ruskog jezika pojavljivao samo u terminima *наносекунды* i *нанометры* u naučnim časopisima. Godine 2000. u jednoj knjizi u kojoj postoji termin *нанотехнология*, reč je napisana pod navodnicima, što svedoči o njenoj neproductivnosti. Već 2001. godine, u ruskom jeziku ima mnogo potvrda za termin *нанотехнология*. Danas je taj prefiksoid veoma produktivan, pa Orehov navodi brojne potvrde za iste lekseme koje se javljaju sa tri formanta *нано-*, *супер-* i *мега-* i uspostavljaju mini tematske grupe: *нанопроект – суперпроект – мегапроект*; *нанопровод – суперпровод – мегапровод*; *нанотехнология – супертехнология – мегатехнология*; *наооружие – супероружие – мегаоружие*.

Prema istraživanju u kojem smo poredili upotrebu internacionalnih prefiksoida u srpskim medijima na samom kraju XX i na početku XXI veka (Dragičević i Utvić 2016), ispostavilo se da, kako u ruskom jeziku, tako i u srpskom, upotreba formanta *nano-* sve se više povećava, što je u vezi sa vanjezičkim razlozima, odnosno razvojem nanotehnologije. Pred kraj XX veka, zabeležena su samo 4 primera sa *nano-* (*nanogram* – tri puta i *nanotehnologija* – jedanput). Danas je relativna frekvencija leksema sa *nano-* više od devet puta veća nego krajem XX veka. I poljski jezik je ušao u XXI vek sa samo četiri lekseme na *nano-*: *nanocząsteczka*, *nanokabel*, *nanoliczydło*, *nanotechnologia* (Vašakova 2005: 246).

Evo kakva je reakcija govornika nekih slovenskih jezika na učestaliju upotrebu nekog naučnog prefiksoida, pa i ovog o kojem govorimo. Što je prefiksoid naučniji, što je sfera njegove primarne upotrebe neuhvatljivija za prosečne

⁸ Poglavlje 6 nastalo je na osnovu znatno skraćenog i prilagođenog rada Rajne Dragičević „Детерминалогизација као процес богаћења општег лексичког фонда” (Dragičević 2017a).

govornike nekog jezika, toliko je ekspresivno dejstvo veće ako se takav prefiksoid veže za leksemu opšteg leksičkog fonda i za neformalni stil. Prefiksoid *nano-* je, kako kaže B. V. Orehov (2014), umanjio popularnost komponente *mini-* u ekspresivnoj tvorbi reči u ruskom jeziku. Treba uložiti kreativnost, originalnost, ali i „drskost” da se komponenta *nano-* iz sfere visoke nauke koja tek počinje da dominira savremenom svetskom tehnologijom „svučē” u sferu svima dostupnih trivijalnosti svakodnevnog života. Međutim, što je neočekivanost veća, to je i ekspresivnost snažnija. Pokazatelj ovih procesa – determinologizacije i ekspresivizacije formana – jesu i primeri za upotrebu navedenih prefiksoida koji su u građi zabeleženi kao pojedinačni slučajevi (okazionalizmi ili hapaksi). Tako, na primer, u ruskom jeziku, među pojedinačnim primerima za *nano-* pronalazimo i ove: *нанодержава, наноскандал, нанољубка, нанопартија, нановраг, нанољубовь, наноапикалиписис*. U srpskom jeziku: *nanopauka, nanopirica, nanosila, nanostruka, nanotravnjak, nanopouredaj*. Ovi primeri, posebno u ruskom jeziku, jasno pokazuju kako *nano-* postaje prefiksoid za izrazito ekspresivno iskazivanje malih dimenzija.

Postoji još jedna pojava na koju treba skrenuti pažnju kada je reč o determinologizaciji. U rečenicama: *Želim sebe da abgrejdujem* (Prva televizija, 17. 1. 2016) i: *Uloguj se u taj problem, uključi mozak!* (razgovorni jezik), zatim: *Uloguj se, resetuj se, bre* (tekst muzičke grupe Bad Copy) i *Zabagovao sam na ispitu* (razgovorni jezik) upotrebljeni su kompjuterski termini *abgrejdovati (se), ulogovati (se), resetovati se, (za)bagovati*. Postavlja se pitanje da li su oni zaista determinologizovani u razgovornom jeziku ili su upotrebljeni u svom osnovnom terminološkom značenju koje treba da sugerise da se semantika iskaza zasniva na pojmovnoj metafori ČOVEK JE KOMPJUTER. Kao što se kompjuter abgrejduje ili resetuje, upravo na taj način može se abgrejdovati ili resetovati i čovek. I ceo duhovni prostor čoveka je sajberprostor, pa su duhovni sadržaji kao sajtovi u koje se može ulogovati, koji se mogu daunloudovati ili aploudovati. Pitanje je da li svaka upotreba termina izvan terminosistema, npr. u sferi razgovornog jezika, predstavlja primer za determinologizaciju.

Ovi primeri ukazuju na činjenicu da je danas za postizanje jezičke ekspresivnosti potrebno sve više iznenađenja, neočekivanih povezivanja, neobičnih sredstava jer svet visokih tehnologija traži stalno nova uzbuđenja i brze promene.

7. Pozajmljujemo reči iz engleskog jezika, ali i njihove komponente (slučaj prefiksoida *multi-*)⁹

Na primeru prefiksoida *nano-* zapazili smo kako i reči, ali i njihovi delovi prelaze iz jednog funkcionalnog stila u drugi, a sve se češće dešava da taj put ide od naučnog ka razgovornom stilu. Na primeru prefiksoida *multi-* pratićemo kako se danas brzo i lako pozajmljuju i usvajaju reči sa stranim prefiksoidima

⁹ Poglavlje 7 nastalo je na osnovu znatno skraćene i prilagođene verzije rada Rajne Dragičević i Miloša Utvića: „Корпусно истраживање ширења компоненте *мулти-* у српском језику данас” (Dragičević i Utvić 2017).

i kako se zatim usvaja i njihov tvorbeni model u slovenskim jezicima, pa po ugledu na strane reči nastaje sve veći broj domaćih reči u slovenskim jezicima.

Izvorište komponente multi-. Prepozitivna komponenta *multi-* potiče iz latinskog jezika. Element *multus* 'mnogo' u latinskom jeziku predstavlja ko-rensku morfemu. Prve potvrde u engleskom jeziku za komponentu *multi-*, prema podacima iz Websterovog rečnika engleskog jezika, datiraju iz XIII veka. Potiču iz latinskog, a u engleski su najčešće dospеле iz francuskog jezika. Iz tog veka potiče glagol *multiply* 'povećati u broju'. Iz XIV veka potiče imenica *multiplication* 'proces multiplikacije'. Davne 1557. godine, u engleskom jeziku je zabeležen pridev *multiplex* 'mnogi', a nešto kasnije, 1593. godine, registrovan je pridev *multifarious* 'koji se javlja u velikom broju varijeteta'. Iz XVII veka potiče *multiform* (1603), *multiple* (1647), *multipartite* (1656). Ima primera i iz XIX veka, ali ova komponenta doživljava pravu ekspanziju u XX veku. Smatra se da danas ima oko 200 leksema sa komponentom *multi-* u engleskom jeziku (Vaganova 2013: 38).

Komponenta multi- u nekim slovenskim jezicima. Lekseme sa komponentom *multi-* umnožavaju se tokom XX veka u svim slovenskim jezicima. Primećena je njihova ekspanzija i opisane su u ruskom, poljskom, češkom, bugarskom jeziku. N. V. Vaganova (2013: 38) primećuje da se komponenta *мульти-* u ruskom jeziku pojavila u drugoj polovini XIX veka. Među prvim leksemama koje poseduju ovaj element bila je imenica *мультипликатор*. Kasnije je ona širila svoje značenje i vezivala se za različite instrumente, a pozajmljeno je još nekoliko leksema iz ovog gnezda – *мультипликация*, *мультипликационный* itd. Komponenta *мульти-* zainteresovala je N. V. Vaganovu zbog toga što ima prelazni i, kako autorka kaže, „difuzni karakter” u ruskom jeziku. U engleskom jeziku, komponenta *multi-* predstavlja prefiksoid, a u ruskom jeziku približava se prefiksu, prema uobičajenim shvatanjima razlika između ovih jedinica u ruskoj literaturi. B. V. Orehov (2014) primećuje da je komponenta *мульти-* u ruskom jeziku danas daleko produktivnija nego devedesetih godina prošlog veka (*мультимиллионер*, *мультифункциональный*, *мультибанк*). U ruskom jeziku, obično se dodaje na deadjektivne imenice na *-ost*.

K. Vašakova (2005: 246) uočava ekspanziju leksema sa prefiksoidom *multi-* i u poljskom jeziku. Neke od njih se i pišu kao u engleskom jeziku, što znači da nisu ni prilagođene poljskom jeziku: *multiagent*, *multiclearing*, *multikino*, *multikryzys*, *multikulturalizacija*, *multimedalista*, *multinet*, *multiplayer*, *multiplayerowiec*, *multiprocesor*, *multiprofesjonalista*, *multisystem*, *multivan*, *multizwycięzca*.

C. Avramova (2003: 74) potvrđuje komponentu *multi-* u bugarskim i češkim imenicama. Autorka konstatuje da se *multi-* upotrebljava u suprotnosti prema *mono-* i predviđa da će u budućnosti ova komponenta biti sve produktivnija.

C. Georgieva (2013: 101–102) konstatuje da *multi-* spada u prefiksoide i da se u bugarskom jeziku koristi za građenje imenica i prideva. Kada se koristi u građenju imenica koje ne označavaju lica, unosi u imenicu značenje 'sveukupnost jednorodnih elemenata' (*мультикултура*, *мултинационалност*).

Ako se odnose na lica, imenice sa *multi-* označavaju 'visok stepen izražavanja neke osobine' (*мултимилиардер*, *мултигерой*, *мултизвезда*, *мултимилионер*). Godine 2013, kada je objavljena knjiga С. Georgieva, bila je samo jedna potvrda pridevske komponente *multi-* (*мултифинансова подкрепа*). С. Georgieva zapaža da je komponenta *моно-* suprotstavljena komponenti *multi-*, ali samo u imenicama koje ne označavaju lica (npr. *мултикултура* : *монокултура*). Sinonim komponenti *multi-* jeste *поли-*. Autorka zapaža da je *multi-* niskofrekventna prepozitivna komponenta u bugarskom jeziku. Na kraju knjige, u spisku prikupljenih prefiksiranih leksema koje su predstavljale građu za knjigu o prefiksaciji u savremenom bugarskom jeziku, С. Georgieva (2013: 226) navodi samo sedam leksema sa *multi-*: *мултигерой*, *мултизвезда*, *мултикултура*, *мултимилиардер*, *мултимилионер*, *мултинационалност*, *мултифинансов*.

Komponenta multi- u srpskoj derivatologiji. Zadržaćemo se na prefiksoidu *multi-* u srpskom jeziku. Do sada nije bilo posebnih istraživanja o njemu na materijalu srpskog jezika, ali se u širim pregledima I. Klajna i B. Ćorića iznose neka zapažanja.

I. Klajn (2002: 201) prikupio je samo tri imenice u građi za svoju knjigu: *multimilioner*, *multimilijarder*, *multivitamin* i nekoliko prideva: uz *multidimenzionalan*, *multilateralan* i *multipolaran*, što beleži Rečnik Matice srpske¹⁰, Klajn dodaje još i: *multidisciplinarnan*, *multinacionalan*, *multivitaminski*, *multimiliionski* i *multimedijalan* (Klajn 2002: 234). Klajn konstatuje da je *multi-* „u ekspanziji poslednjih decenija, pretežno pod uticajem engleskog” i da je retko u konkurenciji sa domaćim sinonimima *više-* ili *mного-* (izuzev *više-dimenzionalan* = *multidimenzionalan*).

B. Ćorić (2008: 139) potvrđuje sledeće lekseme: *multietnicizam*, *multimedijalac*, *multimilijarderka*, *multinacionalac*, *multiplejer*, *multifaktorist(a)*.

Korpusno istraživanje. Da bismo proverili sudbinu komponente *multi-* u savremenom srpskom jeziku, sastavili smo dva korpusa i treći, kontrolni. Korpus koji ćemo nazvati *starijim korpusom* ili *korpusom A* sačinjavaju sve lekseme sa komponentom *multi-* u dnevnom listu *Politika* od 1. avgusta 2000. godine do 31. jula 2001. godine. Drugi korpus, koji ćemo nazvati *novijim korpusom* ili *korpusom B*, sadrži lekseme sa komponentom *multi-* u *Politici* od 1. januara 2015. do 31. decembra 2016. godine. Cilj je da uporedimo upotrebu leksema s ovim prefiksoidom na samom početku XXI veka i petnaest godina kasnije. Treći korpus je kontrolni. U pitanju je korpus *SrpKor* (2013) od 122 miliona korpusnih reči, koji sadrži korpus A kao svoj podskup. Zaključci do kojih ćemo doći imajući u vidu podatke iz ova tri korpusa sigurno nisu sasvim precizni i ne odgovaraju stanju u celokupnom srpskom jeziku. Ipak, pridržaćemo se statističkih podataka do kojih se dolazi analizom ovih korpusa, jer verujemo da ćemo tako doći do tendencija koje se tiču statusa komponente *multi-* u srpskom jeziku danas. Korpusne i podkorpusne sačinio je doc. dr Miloš Utvić, matematičar i statističar.

¹⁰ *Rečnik Matice srpske* je neformalni, među srpskim lingvistima opšteprihvaćeni naziv za *Rečnik srpskohrvatskoga književnog jezika*, I–VI, Novi Sad, 1967–1976: Matica srpska.

U starijem korpusu (korpusu A) potvrđeno je 70 leksema sa komponentom *multi-* u 1.137 različitih upotreba (Tabela 1). Najviše je prideva – ukupno 40 (1.019 morfosintaksičkih reči, tj. upotreba u različitim oblicima), zatim imenica – 29 (117 upotreba) i samo 1 glagol (u jednoj upotrebi). Veličina korpusa A je 12.847.407 korpusnih reči.

Prefiksoid <i>multi-</i>	Oblici	Leme
Ukupno	1.137	70
Imenice	117	29
Pridevi	1.019	40
Glagoli	1	1

Tabela 1: Raspodela oblika i lema u korpusu Politika 2000–2001. po vrstama reči

U *Politici* od 1. januara 2015. do 31. decembra 2016. godine, potvrđeno je 90 leksema sa komponentom *multi-* u 1.003 različite upotrebe (Tabela 2). I ovoga puta najviše je prideva – 45 (sa 739 upotreba), zatim imenica – 43 (u 253 upotrebe) i 2 glagola u 11 upotreba. Veličina tog korpusa je 19.603.613 reči.

Prefiksoid <i>multi-</i>	Oblici	Leme
Ukupno	1.003	90
Imenice	253	43
Pridevi	739	45
Glagoli	11	2

Tabela 2: Raspodela oblika i lema u korpusu Politika 2015–2016. po vrstama reči

Na osnovu navedenih podataka zaključujemo da se za poslednjih 15 godina broj leksema sa *multi-* povećao sa 70 na 90, dok se ukupna upotreba ovih jedinica smanjila u srpskom jeziku. Korpusno istraživanje nam omogućava da uočimo i jedan, u teorijskom smislu, važan detalj o tome koliko je složeno pitanje širenja novih reči ili afiksa u nekom jeziku. Dakle, ukupan broj leksema sa *multi-* u srpskom jeziku se povećava, ali se njihova učestalost smanjuje. Pre 15 godina bilo je registrovano 29 imenica sa prefiksoidom *multi-*, zabeleženih u *Politici*, a danas ih je 43. Uvećala se, primećujemo, i njihova upotreba. U korpusu A bilo je registrovano 117 upotreba 29 imeničkih leksema, a u korpusu B – 253 upotrebe 43 imeničke lekseme. Pre 15 godina, bilo je 40 prideva, a danas ih je 45, ali tih 40 prideva, pre 15 godina, registrovano je 1.019 puta, dok se 45 današnjih prideva pojavljuje svega 739 puta. Broj glagolskih jedinica se neznatno uvećao i neznatno je produktivniji.

Zaključujemo takođe i to da za razliku od ruskog i bugarskog jezika, u kojima se *multi-* vezuje za imenice, u srpskom jeziku postoji najviše primera za prideve sa prefiksoidom *multi-*, ali da se uvećava i broj imenica sa

ovim prefiksoidom. Pre 15 godina bilo je 29 imenica sa *multi-*, a danas ih ima 42, dok je broj prideva skoro konstantan: pre 15 godina bilo ih je 40, a danas ih ima 45. Glagoli koji počinju sa *multi-* bili su i ostali sasvim retki. Godine 2000/2001. upotrebljavao se samo glagol *multiplikovati*, a danas još i njegova varijanta *multiplificirati*.

U deset najfrekventnijih leksema sa *multi-* u srpskom jeziku spadaju, očekivano, pridevi. Najfrekventniji pridev u starijem korpusu bio je *multietnički*, a zatim: 2) *multinacionalan*, 3) *multimedijalan*, 4) *multilateralan*, 5) *multikulturan*, 6) *multidisciplinarnan*, 7) *multikonfesionalan*, 8) *multikulturalan*, 9) *multimedijski*, 10) *multipolaran*.

U novijem korpusu takođe su bili najfrekventniji pridevi sa *multi-*: 1) *multinacionalan*, 2) *multietnički*, 3) *multimedijalan*, 4) *multilateralan*, 5) *multidisciplinarnan*, 6) *multipolaran*, 7) *multifunkcionalan*, 8) *multikulturalan*, 9) *multimilionski*, 10) *multisportski*. Zapažamo da su iste lekseme s ovom komponentom bile najproduktivnije i pre 15 godina i danas, a to su *multinacionalan*, *multietnički*, *multimedijalan*, *multilateralan*, premda se i sve ostale lekseme s ovih spiskova uglavnom podudaraju.

Faze u usvajanju stranih jezičkih jedinica. Slučaj komponente multi-. Lekseme sa prefiksoidom *multi-* u srpskom jeziku ukazuju na jedan od mogućih puteva usvajanja stranih prepozitivnih komponenata. Zahvaljujući mogućnosti da pratimo podatke na osnovu elektronskih korpusa, lako možemo ustanoviti način na koji se postupno menja upotreba ove jedinice.

Jedan od načina na koji se obično identifikuje postojanje nekog afiksa u jednom jeziku jeste veći broj njegovih potvrda unutar različitih leksema. Takav pristup doveo bi nas do toga da *multi-* svakako spada u afikse koje je srpski jezik usvojio, jer u srpskom jeziku u ovom trenutku postoji najmanje 90 leksema s ovom komponentom. Međutim, upravo slučaj komponente *multi-* uči nas da tako ne mora biti. Pokazalo se, naime, da je najveći broj leksema s ovom komponentom u celini pozajmljen iz engleskog jezika, što znači da se *multi-* ne ponaša kao afiks u srpskom jeziku, već kao deo u celini pozajmljene lekseme. Najveći broj engleskih ekvivalenata potvrđen je u Websterovom rečniku engleskog jezika ili na internet sajtovima na engleskom jeziku. Da bismo to prikazali, predstavilićemo srpske i engleske lekseme iz korpusa A. Nije važno da li se vrsta reči u srpskom i engleskom jeziku podudara, jer čak i kad tog podudaranja nema, jasno je da je usvojena leksema pozajmljena iz engleskog jezika, a zatim morfološki uobličena u srpskom jeziku. Uz engleske lekseme navešćemo i godinu kada su prvi put zabeležene, za one reči uz koje se u Websterovom rečniku taj podatak navodi: *multi* (*multi*), *multibankarski* (*multibank*), *multicentričan* (*multicenter*, 1979), *multicentrizam* (*multicentrism*), *multivilizacijski* (*multi-civilization*), *multidimenzionalan* (*multidimensional*), *multidimenzionalnost* (*multidimensionality*), *multidisciplinarnan* (*multidisciplinary*), *multidisciplinarnost* (*multidisciplinarity*), *multietnički* (*multiethnic*, 1966), *multietničnost* (*multiethnicity*, 1966), *multifaktorijalan* (*multifactorial*, 1920), *multifaktorni* (*multifactorial*, 1920), *multifunkcionalan* (*multifunctional*), *multigram* (*multigram*), *multiinstrumentalista* (*multi-instrumentalist*),

*multikantonalan (?)*¹¹, *multikompanija (multicompany)*, *multikompenzacijski (multicompensation)*, *multikompenzacioni (multicompensation)*, *multikoncepcija (multiconception)*, *multikoncesionalan (multiconcessional)*, *multikonfesionalan (multiconfessional)*, *multikonfesionalan (multiconfessional)*, *multikonfesionalizam (multiconfessionalism)*, *multikonfesionalnost (multiconfessionalism)*, *multikorporacija (multicorporation)*, *multikulturalan (multicultural, 1941)*, *multikulturalizam (multiculturalism, 1941)*, *multikulturalnost (multiculturalism, 1941)*, *multikulturan (multicultural, 1941)*, *multilateralan (multilateralism, 1696)*, *multilateralan (multilateral, 1696)*, *multilateralanost (multilateralism, 1696)*, *multilingvalan (multilingual, 1838)*, *multimedij (multimedia, 1950)*, *multimedijalan (multimedia, 1962)*, *multimedijijski (multimedia, 1962)*, *multimilijarder (multibillionaire)*, *multimilioner (multimillionaire)*, *multimilionerka (multi-millionairess)*, *multimilionski (multimillion)*, *multinacionala (multinational company/corporation, 1854)*, *multinacionalan (multinational, 1854)*, *multinacionalka (multinational company/corporation, 1854)*, *multinacionalnost (multinational, 1854)*, *multipleks (multiplex, 1985)*, *multipli (multiple, 1660)*, *multiplikiranje (multiplication, XIV vek)*, *multiplikacioni (multiplicative, 1653)*, *multiplikativan (multiplicative, 1653)*, *multiplikator (multiplier, XV vek)*, *multiplikatorski (multiplicative, 1653)*, *multiplikovan (multiplied, XIII vek)*, *multiplikovati (multiply, XIII vek)*, *multipolaran (multipolar, 1859)*, *multipolarizacija (multipolarity, 1859)*, *multipolaranost (multipolarity)*, *multiplikativan (multiplicative, 1653)*, *multiplikovan (multiplied, XIII vek)*, *multiplikovati (multiply, XIII vek)*, *multipolaran (multipolar, 1859)*, *multipolarizacija (multipolarity, 1859)*, *multipolaranost (multipolarity)*, *multiplikativan (multiplicative, 1653)*, *multiplikovan (multiplied, XIII vek)*, *multiplikovati (multiply, XIII vek)*, *multipolaran (multipolar, 1859)*, *multipolarizacija (multipolarity, 1859)*, *multipolaranost (multipolarity)*, *multiplikativan (multiplicative, 1653)*, *multiplikovan (multiplied, XIII vek)*, *multiplikovati (multiply, XIII vek)*, *multireligijski (multireligious)*, *multireligiozan (multireligious)*, *multisistemski (multisystem)*, *multispektralan (multispectral, 1965)*, *multitonski (multiton)*, *multivitamin (multivitamin, 1947)*, *multivitaminski (multivitamin, 1941)*.

Građa pokazuje da od 70 leksema koje sadrže *multi-*, a koje su zabeležene u *Politici* iz 2000. godine, skoro sve su pozajmljene iz engleskog jezika. Samo je nekoliko onih za koje je evidentno da su građene u srpskom jeziku, a to su *multidržavni*, *multikorisnički* i *multiverski*.

Ovi podaci su veoma važni jer uvid u njih pokreće pitanje da li je 2000. godine postojao prefiksoid *multi-* u srpskom jeziku. Činjenica da su postojale pozajmljenice koje su počinjale sa *multi-* ne dokazuje da je u srpskom jeziku postojao taj prefiksoid. Odgovor bi bio da je taj prefiksoid, izgleda, tek tada, dakle početkom XXI veka, usvojen u srpskom jeziku. Dokaz za to predstavljaju pridevi *multidržavni*, *multikorisnički* i *multiverski*. Svi ostali primeri su u celini preuzete lekseme. Njih ne treba analizirati u srpskom jeziku i ne treba određivati njihov tvorbeni status. Za srpski jezik, one su neraščlanjive reči. Može se razmatrati samo tvorbeni status tri prideva koja su formirana u srpskom jeziku.

Drugi važan zaključak jeste da se na primeru prefiksoida *multi-* vidi put ili jedan od puteva kako se strani afiks uključuje u jezički sistem jezika-primaoca. U prvoj fazi, u celini se pozajmljuju lekseme koje poseduju i taj afiks, a onda se, analogijom, u jeziku-primaocu grade takve lekseme. Pošto je srpski

¹¹ Upitnik stoji uz lekseme za koje verujemo da su pozajmljene iz engleskog jezika, ali nismo pronašli potvrdu, pa upitnikom izražavamo nesigurnost u njihovo poreklo.

jezik pozajmio najviše prideva koji u engleskom jeziku imaju *multi-*, onda su prve tvorenice sa prefiksoidom *multi-* u našem jeziku bile, takođe, pridevi.

Šta se, zatim, dogodilo?

Očekivalo bi se da je broj leksema sa prefiksoidom *multi-* u srpskom jeziku rastao, a da se broj pozajmljenica koje počinju sa *multi-* smanjivao. Međutim, srpski jezik je nastavio da pozajmljuje lekseme na *multi-* iz engleskog jezika. Novina je ta što se, kako se čini na prvi pogled, pozajmljuje sve više imenica. Evo spiska prideva i imenica koje su registrovane u *Politici* iz 2015–2016, a kojih nije bilo u korpusu *Politike* iz 2000–2001. godine (u zagradi ćemo navoditi engleske ekvivalente, da bismo pokazali kako i u ovom korpusu veliki deo leksema dolazi iz engleskog jezika): *multiakterski* (*multi-actor*), *multidisplazni* (*multi dysplastic*), *multidonatorski* (*multidonor*), *multikulti* (*multiculti*), *multimedijski* (*multimedial*), *multimilijarderski* (*multibillionaire*), *multimodal* (*multimodal*), *multiplanetarni* (*multiplanet*), *multiplatinasti* (*multiplatinum*), *multiplatinumski* (*multiplatinum*), *multiprac* (*multiprac*), *multirank* (*multi-rank*), *multirezistentni* (*multiresistant*), *multisektorski* (*multisectoral*), *multisportski* (*multisport*), *multitalentovan* (*multitalented*), *multitumorski* (*multitumor*), *multivektorski* (*multivector*). U srpskom jeziku se, za poslednjih 15 godina, našlo još 18 pozajmljenih prideva na *multi-*, ali i 6 onih koji su nastali u srpskom jeziku: *multiglasni*, *multijezički/multijezični*, *multilančani*, *multinamenski*, *multi partijski*. To znači da se pojavilo 25 novih prideva na *multi-*. Međutim, 19 prideva iz 2000–2001. nisu potvrđeni u *Politici* iz 2015–2016. godine, na primer: *multicentričan*, *multifaktorijalan*, *multikantonalan*, *multi-kompenzacioni*, *multikoncesionalan*, *multispektralan* itd.

Poređenje korpusa A i korpusa B u vezi sa pridevima ukazuje na to da je status pozajmljenica na *multi-* (bar u novinarskom stilu) vrlo nestabilan – jedne se pozajmljuju, a druge nestaju. One uglavnom imaju status tzv. *jednodnevni reči* (Kubrakova 2006: 142). Drugi zaključak jeste da je bilo tri prideva koji su u srpskom jeziku prefiksirani prefiksoidom *multi-*, a danas ih ima pet. Iz toga sledi da se status prefiksoida *multi-* učvršćuje u srpskom jeziku, ali i da se taj proces sporo odvija.

Evo i novih imenica, zabeleženih u korpusu *Politike* 2015–2016, kojih nije bilo u korpusu *Politike* 2000–2001: *multidžoint* (*multijoint*), *multifunkcionalnost* (*multifunctional*), *multigraf* (*multigraph*), *multiinstrumentalista*, *multiinstrumentalistkinja* (*multiinstrumentalist*), *multiinvest* (*multi invest*), *multikar* (*multicar*), *multikom* (*multicom*), *multikultivator* (*multicultivator*), *multikulturalizam* (*multiculturalism*), *multilateralizam* (*multilateralism*), *multilingvizam* (*multilingualism*), *multimedijalnost* (*multimedial*), *multinacionala* (*multinacional*), *multinacionalka* (*multinational*), *multinacionalnost* (*multinational*), *multi perkusionista* (*multi percussionist*), *multiplikacija* (*multiplication*), *multi polarizam* (*multipolarism*), *multiskrin* (*multiscreen*), *multislajs* (*multislice*), *multitasking* (*multitasking*), *multitropik* (*multitropic*), *multiuniverzum* (*multi universe* ili *multiverse*), *multiverzitet* (*multiversity*), *multiverzum* (*multiverse*).

Pozajmljeno je 26 imenica ili nešto manje. Nije lako utvrditi precizan broj, jer je moguće da su neke od ovih imenica nastale u srpskom jeziku od pozajmljenih prideva na *multi-*, koji su postojali od ranije. Izgrađene su dve nove imenice u srpskom jeziku, i to je nesumnjivo: *multijezičnost* i *multistvaralac*. U novijem korpusu nema desetak imenica iz starog, npr.: *multigram*, *multikompanija*, *multikonceptija*, *multikorporacija* itd.

Pogled na imenice u starijem i novijem korpusu svedoči, dakle, o uvećanju njihovog broja. Manje ih se, za poslednjih 15 godina, izgubilo nego što ih je pozajmljeno, a to znači da je *multi-* počeo da širi sferu upotrebe sa prideva na imenice i da su se pridevi na *multi-*, koji su se duže zadržali u srpskom jeziku (oko deceniju ili deceniju i po), u nekoj meri ukorenili, pa neki od njih šire svoje derivaciono gnezdo gradeći imenice. Tako je, na primer, od *multinacionalan/multinacional* nastala *multinacionalka*, pa i *multinacionalnost*, od *multiinstrumentalist* nastala je *multiinstrumentalistkinja*, od *multimilijarder – multimilijarderski* itd.

Ova mala analiza pokazuje, u još jednom smislu, koliko je teško dati objektivnu procenu širenja upotrebe neke jezičke jedinice. Tabela 1: Raspodela oblika i lema u korpusu Politika 2000–2001. po vrstama reči i Tabela 2 jasno govore da je u *Politici* iz 2000–2001. godine bilo 29 imenica, a da ih u *Politici* iz 2015–2016. godine ima 43. Prideva je bilo 40, a u novijem korpusu – 45, što znači da je broj imenica markantno uvećan. Međutim, ako se uzme u obzir i broj leksema koje se više ne upotrebljavaju (tj. koje su zabeležene u korpusu A, a nema ih u korpusu B), postaje očiglednije da su 2015. godine u srpskom jeziku registrovana čak 24 nova prideva, a da ih je nestalo 19. Registrovano je, takođe, 26 novih imenica, a nestalo ih je oko 10. To znači da je broj novih imenica i prideva približno isti, ali da su pridevi nestabilni, što i generalno važi za lekseme sa *multi-*. Osim toga, zapažamo i da uvećanje broja imenica ponekad stoji u vezi sa ukorenjivanjem prideva na *multi-*, od kojih su nastale neke imenice. Iz svega ovoga zaključujemo da u statističkim procenama treba biti vrlo oprezan.

Elektronski korpus *SrpKor* (2013) registruje 269 leksema koje sadrže komponentu *multi-*. To su uglavnom imenice (130) i pridevi (136). Uvid u date lekseme ukazuje na činjenicu da postoji određeni broj leksema koje su nesumnjivo nastale u srpskom jeziku, što potvrđuje da se prefiksoid *multi-* sve više širi. Evo nekih primera za prideve: *multipartijski*, *multiverski*, *multikorisnički*, *multižanrovski*, *multivarijantni*, *multičetnički*, *multijezički*, *multinamenski*, *multipartnerski*, *multidržavni*, *multigeneracijski*, *multikanalski*, *multibioskopski*, *multiosnovni*, *multiministarski*, *multineophodan*, *multiotporan*, *multiperspektivan*, *multipovezan*, *multirazvijen*, *multiopažajno*. Ima i imenica tvorenih u srpskom jeziku: *multi-polnost*, *multiperspektivnost*, *multieksplozija*, *multijunakinja*, *multisala*, *multimreža*, *multiprofesionalac*, *multifestival*, *multivlasništvo*, *multiautorstvo*, *multiprenos*, *multiopažajnost*. Skoro sve ove lekseme su okazionalizmi u srpskom jeziku, a neke su očigledan izraz potrebe za neobičnim izražavanjem, kao što su *multineophodan* ili *multiosnovni*.

Prve naznake osamostaljivanja komponente multi- u srpskom jeziku. Jedan od puteva upotrebe neke prepozitivne komponente jeste, kao što smo

videli u slučaju komponente *multi-*, da se u prvoj fazi pozajmljuju lekseme koje sadrže ovu komponentu i u toj fazi ova komponenta nije prefiksoid srpskog jezika. U sledećoj fazi, po analogiji, ta komponenta se dodaje leksici srpskog jezika i postaje usvojena tvorbena jedinica srpskog jezičkog sistema. Kada se dovoljno ustali u ulozi jedinice srpskog jezičkog sistema, ona počinje da se osamostaljuje i da se ponaša kao nepromenljivi pridev. Taj slučaj smo pratili u vezi sa komponentom *mini-* u srpskom jeziku, koja se sve intenzivnije koristi u savremenom srpskom jeziku kao nepromenljivi pridev (Dragičević i Utvić 2016).

U samo nekoliko primera zapažaju se, za sada rogobatni, pokušaji osamostaljivanja jedinice *multi-*:

Zasad radi samo jedna „multi” osnovna škola u kojoj je, ipak, više od 70 odsto malih Bošnjaka (Politika 2000–2001).

Državna uprava, policija i zdravstvo su uveliko „multi”, ali supervizor Klark ne može da naredi mladima da se pomešaju u kaficima (Politika 2000–2001).

Ko god da je pre osam godina smatrao da je bombardovanje pravi način da se uvede demokratija u Srbiju, vrlo će verovatno i danas smatrati da je proterivanje Srba sasvim dobar način da se napravi multietničko Kosovo. Onih što bi ostali na Kosovu bilo bi i „multi” i Kosovo bi bilo etničko (SrpKor 2013).

Autori ovih primera uočavaju da je samostalna upotreba jedinice *multi* neobična, pa je u sva tri slučaja stavljaju pod navodnike. U sva tri primera *multi* se upotrebljava kao pridev. Baš kao i svaki drugi pridev, tako i *multi* u ovim primerima ima atributsku ili predikativnu funkciju u rečenici. Zapaža se još nešto – u sva tri slučaja *multi* se koristi kao skraćena verzija prideva *multinacionalni*, *multietnički*, a to su najfrekventniji pridevi sa komponentom *multi-* u srpskom jeziku. Iz toga bi se mogao izvući zaključak da je jedan od puteva osamostaljivanja upotrebe prepozitivnih komponentata – upotreba umesto lekseme koja je u datom jeziku najuobičajenija sa tom komponentom. Iako *multi* poseduje semantiku, oslanja se na pretpostavljenu, očekivanu leksemu *multinacionalni*, koja ima punu semantičku vrednost. U budućnosti bi se moglo očekivati da *multi* počne da se koristi i umesto manje frekventnih prideva, a zatim i da se u potpunosti osamostali.

8. Kratak osvrt na prefiksoid *mini-* u srpskom jeziku¹²

U vezi sa prvim naznakama osamostaljivanja prefiksoida *multi-*, podsetićemo se kako se komponenta *super* u potpunosti osamostalila, a ka tome teže i drugi formanti. Ova pojava je važna jer predstavlja uticaj engleskog jezika na samu gramatičku strukturu srpskog jezika. Naime, uvećava se broj nepromenljivih determinatora u srpskom i svim slovenskim jezicima, a to nije uobičajeno za slovenske jezike. Predstavićemo najnovija dešavanja u vezi s upotrebom komponente *mini-* u srpskom jeziku.

¹² Poglavlje 8 nastalo je na osnovu skraćene i prilagođene verzije rada Rajne Dragičević „Что мы узнаем о словообразовательном ядре и периферии из языка СМИ (на материале префиксоида *мини-* в некоторых славянских языках)” (Dragičević 2017b).

Komponente *mini-* i *maksi-* nisu nastale iz početnih delova složenica, već nasilnim skraćivanjem latinskih reči *minimus* i *maximus*. Do polovine šezdesetih godina XX veka ovi prefiksoidi bili su sastavni deo termina iz oblasti tehnike, a onda se 1964. godine u Londonu pojavila *minisuknja* (*miniskirt*), da bi se zatim „u novinarskom i reklamnom jeziku *mini-* pretvorilo u pravu epidemiju, potiskujući ne samo stariji prefiksoid *mikro-*, nego i prideve sa značenjem *mali*, *sitan* i deminutive. Tako smo dobili *minimodu*, *minibuse*, *mini-parkove*, *minidržave*, *minizvezde* i ko zna još koliko sličnih kovanica. Ubrzo je usledilo i simetrično *maksi-* kao oznaka za krupne stvari”¹³ (Klajn 1978: 196).

Srpski lingvista I. Klajn (2002: 201), za razliku od zapažanja bugarskih i ruskih autora koja se odnose na ruski, bugarski i češki jezik, primećuje da je „jeziku očigledno bio potreban formant koji će izraziti pojam 'mali' kao stalnu osobinu, ali ne u ekstremnom stepenu (za razliku od *mikro-*) i bez afektivnosti (za razliku od deminutiva)”. Dakle, odnos *mikro-* : *mini-* tumači se u srpskom jeziku kao odnos između pojava ekstremno malih dimenzija prema pojavama neekstremno malih dimenzija, a odnos između leksema koje poseduju *mini-* i deminutiva shvata se kao relacija između pojava sa neekspresivno iskazanim malim dimenzijama prema pojavama sa ekspresivno iskazanim malim dimenzijama.

Podaci iz jezika medija u savremenom srpskom jeziku pokazuju sledeće: 1) u odnosu na druge prefiksoide, formant *mini-* jeste vrlo produktivan u savremenom srpskom jeziku; 2) prefiksoid *mini-* nije frekventan u savremenom srpskom jeziku; 3) frekvencija prefiksoida *mini-* opada i on je u prvoj deceniji XXI veka skoro četiri puta manje frekventan nego devedesetih godina XX veka.

Ova komponenta sve više gubi svojstva prefiksoida i postaje samostalna nepromenljiva leksema. Dakle, *mini* kao pridev opstaje i frekventan je, ali *mini-* kao prefiksoid gubi frekventnost. Analizirajući primere iz korpusa *Politike* (2005–2010), uočili smo tendenciju određivanja imeničkih sintagmi pridevom *mini*. U prvoj fazi to su bile samo višočlane reči (npr. *mini tržišni centar*, *mini radnički savet*, *mini sistematski pregled*, *mini zoološki vrt*), a zatim je pridev *mini* počeo da određuje i sintagme nastale slobodnim spojevi-ma prideva i imenica – *mini*: *akustičarski koncert*, *intimna turneja*, *modna revija*, *bioskopska sala*, *dečiji vrtić*, *filmski festival*, *botanička bašta*, *koalicioni sporazum*, *električni štednjak*, *ekološka katastrofa*, *energetski forum*, *bespilotne letelice*, *eksplozivna naprava*, *balkanska turneja*, *gradska komisija*, *hladni rat*, *balkanski samit*, *ilegalne fabrike*, *travnati teren*, *sportski teren*, *verska država* itd. Pojavljuju se i ovakve konstrukcije sa samostalnim *mini*: *mini i mikro kultura*, *mini i velike farme*, *mini ili duge suknje* itd.

¹³ Ovo zapažanje o upotrebi komponente *maksi-* pokazuje kako se širenje nekog prefiksoida može objasniti analogijom. *Maksi-* je postalo popularno i široko se koristilo samo zahvaljujući činjenici da ima suprotno značenje u odnosu na *mini-*. Takođe je važno primetiti kako jedan proizvod široke industrije kao što je vrsta suknje može da izazove nastanak ogromnog broja reči, prvo onih sa *mini-*, pa i onih sa *maksi-*.

9. Doprinos globalizacije banalizaciji leksičkog fonda srpskog jezika¹⁴

Istraživači svih savremenih slovenskih jezika zapažaju da je u javnoj upotrebi jezika sve prisutniji nemar, bahatost i snižavanje jezičke kulture svođenjem svih funkcionalnih stilova na razgovorni stil. Opšta je ocena da je ovim procesima doprinela i globalizacijska stihija. Da bismo to ilustrirali, predstavimo u najkraćim crtama zaključke istraživanja V. V. Himika na materijalu ruskog kao najvećeg slovenskog jezika, zatim rezultate uporedne analize koju je izvršila E. Korjakovceva na građi iz ruskog kao istočnoslovenskog jezika sa poljskim i češkim kao zapadnoslovenskim jezicima, a zatim ćemo izložiti i neka zapažanja C. Avramove na materijalu bugarskog kao južnoslovenskog jezika u odnosu na češki kao zapadnoslovenski jezik. Pozvaćemo se i na druge autore – I. Onhajzer, G. Neščimenko, S. Kozineca, koji su u svojim analizama došli do sličnih zaključaka. Zatim ćemo preći na istraživanja srpskog jezika i, sumirajući zapažanja P. Pipera i T. Prčića, utvrditi iste tendencije i na materijalu srpskog jezika.

V. V. Himik (2004) u Predgovoru svog *Velikog rečnika ruskog razgovornog jezika* (*Большой словарь русской разговорной речи*) zapaža da jezik novinarstva u Rusiji poprima sve više odlika razgovornog jezika i ovu pojavu ocenjuje kao *globalno snižavanje javne komunikacije*. On primećuje da u oficijelnoj komunikaciji ima i „grubih, uvredljivih, vulgarnih reči”, a ne samo razgovornih ekspresiva. Autor postavlja pitanje kako objasniti toliku popularnost niskog stila (kako ga on naziva) i njegov prodor u sve stilove. Glavni odgovor on pronalazi u činjenici da je jezička zajednica govornika ruskog jezika počela postepeno da se orijentiše u svojim jezičkim idealima i etalonima na ekspresivni javni jezik sredstava masovnih informacija, a ne na jezik ruskih pisaca, kao što je bilo u XIX veku. Uzroci takvog „kulturnog prevrata” su očigledni. Prvi uzrok jesu civilizacijski procesi, koji su doveli do brzog razvoja medija. Kao drugi razlog Himik navodi uvećavanje gradskog stanovništva u Rusiji u XX veku. Ono je sticalo obavezno srednje obrazovanje i postajalo nosilac književnog jezika. Ipak, broj visokoobrazovanih Rusa se po navođenju Himika smanjuje. To znači da se povećava broj poluobrazovanih govornika ruskog jezika. Treće: značajnu ulogu u društvenom životu, a samim tim i u javnoj komunikaciji (posebno u elektronskim sredstvima masovnog informisanja), ima omladina, kojoj je svojstvena dinamičnost i ekspresivnost. I jezik mladih je dinamičan i ekspresivan. Kao četvrti razlog V. V. Himik navodi socijalno-političke promene, krah političkog sistema krajem XX veka, koji je doneo brojne vulgarizme, žargonizme, varvarizme. Kao rezultat svih tih procesa došlo je do reorijentacije ideala od visoke, elitne kulture ka masovnoj, opštenarodnoj. Na jezik se sve ovo odrazilo tektonskim promenama u funkcionalnim stilovima. Umesto elitnog stila pojavljuje se u javnoj upotrebi težnja ka uproščavanju. Centralnu, etalonsku poziciju u jezičkoj kulturi dobija usmeni jezik.

¹⁴ Poglavlje 9 nastalo je na osnovu rada Rajne Dragičević „Допринос глобализације банализацији лексичког фонда српског језика”, izloženog na tematskom bloku Komisije za tvorbu reči Međunarodnog komiteta slavista *Глобализација и славјанско словообразовање* na XVI međunarodnom kongresu slavista u Beogradu 2018. godine (Dragičević 2019).

Novinarski stil počinje da poprima odlike tog jezika. Popularnost jedinica niskog, grubog, komičnog, nenormativnog stila vezana je i sa njihovim funkcionalnim potencijalom, ekspresivnošću, privlačnošću i dostupnošću za najširi krug govornika ruskog jezika.

E. Korjakovceva (2016: 7), koja često u svojim radovima analizira i poređi tvorbene tendencije u jednom istočnoslovenskom jeziku (ruskom) i dvama zapadnoslovenskim (poljskom i češkom), primećuje da se poslednjih godina u slavistici povećava interes za proučavanje jezika sredstava masovne komunikacije i čak iznosi mišljenje (koje nije usamljeno) da jezik sredstava masovne komunikacije postaje novi funkcionalni stil, po mnogo čemu različit od novinarskog. On nam, kao lakmus, prvi ukazuje na nove tendencije i njihov razvoj u jeziku. Osim svih faktora na koje ukazuje V. V. Himik, E. Korjakovceva skreće pažnju i na „informacionu globalizaciju”, koja je omogućila prodor profesionalnih standarda „zapadnog” novinarstva u praksu slovenskih mas-medija. E. Korjakovceva (2016: 8) naziva Sjedinjene Američke Države „komunikacionom imperijom”. Globalizaciju ova autorka naziva još i *amero-globalizacijom* (2013: 9) i konstatuje da ona utiče na brisanje razlika između funkcionalnih stilova i njihovo svođenje na jedan.

Na iste pojave u slovenskim jezicima ukazuju i drugi autori (npr. Onhajzer 2013; Neščimenko 2013), a S. Kozinec (2016), potvrđujući sve ove činjenice o snižavanju stila javne komunikacije, primećuje da u mas-medijima nastaje sve više okazionalizama koji ne spadaju samo u jezičku igru već predstavljaju manifestaciju jezičke agresije. „Najgrublje odstupanje od etičkih normi zapaža se onda kada okazionalna reč označava konkretno lice ili pojavu vezanu za to lice. Obično je jezička agresija uperena prema poznatoj ličnosti – političaru, naučniku, predstavniku šou biznisa, npr. *димабиланизм (Дима Билан + дебилизм)*” (Kozinec 2016: 84).

C. Avramova (2003: 124) posvećuje pažnju ovim pojavama u jednom južnoslovenskom jeziku (bugarskom) i jednom zapadnoslovenskom (češkom). Ona piše o sredstvima za „orazgovoravljivanje” leksike bugarskog jezika, a taj proces naziva *demokratizacijom jezika*. Dve glavne osobine ove tendencije jesu bogaćenje razgovornog stila novim jedinicama i prodor tih razgovornih jedinica u književnoumetnički stil.

I u srpskoj lingvistici pažnja je posvećivana pitanju globalizacije i njenom uticaju na jezik i kulturu uopšte. P. Piper (2014: 278) primećuje da je globalizacija u planetarnim razmerama jedna od ključnih pojava kraja XX i početka XXI veka. On konstatuje nekoliko pojava u vezi s globalizacijom, a to su *globofobija* i *globofilija*, *agresivni internacionalizam*, a posebnu pažnju posvećuje „jezičkoj globalizaciji kao prisilnoj eutanaziji manjih jezika” i „globalizaciji kao glorifikaciji jednih i *grobarizaciji* drugih”. Za temu ovog rada posebno je važno poglavlje o kulturnoj globalizaciji kao globalnom zaglupljivanju (Piper 2014: 281), u kome se govori o tome da se kulturna globalizacija ponekad naziva globalnom demokratizacijom kulture, a u stvarnosti ima lik vulgarizacije svega i svačega i o tome da se obrazovna globalizacija ostvaruje kao planetarno zaglupljivanje.

Posledica svih ovih dešavanja jesu previranja u slovenskim jezicima koje je akademik P. Piper (2014: 277) sažeo u 13 tačaka, od kojih izdvajamo one koje su od značaja za našu temu: ubrzani, gotovo stihijski prodor velikog broja anglicizama (i drugih pozajmljenica) u slovenske jezike; nametanje jezika medija i razgovornog jezika kao vodećih funkcionalnih stilova; vulgarizacija jezika medija, pozorišta, filma i književnosti, kao i svakodnevnog jezika, u kojima sve više osnovni ton daju žargoni, sleng i jezik polusveta, pa to postaje norma govorne (ne)kulture.

Jedan od najznačajnijih srpskih anglista Tvrtko Prčić u dosadašnje klasifikacije funkcionalnih stilova uvodi „nemarni funkcionalni stil”, za koji kaže da je „ubedljivo najzastupljeniji jezički varijetet u našoj javnoj upotrebi, pre svega u mnogim štampanim i elektronskim medijima, i u govoru i u pisanju, a zatim i svugde gde se govori i piše (a potom i jezički misli?) pod njihovim uticajem – u spontanom govoru, u komunikaciji putem interneta, na uličnim natpisima, na reklamnim panoima” (Prčić 2005: 22). Nemarni stil je, prema rečima Prčića, hibridna tvorevina u kojoj dominira mešavina popularnog, časakačko-opuštenog i publicističkog stila. Kao najvažnija svojstva tog stila, Prčić navodi šest njegovih odlika, a ovde izdvajamo dve: 1) nepoznavanje, nepoštovanje i nezainteresovanost za postojeću normu srpskog jezika; 2) povodjenje za nametljivijom i dostupnijom normom iz stranih jezika, danas naročito engleskog.

Empirijsko istraživanje. Za potrebe ovog istraživanja, nešto duže od godinu dana prikupljali smo leksiku iz jezika relevantnih srpskih medija, pre svega iz dnevnih novina. Fokusirali smo se na one reči koje ilustruju izrazitu ekspresivizaciju jezika savremenog srpskog novinarstva, a pritom ukazuju i na banalizaciju leksike i stila. Banalnost pojava oko nas je izazivač izostanka duhovnih nadahnuća i banalizacije duhovnog života, a sve se to odražava i na jezik kojim govorimo, posebno na leksiku. Analiza koju ćemo prikazati predstavlja istraživanje vođeno korpusom, što znači da nismo tragali za građom koja potvrđuje teorijske postavke s kojima smo se ranije upoznali, već smo u zaključivanju u potpunosti dopustili da nas vodi jezički materijal. Iščitavajući prikupljenu građu i razmišljajući o kriterijumima za klasifikaciju, zapazili smo da najveći broj prikupljenih leksema nastaje iz želje za obezvređivanjem osoba, pojava, ideja i dr. Tako se, kao prvi zaključak ovog istraživanja, nametnula činjenica da najveći broj novih reči u srpskim medijima ima ekspresivnu vrednost, a da ta ekspresivnost ima ulogu pejorativizacije. Da bi se pejorativizacija postigla, iz repertoara sredstava za postizanje ekspresivizacije biraju se ona koja za cilj imaju vulgarizaciju i banalizaciju.

Obezvređivanje ljudi. Jedan od načina obezvređivanja jeste obeležavanje ljudi prema beznačajnim aktivnostima koje obavljaju (zanemarujući, pri tome, njihova stvarna zanimanja i status u društvu). U tu grupu obrazovanja spadaju, na primer, *fejsbukovac*, *patkar*, *kliktač*, *kokakoličar*. Osobe nazvane ovim imenicama svode se na korisnike društvene mreže *Fejsbuk* ili na učesnike opozicionih mitinga čiji je simbol patka ili na ljude koji klikću na tastaturi svojih kompjutera. Težnja onih koji osmišljavaju ovakve nazive jeste pronaći što banalniju, beznačajniju i uzaludniju aktivnost koju neko upražnjava,

a zatim leksemu za takvu aktivnost učiniti motivnom rečju za građenje duhovitog pejorativnog okazionalizma. Čak i ako aktivnost nije banalna (kao što je, na primer, podržavanje neke ideologije, učešće u nekom pokretu), onda se svesno za fokus okazionalizma pronalazi neki detalj kojim bi se adresat mogao poniziti. Tako se predstavnik opozicionih shvatanja naziva *patkarom*, čime se svodi na uzgajivača ili čuvara pataka. *Kokakoličar* se pejorativizuje time što se svodi na osobu koja ima običaj da provodi vreme ispijajući tečnost, a dodatna primesa unosi se i time što je u pitanju baš tipično američko piće, pa se, tako, ovim imenovanjem adresatu upućuje i kritika na račun njegove orijentisanosti ka američkim vrednostima. Neka od ovakvih imenovanja pojavljuju se u savremenom srpskom jeziku kao članovi sve uobičajenijih sintagmi, npr. *imači (mišljenja)*, *nosači (kovčega)*, *duvači (u pištaljku)*.

Ponekad se omalovažavanje postiže izborom sufiksa, pa je fokus pejorativizacije u sufiksu, a ne u tvorbenoj osnovi. Kao primer može se uzeti imenica *merketingaš*, koja je takođe pejorativna iako se imenicom u tvorbenoj osnovi označava jedno od najatraktivnijih zanimanja danas.

Stilska obojenost turskih sufiksa i pejorativizacija. „Ono što većinu južnoslovenskih jezika izdvaja u sufiksnom repertoaru u odnosu na severne slovenske jezike jesu – turski sufiksi [...] Iako vekovima učestvuju u južnoslovenskoj tvorbi reči, svest o njihovom turskom poreklu nikada nije izbrisana” (Čorić 2008: 194). B. Čorić u nastavku govori o imenicama na *-džija, -lija, -luk, -ana*, koji se sve manje koriste u standardnom jeziku, ali imaju značajnu ulogu u ekspresivnoj tvorbi reči. I mi smo uočili neka od takvih obrazovanja sa snažnom ekspresivnom vrednošću. U tom smislu, produktivan je sufiks *-lija*: *harvardlija* [profesor sa Univerziteta Harvard], *fakultetlija* [student], *internetlija* [osoba koja se služi internetom]. Sličnu ekspresivnu vrednost ima sufiks *-džija* u nekim primerima, recimo, *novindžija* [novinar]. Ako *banalan* znači, između ostalog, *prostački, neukusan* (Klajn i Šipka 2007), onda se banalnost navedenih leksema ogleda u određenoj dozi omalovažavanja nosilaca navedenih zanimanja, potrebe da se o njima i njihovom zanimanju govori sa određenom dozom podsmeha, ismevanja, a sve te informacije uskladištene su u neočekivanom spoju između tvorbeno osnovne, koja je svojim značenjem usklađena sa civilizacijom XXI veka, i arhaičnog sufiksa, koji odgovara ambijentu prohujalih vekova. Taj sudar novog i starog izaziva efekat lakog humora, izrežirane nehajnosti, duhovite kreacije, a takav stav, vrlo čitljiv za govornike srpskog jezika, preko snižavanja stila, dovodi i do snižavanja poruke novinskog članka i njegovo svođenje na „lako štivo”.

Napomena o gubljenju preciznog značenja sufiksa i banalizaciji. Posebnu pažnju izazivaju okazionalizmi na *-luk* u kojima sufiks ima tu novu, ekspresivnu, tj. preosmišljenu, ulogu. U toku 2017. i 2018. godine, u srpskim dnevnim novinama pojavili su se i sledeći okazionalizmi koje su napisali kolumnisti: *komentatorluk* [komentatori], *korektluk* [politički korektluk = korektnost], *balegarluk* [ceo taj balegarluk i splećinarstvo oko Đurićevog hapšenja = skup postupaka], *dokonluk* [agresivni dokonluk = dokoni ljudi]. Sufiks *-luk* u mnogim imenicama ovog tipa unosi neodređeno, razliveno značenje. To je posebno uočljivo kod imenice *balegarluk*. *Ceo taj balegarluk* o kome piše kolumnista

predstavlja skup postupaka, loših događaja, ali i tračeva u vezi s tim, loše stanje stvari, možda i loše ljude koji učestvuju u nekoj aferi, loš ambijent. Slično je i sa imenicom *dokonluk*. *Agresivni dokonluk* predstavlja, pre svega, dokone a agresivne ljude, ali i celokupan ambijent. Čak i ako motivna reč ne spada u vulgarizme i ne označava nešto što bismo ocenili kao loše, pejorativizacija obuhvata imenicu krećući se od sufiksa ka tvorbenoj osnovi, kao u slučaju *korektluk*. Autor teksta bi mogao da upotrebi imenicu *korektnost*, ali on izbegava frekventnu sintagmu *politička korektnost* i odlučuje se za *politički korektluk*, iskazujući svoj nadmeni, podsmevački odnos prema postupcima, stavovima, okolnostima, ljudima koji su nazvani *korektlukom*. Imenica *komentatorluk* sa neutralnom imenicom kao motivnom rečju pre svega označava grupu ljudi, ali sufiks *-luk* unosi zbirno značenje, čime se unosi informacija o tome da je ta grupa određena kao nedefinisana masa, kao obeščovečena gomila. Zadržaćemo se nakratko na širokoznačnosti, tj. semantičkoj neodređenosti sufiksa, što predstavlja jednu od mogućih manifestacija procesa snižavanja savremenog srpskog jezika u javnoj upotrebi. Naime, sve je više primera za reči koje imaju neodređeno, široko značenje koje može da pokrije različite sfere. Umesto da se leksičko značenje i celokupan jezički izraz precizira, on postaje sve neodređeniji, širi, a samim tim i prazniji, maglovitiji, desementizovaniji. Ima još primera za ovu pojavu. U jednim dnevnim novinama tabloidnog tipa, novinar opisuje noćni klub i upotrebljava imenicu *pozeraj*, koja označava i ljude koji (vole da) poziraju i način njihovog ponašanja koji je pozerski, i atmosferu u kojoj mnogi poziraju i glavni utisak iz kluba da je to mesto u kome svi poziraju. Slično neodređeno mnoštvo značenja imaju i imenice *seljana*, *džiberana* itd. Kao banalizaciju ocenjujemo gubljenje preciznog značenja sufiksa jer neprecizno leksičko značenje predstavlja svedočanstvo o nejasnim pojmovima i nejasnom mišljenju onih koji se služe ovakvom leksikom.

Napomena o turskim sufiksima koji „pogoduju emotivnom jeziku”. Druga napomena je u vezi sa turskim poreklom sufiksa o kojima govorimo u ovom delu teksta. P. Radić (2001: 71) veoma inspirativno objašnjava da obrazovanja sa sufiksom *-luk* (ali i nekim drugim turskim sufiksima) „pogoduju emotivnom jeziku”. On primećuje da to posebno važi za „novija, hibridna obrazovanja, kod kojih snažniji stepen tvorbeno hibridizacije, tj. pojačana tvorbeno-semantička disparantnost između osnove i sufiksa, povećava stilske efekte. Pri tome se značenja ovih obrazovanja u većoj meri kreću u pravcu isticanja pejorativne komponente, bez obzira na to da li se sufiksom samo pojačava pejorativnost osnove ili se ta pejorativnost sufiksom ostvaruje.” P. Radić (2001: 72) zatim navodi nekoliko primera iz jezika Dobrice Ćosića, od kojih jedan glasi: *Naši novi kolektivni običaji vulgarni su do kolektivnog blesavluka*. Autor komentariše da odredbom *vulgaran* pisac „u znatnoj meri ocrta stilsko-semantičku komponentu velikog broja savremenih obrazovanja na *-luk*”. Radić ocenjuje značenja novih imenica sa *-luk* (dodaćemo – i onih sa drugim turskim sufiksima) kao stilsko-semantičku intenzifikaciju, a njihovu pejorativnost dovodi u vezu sa širim društvenoistorijskim aspektom, posebno onim koji je zasnovan na odnosu: porobljeni narod – strani zavojevač. „Otuda se i na stilskom planu, samom upotrebom oblika sa morfemom *-luk* sugerišu

određena konotativna značenja” (Radić 2001: 74). Ovo tumačenje podrazumeva da se pejorativnost i negativna konotacija određenog tipa postižu turskim sufiksima, koji se oduvek osećaju i prepoznaju u srpskom jeziku kao turski i nose u sebi sva negativna obeležja koja Srbi vezuju za tursku vlast – zaostalost, bedu, ruralnost itd.

Obezvredivanje procesa, pokreta, ideja i njihovih nosilaca. Ima okazionalizama koji u srpskom jeziku nastaju dodavanjem sufiksa *-izacija*, *-ijada* i dr., a koji svoju ekspresivnost postižu neočekivanim spojem između onoga što znači tvorbeni osnov i značenja navedenih tvorbenih formata koji se (naročito *-izacija*) vezuju za osnove stranih reči i označavaju pokrete, ideje i sl. Takve su, na primer, imenice *ovceizacija* ‘zaglupljivanje’ ili *diznilendizacija* ‘naziv za pojavu da čelnici grada ulažu novac samo u sadržaje koji će privući turiste’, *urbanizacija* ‘politika zatvaranja zemlje za migrante’. Uobičajeno je da se za ove nastavke vezuju tvorbeni osnovi apstraktnih imenica, često stranog porekla, koje označavaju neke intelektualne sadržaje, što je u ovom slučaju narušeno.¹⁵ U ovu grupu spadaju i imenice *čemerizacija* i *dečemerizacija*. Autor kolumne u jednim dnevnim novinama je namerno povezoao poetizam i arhaizam *čemer* i sufiks *-izacija*, čime je stvorio stilski efekatan arhaično-moderni leksički spoj. U nastavku svoje leksičke igre, on je od imenice *čemer* načinio i druge reči: *očemeriti*, *očemerčnost*, *obežčemer* itd. Osnovna zakonitost derivacionih procesa krije se u analogijama po različitim kriterijumima i kada se neka od njih naruši, nastaje okazionalizam. Okazionalizmi kojih je sve više, a čija se ekspresivnost postiže poigravanjem intelektualnog i banalnog, utiču na jačanje banalizacije leksičkog fonda. Slične procese uočavamo i u nastajanju imenica *čirkusijada* (*Vučičeva čirkusijada*), *vučićevićijada* ‘manifestacija u čast novinara Vučićevića, ironično’, *udarijada* (*državna udarijada*) ‘izbor najboljeg državnog udara, ironično’.

„*Onomatopejska tvorba*” u svrhu *obezvređivanja*. Zapazili smo da se u svrhu obezvredivanja vrlo delotvorno koristi „onomatopejska tvorba reči”. Evo primera: *cik-cak politika* ‘politika Srbije i prema Istoku i prema Zapadu’, *tuti-fruti partija*, *ping-pong diplomatija*, *bla-bla-blaovi* (*učestvuje u dijalozima o raznim bla-bla-blaovima*). Ove jednosložne onomatopeje koje se rimuju, a koje su primerene dečijem jeziku, razgovornom stilu i drugim oblicima neformalne ekspresivnosti šalju snažnu poruku o beznačajnosti i besmislenosti onoga što se imenuje – partije, diplomatije, politike, dijaloga.

Blendiranje u svrhu pejorativizacije. O blendiranju i slivenicama koje nastaju kao rezultat ovog procesa najviše je u srpskoj lingvistici pisao R. Bugarski (isp. npr. Bugarski 2013). On je sačinio i vrlo bogatu zbirku slivenica u savremenom srpskom jeziku, što znači da je danas takav način tvorbe vrlo produktivan. Na to da srpski jezik ima sklonosti ka ovom načinu tvorbe, ukazuje i činjenica da je V. Tomanović još 1938. godine objavio spisak od blizu 100

¹⁵ O statusu nastavka *-izacija*, koji je postao sufiks u srpskom jeziku iako to dosadašnji priručnici ne potvrđuju, isp. B. Čorić (2008: 111–116). O tome da se slični procesi sa sufiksom *-изация* u ruskom, *-izacja* u poljskom i *-izace* u češkom odvijaju i u ovim slovenskim jezicima više radova napisala je E. Korjakovceva (isp. npr. Korjakovceva 2016: 70–74).

pokrajinskih i do danas uveliko zastarelih ili iščezlih reči, nastalih spajanjem delova drugih reči (prema Bugarski 2013: 22).

Evo nekoliko primera iz dnevnih novina koje smo zabeležili u proteklih godinu dana. Imenica *prestitutka* nastala je slivanjem glagola *prestup(iti)* ili reči *press* i imenice *prostitutka*, a označava novinara, medij, blogera koji namerno prekraja informacije da bi se ulagivao nekoj političkoj grupaciji. *Trampokalipsa* = *Tramp* + *apokalipsa*; *kukupedija* = *kukati* + *enciklopedija*; *dnovinarstvo* = *dno* + *novinarstvo*; *dnovinari* = *dno* + *novinari*; *daytonarije* = *Dayton* + *detinjarije*; *yutopija* = *Yugoslavia* + *utopija*. Nijedna od ovih leksema nije nastala s namerom da se ukaže afirmativni odnos prema pojmu koji se imenuje, već uvek kritički i nepovoljan. U ovim primerima negativno je ocenjena Trampova vladavina, određena enciklopedija, kvalitet novinarskog izveštavanja, određeni novinari, potpisivanje sporazuma u Dejtonu, ideja o nekadašnjoj državi Jugoslaviji, kao i ona sama.

Pejorativizacija obrazovanjima motivisanim ličnim imenima. Naša građa ukazuje i na porast obrazovanja derivata motivisanih ličnim imenima. Cilj je dvostruki – da se omalovaži osoba od čijeg su imena nastali derivati, ali i da se obezvrede osobe ili pojave na koje se ti derivati odnose. Tako se, nedavno, u srpskom jeziku pojavljuju obrazovanja na *-oid* i pridevi izvedeni od njih: *trampoidan* (o frizuri, načinu razmišljanja), *putinoidan* (o rešavanju problema), *palmoidan* (o rešavanju problema). Da je reč o pejorativizaciji, a ne o neutralnoj derivaciji, jasno je iz sufiksa *-oid*.¹⁶ U sličnom duhu nastao je i pridev *alanfordovski* (od imena junaka stripa *Alan Ford*): *alanfordovski humor*, *apsurd*, *jezik*, *profesija*. Polazi se od precedentnog imena u srpskoj kulturi, domaćeg ili stranog, za koje se vezuju određeni stereotipi, pa se na osnovu semantičkog sadržaja tih stereotipa „popunjava” značenje derivata. U ovu grupu spada i leksema *urbanizacija* (*urbanizacija Slovenije*). *Arkan* je nadimak jednog od najpoznatijih kriminalaca u Srbiji devedesetih godina XX veka, a njegovo ime je upotrebio jedan intelektualac pišući o *arkanskoj praksi*, nazvavši tako nasilnički tip ponašanja i rešavanja problema. Zanimljivo je do kog stepena uopštenosti i tipiziranosti se može doći polazeći od neke pojedinačne osobine ili postupka određene osobe. Drugi način da se postigne isti efekat jeste dodeljivanje sekundarnih značenja imenicama koje označavaju neka vlastita imena. Ona se tada pišu malim slovom. Nema formalne derivacije, ali se semantičkom derivacijom (polisemijom) postiže isti efekat. Evo jednog takvog primera: *Nije sigurno da će Srbija preživeti sledeću generaciju vulina i dačića*.¹⁷

Višedelne sintaksičke jedinice u službi odredbenog člana sa pejorativnim značenjem. U poslednje vreme zapaža se jedan oblik jezičke mode

¹⁶ Opširnije o obrazovanjima na *-oid* i *-saurus* (npr. *starletosaurus*) u srpskom jeziku isp. poglavlje 5.

¹⁷ Predrasude se vezuju i za geografske celine – gradove, područja, države i sl. Tako i vlastite imenice kojima se označavaju takve celine takođe mogu biti motivne reči za ekspresivne derivate. Jedan od njih jeste *balkanizacija*. Stereotipi o geografskim celinama su uvek negativni, pa je i značenje tih derivata takođe pejorativno.

u ekspresivnom izražavanju, a to je potreba da se celokupne sintagme, predložko-padeške konstrukcije, pa čak i rečenice koriste kao atributi ili priloške odredbe. Da cela takva jedinica treba da bude protumačena kao jedinstvena, čitaocu je signalizirano načinom na koji je napisana, a napisana je ili kao jedna reč ili sa crticama između reči. Evo nekoliko primera: *od tih u-isti-koš utrapanih žena; gospođica „sveznasemdapeva“; to je tako espeesovskobajatovićevski!*

Senzacionalizam, preterivanje i naduvavanje u službi pejorativizacije. Analizirajući leksiku nastalu prefiksacijom, u oči upada težnja ka senzacionalizmu, preterivanju, preuveličavanju, što je takođe odlika banalizacije. Često se koriste prepozitivne komponente subjektivne ocene koje služe za pojačavanje. One se često upotrebljavaju ironično ili s potrebom da se pojača efekat iskazanog. Svaki oblik preteranog naglašavanja i težnje ka senzacionalizmu predstavlja ispoljavanje vulgarnog i banalnog. Osim toga, to preterivanje služi i za negativnu ocenu neke osobe ili pojave. Čak i ako se učini da prefiksoid nema nepoželjno značenje, često se ispostavi da je upotrebljen ironično. Tako, na primer, čitamo: *gigakonferencija, turbo-sega-mega-pink srednja klasa, turbopatriotski (turbopatriotska opozicija), turboevropski (turboevropska opozicija), veleobrt, hiperstabilan, hipersenzibilan, hiperposmatrač, hiperpokretljivost, hiperbrz, hiperkritički*. Leksika na *hiper-, giga-, mega-, super-* doživljava svoj procvat. S druge strane, uvećava se broj reči koje svojim završnim formantom ukazuju na izraženost neke pojave (npr. *selfimanija*).

Nova značenja ili nove upotrebe postojećih reči. Kao primer banalizacije koja se manifestuje kroz naglašavanje određene marginalne pojedinosti (o čemu je već bilo reči u ovom radu) mogu se navesti i nove upotrebe nekih leksema. Mehanizam je sledeći – prvo se uočava neka negativna, a sasvim sporedna pojava u vezi s onim što treba pejorativizovati. Tako su, na primer, predstavnici opozicionih partija u Srbiji zapazili da predstavnici vladajuće stranke na mitinzima i drugim stranačkim okupljanjima poklanjaju svojim pristalicama sendviče, a zatim su tu marginaliju iskoristili kako bi ljude koji dolaze na takva okupljanja optužili da su oni za svoje dolaske motivisani sendvičima. Već sama ova optužba predstavlja uvredu. Zatim su nastale lekseme *sendvičar* i *sendvičarski*. Pridev se, vrlo podrugljivo, upotrebljava, kako pokazuju mediji, u sledećim kontekstima: *sendvičarski intelekt, retard, kraj, guru, vođa, minus, mozak, bot, hepening, stav, tajkun, cirkus, autobusi, jadnici, konvoji, glasački listići, imbecili, magarče, robe, monstrume*.

Evo još nekoliko primera za nova značenja ili nove upotrebe leksema: *brutalno (telo) 'lepo, zgodno'; Republikanci su ubili Trampov zakon o zdravstvu; To je abortus od razvoja događaja; Tramp je revolveraški brz na Tviteru*. U želji za senzacionalizmom i privlačenjem pažnje bira se leksika nepoželjnog značenja koja ostavlja snažan utisak i njome se, na nov i neočekivan način, određuju pojave iz stvarnosti.

Zaključak. Na kraju dolazimo do nekoliko zaključaka:

1. Glavni uticaj globalizacije na srpski jezik isti je kao uticaj i na sve ostale slovenske jezike, a to je snižavanje jezičke kulture i svođenje mnogih funkcionalnih stilova na razgovorni.
2. Glavna tendencija u motivaciji za nastajanje nove leksike jeste ekspresivizacija.
3. Neologizmi su po pravilu okazionalizmi. Najviše ih je u jeziku medija. Može se pretpostaviti da je mala verovatnoća da će mnogo takve leksike završiti u osnovnom leksičkom fondu. To je leksika koja pripada periferiji leksičkog sistema srpskog jezika. Dobar deo te leksike vezan je samo za aktuelni društveni trenutak, neće postati frekventan i uskoro se više neće upotrebljavati.
4. Cilj ekspresivizacije novonastale leksike najčešće je obezvređivanje (pejorativizacija) ljudi, ideja, pojmova itd.

Pejorativizacija se najefektnije postiže iznalaženjem motivacije u rečima koje označavaju vulgarne i banalne sadržaje. Zbog toga se može zaključiti da su osnovne tendencije novonastale srpske leksike: ekspresivizacija – pejorativizacija – banalizacija.

LITERATURA

- Avramova 2003: Цветанка Аврамова, *Словообразователни тенденции при съществителните имена в българския и чешкия език в края на XX век*, Sofia: Heron Press.
- Babić 2002: Stjepan Babić, *Tvorba riječi u hrvatskome književnome jeziku*, treće, poboljšano izdanje, Zagreb: Nakladni zavod Globus, HAZU.
- Bugarški 2013: Ranko Bugarški, *Sarmagedon u Mesopotamiji*, Beograd: Biblioteka XX vek.
- Čorić 2008: Божо Ћорић, *Творба именица у српском језику*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.
- Dragičević 2015a: Rajna Dragičević, „Прилог лексичком нормирању (на примеру неологизма *селфи*)”, *Језик данас* XI, 3–4, 1–4.
- Dragičević 2015b: Rajna Dragičević, „Укрштање основних тенденција у настајању неологизама у словенским језицима (на примеру лексеме *балканизација*)”, *Осмьдесятъ: Сборник научных статей к 80-летию И. С. Улуханова*, отв. ред. М. А. Мальгина, Москва: Издательский центр «Азбуковник», 236–241.
- Dragičević 2016a: Rajna Dragičević, „О неким проблемима творбе неологизама у настави српског као матерњег или страног језика”, *Предавања* 5, Семинар српског језика, књижевности и културе, Београд: МСЦ, 137–145.
- Dragičević 2016b: Rajna Dragičević, „О изборима за Реч године и њиховој оправданости”, *Преводилац* 16, 21–32.
- Dragičević 2017a: Rajna Dragičević, „Детерминологизација као процес богађења општег лексичког фонда”, *Словенска терминологија данас*, уредници П. Пипер и В. Јовановић, Београд: САНУ и Институт за српски језик САНУ, 417–425.

- Dragičević 2017b: Рајна Драгићевић, „Что мы узнаем о словообразовательном ядре и периферии из языка СМИ (на материале префиксоида *мини-* в некоторых славянских языках)”, *Медиалингвистика* 4 (19), 104–110.
- Dragičević 2018: Рајна Драгићевић, „Неке тенденције у творби речи у савременом српском језику” (Рад је изложен на скупу *Језици и културу у времену и простору* 7, Филозофски факултет у Новом Саду, 18–19 новембар 2017), *Језици и културу у времену и простору* VII/2, тематски зборник, уреднице Снежана Гудурић, Биљана Радић-Бојанић, коуреднице: Јасмина Дражић, Јелена Ајдановић, Нови Сад: Филозофски факултет, 63–71.
- Dragičević 2019: Рајна Драгићевић, „Допринос глобализације банализацији лексичког фонда српског језика”, *Глобализација и славјанскае словаўтварэнне: XVI Міжнародны з’езд славістаў* (Бялград, 19–27. 08. 2018) : Тэматычны блок / Нацыянальная акадэмія навук Беларусі. Інстытут мовазнаўства імя Якуба Коласа. Беларускі камітэт славістаў. Камісія па славянскім словаўтварэнні пры Міжнародным камітэце славістаў, Мінск: Права і эканоміка, 74–84.
- Dragičević i Utvić 2016: Рајна Драгићевић и Милош Утвић, „Препозитивне компоненте у српском и руском језику на материјалу интернет-сајтова”, *Wortbildung und Internet*, Branko Tošović, Arno Wonisch (Hg.), Graz: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität, Kommission für Wortbildung beim Internationalen Slawistenkomitee, 91–107.
- Dragičević i Utvić 2017: Рајна Драгићевић и Милош Утвић, „Корпусно истраживање ширења компоненте *мулти-* у српском језику данас”, *Научни сасијанак славистија у Вукове дане* 46/3, 73–87.
- Georgieva 2013: Цветелина Георгиева, *Иновационни процеси в българската именна префиксация*, София: Институт за български език при Българската академия на науките.
- Goljev 1989: Н. Д. Голев, *Динамический аспект лексической мотивации*, Томск: Изд-во ТГУ.
- Goljev 2010: Н. Д. Голев, „Словообразование как эволютивный процесс”, *Видо-бращення історії та культури народу в словотворенні*. Ред: Н. Ф. Клименко і Э. А. Карпіловська. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 67–75.
- Halonja i Hudeček 2014: Antun Halonja i Lana Hudeček, „Pokloni mi svoj *selfie*”, *Hrvatski jezik*, 1. godište, broj 2, 26–28.
- Himik 2004: В. В. Химик, *Большой словарь русской разговорной речи*, Санкт-Петербург: Норинт.
- Horvat i Štebih 2010: Marijana Horvat i Barbara Štebih Golub, „Posljedice internacionalizacije u hrvatskom jeziku”, *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 36/1, 1–21.
- Klajn 1978: Иван Клајн, „О префиксоидима у српскохрватском језику”, *Наш језик* XXIII/5, 187–199.
- Klajn 2002: Иван Клајн, *Творба речи у савременом српском језику*, Београд: ЗУНС, Институт за српски језик САНУ; Нови Сад: Матица српска.
- Korjakovseva 2013: Елена И. Коряковцева, „Словообразовательные ресурсы новых функциональных стилей славянских языков”, *Słowotwórstwo a nowe style funkcjonalne języków słowiańskich*, red. Elena Koriakowcewa, Siedlce: Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach, 9–39.
- Korjakovseva 2016: Елена И. Коряковцева, *Очерки о языке современных СМИ*, Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach.

- Kozinec 2016: Сергей Б. Козинец, „Окказиональное словопроизводство в средствах массовой информации: от языковой игры к речевой агрессии”, *Współczesne językoznawstwo słowiańskie. Teoria i metodologia badań*, tom I. *Słowotwórstwo*, red. Elena Koriakowcewa, 81–87.
- Kubryakova 2006: Е. С. Кубрякова, „О новых задачах в изучении функций словообразования”, *Функциональные аспекты слова́тварэ́ння*, Доклады IX Міжнароднай канферэнцыі Камісіі па славянскаму слова́тварэ́нню пры Міжнародным камітэце славістаў, Минск/Беларусь: Нацыянальная акадэмія навук Беларусі; Інстытут мовазнаўства імя Якуба Коласа, 141–148.
- Mikeš 1998: Меланија Микеш, „Језички снобизам или немоћ преводиоца”, *Језик данас*, 8, 11–14.
- Neščimenko 2013: Галина П. Нещименко, „Компьютерная коммуникация в зеркале современной публичной речевой культуры и актуальных деривационных закономерностей (в сопоставительном аспекте)”, *Słowotwórstwo a nowe style funkcjonalne języków słowiańskich*, red. Elena Koriakowcewa, Siedlce: Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach, 39–67.
- Onhajzer 2013: Ingeborg Ohnheiser, „Стирание стилевых границ в словообразовании и словоупотреблении”, *Słowotwórstwo a nowe style funkcjonalne języków słowiańskich*, red. Elena Koriakowcewa, Siedlce: Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach, 67–83.
- Orehov 2014: Б. В. Орехов, „Суперминимум и нанодержава: префиксоиды в языке интернета”, *Современный русский язык в интернете*, ред. Я. Э. Ахапкина и Е. В. Рахилина, Москва: Институт русского языка им. В. В. Виноградова РАН; Языки славянской культуры, 281–291.
- Otašević 2008: Ђорђе Оташевић, *Нове речи и значења у српском језику*, Београд: Алма.
- Piper 2014: Предраг Пипер, *Линџивистичка славистика*, Београд: Славистичко друштво Србије.
- Prčić 2005: Tvrtko Prčić, *Engleski u srpskom*, Novi Sad: Zmaj.
- Radić 2001: Првослав Радић, *Турски суфикси у српском језику са освртјом на сџињање у македонском и бујарском*, Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Vaganova 2013: Н. В. Ваганова, „Морфемный статус препозитивного элемента MULTI- (МУЛЬТИ-) в английском и русском языка”, *Вестник Нижегородского университета им. Н. И. Лобачевского*, 2013, 1(2), 36–40.
- Vašakova 2005: Krystyna Waszakowa, *Przejawy internacjonalizacji w słowotwórstwie współczesnej polszczyzny*, Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.
- IZVORI
- Klajn i Šipka 2007: Иван Клајн и Милан Шипка, *Велики речник сџираних речи и израза*, Нови Сад: Прометеј.
- Nikolić 2000: Мирослав Николић, *Обрајџни речник српскоја језика*, Београд: Матица српска, Институт за српски језик САНУ, Плачић (извршни издавач).
- Otašević 2008: Ђорђе Оташевић, *Речник нових речи*, Београд: Алма.
- RMS: *Речник српскохрвајскоја књижевної језика*, I–VI, Нови Сад, 1967–1976: Матица српска.
- RSANU: *Речник српскохрвајскоја књижевної и народної језика*, I–XIX, Београд, 1959–, Београд: Српска академија наука и уметности.
- RSJ: *Речник српскоја језика*, Нови Сад, 2007: Матица српска.

-
- SrpKor 2013: Корпус савременог српског језика (СрпКор), верзија Срп-Кор2013, Група за језичке технологије Универзитета у Београду, 2013. <http://www.korpus.matf.bg.ac.rs/korpus>.
- Šipka 2003: Danko Šipka, *Rečnik tvorbenih formata*, Beograd: Alma.
- Webster: *Merriam-Webster's Collegiate Dictionary*, eleventh edition, Springfield: Merriam-Webster, Incorporated, 2003.

Dalibor Sokolović

JUŽNOSLOVENSKI I ZAPADNOSLOVENSKI STANDARDNI JEZICI U SVETLU PLANIRANJA JEZIKA

1. Uvod

Razmatranja izneta u ovom poglavlju imaju dvojaki zadatak: a) da sa stano-
višta planiranja jezika u osnovnim crtama opišu stanje standardnih južnoslo-
venskih i zapadnoslovenskih jezika u različitim fazama njihovog razvoja, b) da
upoređivanjem određenih aspekata planiranja južnoslovenskih i zapadnoslo-
venskih jezika dovedu do zaključaka opštijeg tipa o funkcionisanju procesa
planiranja jezika u slovenskim jezičkim zajednicama.

U prvom potpoglavlju biće iznete osnovne teorijsko-metodološke po-
stavke neophodne za analizu. U drugom će biti predstavljene kratke istorije
južnoslovenskih standardnih jezika, među kojima će u centru interesovanja
prevashodno biti situacija u okvirima nekadašnjeg srpskohrvatskog jezičkog
područja. Treći deo obuhvata istorijski pregled zapadnoslovenskih jezičkih
standarda, dok je poslednji posvećen komparaciji pojedinačnih odlika plani-
ranja jezika iz ovih dveju grupa slovenskih jezika (jezička konvergencija i di-
vergencija, diglosija).

2. O planiranju jezika i standardnom jeziku

Planiranje jezika, čije izučavanje predstavlja značajan segment savremene
sociolingvistike, obuhvata sve aktivnosti, individualne ili kolektivne prirode,
koje za cilj imaju uticaj na stanje, upotrebu i razvoj nekog jezika ili grupe je-
zika u društvu (up. Viherkjevič 2016: 115, Radovanović 2004: 27).¹ Prilikom
razmatranja procesa planiranja jezika u određenom društvu treba imati u vidu
kako lingvističke, tako i ekstralingvističke činioce. Iz tih razloga u okviru pla-
niranja jezika razlikujemo: 1. *planiranje korpusa*, koje podrazumeva delovanja

¹ Sa planiranjem jezika najčešće se u blisku vezu dovodi jezička politika, koja se tradicionalno
takođe interpretira kao delovanje društva na jezik komunikacije u okvirima zajednice, ali i na
kreiranje svesti učesnika u komunikaciji o tom jeziku (Škiljan 1988: 8). Razrada teorije u obla-
sti planiranja jezika dovela je do izjednačavanja ova dva pojma. U radovima pojedinih zapad-
nih istraživača (npr. Risento 2006) oni su čak objedinjeni u jedan koncept – jezička politika
i planiranje (eng. *language policy and planning*). Srpski lingvista Milorad Radovanović, jedan
od začetnika sociolingvističkih istraživanja u Jugoslaviji, zaključuje da je u praksi nemoguće
„precizno razdvojiti oblast(i) znanja odnosno delovanja koje obično imenujemo planiranjem
jezika i/ili jezičkom politikom” (Radovanović 2014: 30).

u samom jeziku (na primer, po pitanjima fonološke, morfološke, sintaksičke i drugih normi) i spada u opis posla lingvisti, 2. *planiranje statusa*, koje obuhvata radnje u vezi sa položajem jezika, njegovom ulogom u društvu, i svrstava se u domen aktivnosti drugih nivoa zajednice, u prvom redu političkih aktera.² Dalji razvoj teorijskog diskursa doneo je dve nove dimenzije, koje se u suštini mogu svrstati u okvire planiranja statusa: *planiranje usvajanja jezika* (usmereno na oblast jezičkog obrazovanja) i *planiranje socijalnog prestiža* (ili još i „reputacije jezika“; detaljan komentar sve četiri dimenzije donosi Baldauf 2012).

Planiranje jezika treba, dakle, shvatiti kao *upravljanje jezikom* od strane pojedinaca ili institucija, kao proces čiji su ciljevi raznorodni. U okviru planiranja jezičkog statusa oni obuhvataju donošenje zvaničnih odluka i zakonskih akata, formiranje politike po pitanju upotrebe jezika u javnoj i službenoj komunikaciji, njegove uloge u međunarodnom kontekstu, revitalizacije u slučaju ugroženosti itd. Ciljevi planiranja jezičkog korpusa u vezi su sa reformama pravopisa, regulisanjem leksike ili uvođenjem nove terminologije, modernizacijom funkcionalnih stilova i sl. Planiranje usvajanja jezika tiče se uloge i forme korišćenja jezika u obrazovnom sistemu, kreiranja kurikuluma, politike učenja jezika kao prvog ili drugog jezika, održavanja kod manjinskih jezičkih zajednica.³ Planiranje prestiža podrazumeva zvaničnu institucionalnu i individualnu promociju jezika, njegovu ulogu u oblasti nauke, profesija, kulture, zagovaranje ravnopravnosti jezika (u slučaju ugroženih manjinskih zajednica) i dr.

U slavističkim krugovima široko je prihvaćena tzv. standardna teorija planiranja jezika Milorada Radovanovića, proizvod primene zapadnih sociolingvističkih dostignuća u jugoslovenskom miljeu. Ovaj pristup tumači planiranje jezika kao kontinuirani proces koji je sačinjen od deset faza. Njihov optimalni redosled glasi: 1. selekcija (izbor varijeteta⁴ koji će biti osnova standardnog jezika), 2. deskripcija (lingvistički opis odabranog varijeteta), 3. preskripcija (formiranje popisa preferiranih jezičkih jedinica na svim jezičkim nivoima), 4. elaboracija (osposobljavanje kodifikovanog varijeteta za upotrebu u javnoj komunikaciji), 5. akceptacija (zvanično prihvatanje tog varijeteta), 6. implementacija (primena prihvaćenog varijeteta u društvenim sferama i svesti pripadnika jezičke zajednice), 7. ekspanzija (širenje prihvaćenog standarda i pozitivnih stavova o njemu), 8. kultivacija (negovanje i davanje

² Planiranje jezičkog korpusa Radovanović (2014: 27) naziva planiranjem u užem smislu (mikroplaniranjem), dok planiranje jezičkog statusa imenuje planiranjem u širem smislu (makroplaniranjem).

³ *Jezičku zajednicu* čine svi govornici određenog jezika. U njenom centru nalaze se izvorni govornici, a pripadaju joj i osobe čiji to nije prvi jezik (up. Lanšćak 2002: 418).

⁴ *Varijeteti* u okviru jednog jezika predstavljaju različite skupove jezičkih elemenata (glasova, reči, gramatičkih obeležja itd.) koji imaju sličnu distribuciju. Jezički varijetet konstituise grupa govornika sa određenim socijalnim, geografskim i biološkim odlikama, koji ga upotrebljavaju u opštim ili konkretnim govornim situacijama (up. Lanšćak 2002: 411). U ovom značenju, za koje se u literaturi može naći i upotreba termina *idiom* (Škiljan 2002: 12; Brborić, Ivić 2004: 38), jezički varijetet obuhvata tradicionalne pojmove: jezik (književni, govorni itd.), dijalekat, narečje, varijanta.

podrške normiranom varijetetu), 9. evaluacija (procena funkcionalnosti i uspešnosti norme), 10. rekonstrukcija (ponovno uspostavljanje, doradivanje standardnog jezika). Milorad Radovanović zaključuje da se „redosled postupaka može izmeniti, pojedini postupci mogu izostati, ili se sažimati, spajati sa drugima, ovisno o specifičnim okolnostima u kojima se neki jezik planira” (Radovanović 2014: 28). Ovaj model je komplementaran sa ranije predstavljenom osnovnom dihotomijom planiranja jezika, tako da se neki postupci mogu prepoznati kao deo planiranja korpusa (deskripcija, preskripcija, elaboracija, evaluacija, rekonstrukcija), a drugi kao deo planiranja statusa (akceptacija, implementacija, ekspanzija, kultivacija), dok selekcija služi kao element koji povezuje planiranje statusa i korpusa. Na ovaj način postavljen metodološko-teorijski aparat biće upotrebljen u analizi južnoslovenskih i zapadnoslovenskih standardnih jezika.⁵

Glavni rezultat procesa planiranja jezika u jednom društvu je upravo *standardni jezik*, koji predstavlja nadregionalnu formu svih društvenih slojeva. Njegov nadregionalni opseg čini ga različitim od dijalekata, varijeteta određenih regiona, a opštedruštvena upotreba od sociolekata, varijeteta pojedinih slojeva društva. U zavisnosti od broja centara iz kojih se jezikom upravlja, standardni jezici se dele na: monocentrične, kao što su ruski, poljski ili japanski, i policentrične, kao što je u slučaju nemačkog (Austrija, Nemačka, Švajcarska), engleskog (Australija, SAD, Ujedinjeno Kraljevstvo), arapskog jezika itd.

JUŽNOSLOVENSKI STANDARDNI JEZICI

3. Srpski jezik⁶

Početak procesa planiranja srpskog standardnog jezika beležimo u prvoj polovini 19. veka i nedvosmisleno ih vezujemo za filološki rad Vuka Stefanovića Karadžića (1787–1864). Vuk je 1818. godine objavio svoje najznačajnije delo – „Srpski rječnik”, a četiri godine ranije prvo delo (gramatiku) na reformisanom srpskom jeziku – „Pismenicu serbskoga jezika po govoru prostoga naroda napisanu”. Iste 1814. godine, u Beču izlazi i njegova zbirka narodnih pesama pod nazivom „Mala prstonarodna slaveno-serbska pjesnarica”. Vukove istorijske izdavačke poduhvate možemo označiti kao inicijaciju faza selekcije (izbora istočnohercegovačkog novoštokavskog varijeteta), deskripcije (prvenstveno rad na gramatici, kao i na leksičkom fondu kroz prikupljanje narodnog usmenog stvaralaštva), elaboracije i preskripcije (prevashodno u sferi ortografije i leksičke norme) u razvoju standardnog srpskog jezika.

⁵ Isidora Bjelaković primenjuje ovaj pristup u svom radu (Bjelaković 2018) i nudi analizu faza standardizacije srpskog jezika nakon reforme Vuka Stefanovića Karadžića do njenog zvaničnog prihvatanja krajem 19. veka.

⁶ Potpoglavlje „Srpski jezik” sadrži izmenjene fragmente rada Dalibora Sokolovića „O srpskoj jezičkoj politici tokom dva veka državnosti Srbije” (Sokolović 2019).

Takođe, tokom prve polovine 19. veka Miloš Obrenović (1780–1860) uspeva da izbori priznanje autonomije od Otomanskog carstva. Nastaje Kneževina Srbija, koja je od samog početka u većini aspekata bila nezavisna državna tvorevina i mogla je u dovoljnom stepenu da samostalno definiše politiku po pitanjima kulturnog života. Tako su za vreme Miloševe prve vladavine (1815–1839) osnovane osamdeset dve škole, dve polugimnazije, jedna gimnazija i „Liceum Knjažestva serbskog” 1838. u Kragujevcu. Osnivanjem Liceuma postavljen je temelj za razvoj visokog obrazovanja i naučno-istraživačkog rada u Srbiji, pošto će ova institucija 1863. prerasti u Veliku školu, a 1905. će iz nje nastati Beogradski univerzitet. Navedene aktivnosti stvaraju osnov za planiranje statusa srpskog jezika, kako na individualnom, tako i na institucionalnom planu.

Međutim, valja reći da su se odluke, možda i značajnije po svojoj važnosti i dalekosežnosti, na polju planiranja kako korpusa tako i statusa srpskog jezika sve do 1918. godine donosile istovremeno i na prostorima severno od Save i Dunava. Naime, veliki deo pripadnika srpske jezičke zajednice je sve do kraja Prvog svetskog rata živio u Habzburškoj monarhiji. Nakon Velike seobe Srba na teritoriju Južne Ugarske, krajem 17. veka, novi centri srpskog verskog, kulturnog i političkog života formirali su se u ugarskim mestima: Sremski Karlovci, Novi Sad, Budimpešta, Sent Andreja. Kao centar sprovođenja planiranja srpskog jezika u 19. veku ističe se i Beč, uslovno smešten van srpskog jezičkog područja, u kome je od 1813. živio i stvarao i sam Vuk. Naročito je značajna, u upravljanju korpusom srpskog jezika, bila uloga Jerneja Kopitara (1780–1844), slovenačkog lingviste i slaviste, cenzora slovenskih knjiga na bečkom dvoru, koji je imao veliki uticaj na Vukov rad. Jedan od osnovnih postulata zvanične politike Beča prema slovenskim zajednicama predstavljali su koncept austroslavizma, tj. suživota svih Slovena u okvirima austrijske monarhije, i minimalizacija ruskog uticaja na slovenske zajednice. Ovakva politika išla je na ruku Vukovim nastajanjima da reformiše srpski književni jezik. Za razliku od Čeha od slovenskih naroda, ili Grka i Rumuna od susednih balkanskih zemalja, kod Vukove reforme nije bilo povratka tradicijama i korenima, već je usledio raskid sa staroslovenskim jezikom (kako ruske, tako i srpske redakcije) i ruskim elementima u srpskoj jezičkoj kulturi. Vuk je deklarativno prekinuo veze i sa slavenosrpskim jezikom, kojim je pisao veliki broj Srba iz Ugarske. Ipak, dokaz da ovi raskidi nisu bili toliko oštri je leksika iz srpskoslovenskog jezika u „Srpskom rječniku” koja je ostala u upotrebi u narodnim govorima (Milanović 2010: 123).⁷

⁷ *Staroslovenski*, najstariji slovenski pisani jezik, kodifikovali su u 9. veku hrišćanski misionari Ćirilo i Metodije na osnovu govora Slovena iz okoline Soluna. Tokom vremena, staroslovenski je postao književni jezik Južnih i Istočnih Slovena i ovu funkciju je vršio sve do 18. veka. Kao rezultat uticaja sredine nastanka tekstova i jezičkih navika pisara u staroslovenski su ulazile osobine lokalnih idioma, čime su nastajale različite redakcije staroslovenskog jezika: bugarska, ruska, hrvatska, srpska itd. Srpska redakcija staroslovenskog jezika naziva se takođe *srpskoslovenskim* jezikom. *Slavenosrpski jezik* je idiom srpskog jezika koji su na krajem 18. i početkom 19. veka koristili pripadnici obrazovanih slojeva srpskog društva u Habzburškoj monarhiji, prevashodno u Vojvodini.

Za godinu Vukove pobeđe u procesu koji istoričari nazivaju i kulturnom revolucijom (Deretić 1983: 251) uzima se 1847. godina. Tada su, u zoru Proleća naroda, objavljene četiri knjige koje su označavale trijumf narodnog jezika: Vukov prevod „Novog zavjeta”, „Gorski vijenac” Petra Petrovića Njegoša, „Pesme” Branka Radičevića i filološka rasprava „Rat za srpski jezik i pravopis” Đure Daničića. Iz perspektive planiranja jezika, ovu godinu možemo označiti kao početak faze akceptacije standardnog jezika. Ipak, reč je o delimičnoj akceptaciji, budući da je uglavnom bila ograničena na pripadnike srpske inteligencije. Izvan Kneževine Srbije borba za potpuno prihvatanje je tek predstojala, a jačanje srpske samostalne države na teritorijama južno od Save i Dunava nije trenutno delovalo u korist prihvatanja Vukove koncepcije. Uprava Kneževine Srbije zvanično je priznala Vukovu reformu tek 1868. godine, četiri godine nakon njegove smrti, kada je ukinuta i poslednja zabrana. Ove administrativne restrikcije bile su rezultat različitih faktora: Vukovih stavova o vladavini Miloša Obrenovića, tradicionalizma Srpske pravoslavne crkve, odnosa srpskog društva prema idejama koje dolaze sa Zapada itd.

U ovom periodu, koji Predrag Piper naziva „vukovskim” (Piper 2018: 8) i obuhvata gotovo tri četvrtine 19. veka, srpski standardni jezik konstituisan je teorijski i praktično, afirmisan je u srpskoj sredini i počeo je da se primenjuje u raznim sferama društva, npr. u sistemu obrazovanja. Osposobljen je za upotrebu u javnoj komunikaciji (faza elaboracije), zvanično je prihvaćen (akceptacija) i počeo da bude primenjivan u široj zajednici (implementacija). Sledeće faze razvoja srpskog jezičkog standarda, ekspanzija i kultivacija, započete su krajem 19. veka, za šta najveće zasluge pripadaju Đuri Daničiću (1825–1882), srpskom filologu i najvećem proučavaocu srpskog (i hrvatskog) jezika u ovom razdoblju. Važno je napomenuti da sve prethodno inicirane faze, od deskripcije do implementacije, nastavljaju paralelno da se odigravaju. Od 1850. godine, kada je postignut tzv. Bečki književni dogovor, ove aktivnosti se realizuju uz nastojanja integracije srpskog i hrvatskog jezika (na samom početku i slovenačkog), u zajednički jezik Južnih Slovena. Književnojezičkim sporazumom u Beču osmorice južnoslovenskih književnika i filologa – Hrvata Ivana Kukuljevića, Dimitrija Demetera, Ivana Mažuranića, Vinka Pacela i Stefana Pejakovića; Srba Vuka Karadžića i Đure Daničića; i Slovenca Franca Miklošiča – za osnovu zajedničkog jezika uzeti su narodni govori Bosne i Hercegovine i Dubrovnika. Premda se odredbe ovog dogovora dugo nakon njegovog postizanja nisu primenjivale, a često su bile i negirane (čak i od strane jednog od potpisnika – Ivana Mažuranića, dok je bio na dužnosti hrvatskog kancelara, v. Ivić 2014: 284), Bečki dogovor imao je dalekosežne posledice po razvoj jezičke situacije u 20. veku.

Šta je ovo značilo za Srbe i njihov jezik? Kao prvo, bila je to potvrda i priznanje za bogato usmeno narodno nasleđe, prvenstveno epske poezije, koje postaje spona koja bi mogla povezati Južne Slovene. Kao drugo, zahvaljujući zajedničkom jeziku biće obuhvaćeni Srbi koji žive na različitim teritorijama Balkana – u ovo vreme pripadnici srpske zajednice još uvek žive u različitim državama, iako ulogu centra društveno-političkog i kulturnog života od Novog Sada polako preuzima Beograd, u već potpuno nezavisnoj, međunarodno

priznatoj Srbiji. Isto tako, zajednički jezik je od svog početka imao dva izgovora, ijekavski i ekavski, što je činilac koji do današnjih dana integriše, ali istovremeno i unosi određene podele u okviru srpske jezičke zajednice.

Vrhunac razvoja standardnog jezika Srba krajem 19. veka predstavlja Daničićev rad na uključivanju korpusa srpskog jezika u korpus zajedničkog jezika, na rečniku-enciklopediji „Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika” koji je počeo da se štampa u Zagrebu 1880. godine, a čija je izrada trajala čak do 1976. godine. Treba reći da su Daničićeva dostignuća na približavanju standardnih varijeteta u drugoj polovini 19. veka imala više podrške u hrvatskoj sredini, nego u srpskoj, u kojoj je Srpska pravoslavna crkva sve vreme bila protiv uvođenja narodnih govora u književni jezik, smatrajući to potpunom profanacijom. U to vreme, teoretičar socijalizma Svetozar Marković piše svoje najznačajnije delo, političku raspravu „Srbija na istoku” (1872), Stojan Novaković prvu sistematsku istoriju srpske književnosti (1867), a realisti kao što su Laza Lazarević i Stevan Sremac, pesnik Vojislav Ilić i dramski pisac Branislav Nušić stvaraju svoja najznačajnija dela.

Razdoblje prve polovine 20. veka („beličevski” period, po Piper 2018: 8) donosi diversifikaciju naučnih pristupa pitanjima jezičke kulture i nasleđa. Standardni jezik ulazi u faze ekspanzije, širenje standardnog varijeteta na ostale sfere društva, i kultivacije, njegovo negovanje i jačanje poštovanja normiranosti standarda. Aleksandar Belić (1876–1960) sprovodi svoja dijalektološka istraživanja čije rezultate iznosi u delu „Dijalekti istočne i južne Srbije” (1905). Ova publikacija je imala i svoju državotvornu dimenziju, čime je planiranje statusa jezika upotrebljeno kao deo mehanizma srpske državne politike. Poslužilo je kao jedan od instrumenata za definisanje jugoistočnih granica Srbije u zoru velikih konflikata s početka 20. veka (dva balkanska rata i Prvi svetski rat). Između dva svetska rata, u centru Beličevog naučnog interesovanja je, između ostalog, i ortografska norma srpskohrvatskog jezika. Autor je prvog pravopisa zajedničkog jezika iz 1923. godine „Pravopis srpskohrvatskog književnog jezika”. Ovaj rad je takođe imao svoju društveno-političku svrhu, u skladu sa idejom razvoja Jugoslavije, zajednice Južnih Slovena. Te 1923. godine, srpskohrvatski⁸ u Jugoslaviji postaje zvanični jezik administracije. Govornici srpskog jezika imaju sve više uslova da koriste svoj standard u najrazličitijim sferama društvenog života, a njihov jezik nastavlja da se zvanično razvija u okviru srpskohrvatske jezičke zajednice. Iz perspektive razvoja književnosti, Jovan Skerlić, jedan od najvećih srpskih književnih kritičara, piše „Istoriju nove srpske književnosti” (1914). Rodoljubna poezija Alekse Šantića jača veze njenih čitalaca sa svojom domovinom, a pesnik i diplomata Jovan Dučić propagira otvaranje Srbije i Jugoslavije ka svetu. Istaknuti srpski književnik Miloš Crnjanski u svom romanu „Seobe” iz 1929. godine govori o teškom životu Srba u Habzburškoj monarhiji nakon Velike seobe.

Nakon Drugog svetskog rata, beleže se novi uspesi u izučavanju istorije srpskog jezika i dijalektologije, ali i proučavanja drugih nivoa jezičkog sistema,

⁸ Po završetku Prvog svetskog rata, u državnoj zajednici Srba, Hrvata i Slovenaca, samo nakratko je obnovljen koncept srpsko-hrvatsko-slovenačkog jezika (Piper 2018: 16), koji je prošao bez uspeha.

što predstavlja nastavak jezičke deskripcije. Naročito su produktivne bile posleratne godine (Piper 2018: 24). Događaj od odlučujućeg značaja za dalji razvoj jezičke politike u Srbiji (i čitavoj Jugoslaviji) bio je tzv. Novosadski dogovor iz 1954. godine. Odigrao se u Matici srpskoj na najverovatnije neformalnu inicijativu političkog vrha SFRJ (Piper 2018: 25). Poput dogovora u Beču, malo više od sto godina ranije, sastalo se 25 književnika iz republika u kojima se govorio srpskohrvatski⁹ jezik: Srbije, Hrvatske, Bosne i Hercegovine i Crne Gore. Zajedno su doneli deset zaključaka koje su imale snagu odluka. Jedan od glavnih zaključaka je da je jezik Srba, Hrvata i Crnogoraca jedan, a u nazivu koji se koristi moraju biti oba sastavna dela (srpski i hrvatski). Takođe, ova grupa književnih delatnika postavila je zadatak jugoslovenskim lingvistima – izradu zajedničkog rečnika i pravopisa, kao i savremene terminologije. Prvi put u istoriji standardnog srpskog jezika uočljiva je jaka direktna sprega činilaca planiranja statusa i planiranja korpusa. Standardni jezik je ulazio u fazu evaluacije i rekonstrukcije, integrativnog karaktera.

Nakon Novosadskog dogovora objavljen je pravopis (1960) i šestotomni „Rečnik srpskohrvatskoga književnog jezika” (1967–1976). U isto vreme pojavljuje se i gramatika Mihajla Stevanovića (1964). Najveći deo leksikografskih snaga bio je posvećen izradi „Rečnika srpskohrvatskog književnog i narodnog jezika” koji se od 1959. do danas izdaje od strane Instituta za srpski jezik SANU. U lingvističkom smislu, period druge polovine 20. veka obeležila su istraživanja i delovanja Milke Ivić (1923–2011) i Pavla Ivića (1924–1999), kao i njihovih učenika. Ovo dvoje supružnika sredinom pedesetih godina dolazi na Filozofski fakultet u Novom Sadu. Milka Ivić 1954. godine objavljuje monografiju „Značenja srpskohrvatskog instrumentala i njihov razvoj”, a Pavle Ivić 1956. „Dijalektologija srpskohrvatskog jezika: Uvod i štokavsko narečje”. Uzgred, dijalektologija je najvažnija lingvistička disciplina u srpskoj filologiji tokom čitavog 20. veka. Radni vek mnogih nekadašnjih i sadašnjih lingvista utkan je u rad na velikim dijalektološkim projektima koji su opisivali sliku i strukturu srpskih govora: Opšteslovenski lingvistički atlas, Evropski lingvistički atlas, Opštakarpatški dijalektološki atlas.

Suprotno tendencijama integracije na istoku srpskohrvatske jezičke teritorije, u Hrvatskoj su već tokom šezdesetih godina prošlog veka počela značajna odstupanja od Novosadskog dogovora. Izrađen je pravopis (1960), ali obustavljeno je izdavanje zagrebačke „varijante” rečnika književnog jezika (1968). Hrvatski kulturni i naučni radnici 1967. godine potpisuju „Deklaraciju o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika” kojom izražavaju svoje nezadovoljstvo unifikatorskim nastojanjima. Tokom sedamdesetih godina izdaju dela koja u svom nazivu imaju samo „hrvatski” (npr. „Hrvatski pravopis” iz 1971) i politički su zabranjivana. Ipak, Ustavom Socijalističke Republike

⁹ U jugoslovenskoj jezičkoj politici neposredno nakon završetka Drugog svetskog rata primetan je terminološki pluralizam, koji na pojedinim instancama nije predviđao zajednički jezik. Već je na 2. zasedanju AVNOJ doneta odluka da se svi proglasi moraju objavljivati na četiri jezika: srpskom, hrvatskom, slovenačkom i makedonskom. Ovi jezici je trebalo da budu ravnopravni na čitavoj teritoriji nove Jugoslavije.

Hrvatske iz 1974. godine ozvaničena je upotreba „hrvatskog književnog jezika” u javnoj komunikaciji.

Bez obzira na statusne dileme i težnje ka dezintegraciji sa kojima je bio suočen, srpskohrvatski je u ovom periodu doživljavao vrhunce u oblasti književnosti. U to vreme su nastala remek-dela Ive Andrića („Na Drini ćuprija”, „Travnička hronika”, „Prokleta avlija”), jedinog jugoslovenskog dobitnika Nobelove nagrade za književnost, koji je „sintezu tradicionalnog i modernog ostvario u svom delu” (Deretić 1983: 559). Meša Selimović objavljuje „Derviš i smrt” i „Tvrđavu”, a Vladan Desnica „Proljeća Ivana Galeba”. U Srbiji, Dobrica Ćosić piše „Daleko je sunce” i „Korene”, a Desanka Maksimović neka od najlepših ostvarenja srpske poezije.

Devedesete godine prošlog veka donele su narodima Jugoslavije konflikte kakvim Evropa u periodu nakon Drugog svetskog rata nije svedočila. Politički i teritorijalni raspad Jugoslavije označavao je i definitivnu dezintegraciju srpskohrvatske jezičke zajednice, uz tendenciju razvoja jezičke politike novonastalih država (Hrvatske, Bosne i Hercegovine, Crne Gore) po principu „jedan narod – jedan jezik”. U Srbiji, glotonim srpskohrvatski tek 2004. godine nestaje iz Ustava Republike Srbije i zvanične upotrebe. Stiče se utisak da se srpsko društvo na pragu novog milenijuma oslobodilo prošlosti zajedničkog srpskohrvatskog jezika. Međutim, diskusije na ovu temu ne jenjavaju. Pojedini, kao što je ugledni srpski lingvista Ranko Bugarski, tvrde da srpskohrvatski jezik sa lingvističkog stanovišta još uvek nije nestao. Istaknuti srpski slavista Predrag Piper takođe smatra da „on nije prestao da postoji kao jezička realnost” (Piper 2008: 201). Ovo mišljenje deli i oko 8.500 ljudi (od kojih više od 200 bosanskohercegovačkih, hrvatskih, srpskih i crnogorskih intelektualaca) potpisnika „Deklaracije o zajedničkom jeziku” iz 2017. godine. Sve to ne čudi ako se uzme u obzir nestabilnost političkih prilika i pomenuta teritorijalna disperzija pripadnika srpske jezičke zajednice: Srbi danas žive u Bosni i Hercegovini, Crnoj Gori, Hrvatskoj (mada u mnogo manjem broju nakon egzodusa devedesetih godina). Tako je 1997. godine osnovan Odbor za standardizaciju srpskog jezika, centralno naučno telo koje se bavi pitanjima jezičkog planiranja i vodi srpsku jezičku politiku (Tanasić 2016), a njegovi osnivači su institucije iz Srbije, Republike Srpske i Crne Gore.

4. Hrvatski jezik

Kod Hrvata se u predstandardnom periodu, od 15. do 19. veka, stvarala književnost zasnovana na raznim dijalektima svih triju narečja: čakavskom, kajkavskom (u 18. veku funkcionisao kod Hrvata kao svojevrsni koine, nadregionalni varijetet) i štokavskom. Štokavski je bio u teritorijalnoj ekspanziji nakon velikih migracija stanovništva uzrokovanih otomanskim osvajanja, a u 19. veku je postao varijetet kojim se služio najveći deo stanovništva Hrvatske. To je bio jedan od glavnih razloga što je Ljudevit Gaj (1809–1872), istaknuti hrvatski lingvista, književnik i ideolog, krajem 1835. godine objavio proglas o napuštanju kajkavskog narečja i o primeni štokavštine u uticajnim glasilima koje je izdavao. Ovi postupci se jasno mogu okarakterisati kao faza selekcije u razvoju hrvatskog standardnog jezika.

Ljudevit Gaj je bio centralna figura tzv. ilirskog pokreta, čiji je glavni cilj bio jezičko, kulturno i političko ujedinjenje svih Ilira, tj. Južnih Slovena, uključujući Slovence i Bugare. To se ispostavilo kao nemoguće u tom trenutku, naročito nakon revolucije 1848. godine. Sam pokret, koji je postojao do 1843. kada je bečki dvor zabranio upotrebu naziva „ilirski”, imao je veoma slabe odjeke u Sloveniji, u Srbiji gotovo nikakve. Veliki je, međutim, uticaj ovih ideja na kasniji razvoj nacionalnih ideja balkanskih Slovena. Hrvatsko društvo ih je uspješno preusmerilo na integraciju katoličkog štokavskog stanovništva sa zapadnog Balkana. Takav pristup je u velikoj meri doprineo stvaranju hrvatske države u današnjim okvirima, toliko je dalekosežan bio Gajev potez o izboru štokavštine. S druge strane, težnje iliraca prisvojile su pristalice ujedinjenja Južnih Slovena, na osnovama načela Ilirskog pokreta izgrađena je jugoslovenska ideologija.

Gaj je tridesetih godina 19. veka predstavio rezultate svog rada na adaptaciji latinice za potrebe pisanja novoizabranog standardnog varijeteta, u izdanju „Kratka osnova horvatsko-slavenskoga pravopisa” 1830. godine, a zatim i u članku „Pravopis” u časopisu Danica 1836. godine. To su prva opšteprihvaćena hrvatska pravopisna pravila (počeci faza preskripcije i deskripcije), ustanovljena po principu jedna fonema – jedna grafema, kojim se vodio i Vuk Karadžić prilikom stvaranja srpske azbuke. Rezultat međusobnog kontakta iliraca i Vuka bila je namera da se svaki tekst može bez ikakvih poteškoća prepisivati sa latinice na ćirilicu i obratno (Ivić 2014: 230). Ovo se nastojanje u Hrvatskoj 1867. ozakonjava propisom kojim se službenim jezikom proglašava „hrvatski iliti srpski” i izjednačava upotreba reformisane azbuke i abecede (Ivić 2014: 232). To je bilo moguće zahvaljujući aktivnostima tzv. hrvatskih vukovaca, od kojih su najvažniji Tomislav Maretić i Franjo Iveković, a naročito predanom filološkom radu Đure Daničića¹⁰ koji je prihvatio ideju srpskohrvatskog jezičkog jedinstva.¹¹

Po pitanju početaka standardizacije hrvatskog jezika, savremeni hrvatski lingvistički milje ima unekoliko drugačije mišljenje od prethodno prikazanog. Već je 1970. godine hrvatski lingvista Dalibor Brozović izneo stav da se počeci standardizacije novoštokavskog (ikavskog i ijekavskog) hrvatskog javljaju već u drugoj polovini 18. veka i to u „jugoistočnom kompleksu” (tj. teritoriji Slavonije preko Bosne sve do Dalmacije), a da u 19. veku sledi priključenje severozapadnog kompleksa jugoistočnom (Brozović 1998: 9), čime je iniciran proces opštehrvatskog jezičkog i narodnog preporoda. Ovakav stav je bio marginalizovan u Jugoslaviji, a favorizovan po sticanju nezavisnosti Hrvatske. Sa njim nije bio saglasan vodeći srpski proučavalac istorije srpskohrvatskog jezika Pavle Ivić (1986: 151–153, 2000: 104–107).

U svakom slučaju, standardni hrvatski jezik se u drugoj polovini 19. veka dalje razvija na temeljima istočnohercegovačke i dubrovačke književnojezičke

¹⁰ Daničić je, poput njegovog učitelja Franca Miklošiča, najpre razlikovao srpski (štokavski) od hrvatskog (kajkavski) jezika (Ivić 2014: 231).

¹¹ Prvi je ideju o zajedničkom jeziku izneo Jernej Kopitar 1808. godine, a sam termin je najverovatnije delo Jakoba Grima iz 1824. godine (Piper 2008: 194).

tradicije, u skladu sa postulatima Bečkog dogovora. Đura Daničić objavljuje gramatiku (1858), istoriju jezika (1874), brojne radove iz oblasti akcentologije, od monumentalnog je značaja njegov leksikografski opus („Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika”). Ova delovanja predstavljaju nastavak faza deskripcije, preskripcije i elaboracije, a nakon zvaničnog prihvatanja 1867. godine i ugarskog zakona o narodnostima iz 1868. otpočinju i faze implementacije i ekspanzije. U funkciji negovanja normiranog varijeteta (kultivacija) bile su „Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika” Tomislava Maretića iz 1899. godine, „Hrvatski pravopis” Ivana Broza iz 1892. i „Rječnik hrvatskoga jezika” izdat 1901. godine koautora Ivana Broza i Franje Ivekovića. Istovremeno, to je označavalo i konačnu pobjedu „Daničićeve škole” (Sesar 1996: 132) u procesu planiranja hrvatskog standardnog jezika.

Posle Prvog svetskog rata, stvaranjem državne zajednice Srba, Hrvata i Slovenaca stvoreni su uslovi za usklađeno upravljanje srpskohrvatskim jezikom, bez mešanja spoljašnjih faktora (Budimpešte, Beča). Međutim, upravo u ovom periodu dolazi do intenziviranja neslaganja beogradskog i zagrebačkog centra. Međuratna zvanična jezička politika vođena je u duhu stvaranja nacionalnog integriteta, njime je prevashodno upravljao Beograd i dvor srpske dinastije Karađorđevića. Insistiranje na integraciji i kultivaciji zajedničkog jezika bilo je veliko. Još je veći pritisak bio nakon uvođenja diktature 1929. godine i proglašavanja jugoslovenstva zvaničnom ideologijom. Ovo je imalo suprotni efekat od željenog. Nezadovoljstvo dela hrvatske kulturne i filološke sredine dominacijom koja je, po njihovom mišljenju, dolazila sa istoka, „manipulacijom hrvatskim jezikom” (Brozović 1998: 14) i „nasiljem nad hrvatskim jezikom” (Brozović 1998: 18) intenzivno je raslo. Kulminiralo je krajem tridesetih godina, odbacivanjem novoformiranih jezičkih normi zajedničkog jezika i povratkom starijim. Na primer, nakon osnivanja Banovine Hrvatske 1939. godine, jednom od prvih odluka nove administracije odbačeno je integrativno „Pravopisno uputstvo za sve osnovne, srednje i stručne škole”, koje je Ministarstvo prosvete Kraljevine Jugoslavije donelo 1929. godine, kao i sve pravopisne intervencije primenjene nakon njegovog donošenja. Na snagu je vraćen tzv. Broz-Boranićev pravopis iz 1928. godine, koji je na prelomu dva veka izdavao Dragutin Boranić posle smrti Ivana Broza.

Za vreme Drugog svetskog rata dolazi do privremene potpune dezintegracije hrvatsko-srpskog jezičkog zajedništva. Jezička politika fašističke Nezavisne Države Hrvatske bila je usmerena na isticanje razlika između hrvatske i srpske književnojezičke tradicije, kao i na negiranje zajedničkog jezičkog razvoja. Ipak, treba napomenuti da se na teritorijama koje su kontrolisale komunističke snage primenjivala jezička pravila iz perioda Banovine Hrvatske (pomenuti Broz-Boranićev pravopis).

Nakon Drugog svetskog rata, politički zahtevi za daljom kultivacijom zajedničkog jezičkog standarda dovode do pomenutog Novosadskog dogovora 1954. godine. Ipak, ostvarivanje dogovorene rekonstrukcije standarda, koji će od šezdesetih godina zvanično biti definisan kao jedan jezik sa dve ravnopravne varijante – istočnom i zapadnom, nije proticalo po planu. Kao što je ranije pomenuto, od 1974. godine u zvaničnoj upotrebi je naziv „hrvatski književni

jezik". Kao reakcija na situaciju u kojoj je Novosadski dogovor nezvanično odbaćen od strane hrvatskih kulturnih i naučnih ustanova, a „Hrvatski pravopis” iz 1971. godine autora Stjepana Babića, Božidara Finke i Milana Moguš¹² zvanično zabranjen od strane komunističkih vlasti, nastaje „Pravopisni priručnik hrvatskoga ili srpskoga jezika”. Ovaj pravopis 1986. godine objavljuju Vladimir Anić i Josip Silić. On predstavlja određenu vrstu kompromisa, adekvatnu reakciju na jezički uzus i praksu, koji su neminovno poprimili smer zajedničkog razvoja i mešanja, zatiranja granica između istočne i zapadne varijante srpskohrvatskog jezika.

Posle proglašenja nezavisnosti Hrvatske i ratnih dešavanja devedesetih godina, dolazi do još oštrijeg zaokreta u standardizaciji. Primetne su težnje ka rekonstrukciji u smeru potpune negacije srpskohrvatskog jezičkog zajedništva i povratka u period pre njene inicijacije. Među lingvistima dominiraju glasovi koji zajednički razvoj na samom početku smatraju nametnutim od strane aktuelne vlasti, vodećih ljudi na filološkim pozicijama („čudne vladajuće koalicije između hrvatskih mađarona (pristaša peštanske politike) i nacionalista iz srpske manjine”, Brozović 1998: 18), a samo integrisanje „zabludom” (Sesar 1996: 118). Kao negativan se tumači i uticaj svih kasnijih administracija, jugoslovenske monarhističke i komunističke, na prirodni razvoj hrvatskog jezika.

Na upravljanje hrvatskim standardnim jezikom devedesetih godina pri metan je snažan direktan uticaj nacionalističke politike, što je dovelo do purističkog pristupa i odstranjivanja tuđih – srpskih, ali ne toliko i ostalih – elemenata. Ovakvi postupci su hrvatskom korpusu oduzeli veliki broj potencijalnih segmenata štokavske provenijencije. Pozitivnu tendenciju s kraja milenijuma, ipak, predstavlja povratak u dijalektološku bazu kajkavskog i čakavskog narječja, prihvatanje regionalizacije hrvatske jezičke zajednice, što je bilo odbacivano početkom 20. veka u vreme tzv. novoštokavskog purizma.

Hrvatski standardni jezik se u 21. veku dalje razvija i modernizuje, u novim političkim (zvaničan jezik Evropske unije) i civilizacijskim uslovima (uticaj tehnološkog razvoja i procesa globalizacije), ali i dalje sa brojnim elementima jezičkog sistema (fonetskog, gramatičkog, leksičkog) koje deli sa srpskim i drugim jezicima „naslednicima” srpskohrvatskog jezika. Vreme koje je pred nama doneće nam sigurno podjednako zanimljiv razvoj kao ono koje mu je prethodilo.

5. Bošnjački i crnogorski jezik

Raspadom srpskohrvatske jezičke zajednice i transformacijom SFRJ u šest samostalnih država krajem 20. i početkom 21. veka, otvoren je put za nastanak novih južnoslovenskih standardnih jezika.

Nazivom *bošnjački jezik* označava se jezik Bošnjaka, muslimanskog dela stanovništva Bosne i Hercegovine. Kroz istoriju južnoslovenskih varijeteta i regionalnih književnosti možemo se sresti sa upotrebom ovog glotonima,

¹² Popularno nazivan „londonac” po mestu svog izdanja, budući da je nakon zabrane u SFRJ objavljen 1972. godine (zatim i 1984) u glavnom gradu Velike Britanije, u emigrantskom časopisu „Nova Hrvatska”.

iako u različitim kontekstima i za označavanje drugačijih jezičkih formi. Ne treba ga mešati, a naročito ne danas zbog mogućih političkih implikacija, sa imenom *bosanski*, koje se odnosi na Bosnu kao teritorijalnu jedinicu (Odluke 2017: 29–31). Bošnjački standardni jezik je u ovom trenutku na početku svoje standardizacije. Ona je inicirana izdavanjem „Pravopisa bosanskoga jezika” 1996. godine autora Senahida Halilovića i „Gramatike bosanskoga jezika” iz 2000. godine autora Dževada Jahića, Senahida Halilovića i Ismaila Palića. Različitost u odnosu na srpski i hrvatski standard bošnjački lingvisti zasnivaju pre svega na većoj frekvenciji orijentalizama, jakoj poziciji foneme /h/ i očuvanosti foneme /f/. Može se reći da se bošnjački jezički standard razvija kroz faze standardizacije od selekcije do kultivacije jedino među bošnjačkom populacijom i administracijom Bosne i Hercegovine, dok ga hrvatska (Brozović 1999: 13), a naročito srpska (Piper 2008: 197) lingvistička javnost izričito osporavaju. Međutim, bošnjački jezik ima status zvaničnog jezika u Bosni i Hercegovini, dok je u Srbiji i Crnoj Gori u službenoj upotrebi u određenim opštinama, prevashodno u pograničnim regionima (istorijska oblast Sandžaka/Raške).

U sličnoj je poziciji i crnogorski standardni jezik. U službenoj je upotrebi u Crnoj Gori od 2007. godine (faza zvanične akceptacije), kao državni jezik, premda ga prema rezultatima popisa iz 2011. godine govori nešto malo više od trećine stanovništva. Suočen je sa negacijom gotovo čitave srpske lingvističke sredine, ali u Srbiji ima status službenog jezika (u vojvodinskoj opštini Mali Idoš), shodno važećem srpskom Zakonu o službenoj upotrebi jezika i pisanja.¹³ Počeci deskripcije i preskripcije izvršeni su 2010. godine objavljivanjem „Gramatike crnogorskog jezika” (autorstva Adnana Čirgića, Ive Pranjkovića i Josipa Silića) i „Crnogorskog pravopisa” 2009. godine (autori Milenko Petrović, Ljudmila Vasiljeva i Josip Silić). Odlike crnogorskog jezika koje autori ovih priručnika ističu kao različite u odnosu na srpski jezik su: foneme /s/ (*šutra*) i /z/ (*ižela*); pridevska paradigma tipa *dobrijeh, dobrijem*, itd; konstrukcije *na* + akuzativ i *u* + akuzativ za iskazivanje funkcije lokacije (*Stanuje na selo, Radi u Nikšić*), upotreba leksičkih elemenata koji su za srpski periferni (*zboriti* prema *govoriti*, *utuliti* prema *ugasiti*) i dr.

Primetna je velika uloga političkih činilaca u planiranju statusa i korpusa ovih dvaju jezika, često se u široj i lingvističkoj javnosti nazivaju i političkim jezicima (Piper 2008: 200). Stoga je pitanje kako će budući razvoj društveno-političkog okruženja uticati na njihovu standardizaciju.

6. Slovenački jezik

Formiranje slovenačkog jezičkog standarda počelo je još u 16. veku, u vreme reformacije. Za to najveće zasluge pripadaju Primožu Trubaru (1508–1586), prevodiocu Novog zaveta (1560), izdavaču crkvenih pesmarica i psaltira na jeziku koji je za osnovu imao ljubljanski dijalekat (jedan od tzv. dolenskih, centralnoslovenačkih). Nakon faze selekcije, usledio je filološki opis odabranog varijeteta, njegovo osposobljavanje za javnu komunikaciju (prvenstveno

¹³ U skladu sa odredbama ovog zakona, određeni jezik ima pravo na status službenog u opštinama u kojima procenat osoba koje su deklarisale da im je taj jezik maternji iznosi najmanje 15% prema rezultatima poslednjeg popisa stanovništva.

u domenu religije) i formiranje pravila zapisivanja. Adam Bohorič 1584. objavljuje gramatiku ovog jezika, iste godine izlazi prevod Biblije Antuna Dalmatina, Jeronim Megiser 1592. izdaje četvororojezični rečnik, a Sebastijan Krelj vrši pravopisnu reformu zasnovanoj na Bohoričevoj normi (tzv. bohorčica, koja će biti u upotrebi sve do polovine 19. stoleća).

Društveno-političke okolnosti u vreme katoličke protivreformacije usporile su dalji razvoj standardnog slovenačkog jezika i književne produkcije. Zbog toga se u književnosti počev od 17. veka beleže blago udaljavanje od dolenske osnove standardnog jezika i regionalizacija književnog stvaralaštva, što označava jačanje svesti o potrebi rekonstrukcije standarda, kako bi odgovarao širim krugovima Slovenaca. Marko Pohlin 1768. objavljuje „Kranjsku gramatiku“, a Jernej Kopitar 1808. „Gramatiku slavenskoga jezika na kranjskom, koruskom i štajerskom govoru“. Takođe, pod uticajem prosvetiteljskih ideja, šire se sfere upotrebe jezika svetovnog karaktera. Poput Vuka u srpskoj sredini, Valentin Vodnik sakuplja slovenačke narodne pesme, a Matevž Ravnikar zagovara upotrebu narodnog govora u opismenjavanju i obrazovanju.

Prva polovina 19. veka obeležena je stvaralaštvom jednog od najznačajnijih slovenačkih pesnika Franca Prešerna (1800–1849), kao i radom književnog teoretičara Matije Čopa (1797–1835) koji su bili veoma angažovani na rešavanju pitanja jedinstvenog slovenačkog jezičkog standarda. Uz konstantne filološke napore Jerneja Kopitara, u pravopisu se ustaljuje istorijsko-etimološki princip, uspešno se odstranjuju nemački elementi iz sintaksičkog i leksičkog sistema, a dijalekatska baza se, naročito u vokalskom sistemu, proširuje karakteristikama drugih govora, pre svega gorenjskih (severnijih).

Tako rekonstruisan standardni jezik, uz realizaciju faze ponovne selekcije, u 19. veku bio je suočen sa ekstremnim razvojnim koncepcijama. Jedna je bila unitaristička, prema kojoj bi slovenački trebalo da teži razvoju ka integraciji u zajednički jezik svih Južnih Slovena. Druga je bila konzervativna, protivila se ilirizaciji slovenačkog jezika. Pobedu je odneo pristup koji podrazumeva razvoj na opšteslovenačkoj bazi (za razliku od situacije kod Srba i Hrvata). Na ovim se osnovama standardni slovenački jezik razvija do današnjih dana.

Nakon zvanične akceptacije – 1848. postaje službeni jezik u Austriji, a do kraja 19. veka se uvodi u sistem administracije (Pogorelec 1998: 52) – slovenački standardni jezik polako nalazi svoje mesto među pripadnicima jezičke zajednice. Na samom početku 20. veka stvaraju pisci Oton Župančič i Ivan Cankar, koji uvode slovenačku književnost u moderno razdoblje i jugoslovensko zajedništvo. Od tridesetih godina 20. veka sve je jasnija funkcionalna i socijalna diferencijacija slovenačkog jezika, iako je iz sfere uticaja nemačkog prešao pod direktno delovanje srpskohrvatskog jezika. U obe Jugoslavije odolevao je naletima integracionih političkih eksperimenata (pokušajima stvaranja srpsko-hrvatsko-slovenačkog jezika), imao je zvanično ravnopravni status sa ostalim jezicima i mogućnost samostalnog odlučivanja o planiranju statusa svog jezičkog standarda, ali povremeno nejednaku realizaciju tih prava (u određenim domenima, npr. u vojsci, Vidovič-Muha 1998: 20). Ipak, u pogledu implementacije i ekspanzije, slovenački standardni jezik imao je mnogo više koristi od jugoslovenskog sistema nego negativnih posledica.

Savremeni slovenački jezik i danas karakteriše značajno teritorijalno raslojavanje (veliki broj dijalekatskih varijeteta), odlično organizovano planiranje korpusa (gramatike, rečnici, udžbenici). U novim društveno-političkim okolnostima razvija se dalje, kao zvaničan jezik Evropske unije i međunarodno priznato sredstvo komunikacije – ubrzan tehnološki razvoj doprinosi prisustvu na globalnom nivou i ekspanziji jezika.

7. Bugarski jezik

Početak standardizacije bugarskog jezika pokrenut je nakon sticanja nezavisnosti Bugarske 1878. godine i izlaska iz direktne sfere uticaja Otomanske imperije. Ovome je prethodilo veoma dugo predstandardno razdoblje (Sesar 1996: 111) za vreme kojeg su sami napori ka formiranju nacionalnog jezika igrali bitnu ulogu u procesu bugarskog narodnog preporoda. Uspostavljanje bugarskog¹⁴ književnog jezika započelo je krajem 9. veka,¹⁵ ali je nakon dva veka prekinuto vizantijskim osvajanjem Bugarske. Od tog momenta grčki preuzima status zvaničnog jezika i potiskuje slovenski jezik iz mnogih sfera društvenog života. Od 14. veka razvoj bugarskog jezika i kulture blokiran je otomanskom dominacijom i do početka 19. veka „bugarski jezik i kultura bili su u Evropi praktično zaboravljeni” (Piper 2008: 215).

Od izuzetnog kulturnog značaja je bilo izdavanje knjige Pajsija Hilendarskog „История славянобългарска” 1762. godine i prve knjige (1806) na bugarskom jeziku, kojom se smatra „Неделник” autora Sofronija Vračanskog. Najavu raskida sa prošlošću i crkvenoslovenskim elementima te početkom standardizacije bugarskog jezika, ipak, predstavlja pojava izdanja „Буквар с различни поучения” Petra Berovića Berona 1824. godine. Ubrzo zatim usledilo je objavljivanje bugarske školske gramatike Neofita Rilskog 1835. godine.

To su bili počeci faza preskripcije i deskripcije. Ipak, tokom 19. veka bugarsko društvo moralo je da razreši pitanje dijalekatske osnovice (selekcija varijeteta), kao i daljeg razvoja jezika u skladu sa crkvenoslovenskom tradicijom ili osnovom reformisanom prema živim varijetetima i uz primenu fonetskog pravopisa. Za dijalekatsku bazu bugarskog standarda izabrani su severoistočni (centralnobalkanski) govori, najverovatnije zbog geografske distance od slovenskih govora na zapadu, u prvom redu srpskih. Spor između tradicionalista i reformista dobile su reformske snage, predvođene književnim kritičarem Najdenom Gerovim, prevodiocem Biblije na bugarski Petkom Slavejkovim i dr. Ekspanziji i kultivaciji ovakvog standardnog jezika doprineli su svojim delima pesnik Hristo Botev, realistički prozaik Ivan Vazov i društveni delatnik Aleko Konstantinov.

Nakon sticanja nezavisnosti 1878. godine Bugarska samostalno upravlja procesom planiranja statusa i korpusa svog nacionalnog jezika, pokušavajući

¹⁴ Treba napomenuti da je ovde reč o slovenskom bugarskom jeziku, koji se ne sme mešati sa protobugarskim jezikom poreklom iz turkijske grupe jezika kojim je govorila socijalno dominantna zajednica Prabugara i u svojim je rukama imala većinu državne vlasti (Piper 2008: 215).

¹⁵ Prevažodno kao rezultat prevodilačke aktivnosti učenika Ćirila i Metodija, čija je književna produkcija imala jasan crkveni karakter.

da ga odredi i u odnosu prema svojim zapadnim susedima Srbima i Makedoncima. Ovi pokušaji idu uporedo sa teritorijalnim razmircama i oružanim konfliktima krajem 19. i sa početka 20. veka (balkanski ratovi). Ova tendencija prisutna je u bugarskoj jezičkoj politici do danas, naročito intenzivno u odnosu prema makedonskom jeziku, koji bugarska stručna i opšta javnost često svrstava u dijalekatski korpus bugarskog jezika.

U međuratnom periodu razvija se književnost sa socijalnom tematikom, čiji je najznačajniji predstavnik Elin Pelin, a posle Drugog svetskog rata i potpadanja Bugarske pod sferu uticaja SSSR beleže se i direktni uticaji ruskog književnog jezika na bugarski, proces koji se odigravao i u 19. veku (Piper 2008: 216). Tokom 20. veka sve je veći uticaj zapadnobugarskih varijeteta na standardni jezik (ponovna delimična selekcija), uslovljen geografskim položajem administrativnog centra države – Sofije. To je uslovalo evaluaciju norme i njenu delimičnu rekonstrukciju, uz konstantnu deskripciju, koja je u pojedinim segmentima (gramatika i leksika) zaostajala i odigravala se čak i van granica Bugarske u delima inostranih gramatičara i leksikografa (Sesar 1996: 113).

Bugarski standardni jezik razvija se u 21. veku pod novim društveno-političkim uslovima: pad komunizma, integracija u Severnoatlantsku alijansu i Evropsku uniju, uz zadržane određene karakteristike jezičke politike iz ranijih perioda kao što su snažna veza jezika sa homogenom strukturom naroda i restriktivni odnos prema makedonskom i neslovenskim manjinskim jezičkim zajednicama na teritoriji Bugarske (Lubaš 2009: 425–426).

8. Makedonski jezik

Poput bugarskog, i u makedonskom jeziku je počecima standardizacije prethodio dug predstandardni period razvoja književnog jezika. Ohridska škola je već na prelomu 9. i 10. veka bila izuzetno razvijeno i važno središte opšteslovenske pismenosti. Lokalni makedonski karakter sve je izrazitiji u spomenicima crkvenoslovenskog jezika u periodu od 12. do 14. veka, da bi se turskim osvajanjima književna aktivnost potpuno zaustavila. Sve do 19. veka, makedonski jezik praktično deli sudbinu bugarskog jezika, čak i stvaralaštvo – mnogi pisci stvarali su paralelno na oba jezika. Za razliku od bugarskog, međutim, makedonski standardni jezik nastaje tek nakon završetka Drugog svetskog rata. Ovo ga čini slovenskim jezikom sa jednom od najkraćih istorija standardnog jezika.

Dijalekatsku osnovicu makedonskog standarda čine srednjemakedonski govori. Tokom svog razvoja nije bio pod većim direktnim uticajem ruskog jezika kao bugarski, ali je приметna interferencija sa srpskohrvatskim jezikom. Shvatanje da je makedonski jezik poseban slovenski jezik vlada među Makedoncima još od polovine 19. veka. U tom periodu stvaraju romantičarski pesnici kao što je Grigor Prličev, aktivni su i folkloristi Dimitar i Konstantin Miladinovi, sakupljači makedonskog narodnog stvaralaštva. U međuratnom periodu, za negovanje osećanja makedonske samostalnosti velike zasluge pripadaju književnom delatniku i komunističkom aktivisti Kostu Racinu (1908–1943).

Ipak, podređeni politički i administrativno-pravni položaj Makedonije u okvirima Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca (kasnije Kraljevine Jugoslavije) nije bio povoljan za razvoj samostalnog standardnog jezika sve do kraja Drugog svetskog rata. Tek u avgustu 1944. godine proglašen je službenim jezikom komunističke Republike Makedonije, a u maju i junu 1945. zvanično su usvojene odluke o pismu i pravopisu. Nakon pet godina (1950) usledilo je izdavanje pravopisa (Minova-Đurkova 1998: 71). Ovi postupci označavaju početak faze preskripcije. Odluka o izboru dijalekatske baze (selekcija) doneta je u predstandardnom periodu, a lingvistički opis odabranog varijeteta zaokružio je Blaže Koneski (1921–1993) izdavanjem dela „Грамаатика на македонскиот литературен јазик” 1952. godine.¹⁶ Ovaj istaknuti naučnik, kulturni i javni radnik, ključna je figura u razvoju makedonskog standardnog jezika. Autor je istorije makedonskog jezika (1965), trotomnog rečnika (1961–1966) itd.

Za vreme SFRJ makedonski jezik imao je sve uslove za potpunu realizaciju standardizacije, normalizovan je na svim jezičkim nivoima, implementiran i opšteprisutan u makedonskom društvu. U okvirima SR Makedonije uspešno je koordinisan proces planiranja korpusa i statusa ovog jezika (mnogo je manje uspešna bila koordinacija jezičke politike na federativnom nivou, tu je makedonski jezik bio u podređenoj poziciji).

Kao što je napomenuto, od samog početka do danas makedonski jezik izložen je osporavanju od strane bugarske naučne javnosti. Zastupnici suprotnog stava navode ukupno šesnaest fonetskih i gramatičkih odlika koji ga razlikuju od bugarskog (prema Lubaš 2009: 396). Makedonski jezik danas služi kao važan element makedonskog etničkog identiteta, iako potreba za dokazivanjem jezičke suverenosti ni u savremeno doba ne prestaje: spor sa Grčkom oko upotrebe imena Makedonija, blokiranje pristupnih pregovora sa Evropskom unijom od strane Bugarske zbog otvorenih istorijskih i jezičkih pitanja, uloga albanskog jezika kao službenog jezika na teritoriji čitave makedonske države itd.

ZAPADNOSLOVENSKI KNJIŽEVNI JEZICI

9. Češki jezik

Standardni češki jezik razvija se neprekidno već od kraja 14. veka, što ga čini najstarijim slovenskim standardnim jezikom. Ovako ranom početku standardizacije doprinela je književnojezička tradicija inicirana još u 12. i 13. veku na tzv. kulturnom interdijalektu¹⁷ Praga kao privrednog i upravnog centra. Oko 1360. godine nastao je prvi prevod Svetog pisma. Takođe, Jan Hus (1369–1415), češki mislilac i ideolog reformacije, izvršio je standardizaciju jezičke

¹⁶ Kao i u slučaju bugarskog jezika, pomoć pri deskripciji i elaboraciji makedonskog jezika dolazila je od inostranih istraživača. Tako je 1952. godine u Skoplju izašla gramatika „A Grammar of the Macedonian Literary Language” američkog slaviste Horasa Lunta. Veliku ulogu u procesu planiranja korpusa makedonskog jezika ima i poljska slavistkinja Zuzana Topolinjska.

¹⁷ Jezički varijetet koji kombinuje odlike više dijalekata i služi za komunikaciju u široj zajednici.

norme – autor je dijakritičkog pravopisa¹⁸ i usklađivanja leksike sa aktuelnim jezičkim stanjem. Do kraja 16. veka češki jezik već ima svoj pravopis, gramatike, rečnike, razvijeni administrativno-pravni stil i bogatu književnost (crkvene pesme, žitija, ljubavnu poeziju, satiru). Od naročite su važnosti: prevod Biblije štampan u mestu Kralice u Južnoj Moravskoj (tzv. Kraljička biblija) iz 16. veka, dela pedagoga i humaniste Jana Amosa Komenskog i književnika Danijela Adama iz Veleslavina. Ovim delovanjem je češki jezički standard prošao kroz faze selekcije (izbora praškog interdijalekta) sve do implementacije i ekspanzije u okvirima češkog srednjevekovnog društva.

Međutim, nakon pobede katoličkih snaga nad češkom ustaničkom vojskom 1620. godine kod Bile Hore (u blizini Praga) vladajuća dinastija Habsburga vodila je otvorenu politiku germanizacije i marginalizacije češkog jezika i kulture. Ovo je rezultiralo izrazitom stagnacijom češkog standardnog jezika, i njegovim potiskivanjem iz službene upotrebe, ali i privatnih domena – nemački je služio kao sredstvo komunikacije među višim društvenim slojevima (plemstvo i sve snažnije građanstvo).

Do intenzivnijeg nastavka procesa standardizacije češkog jezika dolazi krajem 18. veka, u vreme češkog nacionalnog preporoda. Radom Jozefa Dobrovskog (1753–1829), katoličkog sveštenika i rodonačelnika naučne slavistike, a kasnije i Jozefa Jungmana (1773–1847), pesnika i lingviste, do polovine 19. veka izvršeno je ponovno uspostavljanje češkog standardnog jezika. Evaluacija i modifikacija norme¹⁹ izvršena je prema češkom jeziku starije književnosti (Kraljičke biblije), koji se u mnogome razlikovao od čeških govornih varijeteta u tom periodu. Književnojezička tradicija je nastavljena na mestu na kojem je gotovo dva veka ranije bila prekinuta, ali je takav zahvat učinio složenijim odnos između standardnog jezika i vernakulara (narodnog govora) u razvojnom periodu koji je usledio, sve do danas. Ekspanziji i kultivaciji aktualizovanog, prvenstveno u oblasti leksike, tokom 19. veka češkog književnog standarda doprineli su brojni stvaraoči, kao što su Božena Njemcova, Jan Neruda, Jaroslav Vrhlicki i drugi. Osnivaju se kulturne institucije koje će uticati na širenje znanja o češkoj kulturi: Muzej češkog kraljevstva, Matica češka, Sokol, Češka akademija nauka i umetnosti, Narodno pozorište i dr. Posle revolucije 1848. kreće sistemska bohemizacija čeških škola (Sesar 1996: 67), a upotreba češkog jezika kao službenog odvija se paralelno sa nemačkim.

Nakon osnivanja Čehoslovačke republike 1918. godine češki jezik ima sve uslove za samostalni razvoj svog standarda. Planiranje jezika se još intenzivnije institucionalizuje, 1926. godine formira se Praški lingvistički serkl, koji je imao ogroman uticaj na teoriju i praksu jezičke deskripcije, ne samo u češkoj sredini, već i mnogo šire. Svetski poznata dela stvaraju Jaroslav Hašek i Karel Čapek.

¹⁸ Jan Hus je zaslužan za uvođenje grafema kao što su *č, š, ř* umesto digrama *cz, sz, rz* (koje su i danas u upotrebi u poljskom jeziku). Ova reforma je posredno imala veliki uticaj i na razvoj latinične grafije kod Južnih Slovena.

¹⁹ Jozef Dobrovski 1809. objavljuje normativnu gramatiku pod nazivom „Ausführliches Lehrgebäude der Böhmischen Sprache...”.

Po završetku Drugog svetskog rata insistira se na poštovanju norme, nastavlja se faza ekspanzije i kultivacije. Godine 1946. osniva se Institut za češki jezik (češ. *Ústav pro jazyk český*) koji se do danas bavi leksikografskim, dijalektološkim, terminološkim i bibliografskim poslovima. Naročita pažnja se posvećuje pitanjima jezičke kulture, proučavanju savremenog jezika i odnosu standardnog češkog jezika prema ostalim varijetetima. Naime, nasleđe intervencije iz vremena Jozefa Dobrovskog primetno je tokom čitave novije istorije češkog standardnog jezika sve do današnjih dana. Pored standarda formiranog na bazi srednjevekovnog češkog paralelno se prirodno razvijao i vernakular (koji se u 19. veku umnogome razlikovao od standarda). Tokom 20. veka formiraju se i ostali regionalni interdijalekti (npr. moravski sa centrom u Brnu), kao i međuregionalni varijetet (tzv. *obecná čeština*) – nestandardni varijetet koji se najčešće koristi u svakodnevnoj usmenoj komunikaciji. Sa ovim pitanjima češka lingvistika je uspešno izlazila na kraj (Krčmova 1998: 124), uz precizno razvijen sistem planiranja korpusa jezika i oslanjanje na praksu „dobrih autora” – prema postulatima praškog strukturalizma – kao što su pisci Bohumil Hrabal i Milan Kundera, pesnik Jaroslav Sajfert, jedini češki dobitnik Nobelove nagrade za književnost, i dr.

10. Poljski jezik

Osnove standardizacije poljskog jezika datiraju s početka 16. veka. U njegovu dijalekatsku bazu ulazili su elementi više varijeteta, sledeći teritorijalni i politički razvoj poljske države. U inicijalnim fazama primetan je veliki uticaj malopoljskih govora, budući da se zajednička država Poljaka formirala sa centrom u Krakovu tokom 14. i 15. veka. Važnu ulogu u formiranju standarda imao je tada i češki jezik, koji je služio kao model – u poljskom književnom jeziku prihvatani su oni elementi, ponajviše leksički, koji su imali odgovarajuće paralele u češkom jeziku. Kasnije, krajem 16. stoleća, prestonica Poljske postaje Varšava, čime se povećava udeo mazovječkih i velikopoljskih dijalekatskih crta u standardnom jeziku. Ako se u računicu uzme i uticaj zapadno-ukrajinskih i litvanskih središta (Lavov, Viljnus) iz kasnijih perioda istorije poljske zajednice, dobija se rezultat – viševjekovna slojevita standardizacija, sa čijim rezultatom i delimičnom nekonzekventnosti poljska kodifikacija do danas pokušava da izađe na kraj (Lubaš 2009: 443).

Selekcija osnove standardnog jezika bila je dugotrajan proces, koji će se u potpunosti privesti kraju na prelomu 18. i 19. veka. U to vreme su izvršene i faze od deskripcije do konačne implementacije poljskog standardnog jezika. Najznačajniju ulogu u ovom procesu imala je tzv. Komisija nacionalne prosvete (polj. *Komisja Edukacji Narodowej*), osnovana 1773. godine, koja je upravljala školskom reformom i uvođenjem predmeta poljski jezik kao obaveznog u škole. Takođe, rukovođila je pripremom priručnika, ne samo za poljski jezik, već i za druge predmete, čime je uvela standardni jezik u šire društvene sfere (nauku, pravo itd.) i doprinela njegovom zvaničnom i opštem prihvatanju.

Ovaj čin, u zoru podela Poljske (1795) koje su joj oduzele nezavisnost do kraja Prvog svetskog rata, postavio je institucionalne i teorijsko-metodološke

temelje za dalji razvoj poljskog standardnog jezika. Njegovoj ekspanziji i kultivaciji doprinelo je stvaralaštvo velikih pesnika Adama Mickjeviča, Ciprijana Norvida i Julijuša Slovackog, romanopisaca Boleslava Prusa i Henrika Sjenkjeviča. Sam poljski jezik postao je snažan faktor integracije unutar jezičke zajednice koja se našla u okvirima tri velika carstva: Austrije, Pruske i Rusije. Značajno delo u segmentu deskripcije poljskog jezika predstavlja rečnik u šest tomova Samuela Linda s početka 19. veka, a u okvirima teorijskog proučavanja savremenog poljskog jezika na prelazu iz 19. u 20. vek delo lingviste svet-skog glasa Jana Boduena de Kurtenea.

Zahvaljujući osnovama formiranim u prethodnom razdoblju, poljski standardni jezik u period nakon ponovnog sticanja nezavisnosti (1918) ulazi u veoma dobrom stanju po pitanju systemske elaboracije, kao i društvenog prestiža. Ekspanziji standarda doprinosi i centralizovana jezička politika, u segmentima preskripcije, kultivacije i evaluacije izuzetno su aktivni časopisi „Poradnik Językowy” i „Język Polski”, osnovani početkom 20. veka.

U periodu 1939–1945 upotreba poljskog bila je u obe okupacione sfere (nemačkoj i sovjetskoj) ograničena, čak i zabranjivana. Posle Drugog svetskog rata korenito se menja demografska i teritorijalna slika Poljske, koja gubi teritorije na istoku a dobija na zapadu. To je rezultiralo stvaranjem novih interdijalekata na teritoriji koja pre rata nije bila u okviru Poljske, koji su bliski poljskom jezičkom standardu. Tako je etnička homogenost, često krajnje nasilno generisana – prinudnim migracijama i likvidacijama stanovništva, doprinela unifikaciji i daljoj ekspanziji poljskog standardnog jezika nakon 1945. godine.

U posleratnom razdoblju nastaju korisni uslovi za razvoj standarda, ali je primetan i uticaj komunističkog uređenja, prevashodno u upotrebi jezika u službenoj sferi. Šezdesetih godina 20. veka izlazi normativni „Rečnik poljskog jezika” u jedanaest tomova u redakciji Vitolda Doroševskog, a krajem devedesetih godina i „Rečnik savremenog poljskog jezika” koji je uredio Boguslav Dunaj. Izuzetno bogata savremena poljska leksikografska delatnost čini ovaj jezik jednim od najdetaljnije i najmodernije (korpusi, prevodni, tematski rečnici) opisanih slovenskih jezika.

Tokom 20. veka pozicija poljske književnosti, kao jedne od najvećih slovenskih i evropskih književnosti, formirana je zahvaljujući stvaralaštvu svetski poznatih pisaca, kao što su nobelovci: Henrik Sjenkjevič, Vladislav Rejmont, Česlav Miloš, Vislava Šimborska.²⁰ Na kraju 20. veka i nakon društvenih promena u Poljskoj, standardni jezik se slobodno razvija i normira u sve većem broju domena (vid. Gajda 2001), uključujući i internet. S kraja prošlog veka beleži se reakcija poljske zajednice na sve prisutniji uticaj globalizacije i engleskog jezika. Godine 1999. donosi se Zakon o poljskom jeziku, koji je regulisao pitanja važna za jezičku kulturu i status poljskog standardnog jezika. Prema odredbama ovog zakona ustanovljen je i Savet za poljski jezik (*Rada Języka Polskiego*), koji ima karakter savetodavne institucije u oblasti korišćenja poljskog jezika i redovno podnosi parlamentu izveštaj o stanju očuvanja poljskog jezika.

²⁰ Godine 2018. ovoj grupi se priključila i Olga Tokarčuk.

11. Slovački jezik

Po formiranju Ugarske na tekovinama Velike Morave krajem 10. veka, Slovaci su sve do 19. veka živeli u uslovima slovensko-neslovenske poliglosije. Osim mađarskog, a kasnije i nemačkog, jezika politički dominantnih etničkih zajednica, latinski jezik je sve vreme vršio ulogu zvaničnog jezika uprave, kulture i katoličke crkve. Slovaci protestanti su pored ovih jezika u sferi religije koristili i češki jezik prevoda Kraljičke biblije.

Prvi poduhvat standardizacije autohtonog jezika Slovaka, koji se do tog razdoblja razvijao gotovo isključivo u usmenoj komunikaciji i narodnom stvaralaštvu, delo je kodifikatora Antona Bernolaka (1762–1813). Krajem 18. veka objavio je nekoliko normativnih dela: filološku raspravu o slovenskim jezicima, pravopis, slovačku gramatiku i rečnik slovačkog jezika (sa prevodom odrednica na češki, latinski, nemački i mađarski). Kao dijalekatsku bazu standardnog jezika izabrao je uglavnom zapadnoslovačke dijalekte, uz određene elemente govora Srednje Slovačke. Bernolakov standardni varijetet, međutim, nije bio prihvaćen među svim Slovacima, naročito među protestantima.

Drugi pokušaj selekcije bio je mnogo uspešniji. Ljudevit Štur (1815–1870), slovački protestantski učitelj i prosvetitelj, standard je bazirao na srednoslovačkom interdijalektu. Godine 1846. objavio je gramatiku slovačkog jezika (*Náuka reči slovenskej*), pravopisne i druge filološke radove o slovačkom jeziku (faze deskripcije i preskripcije). Sledili su ga drugi slovački pisci: Jozef Miloslav Hurban, Mihael Miloslav Hodža, Andrej Sladkovič, pa čak i „bernalakovac” Jan Holi, što predstavlja jasnu akceptaciju tog varijeteta među slovačkom inteligencijom. Na šturovskom jeziku objavljuju se knjige i časopisi, Martin Hatala (1821–1903) godine 1852. objavljuje normativnu gramatiku (*Krátká mluvnica slovenská*) čime je izvršena rekonstrukcija norme, naročito u segmentu ortografije (uvođenje morfološko-etimološkog principa umesto fonološkog koji su zagovarali Štur, ali i Bernolak).

Šturovska norma do kraja 19. veka odnosi konačni primat u slovačkoj jezičkoj situaciji, uprkos brojnim zabranama, ugarskim kulturnim i političkim pritiscima, kao i dominaciji češke književnojezičke tradicije. Za razliku od češkog jezika u austrijskom delu monarhije, slovački se u poslednjim decenijama 19. veka uspešno mogao koristiti jedino u oblasti književnosti. Dela pesnika Pavela Orsaga Hvezdoslava, prozaiste Martina Kukučina i drugih pisaca putem književnog stvaralaštva implementirala su, širila i kultivisala slovački jezički standard. Filološku evaluaciju ovakvog razvoja izvršio je u svojem delima Samuel Cambel (1856–1909): *Slovenský pravopis* (1890), *Rukoväť spisovnej reči slovenskej* (1902).

Osnivanje Čehoslovačke republike 1918. godine otklonilo je sve prepreke za dalji razvoj standardnog jezika, njegovu elaboraciju i korišćenje standarda u skoro svim društvenim domenima. Međutim, tridesetih godina jačaju purističke tendencije i osećanje ugroženosti među Slovacima u novonastaloj državnoj zajednici. U oblasti planiranja korpusa slovačkog jezika ovakve tendencije predstavljaju reakciju na „Pravila slovačkog pravopisa” iz 1931. godine, koja su u duhu unitarističke ideologije pokušavala da slovački standard što više

približe češkom. Protivljenje češkim uticajima u jeziku naročito je snažno za vreme postojanja kvislinške Slovačke države (1939–1945).

Nakon Drugog svetskog rata slovački se razvija kao ravnopravni sa češkim, nasuprot centralističkim nastojanjima komunističkih vlasti. Svoju jezičku samostalnost slovačka inteligencija deklariraše u tzv. „Tezama o slovačkom jeziku” 1967. godine, a od 1969. Slovačka ima zvaničan status federativne republike sa podjednakim političkim pravima kao Češka. Akteri u procesu planiranja statusa slovačkog jezika bili su prinuđeni da konstantno rade na ekspanziji stavova o posebnosti i samostalnosti slovačkog standardnog jezika.

Posle raspada Čehoslovačke 1993. godine slovački postaje državni jezik, a češki manjinski jezik u Slovačkoj. Političke prilike (više u Bosak 1998: 15–31) odvele su slovačko planiranje statusa u stranu odbrane i očuvanja jezika od stranih uticaja (čeških, mađarskih), što je rezultiralo donošenjem Zakona o državnom jeziku 1995. godine. Ovaj zakon je 2009. godine doživeo izmene, nakon integracije Slovačke u Evropsku uniju (2004), čiji je slovački sada jedan od zvaničnih jezika.

12. Lužičkosrpski jezici

Iako jedan od najmalobrojnijih slovenskih naroda, Lužički Srbi su tokom svoje književnojezičke istorije formirali dva standardna jezika. Razlika između gornjolužičkosrpskog (koji se koristi u južnom delu Lužice, tj. nemačkoj saveznoj pokrajini Saksoniji) i donjolužičkosrpskog (upotrebljava se u severnoj Lužici, u pokrajini Brandenburg) počiva u izboru dijalekatske osnove i istorijskom razvoju teritorija na kojima se ova dva jezika govore.

Početak standardizacije lužičkosrpskih jezika smešten je u razdoblje nacionalnog preporoda s prelaza 17. u 18. vek. Prva donjolužičkosrpska gramatika napisana je 1640. godine, a prva gornjolužičkosrpska 1679. godine. Prevod Novog zaveta na gornjolužičkosrpski štampa se 1706 (autor Mihal Frencl), a na donjolužičkosrpski 1709. godine (autor Jan Bogumil Fabricijus).²¹

Osnovu gornjolužičkosrpskog standardnog jezika čine dijalekti Budišina (nem. *Bautzen*), kulturnog centra Lužičkih Srba. Selekcija ovih dijalekata izvršena je u 19. veku, pod velikim uticajem češke jezičke sredine, u korist protestantske varijante. Katolički varijeteti ostali su na periferiji standardnog jezika, što je prevladano u 20. veku, ali ponovo dolazi do izražaja u 21. veku, usled ubrzane asimilacije protestantskog življa s jedne, i očuvanja katoličke zajednice s druge strane.

Standardni donjolužičkosrpski jezik formiran je na dijalekatskoj osnovi okoline Hoćeбуza (nem. *Cottbus*). Književno stvaralaštvo na ovom jeziku beleži se još u 18. veku, ali su njegovoj afirmaciji naročito doprinela dela Handrija Zejlera i Jana Radiserba Vjele iz 19. veka. Početkom 20. veka izvršen je naučni opis donjolužičkosrpskog jezika delom lingviste Arnošta Muke, koji je izdao gramatiku i rečnik.

²¹ Miklavš Jakubica je prvi preveo Bibliju na lužičkosrpski jezik 1548. godine. Ovaj je prevod ostao u rukopisu.

U vreme romantizma u Gornjoj Lužici razvija se religiozna i patriotska poezija u delima Handrija Zejlera, Jakuba Barta Čišinskog, a ovakav trend je nastavljen i u 20. veku. U nemačkim okvirima cenjeno je prozno stvaralaštvo Jurija Brjezana, koji stvara istovremeno i na nemačkom jeziku. Razvoj književnosti u Donjoj Lužici beleži se tek u periodu posle Prvog svetskog rata, zahvaljujući delima pesnika Mata Kosika, Frica Roha i Mine Vitkojc i dr.

U 20. veku lužičkosrpski standardni jezici beleže puno uspona i padova – ubrzani razvoj nakon Prvog svetskog rata, purističke tendencije tridesetih godina, ugrožena egzistencija za vreme Hitlera, ponovni uspon nakon Drugog svetskog rata uz pokušaje unifikacije književnojezičke norme. Na početku 21. veka standardni lužičkosrpski jezici su u dobroj kondiciji, ali je njihova upotreba izuzetno ograničena i u opasnosti. Usled drastičnog smanjenja broja govornika i nedostatka međugeneracijskog prenosa gornjoluzičkosrpski jezik se smatra ugroženim, a donjoluzičkosrpski ozbiljno ugroženim jezikom (prema klasifikaciji UNESKO).

Institucije koje su važne u procesu planiranja korpusa je Lužičkosrpski institut u Budišinu i Hoćebuzu (*Serbski institut*) i kulturne ustanove Domovina i Matica lužičkosrpska. Planiranjem statusa bave se dve jezičke komisije osnovane od strane Matice lužičkosrpske, kao i različiti segmenti krovne državne institucije za pitanja lužičkosrpskog naroda u Nemačkoj, Fondacije za lužičkosrpski narod (*luž. Založba za serbski lud*).

13. Kašupski jezik

Kašupski jezik je 2005. godine, usvajanjem Zakona o nacionalnim i etničkim manjinama i regionalnom jeziku u Republici Poljskoj, stekao status regionalnog jezika. Tragom odredaba Evropske povelje o regionalnim ili manjinskim jezicima, poljski pravni sistem je pojam *regionalni jezik* definisao kao autohtoni jezik manjinskog stanovništva određenog regiona koji se razlikuje od većinskog (najčešće zvaničnog) jezika države, ali je sa njim u bliskom jezičkom srodstvu (Viherkjevič 2016: 267). U smislu poljskog Zakona o nacionalnim i etničkim manjinama i regionalnom jeziku, regionalni jezik razlikuje se i od jezika nacionalne manjine (koja poseduje svoju matičnu državu, npr. ukrajinski jezik u Poljskoj) i od jezika etničke manjine (koja ne poseduje matičnu državu, npr. romski jezik u Poljskoj). On takođe ne predstavlja jezik bilo koje migrantske grupe, niti dijalekat zvaničnog jezika države. Ovom definicijom kašupskom jeziku otvorena su vrata ka zvaničnoj akceptaciji, budući da je od strane većine poljskih istraživača i delatnika, i mnogih kašupskih, u prethodnom periodu smatran delom poljskog dijalekatskog prostora (Breza 2001) ili slovenskim književnim mikrojezikom (Duličenko 1981).

Upotreba kašupskog jezika je od samih početaka formiranja književnog varijeteta u 19. veku do danas ograničena. Poput slovačkog jezika do 1918. godine, u javnim jezičkim domenima koristio se skoro isključivo jedino u književnosti. Tokom čitave svoje istorije bio je u nedominantnom položaju prema nemačkim i poljskim varijetetima.

Oko varijeteta koji bi činio osnovu kašupskog standarda diskusije među samim Kašubima traju do današnjih dana. Florijan Cejnova je polovinom

19. veka prvi izneo mišljenje da je kašupski jezik poseban slovenski jezik. Hije-ronim Derdovski, prvi kašupski književnik i nastavljajući Cejnovinih ideja pisa-nja na kašupskom, međutim, nije prihvatio i njegov jezik (jer je bio zasnovan na severnim dijalektima), već je propagirao polonizovanu (južnu) varijantu. Tzv. mladokašupski pokret, predvođen Aleksandrom Majkovskim, Janom Karnovskim i Leonom Hejkeom, zagovarao je početkom 20. veka definisa-nje standarda na srednjekašupskoj dijalekatskoj bazi. Neposredno pred Drugi svetski rat, zahvaljujući pokretu pod nazivom „Ujedinjeni” (kaš. *Zrzėszińcë* ili *Zrzėszińcowie*, čiji su predstavnici Aleksander Labuda, Jan Trepčik) sve su jači glasovi pristalica posebnosti kašupskog, koji tvrde da poljska država Kašube asimiluje i folklorizuje. Nakon rata iznošenje ovakvih ideja bilo je sankcioni-sano, a slobodnija diskusija o kašupskom jeziku i kulturi moguća tek devede-setih godina 20. veka.

Nakon donošenja zakona 2005. godine omogućena je bolja organizacija planiranja kašupskog jezika. Poslovima standardizacije, kao i širenjem i pro-movisanjem znanja o kašupskom jeziku, bavi se Savet za kašupski jezik, osno-van 2006. godine. Ipak, možemo reći da je većina faza standardizacije kašup-skog jezika skorijeg datuma (deskripcija, preskripcija, elaboracija, konstantna selekcija, opšta akceptacija), a ostale (posebno implementacija i kultivacija) su u početnim stadijumima.

ZAJEDNIČKE RAZVOJNE KARAKTERISTIKE

Upoređivanjem istorija standardnih južnoslovenskih i zapadnoslovenskih je-zika, aspekata savremene situacije i činilaca koji su doprineli njenom nastanku sa stanovišta teorije planiranja jezika uočavaju se određene zajedničke karak-teristike i različitosti. Na ovom mestu obratićemo pažnju na pojedine razvojne odlike, konkretnije na pojave divergencije i konvergencije slovenskih jezika, kao i na stanje diglosije koje se može identifikovati u posmatranim slovenskim jezičkim zajednicama. Poslednje potpoglavlje donosi pokušaj tipološke klasifi-kacije standardizacija južnoslovenskih i zapadnoslovenskih jezika.

14. Konvergentni i divergentni procesi

Polazeći od predstavljenih opisa procesa standardizacije u oba slovenska area-la koji su predmet naše analize, mogu se uočiti snažne tendencije ka stvaranju standardnog jezika koji bi bio zajednički za dve ili više jezičkih zajednica. Uni-taristički pokušaji rezultirali su, s druge strane, težnjama ka razgradnji posto-jećeg (srpsko-hrvatskog) ili nastajućeg (češko-slovačkog) standardnojezičkog zajedništva.

Planiranje statusa standardnog srpskohrvatskog jezika u najvećoj je meri bilo zasnovano na idejama ilirskog pokreta o ujedinjenju Južnih Slovena. Inte-gracija je trebalo da obuhvati južnoslovensko stanovništvo najpre u okvirima Habzburške monarhije, a kasnije i nezavisne Srbije (na samom početku i Bu-garske). I pored institucionalnog neuspaha ilirizma polovinom 19. veka,

zamisao zajedničkog jezika nije ni u kom slučaju napuštena.²² Bečki književni dogovor 1850. godine, formalno iniciran od strane austrougarskih vlasti, dao je početni impuls standardnojezičkom ujedinjenju. Slovenačka zajednica je ubrzo nakon dogovora odlučila da krene samostalnim putem standardizacije, a samo planiranje statusa i korpusa srpskohrvatskog jezika odvijalo se *de facto* na hrvatskoj teritoriji u okviru Ugarske. Realizatori ovog procesa bili su poreklom Srbi (Đura Daničić) ili sledbenici Vuka Karadžića (tzv. hrvatski vukovci – Tomo Maretić, Ivan Broz i drugi).

Formiranjem Jugoslavije 1918. godine stvoreni su uslovi za ubrzani razvoj zajedničkog standarda. Videli smo da je ovaj proces imao svoje uspone i padove, ali da je zvanična politika tokom čitavog razdoblja postojanja Jugoslavije težila održavanju i jačanju konvergentnih procesa u srpskohrvatskom standardnom jeziku. Tokom 20. veka, a naročito u periodu nakon Drugog svetskog rata sve do svog raspada, ovaj jezik predstavljao je jedinstveni primer policentrične standardizacije u okviru jedne države. Imao je dve varijante, istočnu i zapadnu, sa centrima u Beogradu i Zagrebu, iako već hrvatski lingvista Dubravko Škiljan (1988: 118) govori o četiri varijante (dodatne crnogorska i bosanska, čime je predvideo otpočinjanje novih standardizacija). Škiljan isto tako smatra da u Jugoslaviji i nije bilo eksplicitne jezičke politike, sa planiranjem statusa kao najslabijom tačkom (Škiljan 1988: 124–127), budući da se često nije tačno znalo ko i na kom nivou je odgovoran za konkretna pitanja jezičke politike.

I posle gotovo stogodišnjeg zajedničkog razvoja, razlike između srpske i hrvatske varijante u okviru srpskohrvatskog standarda bile su primetne u svim podsistemima jezičkog uzusa: fonološkom (*duvan* u srpskoj varijanti, *duhan* u hrvatskoj, *sto/stol*, *opšti/opći*), morfološkom (*organizovati/organizirati*, *autobuski/autobusni*, *front/fronta*), leksičkom (*hleb/kruh*, *gvožđe/željezo*, *voz/vlak*), sintaksičkom (*Ja ću da uradim/uraditi*, *Postao je lopov/lopovom*, *Videli su ga pijanog/pijana*). Međutim, treba istaći da je rezultat tako dugog konvergentnog razvoja, kao i opšte kontinualne prirode slovenskih dijalekata,²³ jezička situacija u kojoj će određene odlike koje se među pripadnicima srpske jezičke zajednice smatraju centralnim (npr. ekavski izgovor, leksema *hleb*, konstrukcije *da* + prezent) pripadnici hrvatske jezičke zajednice smatrati perifernim (ijekavski izgovor, *kruh*, infinitivne konstrukcije) i obratno.²⁴ Isto tako, međusobni jezički uticaji postali su toliko prirodni da se ne prepoznaju kao

²² Ovakvim nastojanjima je u korist išlo i faktično dijalekatsko stanje u tom trenutku. Nakon velikih migracija stanovništva počev od 15. veka sa istoka na zapad, dolazilo je do nivelizacije zapadnog i istočnog štokavskog, kao i do širenja štokavskog na uštrb kajkavskih i čakavskih varijeteta (Jirasek 2002: 219).

²³ Uz pojedine izuzetke, slovenski geografski varijeteti odlikuju se postepenim prelazima i ne toliko oštrim granicama (npr. između makedonskih i srpskih ili hrvatskih i slovenačkih dijalekata) kao kod neke druge grupe jezika, npr. germanskih.

²⁴ U popularnom diskursu, srećemo jednu od zanimljivih reakcija na činjenicu da srpska jezička praksa podrazumeva upotrebu niza *kuća* – *kod kuće* – *domaćica*, a hrvatska *dom* – *doma* – *kućanica*: „Srbin ima kuću i kod kuće domaćicu, Hrvat ima dom i doma kućanicu”.

strani, kao što je slučaj u srpskoj jezičkoj praksi kod leksema *mučnina*, *upala*, *prehlada*, *glasilo*, *testenina*, *vodokotlić* itd. koje su po svom poreklu kroatizmi.

Devedesetih godina prošlog veka došlo je do dezintegracije srpskohrvatskog jezika, najpre na dva standardna jezika, a danas na ukupno četiri: srpski, hrvatski, bošnjački, crnogorski. Ovaj razvoj praćen je mešanjem uloga i zatiranjem granica između planera statusa i korpusa jezika (političara i gramatičara), kao i izrazito snažnim dejstvom političkih dešavanja na proces jezičke standardizacije, po reaktiviranom romantičarskom principu jedna nacija – jedna država – jedan jezik. Pojedinačne faze konvergentno-divergentnih procesa mogu se na dobar način identifikovati u aparatu koji nudi Milorad Radovanović. On istoriju srpskohrvatskog jezičkog standarda deli na pet faza, koje bliže opisuju planiranje jezika kroz prizmu njegove varijantnosti: 1. integracija, izbor zajedničke novoštokavske osnove standarda tokom prve polovine 19. veka, 2. varijacija, uvođenje regionalnih uzusa (gradskih centara, npr. Beograda, Novog Sada, Zagreba) na nivo standarda u drugoj polovini 19. veka, 3. polarizacija, uvođenje teritorijalnih varijanti standardnog jezika, do kraja šezdesetih godina 20. veka, 4. dezintegracija, promovisanje varijanti na nivo standarda sedamdesetih i osamdesetih godina 20. veka, i 5. promocija, formiranje posebnih standardnih jezika krajem 20. veka (Radovanović 2014: 29).

Pokušaj integracije dva zapadnoslovenska jezika beležimo i u novoosnovanoj Čehoslovačkoj republici po završetku Prvog svetskog rata.²⁵ U tom trenutku češki je u mnogo boljoj poziciji, nakon izvršene rekonstrukcije, implementacije i ekspanzije standarda, zahvaljujući dozvoljenoj bohemizaciji društva u austrijskom delu monarhije. Slovački standardni jezik je, s druge strane, do 1918. godine ograničen na upotrebu u književnosti, opterećen ogromnim pritiskom ugarskog državnog aparata. Nakon oslobođenja, 1920. godine donosi se ustavna odredba da je državni jezik u Čehoslovačkoj republici jedan – čehoslovački. Motiv za ovakav izbor je najverovatnije počivao u strahu od nemačkih uticaja (u češkom delu) i mađarskih (u slovačkom). Na ovaj način, stvorena je pravno-jezička kategorija koja na federalnom nivou predstavlja dominantni entitet. Ipak, među odredbama Ustava nedostajala je definicija čehoslovačkog jezika, a njegova upotreba je bila definisana tako da se u češkim zemljama zvaničnim smatra češki, a u Slovačkoj slovački. Iako je sam termin čehoslovački jezik bio poznat i pre Prvog svetskog rata (Lipovski 2005: 25), reakcije lingvističke sredine su bile jasne i do dalje konvergenције nije došlo. Do sledećeg pokušaja približavanja dolazi tridesetih godina, ali je takođe reakcija slovačke strane (u prvom redu lingviste i pedagoga Henriha Barteka) bila snažna. Pokušaje ideologizovane integracije beležimo i za vreme komunističke Čehoslovačke, od kojih se definitivno odustalo nakon manifesta slovačke lingvističke elite u vidu izdavanja „Teza o slovačkom jeziku” 1967. godine.

Stiče se utisak da su ideje srpskohrvatskog (jugoslovenskog) jezika i čehoslovačkog bile deo gotovo identičnih političkih planova, koji su za cilj imali stvaranje nacije koja bi se identifikovala sa multietničkom državom u kojoj

²⁵ Određene karakteristike konvergentnog razvoja mogu se primetiti i kod lužičkosrpskih jezika posle Drugog svetskog rata, uz dominantni položaj gornjolužičkosrpskog prema donjolužičkosrpskom.

status zvaničnog ima zajednički jezik. Ulazeći u projekat novog standardnog jezika, hrvatska zajednica je imala za cilj ujedinjenje svih Hrvata, srpska strana – ujedinjenje svih Srba. Obe zajednice bile su suočene sa dominacijom mađarskog jezika u ugarskom sistemu. Ovo se odnosilo i na Slovake, dok su se Česi našli u podređenoj poziciji u odnosu na nemački jezik i kulturu. Međutim, nakon stvaranja zajedničke države ovi strahovi su prerasli u odbojnost prema kvantitativno dominantnijem narodu (češkom i srpskom).

Čehoslovačko društvo, kao što smo se mogli uveriti, ni u jednom trenutku nije u značajnijoj meri realizovalo potpunu konvergenciju dva jezika, iako je uticaj češkog na slovački standardni jezik velik i konstantan, pa i u periodu nakon razdvajanja 1993. godine. Na prostorima bivše Jugoslavije do snažne konvergencije dolazi u 19. veku, ona se skoro u potpunosti realizuje tokom 20. veka, a na počecima demokratizacije društva na prelazu u 21. vek dolazi do raspada zajedništva. Čitav proces kao da je vraćen u vreme nacionalnog preporoda u 19. veku, kada pojedinačne zajednice nisu bile dovoljno jake da ostvare svoje etničke i jezičke težnje, već su kroz ujedinjenje sa ostalim narodima, kroz kompromise i odricanja, morale da traže put ka njihovom ostvarenju.

15. Diglosija²⁶

Vidimo da su tokom skoro čitave svoje istorije, zajednice iz kojih su potekli južnoslovenski i zapadnoslovenski standardni jezici bile primorane da u javnoj komunikaciji koriste i neki drugi jezik. Taj jezik vršio je u društvu mnoge funkcije – administrativnu, religijsku, obrazovnu – koje autohtoni slovenski idiom u datim političko-istorijskim okolnostima nije mogao. Upotreba i funkcije izvornog varijeteta su na taj način bile u mnogim domenima ograničene. Za dva jezika koja se nalaze na ovakvim pozicijama u okviru jedne zajednice kažemo da se nalaze u odnosu dualne funkcionalne komplementarnosti, odnosno *diglosije*.

U takvim je okolnostima, na primer, funkcionisala srpska i hrvatska jezička zajednica u Ugarskoj, u zemlji čiji su dominantni²⁷ jezici bili latinski i mađarski. Slovenački jezik je u Austriji bio u podređenoj poziciji pre svega u odnosu prema nemačkom, a za vreme komunističke Jugoslavije na saveznom nivou i prema srpskohrvatskom. Poslednja tvrdnja odnosi se i na makedonski jezik u jezičkom mozaiku SFRJ. U zapadnoslovenskom arealu ova se pojava takođe može okarakterisati kao redovna. U podeljenoj Poljskoj primat nad poljskim u javnoj komunikaciji imali su ruski jezik (na istoku) i nemački jezik (u svim ostalim delovima). Nemački je bio primarni društveni varijetet i u zemljama češke krune, dok su u Slovačkoj to bili latinski i mađarski za

²⁶ Potpoglavlje „Diglosija” sadrži delove rada Dalibora Sokolovića „U potrazi za novom paradigmom jezičke politike i planiranja manjinskih slovenskih jezika” (Sokolović 2018).

²⁷ U literaturi se najčešće srećemo sa odrednicom *visoki varijetet* (prestižni, zvanični), dok se jezik u podređenoj poziciji karakteriše kao *niski varijetet* (manje prestižan, privatni). Visoki varijetet se odlikuje većim stepenom kodifikacije i dužom istorijom standarda, usvaja se u procesu formalnog obrazovanja, ali se ne koristi npr. prilikom običnog razgovora u okviru društva i u drugim privatnim domenima (Štefanjik 2004: 285).

vreme austrougarske države, a u različitim periodima i češki jezik od vremena osnivanja Čehoslovačke, pre svega na federalnom nivou. Opisana diglosija je u svojoj osnovi *heterogena*, budući da obuhvata dva različita lingvo-genealoška sistema, u našem slučaju reč je uglavnom o odnosu slovenski/neslovenski. Rezultati ovog kontakta su interferencije na različitim nivoima jezičkog sistema (germanizmi u poljskom, češkom i slovenačkom, hungarizmi u slovačkom i hrvatskom, orijentalizmi u srpskom i bugarskom, srbizmi u makedonskom i tako dalje).

Pored toga, u slovenskim društvima srećemo se i sa situacijom u kojoj standardni varijetet po svojim karakteristikama u velikoj meri odstupa od govornih, pa i nadregionalnih varijeteta istog jezika, sa kojima stupa u odnos komplementarnosti. Ovakav tip diglosije nazivamo *homogenom*.²⁸ U ovom potpoglavlju pokušaćemo da približimo mehanizme nastanka i razvoja homogene diglosne situacije u jednoj južnoslovenskoj (srpskoj) i jednoj zapadnoslovenskoj (lužičkosrpskoj) zajednici.

Odlike homogenog jezičkog dualizma primetne su u srpskom društvu u predstandardnom periodu, ali i na samom početku standardizacije srpskog jezika. U prvim decenijama 19. veka, pre nastanka i uvođenja Vukove reforme, među Srbima vlada književnojezički pluralizam. „Nastavljala se tradicija pisanja na ruskoslovenskom, a istovremeno se i dalje pisalo srpskim narodnim jezikom, kao i nestalnom 'slavenosrpskom' mešavinom tih dvaju jezika” (Ivić 2014: 159). Srbi kao narod tada još uvek nisu imali standardni jezik koji bi bio korišćen u ostalim sferama društvenog života. Čak ni jezik kojim su pisali Dositej Obradović i drugi pisci razdoblja prosvetiteljstva (zagovornici pisanja na narodnom jeziku, više o njima kod Ivić 2014: 162) nije bio standardizovan na svim nivoima jezičkog sistema (na primer, nedostajao mu je preciznije definisan univerzalni leksički fond).

Koja su dešavanja uzroci ovog stanja? Srbi u Osmanskoj imperiji sve do početka 19. veka nisu imali ni osnovne preduslove za razvoj svoje jezičke, verske i kulturne različitosti. Živo jezičko nasleđe, kulturne tradicije i navike naroda prenošene su uglavnom usmenim putem. Jedini kanali prenošenja tradicija ostali su pravoslavni crkve i manastiri, odnosno sveštenici koji su u njima živeli i radili. Njihova delatnost bila je često ograničena na prepisivačku aktivnost, uz veoma malo impulsa za dalji razvoj jezika i književnosti. Slično tome, književno stvaralaštvo i sistem obrazovanja Srba u Habzburškoj monarhiji zadržali su sve do poslednje trećine 18. veka uglavnom crkveni karakter (Dretić 1983: 187). Zbog toga su ugarski Srbi bili kulturno i verski orijentisani prema Rusiji, koja je u međuvremenu postala zaštitnik i središte pravoslavnog sveta. Međutim, za vreme vladavine Marije Terezije, u Ugarskoj su izgrađene svetovne škole, broj crkvenih praznika je smanjen, neki manastiri su zatvoreni a otvorena štamparija (1770. godine u Beču). Na taj način vlast je htela da

²⁸ Kao tipičan primer homogenog tipa diglosije navodi se jezička situacija u arapskom svetu, gde visoki varijetet predstavlja arapski jezik svetih spisa, a ulogu niskog imaju vernakularni varijeteti, koji iskazuju veliki stepen različitosti od jedne arapske zemlje do druge. Od evropskih primera, slična situacija je u savremenoj Švajcarskoj, u kojoj dualni odnos čine visoki (standardni) nemački / lokalni (švajcarski) nemački.

promeni srpsku orijentaciju ka rusko-vizantijskom kulturnom krugu i da integriše Srbe u političke i kulturne tokove monarhije. Suočeni sa ovim pokušajima asimilacije u ugarsko društvo, Srbi u Habzburškoj monarhiji zatražili su pomoć od Rusije. Kao rezultat tih nastojanja, 1726. godine u Vojvodinu dolazi Maksim Suvorov i otvara u Sremskim Karlovcima „Slavjansku školu” (Milanović 2010: 79). Ona je prestala sa radom već nakon četiri godine. Međutim, 1733. godine u ovaj grad stiže Emanuil Kozačinski i otvara „Latinsku školu” sa sličnom koncepcijom, što predstavlja nastavak uticaja ruskoslovenskog jezika i tradicionalne pravoslavne kulture na srpsku zajednicu u Ugarskoj.

Uopšteno uzev, u vreme inicijacije procesa standardizacije srpskog jezika možemo izdvojiti dve koncepcije srpskog književnog jezika. Prva je bila zasnovana na tradiciji i staroslovenskom nasleđu, njeni zagovornici su bili karlovački mitropolit Stefan Stratimirović (1757–1836) i Matica srpska (osnovana 1826. godine). Drugačiji pristup imao je Vuk Karadžić, koji je odneo i konačnu pobedu u borbi za oblikovanje standardnog jezika. Vuk je, pod velikim uticajem Jerneja Kopitara koji je time realizovao političke ciljeve ograničavanja ruskih interesa u monarhiji, smatrao da materijal za dalji razvoj jezika i književnosti treba tražiti u njegovoj sadašnjosti i narodnim govorima, a ne u prošlosti i starim knjigama. Vuk Karadžić u „Srpskom rječniku” iz 1818. godine prvi put u praksi primenjuje jezička i pravopisna pravila koja je zastupao. Odabrao je put izolacije od staroslovenskog nasleđa (npr. uvođenje znaka *j* u ćirilicni alfabet srpskog jezika). Njegove protivnike, pak, kasnije su mnogi optuživali za nedostatak patriotizma (Milanović 2010: 116), jer su hteli da održavaju i jačaju veze sa Rusijom. S druge strane, pojedini i danas smatraju Vuka prekidačem srednjevekovne srpske tradicije. Na ovom mestu treba istaći da su i jedni i drugi bili naklonjeni očuvanju i razvoju srpske kulture i pismenosti. Razlika je bila u fokusu, jedni su stali u odbranu savremenih autohtonih elemenata jezika i kulture, drugi su se zauzimali za kulturno-jezički obrazac koji je bio proizvod pravoslavne tradicije sa snažnim ruskim uticajima. U srpskom društvu ova dilema provlači se kroz čitavu njegovu modernu istoriju.

Stanje homogenog jezičkog dualizma prisutno je u slovačkoj jezičkoj zajednici, takođe u vreme prvih faza formiranja standardnog jezika. U češkoj jezičkoj zajednici odlike diglosije primetne su od 19. veka do danas. Kao što je već rečeno, pored standarda se tokom 20. veka formira i međuregionalni varijetet – *obecná čeština* (vid. Hronek i Zgal 2014), čija je upotreba svedena na svakodnevnu neformalnu usmenu komunikaciju. U granicama zapadnoslovenskog područja, na ovom mestu posvetićemo veću pažnju dualizmu u okviru lužičkosrpskih jezičkih zajednica.

Obe lužičkosrpske zajednice (u Gornjoj i Donjoj Lužici) predstavljaju dvojezične jezičke zajednice – svi njeni članovi istovremeno pripadaju i nemačkoj jezičkoj zajednici. U ovim slučajevima, reč je o heterogenom odnosu jezičke komplementarnosti. Nemački jezik je primaran u gotovo svim jezičkim sferama, a ova asimetrična dvojezičnost u Lužici datira još od početka 20. veka. U prvim decenijama 21. veka, lužičkosrpski jezici u stanju su ugroženosti. Situacija je mnogo dramatičnija u severnom delu Lužice, gde većina osoba koje

govore donjolužičkosrpski ima preko 75 godina. Zaustavljen je međugeneracijski prenos, a jezik se trenutno intenzivno dokumentuje, kako bi poslužio u procesima eventualne revitalizacije.

Ranije je pomenuto da se počeci standardizacije lužičkosrpskih jezika beleže u vreme etničkog preporoda u 18. veku, iako su prvi impulsi za formiranje standarda prisutni još u doba reformacije.²⁹ U 19. veku ulogu propagatora standardnog jezika imala je inteligencija: Mihal Hornjik, Jan Arnošt Smoler, Handrij Zejler, Jakub Bart-Čišinski. Kasnije su tu rolu preuzele organizacije: Matica lužičkosrpska, Lužičkosrpska jezička komisija, časopis „Serbske Nowiny” i dr. Naučni temelj procesa standardizacije postavljen je početkom 20. veka delom filologa Arnošta Muke. Tokom 20. veka, za planiranje statusa lužičkosrpskih jezika bile su karakteristične neprekidne probe održavanja jezika i otpor snažnim (ali i prirodnim) nemačkim uticajima. U ovom segmentu Lužički Srbi oslanjali su se na pomoć susednih slovenskih naroda, u prvom redu Čeha.³⁰ Stoga je u procesu selekcije jezičkih elemenata koje su ulazile u osnovu lužičkosrpskih standarda jasna tendencija ka ekskluzivnosti, institucionalizaciji prema „slovenskom” modelu (uglavnom češkom i poljskom), kao i purizam usmeren prema germanizaciji i hibridnom razvoju, koji je posledica kontakta sa nemačkim jezikom.

Na drugoj strani, već su se u početnim fazama razvoja književnog gornjolužičkosrpskog jezika pojavile dve kodifikacije: jezika katoličkog dela Gornje Lužice i evangelističkog segmenta lužičkosrpske jezičke zajednice. Za dijalekatsku bazu gornjolužičkosrpskog standardnog jezika kasnije su izabrani evangelistički varijeteti okoline Budišina, centra kulturno-političkog i obrazovnog života Lužičkih Srba. Sve do polovine prošlog veka katolička zajednica bila je i izrazito malobrojnija od evangelističke. Međutim danas se glavno, aktivno jezgro gornjolužičkosrpskog narodnog život u realnom obliku više ne nalazi u Budišinu, već je pomereno na severoistok, upravo u „katoličku” Lužicu. To je jedan od osnovnih razloga zašto možemo reći da je i homogeni jezički dualizam karakterističan za savremenu gornjolužičkosrpsku jezičku zajednicu. Niski varijetet se u ovoj diglosiji naziva i „razgovornom formom”, gls. *wobchadna forma serbšćiny* (Faska 1998: 141). Neke od njegovih odlika, koje se poklapaju sa razvojem katoličkih govora, su: a) realizacija samoglasnika [y] posle određenih usnenih suglasnika kao [ó]/[o], npr. *Mó smó Serbja* umesto *My smy Serbja*, b) povišena frekvencija padeškog nastavka *-ej* u odnosu na standardni oblik *-u* kod imenica srednjeg roda u dativu (*woknej* umesto *woknu*), analogija prema paradigmi muškog roda, c) upotreba nepromenjive pridevske relativne zamenice *kiž* umesto standardne deklinabilne forme

²⁹ Koliko je odlučujuću ulogu reformatorski pokret odigrao u razvoju pismene tradicije Lužičkih Srba, toliko je negativni uticaj on imao na kasniji razvoj zajednice. Podela na katolike i protestante generisala je uslove za bržu asimilaciju protestantskog dela zajednice od strane nemačkog stanovništva i države. Faktor religije do danas igra odlučujuću ulogu u mnogim etnojezičkim procesima, tako i u standardizaciji gornjolužičkosrpskog jezika.

³⁰ Lužički Srbi su, poput Čeha, izabrali konzervativni put, povratak u prošlost standardnog jezika kao sredstvo odolevanja stranim uticajima. U većem delu južnoslovenskih zajednica (srpskoj, bugarskoj, slovenačkoj), pobede su odnosile reformističke struje.

kotryž (*kiž sym jeho znał umesto standardnog kotrehož sym znał*), d) oblici modalnog glagola *njecham, njechaš* umesto standardnog *nochcu, nochceš*.

Katolički deo Lužičkih Srba, uključujući i inteligenciju, veoma teško prihvata normu koja im se preporučuje, često je čak u javnim obraćanjima i zamjenjuju nemačkim kodom. Usled pritiska koji na njih nametnuta korektnost izaziva, sami govornici gornjolužičkosrpskog svoj standard označavaju „lošim” ili ga negiraju u potpunosti. Ovu činjenicu beleži Faska krajem prošlog veka (Faska 1998: 143), situacija je nepromenjena do danas. Ovim se samo doprinosi ubrzanju zamene jezika nemačkim. Dakle, pored eksplicitne standardizacije koja odstupa od jezičkog uzusa (vernakulara), u gornjolužičkosrpskom jeziku postoji i jaka korelacija standardnog jezika sa faktorom religije.

Diglosno stanje prisutno je i u kašupskoj jezičkoj zajednici. Lingvistkinja Hana Makurat smatra da trenutno ne postoji jedan kašupski jezik, već najmanje dva, koje bi trebalo odvojeno proučavati (prema Dolovi Ribinjska 2011: 448). Prvi je nestandardizovani varijetet kašupskog jezika, kojim se služe Kašubi u svakodnevnom životu. Drugi je normalizovani, opšti, često zvani kašupski književni jezik. Među Kašubima je tek 1996. došlo do dogovora po pitanju standardizacije ortografije, a tek od 2006. institucionalizovana je jezička politika, za koju je odgovoran pomenuti Savet za kašupski jezik (kaš. *Radżěžna Kaszëbsczégò Jãżëka*).

Iako slovenski jezici koji se porede na ovom mestu imaju različite istorije, statute i perspektive, izgleda da se u većini slučajeva susrećemo sa nečim što se može nazvati *paradoksom standardnog jezika u manjinskom kontekstu* – neophodnost postojanja standardnog (pre svega pisanog) oblika jezika s jedne strane od ključnog je značaja za održavanje jezika, s druge negativno utiče na razvoj govorne zajednice, ako se odnos prema njemu od strane njegovih nosilaca interpretira kao veštački i nametnut. Ovu činjenicu treba imati na umu prilikom svake analize i donošenja odluka na polju planiranja jezika u okviru manjinskih jezičkih zajednica. Ukoliko su ugroženi standardni varijeteti, pristup sa tradicionalnog stanovišta dobro/loše može biti poguban. Korisnija je potraga za aktivnim varijetetima i na njima zasnivana rekonstrukcija norme koja u ovom kontekstu mora biti mnogo fleksibilnija.

16. Tipovi planiranja standardnih jezika

Opseg karakteristika jezičkih politika u svetu varira od *liberalnog* načina upravljanja jezikom, koji podrazumeva minimalni stepen direktnog uticaja državne uprave, do *direktivnog* pristupa, koji se odvija uz veće neposredno angažovanje državnih institucija u pogledu izbora varijeteta u javnoj komunikaciji i pravila njegove upotrebe (Škiljan 1988: 57).

Poljski slavista Vladislav Lubaš ovaj opšti pristup primenjuje na savremene slovenske jezike, te jezičke politike u slovenskim društvima do 1990. godine deli na: a) autokratske, kao u slučaju SSSR, a donekle i Bugarske, b) liberalne, u Jugoslaviji, u manjoj meri i Čehoslovačkoj, v) relativno liberalne, u Poljskoj, g) subordinativne, u Belorusiji i Ukrajini (Lubaš 2009: 515–516). Odluke tipova ove klasifikacije mogu se bez većih problema identifikovati u planiranju statusa južnoslovenskih i zapadnoslovenskih jezika. Međutim,

treba napomenuti da se zaključci Vladislava Lubaša odnose na period nakon Drugog svetskog rata, kao i da prikazuju karakteristike državnih jezičkih politika prema svim jezičkim zajednicama koje u okviru države žive, ne samo u odnosu na narodni jezik (npr. prema ukrajinskom u Poljskoj ili bugarskom u Jugoslaviji).

Liberalnim (i relativno liberalnim, u odnosu prema drugim jezicima) mogu se označiti planiranja svih zapadnoslovenskih jezika. Mogli bismo se složiti da su odlike liberalnog planiranja statusa dominantne i u planiranju statusa srpskohrvatskog, slovenačkog i makedonskog jezika do devedesetih godina 20. veka. U razvoju njihovih standarda vidljiv je povremen direktan upliv državnih institucija, koje su gotovo po pravilu u sprezi sa ostalim akterima planiranja jezičkog statusa – lingvistima, piscima, kulturnim i jezičkim ustanovama. Ipak, situacija s kraja prošlog veka drastično se menja u okvirima planiranja standardnih jezika naslednika srpskohrvatskog jezika, kod kojih je planiranje statusa jedino instrument nacionalnih i nacionalističkih politika, dugoročnih i dnevnih. Planiranje korpusa u takvom kontekstu poslušno prati nametnute političke smernice i u praksi realizuje ideološke zamisli. Takav je na primer slučaj odstranjivanje srpskih elemenata u hrvatskom jeziku, pokretanje standardizacije crnogorskog i bošnjačkog jezika, proglašavanje obavezanim ekavskog izgovora u Republici Srpskoj (u kojoj ogromna većina govora pripada ijekavskim dijalektima) u periodu 1996–1998 itd.

Polazeći od pomenutih praksi iz naše sadašnjosti i prošlosti, tipove standardizacije mogli bismo klasifikovati i prema stepenu prisustva *jezičkog purizma* u različitim fazama planiranja jezika: slovačkog (otpor prema češkim elementima), hrvatskog (prema srpskim), makedonskog (takođe prema srpskim uticajima). Još je više purističkih reakcija izazvanih kontaktom, samim tim i konfliktom, sa neslovenskim jezicima: u češkom i lužičkosrpskim jezicima prema nemačkim uticajima, slovačkom prema mađarskim, bugarskom i donekle srpskom u odnosu na orijentalne jezičke elemente. Tako dobijena tipologija bi dakle mogla sadržati kriterijume: +/- purizam, +/- kontakt/konflikt sa slovenskim jezikom.

Posebno korisna klasifikacija dobija se primenom modela *tipova normativnih fakata* na standardne slovenske jezike. U kontekstu normiranja i upravljanja jezikom prema određenim standardima i pravilima, posežemo za idejama i metodologijom istraživača iz oblasti pravnih nauka, koji se primarno bave proučavanjem uobličavanja normi ljudskog ponašanja. Tako predstavnici tzv. legalnog realizma u pravu (pre svega Poljak Leon Petražicki i njegov učenik Ježi Lande, čiju savremenu detaljnu interpretaciju opusa donosi Fitipaldi 2016) nude svoje viđenje normativnih fenomena u jeziku, tj. činjenica na osnovu kojih se norme u jeziku formiraju. Lande razlikuje pet tipova normativnih fakata na osnovu kojih se u okviru standardizacije jezika kreiraju norme: 1) zakoni, 2) jezički običaji (uzus), 3) modeli dobrih pisaca, 4) stavovi gramatičara (lingvisti), i 5) stavovi organizacija.

Pod zakonima se prevashodno misli na akte koji uređuju određena jezička pitanja u društvu. Takav tip normativnih fakata predstavljaju regulacije pravoписne norme, npr.: „Pravopis srpskohrvatskog književnog jezika” iz 1923.

godine, „Pravila slovačkog pravopisa” iz 1931, reforma poljskog pravopisa iz 1936. godine i druge. Takođe, u ovaj tip fakata ulaze i jezički zakoni, kao što je slovački Zakon o državnom jeziku donet 1995. godine ili poljski Zakon o poljskom jeziku iz 1999. i sl.

Pod jezičkim običajima se podrazumevaju varijeteti pojedinačnih slovenskih jezika koji su služili kao osnova za formiranje standardnih jezika i u početnim fazama njihove istorije igrali odlučujuću ulogu u standardizaciji. Bile su to u najvećem broju slučajeva forme narodnog jezika, a standardi su uspostavljeni na: a) homogenoj osnovi, tj. jednom dijalektu kao glavnom, kao što je slučaj u: lužičkosrpskim jezicima (govorima okoline Budišina za gornjoluzičkosrpski, Hoćeбуza za donjoluzičkosrpski), slovačkom (srednjeslovački dijalekti), češkom (srednjeješki interdijalekat), hrvatskom (novostokavski ijekavski dijalekti), srpskom (novostokavski ekavski i ijekavski dijalekti), b) heterogenoj osnovi, kao što je situacija bila u: poljskom jeziku (kombinacija velikopoljskih, malopoljskih i mazovječkih dijalekata), bugarskom (severoistočni bugarski govori sa elementima zapadnih), makedonskom (srednjemakedonski sa elementima svih ostalih) i slovenačkom (čiji standard predstavlja svojevrsan konsenzus među slovenačkim dijalektima).

Primeri autora čija je književna tvorba imala veliku normativnu snagu u svom društvu brojni su u prikazanim slovenskim standardnim jezicima. U poljskoj tradiciji to su pisci Jan Kohanovski, Adam Mickjevič, Henrik Sjenkjevič i dr. – „Općenito se može reći da je velika i bogata poljska književnost u svim fazama jezičnoga razvitka prednjačila pred poljskom filologijom, odnosno da je na najbolji način određivala i usmjeravala proces jezične standardizacije.” (Sesar 1996: 90). Kod Čeha je to Jan Amos Komenski, Jan Kolar, Karel Jaromir Erben, Božena Njemcova, kod Slovaka Pavel Orsag Hvezdoslav, Martin Kukučín i dr. U slučaju slovenačkog jezika to je France Prešeren, Matija Čop, Frane Levstik, srpskohrvatskog Miloš Crnjanski, Miroslav Krleža, Ivo Andrić, bugarskog Hristo Botev i Ivan Vazov. U ovu kategoriju možemo svrstati i individualne poduhvate prevoda Biblije na slovenački jezik (Primoža Trubara) i na lužičkosrpske jezike: Miklavša Jakubice u 16. veku na donjoluzičkosrpski, Mihala Frencela u 18. veku na gornjoluzičkosrpski.

Ogroman uticaj su počev od 19. veka u svim fazama standardizacije imali lingvisti koji su proučavali jezik, izdavali gramatike, rečnike, istorije jezika. U slovačkoj su sredini ovu ulogu imali Anton Bernolak, Ljudovit Štur, Martin Hatala, Samuel Cambel, u lužičkosrpskoj Mihal Hornjik, Arnošt Muka, u makedonskoj Blaže Koneski, u srpskohrvatskoj Vuk Stefanović Karadžić, Ljudevit Gaj, Đura Daničić. Gotovo svi navedeni filolozi bili su i kodifikatori prvih standardnih jezika u svojim društvima. U češkoj sredini slična uloga je pripala Jozefu Dobrovskom i Jozefu Jungmanu, kao i praškim strukturalistima u 20. veku. Oni su otvoreno kritikovali dogmatski istorizam u standardizaciji na stranicama časopisa „Slovo a slovesnost”. Polonistička lingvistička zajednica je takođe kroz časopise „Poradnik Językowy” i „Język Polski” tokom prve polovine 20. veka pokušavala da razreši sporove između purista i anti-purista. U određenom periodu u svim slovenskim jezicima vođena je diskusija između konzervativnih i progresivnih pogleda na pitanja standardizacije

jezika. Takvim se mogu smatrati polemike koje je Vuk Stefanović Karadžić vodio sa protivnicima njegove reforme. U Sloveniji se otprilike u isto vreme, polovinom 19. veka, vodila oštra debata između zagovornika slavizacije (i arhaizacije) jezika i pristalica progresivnih ideja koji su svoje poglede iznosili u časopisu „Kmetijske in rokodelske novice”.

Stavovi i odluke institucija koje se bave pitanjima planiranja jezika čine poslednji tip normativnih fakata. Takve su odluke Saveta za poljski jezik, Saveta za kašupski jezik, Komisije za donjolužičkosrpski jezik i Komisije za gornjolužičkosrpski jezik, Odbora za standardizaciju srpskog jezika. Pored toga, ustanove ovog tipa služe i kao savetnik po pitanjima jezičkih dilema, jezičko savetovalište, kao u slučaju Instituta za češki jezik Češke akademije nauka i umetnosti, Lingvističkog instituta Ljudovita Štura u Slovačkoj.

17. Zaključne napomene

Na osnovu predstavljenih pojedinosti iz istorije južnoslovenskih i zapadnoslovenskih standardnih jezika, može se zaključiti da je planiranje jezika postojalo, u različitoj formi i obimu, od samih početaka formiranja književnih jezika. U ranim razdobljima je to bila praksa, aktivnost usmerena prvenstveno ka jednom cilju – konstituisanju standardnog jezika ili njegovom održavanju u životu. Krajem 20. veka, planiranje jezika postaje i naučna disciplina koja pokušava da pruži odgovore na pitanja: koji činioци, na koji način i u kojoj meri utiču na stanje i upotrebu jezika u nekom društvu. Savremena istraživanja iz oblasti planiranja jezika, pored svog naučnog i teorijskog doprinosa, i nadalje imaju praktičnu dimenziju – nude mogućnost da se znanja proistekla iz proučavanja procesa planiranja jezika u određenoj zajednici primene u sledećem konkretnom slučaju.

Pojedini slovenski standardni jezici čiji je razvoj prikazan u ovom poglavlju formirani su već u srednjem veku (npr. češki, poljski), drugi tek u dvadesetom veku (makedonski), dok nekima standardizacija tek predstoji (kašupski, crnogorski). Analizom procesa standardizacija južnoslovenskih i zapadnoslovenskih jezika potvrđeno je viđenje Milorada Radovanovića prema kojem se faze standardizacije ne odvijaju u skladu sa predstavljenom osnovnom shemom – „redosled postupaka može se izmeniti, pojedini postupci mogu izostati, ili se sažimati, spajati sa drugima...” (Radovanović 2014: 28). Takođe, u potpunosti je potvrđena i Radovanovićeва teza da „lingvistički jezik jeste uvek i politički jezik” (Radovanović 2014: 30), tj. da su dešavanja vezana za standardizaciju jezika, kao i konačne odluke po ovom pitanju, uvek u većoj meri zavisne od političkih nego od naučnih (lingvističkih) zamisli.

Prilikom analize došli smo do zaključka da je diglosno stanje bilo veoma često među posmatranim slovenskim zajednicama u različitim fazama njihovog razvoja, tako da bismo diglosiju mogli okarakterisati kao prirodnu pojavu. U zajednicama sa relativno velikim brojem pripadnika, kao što su češka ili srpska, diglosija nema preveliki direktan uticaj na samu egzistenciju jezika. Drugaćiji je slučaj kod manjinskih jezičkih zajednica, kao u prikazanoj jezičkoj situaciji u kojoj se nalaze Lužički Srbi, gde standardni jezik mora biti učestalije

usklađivan sa vernakularom, zbog mogućih negativnih posledica po očuvanje samog jezika.

Južnoslovenski i zapadnoslovenski standardni jezici se u 21. veku razvijaju u uslovima ubrzanog tehnološkog razvoja³¹ i velikih geopolitičkih³² promena, što ima uticaja na njihovu implementaciju i ekspanziju. Većina posmatranih jezika su zvanični jezici Evropske unije, koja takođe diktira svoja pravila. U snagu i potencijal ovog mehanizma smo se mogli uveriti na primeru kašupskog jezika, koji je ubrzao svoju standardizaciju zahvaljujući normama nametnutim od strane aktuelnog evropskog društveno-političkog okruženja. Sa stanovišta proučavalaca relacija između jezika i društva u kome on funkcioniše, jedno od centralnih pitanja lingvistike je način na koje će ovo okruženje delovati na razvoj modernih slovenskih standardnih jezika.

LITERATURA

- Baldauf 2012: Richard B. Baldauf Jr., „Introduction – language planning: where have we been? Where might we be going?“, *Revista Brasileira de Linguística Aplicada* 12/2, 233–248.
- Bjelaković 2018: Исидора Бјелаковић, „Фазе у стандардизацији српског језика и место 1847. године у њима“, *Година 1847: преломна тачка савремене српске културе*, Рајна Драгићевић, Александар Милановић (ур.), Београд: Савез славистичких друштава Србије, 155 – 171.
- Bosak 1998: Ján Bosák (red.), *Najnowsze dzieje języków słowiańskich. Slovenský jazyk*, Opole: Uniwersytet Opolski – Instytut Filologii Polskiej.
- Brborić, Ivić 2004: Бранислав Брборић, Павле Ивић, „Начела наше језичке политике“, *Српски језички приручник*, Павле Ивић, Иван Клајн, Митар Пешикан, Бранислав Брборић (ур.), Београд: Београдска књига, 37–65.
- Breza 2001: Edward Breza (red.), *Najnowsze dzieje języków słowiańskich. Kaszubszczyzna*, Opole: Uniwersytet Opolski – Instytut Filologii Polskiej.
- Brozović 1998: Dalibor Brozović, „Povijesna podloga i jezičnopolitičke i sociolingvističke okolnosti“, *Najnowsze dzieje języków słowiańskich. Hrvatski jezik*, Mijo Lončarić (ur.), Opole: Uniwersytet Opolski – Instytut Filologii Polskiej, 3–35.
- Deretić 1983: Јован Деретић, *Историја српске књижевности*, Београд: Полит.
- Dolovi Ribinjska 2011: Nicole Dołowy-Rybińska, *Języki i kultury mniejszościowe w Europie: Bretończycy, Łużyczanie, Kaszubi*, Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego.
- Duličenko 1981: Александр Дмитриевич Дуличенко, *Славянские литературные микроязыки. Вопросы формирования и развития*, Таллин: Валгус.
- Faska 1998: Helmut Faska (red.), *Najnowsze dzieje języków słowiańskich. Serbsčina*, Opole: Uniwersytet Opolski – Instytut Filologii Polskiej.
- Fitipaldi 2016: Edoardo Fittipaldi, „Leon Petrażycki’s Theory of Law“, *A Treatise of Legal Philosophy and General Jurisprudence. Volume 12. Legal Philosophy in the*

³¹ Savremene tehnologije omogućavaju nesmetan prenos informacija o slovenskim jezicima (njihovo učenje, promocija i slično) i na samim jezicima (upotreba u različitim platformama, uređajima, softverskim rešenjima) na globalnom nivou i u sve kraćem vremenskom roku.

³² Usled masovnih ekonomskih migracija poljskog stanovništva u Ujedinjeno Kraljevstvo i Republiku Irsku s početka ovog veka, drastično je promenjena mapa upotrebe poljskog jezika, koji je u mnogim ostrvskim sredinama stekao status zvaničnog jezika.

- Twentieth Century: The Civil Law World. Tome 2: Main Orientations and Topics.* Springer, 1509–1569.
- Gajda 2001: Stanisław Gajda (red.), *Najnowsze dzieje języków słowiańskich. Język polski*, Opole: Uniwersytet Opolski – Instytut Filologii Polskiej.
- Hronek i Zgal 2014: Jiří Hronek, Petr Sgall, *Čeština bez příkras*, Praha: Karolinum.
- Ivić 1986: Павле Ивић, *Српски народ и његов језик*, Београд: Српска књижевна задруга.
- Ivić 2000: Павле Ивић, *О језику некадашњем и садашњем*, Београд: БИГЗ.
- Ivić 2014: Павле Ивић, *Прејлед историје српског језика*, Сремски Карловци/Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
- Jirasek 2002: Karel Jirásek, „Konvergentní a divergentní jazykové tendence: (purismus u jižních Slovanů)“, *Studia Balcanica Bohemo-Slovaca*, Ivan Dorovský (ed.). Brno: Masarykova univerzita, 216–229.
- Krčmova 1998: Marie Krčmová, „Péče o češtinu“, *Najnowsze dzieje języków słowiańskich. Český jazyk*, Jan Kořenský (red.), Opole: Uniwersytet Opolski – Instytut Filologii Polskiej, 117–142.
- Lanštyk 2002: István Lanstyák, „Maďarčina na Slovensku – štúdia z variačnej sociolingvistiky“, *Sociologický časopis* 38/4, 409–429.
- Lipovski 2005: Jaroslav Lipowski, *Konvergence a divergence češtiny a slovenštiny v československém státě*, Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Lubaš 2009: Władysław Lubaš, *Komparacja systemów i funkcjonowania współczesnych języków słowiańskich. Polityka językowa*, Opole: Uniwersytet Opolski – Instytut Filologii Polskiej.
- Milanović 2010: Александар Милановић, *Крајика историја српског књижевног језика*, Београд: Завод за уџбенике.
- Minova-Đurkova 1998: Лилјана Минова-Ђуркова, „Македонскиот стандарден јазик како предмет на проучавање во науката“, *Najnowsze dzieje języków słowiańskich. Македонски јазик*, Лилјана Минова-Ђуркова (ур.), Opole: Uniwersytet Opolski – Instytut Filologii Polskiej, 69–73.
- Odluke 2017: *Одлуке Одбора за стандардизацију српског језика*, прир. В. Брборић и др., Београд: НМ либрис, Одбор за стандардизацију српског језика.
- Piper 2008: Предраг Пипер, *Увод у славистику*, Београд: Завод за уџбенике.
- Piper 2018: Предраг Пипер, *Прилози историју српске лингвистичке славистике*, Београд: Чигоја.
- Pogorelec 1998: Breda Pogorelec, „Jezikovno načrtovanje in jezikovna politika pri Slovencih med 1945 in 1995“, *Najnowsze dzieje języków słowiańskich. Slovenski jezik*, Ada Vidovič-Muha (ur.), Opole: Uniwersytet Opolski – Instytut Filologii Polskiej, 49–73.
- Radovanović 2004: Milorad Radovanović, *Planiranje jezika i drugi spisi*, Sremski Karlovci/Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Radovanović 2014: Милорад Радовановић, „Планирање језика данас (подсетник)“, *Зборник Института за српски језик САНУ 2. Српски језик и актуелна истража језичке полиције*, 25–37.
- Risento 2006: Thomas Ricento, *An Introduction to Language Policy: Theory and Method*, Oxford: Blackwell.
- Sesar 1996: Dubravka Sesar, *Putovima slavenskih književnih jezika. Pregled standardizacije češkoga i drugih slavenskih jezika*, Zagreb: Zavod za lingvistiku Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.
- Sokolović 2018: Dalibor Sokolović, „U potrazi za novom paradigmatom jezičke politike i planiranja manjinskih slovenskih jezika“, *Srpska slavistika I. Radovi srpske*

- delegacije na XVI međunarodnom kongresu slavista*, Rajna Dragičević, Veljko Brborić (ur.), Beograd: Savez slavističkih društava Srbije, 381–397.
- Sokolović 2019: Dalibor Sokolović, „O srpskoj jezičkoj politici tokom dva veka državnosti Srbije“, *Od moravských luk k balkánským horám. Václavu Štěpánkovi k sedesátinám*, Ladislav Hladký, Jan Libor, Petr Stehlík (ur.), Brno: Matice moravská ve spolupráci s Ústavem slavistiky a Historickým ústavem FF MU, 309–318.
- Škiljan 1988: Dubravko Škiljan, *Jezična politika*, Zagreb: Naprijed.
- Škiljan 2002: Dubravko Škiljan, *Govor nacije. Jezik, nacija, Hrvati*, Zagreb: Golden marketing.
- Štjefanjik 2004: Jozef Štefánik (red.), *Antológia bilingvizmu*, Bratislava: Academic Electronic Press.
- Tanasić 2016: Срето Танасић, „Шта ради Одбор за српски језик?“, *Politika*, 27.10.2016, <http://www.politika.rs/scc/clanak/366496/Sta-radi-Odbor-za-srpski-jezik>, датум приступа: 19.8.2019.
- Vidovič-Muha 1998: Ada Vidovič-Muha, „Razvojne prvine normativnosti slovenskega knjižnega jezika“, *Najnowsze dzieje języków słowiańskich. Slovenski jezik*, Ada Vidovič-Muha (ur.), Opole: Uniwersytet Opolski – Instytut Filologii Polskiej, 19–49.
- Viherkjevič 2016: Tomasz Wicherkiewicz, *Języki w niebezpieczeństwie: księga wiedzy*, Poznań: Wydział Neofilologii UAM.

Mina Đurić

INTERDISCIPLINARNI I INTERMEDIJALNI PRISTUPI PROMENAMA POETIČKIH PARADIGMI U SRPSKOJ, SLOVENSKIM I SVETSKOJ KNJIŽEVNOSTI XX I XXI VEKA

1. Uvodne napomene: mogućnosti interdisciplinarnih i intermedijalnih pristupa književnosti

U ovom segmentu knjige na odabranim primerima iz srpske, slovenskih i svetske književnosti predstaviće se neki od mogućih interdisciplinarnih i intermedijalnih pristupa u izučavanjima promena poetičkih paradigmi tokom XIX, XX i XXI veka. U kontekstu komparativnog tumačenja veza književnosti, umetnosti, nauke i kulture istaći će se značaj određenih interdisciplinarnih uticaja na procese modernizacije književnosti u navedenim periodima. Diskusijama u vezi sa intermedijalnim izazovima transpozicija izvesnih aspekata književne, likovne, muzičke, filmske i drugih umetnosti (up. Hansen-Löwe 1983; Rajewsky 2002; Hutcheon 2006; Wolf 2011) ili pak multidisciplinarnim interpretacijama tema iz oblasti fizike, biologije, matematike i drugih nauka koje su inkorporirane u književnim delima (up. Klein 1990; Klein 1996; Tötösy de Zepetnek 2007: 45–68) ukazaće se na neke poetički izuzetno originalne i značajne odgovore u procesima modernizacije literature. Kroz primere interdisciplinarnog pristupa srpskoj, slovenskim i svetskoj književnosti XIX, XX i XXI veka, u tumačenjima njihovog neraskidivog odnosa prema drugim medijima, naukama i umetnostima, kao i kroz sagledavanje međusobnih paralela, veza i uticaja, utvrdiće se koliko je moguće da se izvesne poetičke odlike, na primer, impresionizma, ekspresionizma, nadrealizma, poznog modernizma, postmoderne, digitalnog modernizma i drugih paradigmi, promatraju u širem kulturološkom kontekstu, te kako to doprinosi raznovrsnijoj recepciji književnih dela i izazova njihovih prevoda.

2. Narativna kostimografija: od (dezintegracije) realističkog geopoetičkog markera do modernističke interiorizacije pripovedne perspektive

Pitanje povodom Tolstojevog izbora balske haljine za Anu Karenjinu postavlja se, između ostalog, i sa aspekta tumačenja izvesnih poetičkih odlika perioda kojem Tolstojeva dela pripadaju (v. Matić 1974: 157). Tolstojeva potreba da detaljno pregleda „modne žurnale” koje je posedovala njegova supruga Sofija

Andrejevna, način na koji ona govori o haljini za Anu – kao da je u pitanju 'draga osoba koja živi u kući s njima' – za Dušana Matica,¹ autora koji delom svog opusa pripada i nadrealističkom krugu stvaralaca, u složenoj dinamici hermeneutičke interpretacije predstavljaju i „postupke 'realističkog' načina mišljenja i tehniku stvaranja” (Matić 1974: 154–155). Matićevo Tolstojevo odabire tumači kao mogućnosti da se prikaže „nešto univerzalnije”, kao što je „*tip*” (Matić 1974: 157), a istovremeno i kao Tolstojevo nahodjenje da se dostojno literarno profilise „Anin gest, toliko razumljiv, prirodan, gotovo 'urođen' jednoj lepoj ženi” (Matić 1974: 160). Iako se u dvadeset drugoj i dvadeset trećoj glavi prvog segmenta romana *Ana Karenjina* (1878) bravurozno, kroz Kitino iznenađenje i izneverenost horizonta očekivanja, oneobičila perspektiva, te se umesto prikaza Ane „u ljubičastoj haljini” pokazalo kakav utisak na Kiti ostavlja Ana u „crnoj haljini” od somota (Tolstoj 1975: 68, 71), ipak i ovde dominira spoljašnje sagledavanje lika, doduše ne ono koje pripada isključivo objektivnoj instanci, već i Kitinom vrednovanju:

Ana nije bila u ljubičastoj haljini, što je Kiti kao neminovno želela, već u crnoj somotskoj haljini, koja je pokazivala njena okrugla, kao od stare slonove kosti izvajana puna ramena i prsa i oble ruke s tankom majušnom šakom. Cela je haljina bila ukrašena venecijanskim svilenim čipkama. Na glavi, u njenoj crnoj kosi, koja je bila sva njena, bez ičega tuđeg, nalazio se poluvenčić od cveta dan-i-noć, i takav isti visio je i na jednoj crnoj traci o pojasu između belih čipaka. Frizura joj je bila obična. Isticali su se samo oni samovoljni, kratki kružići kovrdžave kose koji su je ukrašavali i koji su se izdvajali iz kose na potiljku i na slepim očima. [...] Kiti je viđala Anu svakog dana, bila je zaljubljena u nju, i uvek ju je zamišljala u ljubičastoj haljini. Ali sad kada ju je videla u crnoj, ona oseti da dosad nije razumevala svu njenu lepotu. Ona je sad vide kao nešto sasvim novo i neočekivano. Sad joj tek postade jasno da Ana nije ni mogla biti u ljubičastoj haljini, da njena lepota i jeste baš u tome što se ona uvek izdvaja od toaleta, što haljina na njoj nikad ne može padati u oči. I crna haljina s raskošnim čipkama na njoj, nije padala u oči. To je bio okvir, a videla se ona sama, prirodna, obična, elegantna, i u isto vreme vesela i živahna. [...] Nekakva natprirodna moć prikivala je oči Kitine za lice Anino. Ona je bila divna u svojoj vrlo uprošćenoj crnoj haljini, divne su bile njene pune ruke s narukvicama, divan je bio snažan vrat sa niskom bisera, divne su bile kovrdžice njene malo poremećene frizure, divni su i graciozni bili laki pokreti njenih malih nogu i ruku, divno je bilo to lepo, tako živahno lice – pa ipak, bilo je nečeg strašnog i svirepog u toj njenoj lepoti (Tolstoj 1975: 68, 71).

Kako bi se istakao utisak Anine veličanstvenosti koji prevazilazi stege objektivnog pripovedanja, iskorišćeno je Kitino iznenađenje, a odjeci njenog višestruko naglašenog divljenja posredovani su pripovedanjem u trećem licu: „Ona [Ana – prim. M. Đ.] je bila *divna* u svojoj vrlo uprošćenoj crnoj haljini,

¹ Za interpretaciju stvaralaštva Dušana Matica v. i „Matić, neprekidna svežina sveta” (Hrčić 1966: 7–16), *Danas i ovde, i još ponegde: esej o Dušanu Maticu* (Redep 1973), „Dušan Matic” (Konstantinović 1983: 209–306), „Matićeva skupa igra” (Kojen 2005: 107–121) i dr.

divne su bile njene pune ruke s narukvicama, *divan* je bio snažan vrat sa niskom bisera, *divne* su bile kovrdžice njene malo poremećene frizure, *divni* su i graciozni bili laki pokreti njenih malih nogu i ruku, *divno* je bilo to lepo, tako *živahno* lice – pa ipak, bilo je *nečeg strašnog i svirepog* u toj njenoj lepoti” (Tolstoj 2005: 71; podvlačenje M. Đ.). Zaokret na kraju ovih odlomaka – „[...] *divno* je bilo to lepo, tako *živahno* lice – *pa ipak, bilo je nečeg strašnog i svirepog u toj njenoj lepoti*” (Tolstoj 1975: 68; podvlačenje M. Đ.) pokazuje načine na koje se kroz Kitin pogled na Aninu spoljašnjost iščitava i neobjašnjiva, iracionalna, još uvek nedefinisana nelagodnost koja anticipira i buduće nepovoljne prilike za Kiti, kao i događaje čiji je Ana (in)direktni vinovnik. Upravo se posredstvom odeće kao znaka naizgled samo evocira položaj, pripadnost određenom kulturološkom miljeu ili „*tip*” junaka (up. Matić 1974: 157), ali, u stvari, u najistaknutijim delima književnosti realizma u XIX veku, koja naginju izvesnoj poetičkoj polifoniji, i te kako se otvara prostor za uočavanje ne samo promene kostima nego i razvijanja svojevrsne narativne kostimografije u okvirima dinamizacija dominantnih pripovedačkih paradigmi i perspektiva sagledavanja junaka i sveta.

Ako bi se u odnosu na sučeljavanja kostimografije Moskve, Petrograda i Pokrovskog iz romana Lava Tolstoja (Tolstoj 1975) uporedile geopoetičke i kulturološke oblasti koje su s kraja XIX i s početka XX veka bile uporište literarnih ostvarenja nekih od priznatijih umetnika južnoslovenskih prostora, i tu bi se uočila izuzetna geografska raznovrsnost zastupljenih podneblja (up. i Nedić 2011: 173). Tako se, na primer, uviđa da u delu Borisava Stankovića dominira uglavnom Vranje, kod Petra Kočića Zmijanje, u opusu Veljka Petrovića se, između ostalog, susreću predeli Bačke, dok su kod Iva Čipika to i morski pejzaži i dr. (up. i Nedić 2011: 173). Kada bi se u tom kontekstu zamislila i svojevrsna literarna karta regionalnih oblasti koje su sačinjavale scenografiju u književnim delima na razmeđu XIX i XX veka (up. i Nedić 2011: 173), podrazumevalo bi se da se njom mapiraju i odlike govora određenih područja, karakteristike njihovih običaja, kostima i drugih kulturoloških posebnosti koje su inspirisale istaknute stvaraoce ovog perioda da o njima promišljaju i pišu. Jedan od takvih primera pogodan za uporedna geopoetička, ali i književnoteorijska promatranja može da se izdvoji i u opisima svečanih kostima, nošnje iz različitih krajeva, čiji se prikazi nalaze u književnim delima.

U sledećem odlomku iz romana *Nečista krv* Borisava Stankovića,² koji je objavljen 1910. godine, opisana je svečana ženska garderoba koja se oblačila u Vranju za vreme Uskrsa (Stanković 1991a: 81). Međutim, umesto samo objektivnog, realističkog opisa odela, u odlomku se suptilno predstavlja i junakinjin odnos prema odeći koju nosi:

Sofka sa svojim sobama gore bila je odavna gotova. Gore su je čak čekale već nove haljine, sašivene od one nove basme. Kratak, dosta otvoren jelek sa

² Za istraživanja o delu Borisava Stankovića v. i *Sofkin silazak* (Petković 2009), *Roman patrijarhalne kulture: Borisav Stanković*, Gazda Mladen (Čolak 2009), „Šta Koštana peva?” (Pešikan Ljuštanović 2009: 7–16), *Poetika proze Borisava Stankovića* (Marinković 2010), *Rod i kultura fragmentarnosti: Nečista krv i Gazda Mladen Borisava Stankovića* (Grujić 2015) i dr.

žutim širitima, kao i šalvare sa velikim kolutovima oko džepova i nogavica od poredanih zlatnih, žutih gajtanova. Sofka ih je već juče probala da vidi da li su joj dobre. Ali su joj izgledale nezgodne, što učkur i nova basma nije bila ugužvana i umekšana, te su je greble oko polovine. A cele šalvare izgledale su joj kao da nisu njene, jer, zbog toga što su bile krute i nove, činile joj se šire i kao da se ona iz njih više vidi, kao da je gola (Stanković 1991a: 81).

U navedenom odlomku iz romana Borisava Stankovića prepoznaju se i neki činioci koji grade Sofkinu izuzetnost, moć samospoznanja, predostrožnosti i proračunatosti u odnosu na planirani utisak kojim želi da se odrazi u očima drugih: „Sofka ih je [šalvare – prim. M. Đ.] već juče probala da vidi da li su joj dobre” (Stanković 1991a: 81). Izdvojenost ovog lika primećuje se i u okvirima narativnog prosedea, jer upravo zahvaljujući elementima doživljenog govora u tekstu, čitaoci su u prilici da proniknu u Sofkinu perspektivu i njeno viđenje situacije: „Ali su joj izgledale nezgodne [šalvare – prim. M. Đ.], što učkur i nova basma nije bila ugužvana i umekšana, te su je greble oko polovine. A cele šalvare izgledale su joj kao da nisu njene, jer, zbog toga što su bile krute i nove, činile joj se šire i kao da se ona iz njih više vidi, kao da je gola” (Stanković 1991a: 81; podvlačenje M. Đ.). Dakle, na osnovu aktuelizacije junakinjinog doživljaja u tekstu saznaje se da umesto da prikrije i sačuva, odeća, paradoksalno, otkriva tajno, razdražuje skriveno i ogoljava intimno (up. Stanković 1991a: 81). Time se i na semiotičkom planu predskazuju junakinjina tragička sudbina i pad, uzrokovani, između ostalog, i usled „nelagodnosti u kulturi” (Frojd 1988), koju Sofka ovde, putem svog odnosa prema odelu karakterističnom za jednu sredinu i određeni kolektiv, implicitno posreduje (up. Stanković 1991a: 81).

Dok u prethodnom odlomku iz romana *Nečista krv* posle opisa odeće u narativnom toku dominira Sofkin doživljaj odevnih predmeta i tela (up. Stanković 1991a: 81), u pripoveci „Salašar” Veljka Petrovića³ iz 1921. godine ritual svečanog pripremanja mlade Anice za odlazak u varoš sa glavom porodice Babijanom Baćom Lipoženčićem predstavljen je pretežno iz spoljašnje perspektive:

Stara baka, mati i Manda, pre no što je starac i ustao, počese da oblače Anicu u ugasito, zovine boje, staračko odelo, „ruvo” od najfinijeg štofa. Na sedam donjih široka, „na jedanaest pola” nabrana i do zemlje duga suknja, spređa od istog sukna mala keceljica na uglove, tvrd prsluk [...], marama od svile iste boje, stegnuta pod bradom i navučena na oči, oko vrata, na debelom zlatnom lancu, velik biskupski krst, u ruku maramica „na karo” s molitvenikom od slonove kosti na kopče i s krstom i u njemu stručak bosiljka. Kad su je udesili, ona se povuče u ugao i tu, ne mičući se, čekaše dok Baća bude gotov. I mada je u duši bila veoma srećna i vesela, ona je izgledala, onako nepomično stojeći, veoma žalosno. Valjda zbog one suprotnosti između detinjeg

³ U kontekstu literature o delu Veljka Petrovića v. i *Ogleda o Veljku Petroviću* (Gordić 2000), „Opozicije u pripovedanju (V. Petrović)” (Vučković 1990: 390–416), „Dezintegracija realizma i žanrovska međuprelaznost u 'Bunji' Veljka Petrovića” (Pantić 1999: 89–95), „Narativna politonija Veljka Petrovića” (Nedić 2011: 169–182) i dr.

rumenog lica, još pljosnatog malog tela i teškog, mračnog odela kakvo nose i mlade i stare Bunjevke (Petrović 1964: 91–92).

U većem delu ovog odlomka iz pripovetke Veljka Petrovića zapaža se detaljno i skoro dagerotipno prikazivanje izgleda Aničine garderobe, koja se očigledno oblači prema propisanom obrednom protokolu, u kolektivu vrlo poznatom, a među članovima zajednice i poštovanom (up. Petrović 1964: 91–92). Iako dominira sveznajuća perspektiva pripovedanja, u poslednjim dvema rečenicama odlomka moglo bi da se iščita izvesno distanciranje pripovedača od okolnosti koje se prikazuju, kao i da se primeti svojevrsna blaga anticipacija budućih događaja koji će Baću, prema poziciji, iskustvu i godinama starešinskog predstavnika užeg kolektiva kome i Anica pripada, u varoši dovesti u nezavidan položaj (up. Petrović 1964: 92 i dalje). Takva disharmoničnost odnosa seoskog i nešto urbanijeg varoškog ambijenta, koja se uočava u nastavku Petrovićeve pripovetke, kao da se već najavljuje izvesnom zadržskom u završnom pripovedačkom komentaru iz ovog odlomka: „I mada je u duši bila veoma srećna i vesela, ona je *izgledala*, onako nepomično stojeći, *veoma žalosno. Valjda zbog one suprotnosti između detinjeg rumenog lica, još pljosnatog malog tela i teškog, mračnog odela [...]*” (Petrović 1964: 92; podvlačenje M. Đ.). Dok je u odlomku iz romana *Ana Karenjina*, iako je pripovedanje u trećem licu, junakinja ipak pretežno predstavljena iz perspektive drugog lika (up. Tolstoj 1975: 68, 71), a u odlomku iz romana *Nečista krv* junakinjina pozicija prikazana kroz doživljeni govor (up. Stanković 1991a: 81), dominacija sveznajuće pripovedačke perspektive i pripovedanja iz trećeg lica u pripoveci „Salašar” Veljka Petrovića dinamizovaće se kroz različite primere promena u okviru fokalizacije,⁴ kao i kroz primere slabljenja pouzdanosti pripovedanja u trećem licu, kako je to dato i u relativizirajućim zaključcima iz poslednje rečenice prethodnog odlomka: „*Valjda zbog one suprotnosti između detinjeg rumenog lica, još pljosnatog malog tela i teškog, mračnog odela [...]*” (Petrović 1964: 92; podvlačenje M. Đ.). Dakle, Lav Tolstoj, Borisav Stanković i Veljko Petrović u prikazu odnosa pojedinca i odabrane grupe prema etnološkom, kulturološkom i drugim aspektima kostima (up. Tolstoj 1975: 68, 71; Stanković 1991a: 81; Petrović 1964: 91–92) posredno sugerišu i (ne)mogućnost inicijacije individue u kolektiv ili (ne)srazmernost inkorporiranja jedinke u okviru sredine koja nije po svemu identična sa najužim krugom kojem ona pripada. U romanima *Ana Karenjina* Lava Tolstoja i *Nečista krv* Borisava Stankovića takve okolnosti dovode do propasti Ane i Sofke (up. Tolstoj 1975; Stanković 1991a), a u pripoveci „Salašar” Veljka Petrovića dolazi do pobeđe Baće, Anice i okupljenih oko njihovog salaša (up. Petrović 1964: 113).

⁴ U tom kontekstu up. i kraj pripovetke „Salašar” i unekoliko kompleksniju fokalizaciju, što se posebno ističe i u odnosu na načine imenovanja glavnog junaka kao „Babijana”, „dede” i „Dide”: „*Babijan* ih je zaustavljao, dao je doneti još dve boce vina, sipao im u čaše i pred kolima i u kolima kad je kočijaš već zategao, ispratio ih je do kapije i vikao za njima: [...]. U kući se svi ubezeknuše, ali, prikradajući se i motreći kako *deda* zadovoljno škilji u čašu, oni se sašaptaše, i složiše se u tom da je *Dida* opet postigao 'niku veliku čest'” (Petrović 1964: 113; podvlačenje M. Đ.).

Upoređivanjem prethodna tri primera predstavljenih junakinja u moskovskom balskom, vranjanskom i bunjevačkom svečanom kostimu iz romana Lava Tolstoja, Borisava Stankovića, odnosno pripovetke Veljka Petrovića (up. Tolstoj 1975: 68, 71; Stanković 1991a: 81; Petrović 1964: 91–92), izdvajaju se i razlike u prikazanim pozicioniranjima junakinja prema odelu, kao i u pripovednim perspektivama koje takva pozicioniranja prate. Iako je pripovetka Veljka Petrovića objavljena posle romana Borisava Stankovića, zapaža se da je i po pripovednoj perspektivi koja je zastupljena u navedenom odlomku ona, donekle, bliža objektivnoj, spoljašnjoj predstavi odnosa lika i odela, koja, bivajući u procesu postepene dinamizacije i dezintegracije (up. Pantić 1999: 89–95), ovde i dalje ima ulogu svojevrsnog geopoetičkog markera (up. Petrović 1964: 91–92).⁵ Realistička paradigma pripovedanja kao širi milje iz kog proishodi i roman *Ana Karenjina* usložnjava se i posredstvom odeće koja je poput podsticaja da se izvanredna Anina pojavnost na balu sagleda iz perspektive drugih, iz subjektivne vizure koju nudi Kiti preplavljena osećanjima (up. Tolstoj 1975: 68, 71). Sa druge strane, prema ulozi koju je kostimografija odigrala u kristalizaciji junakinjinih stavova o sopstvu u romanu *Nečista krv*, uočava se i izvesna modernizacija pripovedačke pozicije u odnosu na realističku paradigmu, i to posebno kroz interiorizaciju pripovedačke perspektive, načine posredovanja osećanja junakinje, a pre svega kroz izrazitu prisutnost doživljenog govora u Stankovićevom romanu (up. Stanković 1991a: 81 i dalje). Pripovedački postupci u romanu *Nečista krv* ukazuju na izuzetnu modernost Stankovićevog dela, u kome se i odevni predmeti od spoljašnjih, geopoetičkih, etnoloških obeležja preobražavaju u stimulse i markere inovativnijih perspektiva pripovedanja, koje se kroz očevitno smanjenje funkcije sveznajuće pripovedačke instance znatno dinamizuju u odnosu na realističku narativnu paradigmu i prijanjaju ka modernističkim uzusima (up. Stanković 1991a).

3. Vizuelno neviđeno: od modernističkog prevrednovanja pejzaža do (proto)avangardnog prevrednovanja žanra

U prozi na granicama realističke i modernističke pripovedačke paradigme, između ostalog, i uloga pejzaža dobija posebnu vrednost na planu tematike, simbolike, motivacije, kompozicije, a često i eksplicitno odražava karakteristike dominirajuće poetike ili pak složenost poetičkih susreta u okvirima opusa koji su nastajali u bliskim vremenskim periodima. Tako se, na primer, u pripovedačkim ostvarenjima Petra Kočića,⁶ u više tekstova prikazuje teška sudbina junaka, prouzrokovana kako istorijskim prilikama, tako i prirodnim nepogodama koje otežavaju život ljudi na retko plodnoj zemlji Zmijanja i okoline (up. Kočić 2004; Andrić 1975: 232–247). S tim u vezi je u književnokritičkim

⁵ Za istraživanje srodne funkcije odeće u delu *Zona Zamfirova* Stevana Sremca v. Krstić 2016: 308–318.

⁶ Povodom literature posvećene delu Petra Kočića v. i monografije *Svijet i priča Petra Kočića* (Maksimović 2005), *Poetika i jezik u djelu Petra Kočića* (Novaković 2010), kao i zbornik *Petar Kočić u paralelama* (Ivanović 2002) i dr.

interpretacijama i izdvojena posebna funkcija pejzaža naročito na obodima Kočićevih pripovedaka, kao i njena simbolička snaga u preslikavanju stanja protagonista, anticipiranju budućih dešavanja, potvrđivanju zaokreta u događanjima i dr. (up. Vučković 2002: 295 i dalje). Jedno od možda najeksplicitnijih usaglašavanja slika prirode kao odraza emocionalnih stanja junaka primjećuje se na kraju Kočićeve pripovetke „Jablan” iz 1902. godine (Kočić 2004: 58; up. Vučković 2014). U trenutku nadmoći Lujinog bika Jablana u borbama sa protivničkim, „carskim bakom” (Kočić 2004: 56), koji i na simboličkoj ravni predstavljaju suprotstavljene strane potlačenog i vladajućeg sloja, priroda „odjekuje” (Kočić 2004: 58) u svojoj zanesenosti i pobedničkom trijumfu:

Lujo zadoliga. Jablan stoji ponosito na mejdanu i riče, a planinski vrhunci silno – silno odjekuju (Kočić 2004: 58).

Elementi predstavljenog pejzaža iz prethodnog primera – „[...] a planinski vrhunci silno – silno odjekuju” (Kočić 2004: 58) u ovoj pripoveci očito nisu samo pozornica događanja niti fototipsko preslikavanje prizora iz prirode. Odabir reči „mejdan” (Kočić 2004: 58), koji je karakterističan za epsku narodnu tradiciju, u prethodnom odlomku evocira i herojski topos borbe za pravdu, a ponavljanje, odnosno *odjekivanje* reči „silno – silno” (Kočić 2004: 58) ukazuje na to da nije u pitanju samo objektivno slikanje stvarnosti koje je u potpunosti lišeno emocionalnog utiska u pripovedanju.

U Kočićevoj pripoveci „Kroz mećavu” iz 1907. godine izrazita vizuelizacija olujnog pejzaža, koja u nekim segmentima kao da najavljuje najbolja među ostvarenjima likovnog umetnika Jovana Bijelića, a posebno njegove po snazi pokreta i boja na momente i ekspresionističkom izrazu bliske slike *Predeo* iz 1932. godine i *Bosanski pejzaž* iz 1934. godine (up. Protić 1972), nije više samo realistička scenografija događaja u tekstu već bi u tumačenjima mogla da se razume i kao potencijalno motivacijsko uporište za razmatranje tragičke sudbine i razloga stradanja Relje, koji se sa sinovcem Vujom našao u toj oluji:

Najednom se nenadno zadrmaše u vrhovima jele i omorike jače, silnije, a jaka se i bučna mećava diže, kao da se cijela planina iz temelja potrese. [...] Za časak se opet nenadno diže mećava. Jele su se ljuljale iz korjena, *škripeći bolno*, i vjetrovi su sa njihovih vrhova u pomamnom bijesu i zvizgu trgali i raznosili ogranke i inje na sve strane. [...] Negdje u daljini, sa planinskih ovršaka, razlijegalo se po uznemirenoj zimskoj noći studeno vijanje gladnih vukova, miješajući se sa urlikom i lomljivom pobješnjelih vjetrova, koji potresaju zemljom, noseći kao nevidljivi divovi *na svojim snažnim plećima* grdne smetove, i *razbacujući ih razljućeno* na sve strane... (Kočić 2004: 130, 131; podvlačenje M. Đ.; up. Topić 1967: 247–315).

U ovom odlomku iz pripovetke „Kroz mećavu” Petra Kočića pokazuje se koliko i na vizuelnom, i na auditivnom planu, dominiraju efekti antropomorfizacije (up. Kočić 2004: 130, 131; Topić 1967: 247–315). Srodan

primer može da se zapazi i na početku dela „Pravedno” Vladislava Rejmonta (1899):⁷

Šume bile zgrčene i ukočene, prokisle do srži; s vremena na vreme *prođe ih ledena drhtavica*, jer su se tresle grozničavo i *kao obuzete strahom*, razvijale grane, otrešale se od vode, šuštale sumorno, počinjale da seku pomrčinu, i, *pomahnitale od bola usled mržnjenja*, urlale divlju pesmu nemilosno mučenih (Rejmont 1929: 3; podvlačenje M. Đ.).

U navedenim odlomcima iz dela Petra Kočića i Vladislava Rejmonta status pejzaža se vidno prevrednuje i ne predstavlja se više isključivo u vidu naturalističkog dagerotipa (up. Kočić 2004: 130, 131; Rejmont 1929: 3). Reflektovana bol telesnog kao nestabilna granica egzistencijalnog u odlomku iz dela Vladislava Rejmonta vizuelizacijom transponuje i ono što je ostalo neviđeno, ukazujući na potencijalne smerove dalje interpretacije u složenoj dijalogičnosti i u odnosu na naslov dela (up. Rejmont 1929: 3 i dalje; Topić 1967: 247–315). Kod Kočića, u pripoveci „Kroz mećavu”, pejzaž biva srodno postavljen poput implicitnog aktanta u događajima čiji uzrok, kao i poreklo fatalnih posledica stradanja junaka modernistički ostaju, u stvari, vizuelno neviđeni, nedorečeni i otvoreni za tumačenja (up. Kočić 2004: 130, 131 i dalje; Topić 1967: 247–315; Vučković 2014).

U primerima iz dela u kojima pejzaž ima izrazitu ulogu može takođe da se primeti da isti motiv iz prirode u predstavljanju izvesnih događaja ili pak u opisima i pozicioniranju junaka aktivira aspekte različitih poetičkih opredeljenja (up. Vučković 2014). U sledećem odlomku iz Kočićeve pripovetke „Mrguda” iz 1902. godine mesečina simbolički otvara i zatvara scenu u kojoj su prikazane unutrašnje borbe Mrgude, junakinje „slatke krvi” (Kočić 2004: 70), koju razdire nedozvoljena ljubav:

Kroz razmaknuta jelova brvna, koja su udarala na smolu, *vidjela se mje-sečina* kako se rasplinula po žutom, skorenom blatu oko stajã. Ona gleda i drhće, a srce strepi u silnoj, nasrtljivoj, neodoljivoj čežnji:

– Bože moj, 'oće li doći?

Vjetar lomi i krši grane s retka trešanja više zgrade, silno zajauče, pa sitno, oštro zacvili i zatrese zgradom. Vjetar trga i prosiplje suvo, svenulo lišće, a ona plamti, gleda i šapće:

– 'Nako će se i moja mladost osušiti, uvenuti, čekajući ga dok se vrati s voj-ske. Ali čekaću ga. Da me car prosi za svog sina – neću!

Gorjela je, drhtala je, pa je onda tiho u suzama, kao malo sisanče, zaspala...

Na zgradi škrinuše vrata, *za planine zađe mjesec*, vjetar utoli i sve se utiša (Kočić 2004: 73; podvlačenje M. Đ.; up. Vučković 2014).

Mesečina koja junakinju iritira ili pak motiviše određene situacije u delu: „Ona [Mrguda – prim. M. Đ.] *gleda i drhće*, a srce strepi u silnoj, nasrtljivoj,

⁷ Za uporedno istraživanje pripovetke „Kroz mećavu” Petra Kočića u kontekstu bliskih ostvarenja poljskih autora v. Topić 1967: 247–315.

neodoljivoj čežnji [...]. Vjetar trga i prosiplje suvo, svenulo lišće, a ona *plamti, gleda i šapće* [...]" (Kočić 2004: 73; podvlačenje M. Đ.; up. Vučković 2014) podrazumeva i aktiviranje funkcije pejzaža koja nije više samo dekorativna već u sebi sadrži i nedefinisano proosećanje izvesne slutnje. Mesečinom pojačani nemir, nejasnost i zebnja, koje ni vetar kod junakinje ne može da zauzda, povlačenjem svetla na kraju odlomka u Kočićevoj pripovesti nagoveštavaju i neizvesnosti budućih događaja i tragičnost junakinjinog stradanja (Kočić 2004: 73 i dalje; up. Vučković 2002: 300–301; Topić 1967: 247–315). Na taj način se još kompleksnijim čini pitanje determinisanosti dešavanja i motivacije junakinjinog tragičkog kraja, jer zbog ovakvih simboličkih posredovanja i aspekata psihoanalitičkog, motivacija se sve teže pozitivistički određuje samo u biološkom ili sociološkom smislu, čime se, zapravo, i potvrđuje kvalitet modernosti ovog dela (up. Kočić 2004: 73 i dalje; Vučković 2002: 301; Topić 1967: 247–315).

Simboličke naznake i vrednosti značajnije uloge prirode i pejzaža u tekstu nalaze se i na početku romana *Kroz pustinju i prašumu* Henrika Sjenkjevića (up. Sjenkjević 2006: 7). Pošto su Nela i Staša već prvim razgovorom nesvesno dodirnuli i neke od ključnih problema i aktanata njihovih budućih pustolovina, sledi opis prirode njihovog okruženja:

Približavalo se veče. Sunce je stajalo još dosta visoko, *ali je već bilo prešlo na onu stranu na kojoj je jezero*. Njegova slana voda počinjala je da blista kao zlato i da treperi kao odsjaji paunova perja. *Na arapskoj strani*, dokle oko seže, *protezala se siva, peskovita pustinja – nema, zloslutna, mrtva. Nije bilo ni traga živoga bića* među staklastim, kao obamrlim nebom i valovitim peščanim beskrajem. Dok je *na kanalu vrio život*, vrteli se čamci, razlegali se zvižduci s parobroda, i dok su nad Menzalehom lebdela prema suncu jata galebova i divljih pataka – *tamo, na arapskoj obali, kao da je bila krajina smrti*. I tek kada je sunce zalazeći postajalo sve crvenije, pesak počeo dobijati ljubičastu boju, *onakvu kakve u jesen ima u šumama Poljske* (Sjenkjević 2006: 7; podvlačenje M. Đ.).

U odnosu na dinamiku razgovora koji je ovoj deskripciji prethodio, očekivalo bi se da se uloga opisa tumači kao statična, u vidu svojevrsne pauze u izlaganju i načina da se jedna scena premosti i prevede ka sledećem obliku kazivanja (up. Sjenkjević 2006: 7). Međutim, kada se uzmu u obzir događaji koji predstoje, pokazuje se da već i ovaj, jedan od prvih opisa u romanu objavljenom 1911. godine (up. Sjenkjević 2006: 7), može da se smatra znakovitim i anticipatorskim. Naime, naznačenom simbolikom „sunca” koje zalazi „na onoj strani na kojoj je jezero” suptilno u odnosu na naredna dešavanja u delu ukazuje se i na neku drugu „stranu” koja je potencijalna opasnost daljine i neizvesnosti za male junake (up. Sjenkjević 2006: 7 i dalje). Nepredstavljane „pustinje” dominantnim spoljašnjim opisima, već svojevrsnom najavom budućih, za decu teških trenutaka, putem njenog senčenja u refleksiji naslućujućih unutrašnjih doživljaja kao „neme, zloslutne, mrtve” (Sjenkjević 2006: 7), u stvari je signal koji predočava neugodnosti kroz koje će Nela i Staša proći (Sjenkjević 2006). Suprotstavljanje živosti „kanala” neživotu „pustinje”

spajanje drugog sa značenjima „krajine smrti” (Sjenkjević 2006: 7) i isticanje privlačnosti u poređenju „peska” obasjanog zalaskom sunca sa nečim što je vlastito, blisko, svoje – „boje [...] kakve u jesen ima u šumama Poljske” (Sjenkjević 2006: 10), simboličke su veze koje pokazuju da priroda u ovom odlomku iz romana Henrika Sjenkjevića nema samo dekorativne funkcije već da je svojevrsni hronotop događaja i doživljaja koji usmeravaju avanture glavnih junaka, te se upravo kroz ove opise na mikroplanu i sugeriše njihova dinamika i smerovi razrešenja.

Sa druge strane, susreti različitih poetičkih odjeka ponekad mogu da se izdvoje čak i u istom delu. U Kočićevoj pripovesti „Mrguda”, povodom koje se u prethodnom segmentu istraživanja uočilo da svetlost meseca ima simbolički karakter (up. Kočić 2004: 73; up. Vučković 2014), jedan od opisa junakinje pod svetlošću mogao bi da se predstavi kao znatno bliži impresionističkim ostvarenjima poznatih slikarskih dela ili muzičkih partitura, kakva je i čuvena Debisijeva „Mesečina” (1905):

Oko nje svukud voda, svetlost i nepregledno, mirišljivo proletno zelenilo. Vazduh se očistio iza kiše, pa treperi i svijetli se kao staklo. Oko bijelih, oblih nogu žubori voda i lagano protiče, a treperava se svetlost odbija od vode i igra joj se po vlažnim obrazima i dugom, sjajnom gerdanu (Kočić 2004: 70; podvlačenje M. Đ.; up. Vučković 2014).

Ovaj primer svetlosnih motiva iz Kočićeve pripovetke „Mrguda” (up. Kočić 2004: 70) pokazuje intenzivan impresionistički potez slikanja referencijalne stvarnosti u tekstu (up. Vučković 2014). Dakle, do predstave Mrgudinog lica i očito duboke emotivne reakcije koja se pokazuje kroz taj izraz, dolazi se kroz nekoliko refleksija: svetlost se kroz očišćeni vazduh, kao reflektor koji umnožava treperenje i sjaj, sprovodi do vode u kojoj junakinja stoji, ne bi li se ta svetlost vratila „od vode” i odrazom napravila igru između sjaja đerdana i sjaja „vlažnih obraza” Mrgude (up. Kočić 2004: 70; up. Vučković 2014). Da sada može da se izvede jedan eksperiment, trebalo bi da se zamisli kako bi ovaj odlomak izgledao da je napisan tehnikom toka svesti. U tom slučaju bez posredstva ovih refleksija i prikazivanja poteza koji su pripovedaču neophodni da bi motivisano mogao da dođe do viđenja i slikanja tajne Mrgudinih „vlažnih obraza”, kao i da bi zadržao poverenje publike (up. Kočić 2004: 70), čitalac bi imao uvid u sve (ne)moguće asocijacije uzburkane junakinjine svesti, odnosno postojala bi samo nedefinišuća reakcija njene (pod)svesti na sve promene u njoj i oko nje. Upravo zato su, i u poetičkom smislu, na prelazu realističke i modernističke paradigme ovakva Kočićeva i Sjenkjevićeva pripovedačka postupanja (up. Kočić 2004: 70, 73; Sjenkjević 2006: 7) izrazito znakoviti prikazi susreta različitih poetičkih obrazaca i postepene modernizacije književnosti koja je istaknutija i zahvaljujući mogućnostima međudisciplinarnih pristupa.

Brojnim određenjima u naslovima svojih pripovedaka Kočić (npr. „Kroz maglu”, „Kroz svetlost”, „Kroz mećavu” i dr.), Stanković (npr. „U noći”, „U vinogradima” i dr.) i Sjenkjević (*Kroz pustinju i prašumu*) sugerišu okolnosti, vreme i/ili prostor događaja, u nekim slučajevima i hronotope, koji ma koliko

bili iznenađujući, u tekstovima najčešće nisu iznevereni (Kočić 2004; Stanković 1991b; Sjenkjevič 2006). To ne znači da će sve vreme u književnosti prvih decenija XX veka takva poetička opredeljenja ostati nepromenjena. Upravo se u tom smislu u poeziji Vladislava Petkovića Disa⁸ pokazuju izvesne odlike prevrednovanja žanra, izneveravanja čitalačkih očekivanja predočenih naslovom, što će biti karakteristično i za određena dela kasnijeg modernizma i avangardne književnosti, koja na različite načine raskidaju sa uporištima tradicije, a primeri preoblikovanja tradicionalnih obrazaca nalaze se i u ostvarenjima Miloša Crnjanskog (up. Crnjanski 2002; Pijanović 2014: 117–118).⁹ Naime, kod Crnjanskog pesme naslovljene žanrovskim odrednicama „Himna”, „Zdravica”, „Ditiramb”, „Molitva” i dr. (Crnjanski 2002: 24, 26, 35, 93) neće doneti tim naslovima najavljen ton ni temu, što će se tumačiti i u smeru poetičkih promena, preovladavanja bunta, protivljenja zdatim pravilima i uzusima, kao svojevrсна revolucija usmerena ka bilo kom čvrstom određenju, čak i na planu žanra (up. Pijanović 2014: 117–118). Međutim, primeri takvih iskliznuća, odnosno žanrovskih prevrednovanja, uvideće se i pre 1919. godine i zbirke *Lirika Itake* Miloša Crnjanskog (Crnjanski 2002) kroz, recimo, jednu od ranijih pesama Vladislava Petkovića Disa, pod naslovom „Idila”, koja je objavljena 1903. godine i koja komparativno može da se tumači i u odnosu na Remboovu pesmu „Spavač u dolu” (Petković 2003: 29; Rembo 1991: 55).¹⁰ Mada Jovan Skerlić oštro kritikuje sve što je suviše jednostavno i klišeirano u ovoj pesmi (up. Skerlić 1955: 440–456), pastoralna predstava vergilijanske ekloge na početku Disove „Idile” u potpunosti odgovara naznačenom žanru u naslovu:

Reka teče mirno, blago; voda blista;
Sunce sija, zvono lupka, ovce pasu;
Povetarac lako gazi preko lista;
Odmara se i sam vazduh u tom času (Petković 2003: 29).

Iako je u drugoj strofi prikazan čobanin koji u takvom, naizgled bajkovitom ambijentu mirno spava, u trećoj strofi je već nagovešteno da se čobanin „[...] smeši milo, bono” i kroz ovaj prilog „bono”, odnosno *bolno* (Petković 2003: 29) omogućeno je da se nasluti i izvesna senka problematičnosti u slici. Stoga već četvrta strofa Disove pesme „Idila” donosi potpuno drugačiju predstavu koja ruši koncepciju mogućeg sklada:

⁸ Za tumačenja pesništva Vladislava Petkovića Disa v. i tekst „Vladislav Petković Dis” (Pavlović 1972: 321–353), kao i priloge u zborniku radova *Disova poezija* (Petković 2002) i dr.

⁹ U vezi sa interpretacijom poetskog dela Miloša Crnjanskog v. i monografije *Poezija Crnjanskog i srpsko pesništvo* (Petrov 1988), *Lirika Miloša Crnjanskog* (Petković 1994a), kao i zbornik radova *Miloš Crnjanski: poezija i komentari* (Hamović 2014) i dr.

¹⁰ Segment posvećen Vladislavu Petkoviću Disu u ovom delu teksta oblikovan je prema izmenjenim odlomcima iz rada Mine Đurić „Vladislav Petković Dis u evropskom kontekstu” (Đurić 2011).

Nebo ćuti, zemlja ćuti, mir svud vlada;
Sve je nemo, tiho, večno, nigde glasa;
Sve beskrajno, nedogledno, kao nada,
A čobanče voda nosi bez talasa (Petković 2003: 29).

Bez ikakvog preciznijeg određenja povodom razloga stradanja čobanina, a posebno bez komentara o odnosu prirode prema takvom događaju, što se uočava u drugoj polovini pete i u šestoj strofi Disove pesme „Idila”, prikazan je surov i neumitan prirodni ciklus, koji ostaje neosetljiv, nepovređen i nepromenjen bez obzira na tragičnost svih dešavanja u njemu:

[...] Čoban mrtav, nebo gleda, svud dan stoji,
Nebo gleda, al' pomoći ne zna dati.

A zbog greha što učini reka ista,
Sunce sija, kao i pre: toplo, blago;
Povetarac lako gazi preko lista;
Ovce pasu, i voda se tako blista (Petković 2003: 29).

Zašto čobanin strada, *reka greši*, a pesma se i dalje imenuje „Idilom” (Petković 2003: 29)? Da li je hibris čobaninov graničnost mirnog snevanja „[n]a ivici od obale [...]” (Petković 2003: 29)? Kakav je prestup načinjen i u izazivanju nemogućnosti da se sagledaju čobaninove *sanje* i precizno se ponudi odgovor na pitanje „Šta li sanja i kog gleda sada u snu?” (Petković 2003: 29)? Ili je u fokusu, u stvari, imanentna zabrana da išta drugo bude idilično i „[s]ve beskrajno, nedogledno, kao nada” osim same prirode (Petković 2003: 29), koja svaki izuzetak kažnjava? Upravo je nemogućnost isključivosti interpretativnog odgovora u vezi sa hermeneutičkom složenošću oblikovanja pejzaža u ovoj pesmi Vladislava Petkovića Disa ono što legitimise tenziju prevrednovanog žanra na granici modernizma.

Kako primeri iz Kočićevih pripovedaka „Jablan”, „Kroz mećavu” i „Mrguda” (Kočić 2004: 58, 130, 131, 73, 70), odlomak iz dela „Pravedno” Vladislava Rejmonta (Rejmont 1929: 3), segment iz Sjenkjevičevog romana *Kroz pustinju i prašumu* (Sjenkjevič 2006: 7) i Disova pesma „Idila” (Petković 2003: 29) pokazuju, krajem XIX i tokom prve te početkom druge decenije XX veka dolazi do izvesne promene uloge pejzaža u književnim delima. Pošto se u navedenim odlomcima priroda često potčinjavala prikazivanju emocionalnog ustrojstva junaka – u primeru iz pripovetke „Jablan” (Kočić 2004: 58; up. Vučković 2014), oblikovala kao impresionistička refleksija – u primeru iz pripovetke „Mrguda” (Kočić 2004: 70; up. Vučković 2014) ili simbolistička sugestija događaja – takođe u primeru iz pripovetke „Mrguda” (Kočić 2004: 73; up. Vučković 2014) i u odlomku iz romana *Kroz pustinju i prašumu* (Sjenkjevič 2006: 7), istrajavala u sumnji zamaskiranog usuda i potencijalnoj motivaciji tragičkih zbivanja, kao sila neobjašnjivog ili nesvesnog u skoro ekspresionistički izraženim fenomenima – u primeru iz pripovetke „Kroz mećavu” (Kočić 2004: 130, 131; up. Topić 1967: 247–315; Vučković 2014) ili u upečatljivim antropomorfizacijama i iz odlomka dela „Pravedno” (Rejmont 1929: 3), sve

do naglašavanja potpune usamljenosti i otuđenosti lirskog junaka u nemoćem jedinstvu sa okolinom i svakom vrstom veličanstva u njoj – u pesmi „Idila” (Petković 2003: 29), moglo bi da se zaključi da vizuelno pretežan element pejzaža ne poseduje samo ulogu slike već i prepoznavanja naslućujućeg ustrojstva iracionalnog, nagoveštaja događaja i postupanja likova, kao i (meta)poetičkog parametra žanrovske konvencije koja se u naznakama promena paradigmi i prevladavanja modernističkog i/ili (proto)avangardnog poetičkog uporišta koristi i kao model prevrednovanja i ukazivanja na smene dominirajućih obrazaca.

4. Intermedijalna resemantizacija predloška: muzikalizacija teksta na granici modernizma i avangarde

Različitim intermedijalnim elementima koji doprinose i *muzikalizaciji* literarnog dela (Wolf 1999), na granicama modernizma i avangarde, uspostavljaju se živi dijalozi sa odabranim predloškom, čime se neretko i resemantizuje književni ili muzički predtekst. Analiza uticaja muzike na neki aspekt književnog dela ili načina stvaralačke recepcije muzičkog ostvarenja u literarnom tekstu u fokus interpretacije postavlja veze i paralele između dve umetničke discipline, posebno aktivirajući tumačenja kako se kroz auditivnost i/ili muzičku organizaciju teksta na granicama modernizma i avangarde prenosi određena intermedijalna refleksija i koja je uloga tako resemantizovanog predloška (up. Wolf 2011).

U jednom od ranih dela Josipa Miličića (*10 pjesama o Don Juanu*; Miličić 1911),¹¹ stvaraoca sa Hvara na koga u stihu „Moj Sibe poludeli, zinuo kao peš” Crnjanski aludira u poemi „Lament nad Beogradom” iz 1956. godine (Crnjanski 2002: 142; up. Jerkov 2018: 125–146), muzički elementi su pozicionirani i kroz ponavljanja nekih uzvika, za koje bi moglo da se ispita i koliko se oslanjaju na određene intermedijalne uzore i predloške.¹² Između ostalog, naznačena stvaralačka postupanja ovo delo Josipa Griješnjog iz 1911. godine (Miličić 1911) povezuju i sa tradicijom prikaza lika Don Žuana u svetskoj književnosti. Naime, odabirom ove teme, Miličić se u istorijama književnosti i umetnosti pozicionira i kroz domene intenzivnog istraživačkog poliloga sa bogatim literarnim i umetničkim korpusom koji je zasnovan na ovom mitu, kome su se posvetili i autori poput Moline, Molijera, Mocarta, Hofmana, Bajrona, Puškina, Tolstoja, Šoa, Unamuna, Brehta, Friša, Bitora (Ruse 1995:

¹¹ Povodom literature posvećene izučavanju dela Josipa Miličića v. knjigu *U traganju za nestalim pjesnikom* (Lešić 1991), studiju „Sunce i zvijezde u Miličićevoj *Knjizi radosti*” (Roić 2017: 127–144), kao i međunarodni interdisciplinarni zbornik radova *Josip Sibe Miličić: vreme, prostor, sudbine* (Šeatović, Roić 2018) i dr.

¹² Segment posvećen Josipu Miličiću u ovom delu teksta oblikovan je prema izmenjenim odlomcima iz rada Mine Đurić „Veličajna’ granica modernističkog Don Žuana u delu Sibeta Miličića” (Đurić 2018a). Većina pomenutih tekstova autora ovog segmenta knjige, objavljenih u periodu između 2012. i 2019. godine, nastala je kao rezultat rada na projektu Instituta za književnost i umetnost, Beograd, *Smena poetičkih paradigmi u srpskoj književnosti dvadesetog veka: nacionalni i evropski kontekst* (178016), koji je finansiralo Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

265–272), a u okvirima savremenih slovenskih književnosti i Andžej Bart, koji je za svoj roman o Don Žuanu 2007. godine nominovan za važnu poljsku književnu nagradu „Nike” (Bart 2006). U tom kontekstu, čini se da su među Miličićevim pretečama neki aspekti zvučnosti muzičkih deonica Mocartovog *Don Đovanija* (1787) (up. Mozart 1900) bili izuzetno inspirativni i donekle, u poetičkim susretima modernizma i avangarde, kroz isticanja zvučnih elemenata u Miličićevim tekstovima (up. Miličić 1911), uticali na promenu dotadašnjih stvaralačkih osobenosti literarnih predložaka mita o Don Žuanu u slovenskim književnostima.

Delo o Don Žuanu Josipa Miličića sastoji se iz sledećih segmenata koji se međusobno razlikuju i po formi i po dominirajućem tonu: „Don Juanov Confitoor”, „Don Juan i Don Josè”, „Don Juanov san”, „Don Juan i Dona Isabella”, „Don Juanova molitva”, „Don Juanov neuspjeh”, „Don Juanova Smrt”, „Don Juan na mrtvačkom odru”, „Don Juan na sudu božjem”, „Don Juan u paklu” (Miličić 1911). Uvid u to da je Mocartovo muzičko delo moglo da bude važan poetički predložak ovom Miličićevom književnom ostvarenju (up. Miličić 1911) potkrepljuje nekoliko činjenica vezanih za kontekst u kome se Miličić nalazio u periodu pripreme i rada na ovom delu. Naime, Miličić je između 1906. i 1913. godine bio na studijama u Beču (up. Roić 2017: 128–129), a njegovo interesovanje za muziku je u to vreme pojačavala saradnja, kao i potonja prepiska sa kompozitorom Blagojem Bersom (up. Roić, Šeatović 2017; up. Brozović 2000: 80). Inače, koliko je za porodicu Bersa Mocartovo delo bilo inspirišuće, pokazuju i sledeći primeri: nakon večeri posvećene Mocartovom delu u Zadru 1906. godine objavljena je beleška Blagoja Berse u *Narodnom listu* posvećena ovom događaju (Bersa 1906; up. Bezić 1997: 174), uz to je poznata i činjenica da je Josip Bersa pisao tekst opere *Mocartova smrt*, a Vladimir Bersa muziku za tu operu (up. Pettan 1969: 120; Bezić 1997: 181). Upravo su to okolnosti koje su i Josipu Miličiću mogle da budu poznate, a posebno povezane i sa aktuelizovanim idejama o tome da Blagoje Bersa komponuje muziku i za Miličićevo delo posvećeno Don Žuanu (Roić, Šeatović 2017).

Imajući u vidu Kjerkegorov komentar o donžuanskoj „ideji” kao „savršeno muzikalnoj” (Kjerkegor 2015: 52; up. Ruse 1995: 14), moglo bi da se postavi pitanje šta je to muzičko u književnom delu, i to posebno onom koje se oslanja na mocartovsku partituru kao predtekst (up. Mozart 1900; Miličić 1911). U širem smislu reči, za raznovrsne aspekte proučavanja odnosa muzičkog i književnog (up. Wolf 1999) potencijalni primeri bi mogli da se nađu i u delima koja kao izdvojeni simbol imaju neki muzički instrument, recimo – „Na dnu violine” Emila Zegadloviča (Zegadlovič 2014a: 35), „Smrt flaute” Vladislava Sebile (Sebila 2014a: 144), u tekstovima koji prizivaju strukturu muzičkog oblika ili njegov karakter, na primer – Zegadlovičeva „Simfonijska poema” (Zegadlovič 2014b: 34), „Skercó” Vladislava Bronjevskog (Bronjevski 2014: 132) ili koji pak podrazumevaju neku vrstu muzičke atmosfere – Sebilina „Nokturna” (Sebila 2014b: 143). Tako se, npr., svojevrsni muzički elementi evociraju i u pesmi „Čista sreda” iz „Karnevala” Miličićeve zbirke 3 (Miličić

1914: 39), gde se na piru punom maski, u karnevalskim okolnostima,¹³ lirski subjekat na sledeći način ruga sam sebi, jer mu se čini da ga je voljena prevarila, otišavši drugom:

Na meni je smešno pjerotsko odelo,
i papuče bele sa crvenom resom,
glupava mi maska krije lice celo!
Ha, ha, ha, ha!
oh, kako sam krasan! porugani Pjero,
zaljubljene duše – a s nemoćnim besom!!
Ha, ha, ha, ha!
Ridi, pagliaccio, ridi!! (Miličić 1914: 39; podvlačenje M. Đ.).

Na nekoliko načina Miličić ovde koristi aspekte intermedijalnosti: sa jedne strane, iz opere *Pajaci* Ruđera Leonkavala (1892) intertekstualno uvodi jedan od stihova (Roić 2017: 131), koji kod Leonkavala podrazumeva promenu takta i tonaliteta (Leoncavallo 1892: 197), što se poklapa sa promenama raspoloženja i aktiviranjem autoironije lirskog glasa u ovim Miličićevim stihovima (up. Miličić 1914: 39). Sa druge strane, uz sveopštu plesnu atmosferu, donosi i repetitivnu određenu uzvika – „Ha, ha, ha, ha!” (Miličić 1914: 39), koji snažno aktiviraju muzičku struktuiranost teksta. Koliko ova muzička refleksija suštinski biva uznemirujuća i distancirana od mogućnosti srećnog ostvarenja subjekta „u gomili” (Čiževski 2014a: 24), pokazuje i srodan primer uzvika iz pesme „Melodija gomile” Titusa Čiževskog:

Tramvaj omnibus auto
Zvone na sva zvona
ha-ha
[...] nemir strah
Traženje *nekog*
U GOMILI (Čiževski 2014a: 24).

Takvu vrstu ambivalentnog smeha, koja načelno podrazumeva i tačku samoposmatranja u buci površnog veselja ili u nemiru urbaniteta (up. Miličić 1914: 39; Čiževski 2014a: 24), Miličić je u *Knjizi radosti* razgraničio u odnosu na istinsko ispunjenje radošću:

Veselje je pronalazak dosade: hašiš, opijum; Radost je izraz punog, zdravog života, zato je Radost moralna, a Veselje je nemoralno. Radost podiže dušu, osvetljava ju dobrotom i ljubavlju, a Veselje je sebično, bez svetla i topline. [...] Prava je Radost u nama: zato je trajna; Veselje je izvan nas: zato je prolazno (Miličić 1920: 4).

Miličić *buku veselja* vezuje pak za Don Žuana, koji i pred svoju smrt „[...] bučno se veseli | već jednu noć i jedan dan”, koga pakao očekuje *ispunjen*

¹³ Za elemente karnevalizacije v. Bahtinovu studiju *Stvaralaštvo Fransoa Rablea i narodna kultura srednjeg veka i renesanse* (Bahtin 1978).

veseljem: „a pakô jedva je čekô, | jedva taj sretni dan, | pa c'jela đavolska četa | klikaše veselja puna: | 'Zdravo nam došô Don Juan!”, te koji u pakao *veselo i stupa*: „Pun veselja, sm'jeha stupi Don Juan | i s njim družba c'jela na paklena vrata, | iznutra se čuo jecaj, škrgut, plač” (Miličić 1911: 21, 28, 29). Upravo se u segmentu „Don Juanova Smrt” iz dela Josipa Miličića, javlja pomenuta vrsta smehovnog zvona u vidu više puta ponovljenog „intervalskog” eha:

Uz burni smijeh: *ha, ha, ha,*

kucnula se družba sva (Miličić 1911: 21–22; podvlačenje M. Đ.).¹⁴

Takav tip Miličićevog izbora mogao bi da se tumači oblički bliskim ehu iz Mocartovog *Don Đovanija* (up. Mozart 1900; Miličić 1911: 21–22). Naime, u poznatom duetu „Là ci darem la mano”, koji vode Don Đovani i Cerlina, odgovori ženskih nedoumica „Vorrei, e non vorrei” (Da Ponte 2006: 446–447) dati su tako da se čini kao da podražavaju svojevrzne odjeke (Mozart 1900: 64–65). Sličan efekat se postigao i u sceni u kojoj je Cerlininu i Mazetovu deonicu – „Che piacer, che piacer che sarà!” – ponavljao i hor, uz varijacije – „La la la, la la la, la la lera” (Da Ponte 2006: 445; up. Mozart 1900: 53–54). U tom smislu, kada se analizira kako glas Mocartovog Don Đovanija odzvanja u razgovorima sa Elvirom i Leporelom – „Ih Eh Ih Eh Ih Ah! | Par che la sorte | mi secondi [...]” (Da Ponte 2006: 455), uočava se, između ostalog, i da odabir samoglasnika različite visine utiče na aspekt muzikalnosti stihova. Auditivni efekat koji je srodan prethodnom zapaža se i u „Sunčanom danu” *Knjige radosti* Josipa Miličića (up. Miličić 1920: 21–23). Ovde se „poj” gradativno postavlja zvučnim slikama:

„Podne je! Podne je! Podne je!”

Kliče iz mojega sela gromko veliki zvon.

[...] Ja sedim u visokoj travi

i slušam teški mu ton:

don, don, don.

Zbog treperenja svega

zamišljajući

bunt u Prirodi celoj,

svakome udaru zvona

reči primenivši svoje,

stvorih

ovaj mu buntovni poj:

Din dan, din dan, din dan

[...] silno moje: *din dan,*

veliki, radosni poklik:

– stigao je, stigao je, stigao je

moj *dan, din dan, moj dan* – (Miličić 1920: 21–23; podvlačenje M. Đ.).

¹⁴ U vezi sa „muzikalizacijom” smeha u *Don Đovaniju* v. Ravoux Rallo 1994: 81–86.

U prethodnim primerima razlikom između visine vokala „o”, „e”, „i” i „a” čini se kao da se obrazuje, posebno između poslednja dva navedena vokala (up. Da Ponte 2006: 455; Miličić 1920: 21–23), interval čiste kvarte. Takva vrsta intervalskog rastojanja, kreirana kroz promenu vokala, mogla bi da se prepozna i kao upozoravajući zvuk sirene, koji bi u pomenutom Miličićevom delu asociirao i na revolucionarnost „poja”, poteklog iz usklađenosti subjekta i prirode, te njihove odeljivosti od poznatog i obavezujućeg zvuka „zvona” (up. Miličić 1920: 22–23). Koliko su zvučni fenomeni proistekli iz kombinacije vokala različite visine u uzvicima karakteristični i za iskazivanje avangardnog revota i uzbune, odnosno onoga što simbolizuje „[u]ragan, krik, zavijanje, ustanak” (Kubicka 2014: 22), pokazuju i stihovi Stanjislava Mlodoženjeca iz pesme „Moskva”:

ovd-e ili tam-o?

tam-tam TAM-

TU-M - - -

tam-tam-TAM tam-tam-tam TAM

TU-M TU-M

[...] a i tamo a i ovde - - -

oj-ja JAJ tamo a i ovd-e

to-m i tam i tum

TUM (Mlodoženjec 2014a: 44;

podvlačenje M. Đ.).

Bez Zganarela ili Komandorove statue (Molijer 1993: 8), a sa „*božjim ugodnikom*”, koji je ranije u tekstu ipak reprezentovao svojevrsnu autoritarnost (up. Miličić 1911: 30), Miličić u svom ostvarenju upravo kroz vokalno-muzičke uzvike pobune i trijumfa završnu reč daje Don Žuanu, koji uzvikuje iz pakla:

A Don Juan kaza prstom spram visoči:

prikaza je crna na osami stala

i sramno je k zemlji oborila oči.

„Ko je? ko je?” pita opet družba sva,

„ona crna slika, onaj strašni lik?”

Don Juan se svijô od silnoga sm’jeha

„Ko je? ko je? ko je? ha, ha, ha, ha, ha!

to je onaj, što me prokleo rad gr’jeha:

to je onaj davni *božji ugodnik*” (Miličić 1911: 29–30).

Iterabilni eho donžuanuskog podsmeha iz pakla podrazumeva promenu tona i konteksta, te cinično nagoveštava i eventualnu perspektivu pobede odmetnika nad određenom dogmom (up. Miličić 1911: 29–30). Srodan tip uloge muzičkog preokreta, u drugačijem okruženju i značenjima, javio se u uzvicima sarkastičnih obrta „*Zvezdane noći*” iz Miličićeve *Knjige radosti*, u segmentu u kome „zvezde” ismevaju „dušu”, ne znajući za „Zemlju” sa koje dolazi (Miličić 1920: 65–66):

[...] Pokaži! Gde je?
ta tvoja ponosna Zemlja?
da li je ko vidi? da li ko
gde se nalazi zna? –

I sve kličoše zvezde,
da ju ne vidi niko,
i sve se nasmejaše zvezde:
ha-ha, ha-ha-ha, ha-ha

A moja postidena duša,
kao strela sa neba se spusti,
u mojim grudima, jedva,
mogoh je smiriti ja,
jer joj se večito čini,
da smeh sa neba čuje,
kojim ju ismevaju zvezde:
ha-ha, ha-ha-ha, ha-ha (Miličić 1920: 65–66; podvlačenje M. Đ.).¹⁵

Višestruko usmeren „smeh sa neba” „duši” u Miličićevoj „Zvezdanoj noći” (Miličić 1920: 65–66) refrenski odgovara smehu iz Miličićevog dela o Don Žuanu (up. Miličić 1911: 29–30), odnosno mocartovskom postupku vokalnog kreiranja (intervalskog) eha iz *Don Đovanija* (Da Ponte 2006: 445, 455; up. Mozart 1900: 53–54), što sve najavljuje po osnovnoj koncepciji izgradnje muzičkog eha unekoliko i srodne avangardne izbore, aktivirane i kod pesnika Stanjislava Mlodoženjca (Mlodoženjec 2014a: 44). Ove i slične vrste intermedijalnog, muzičkog reza u strukturnom i u semantičkom smislu u okviru književnog dela doprinose, kroz reverzibilan pogled na postavljenu dijahroniju tekstova (up. Wolf 2011), i rasvetljavanju njihove potencijalno poetički prevratničke uloge u istoriji književnosti i umetnosti. U pesmi „Provalija” Stanjislava Mlodoženjca (Mlodoženjec 2014b: 43) takva *muzikalizacija* književnog teksta (Wolf 1999) uočava se kroz ironično intoniranu razliku u predstavljanju visokomimetičke muzičke koncepcije nadprostornog „zvona” i niskomimetičkih zvukova koji se susreću na ivici „provalije”:

Bezdan –
zvono se raspuklo – zvuk odjeknuo –
muzika sfera
u prostranstvima
aa – aa – aa – aa – aa
– – – a – – –
[...] tip – – nizak
s facom – papagajskom
hi-hi! hi-hi!
nad provalijom vapi... (Mlodoženjec 2014b: 43; podvlačenje M. Đ.).

¹⁵ Up. i Cabassi 2017: 119; Roić 2017: 139.

Iz šire kontekstualizacije Miličićevog dela o Don Žuanu (Miličić 1911) očito je da se kroz epohe i poetičke paradigme krajevi donžuanskog scenarija menjaju: molijerovsko razrešenje naglašava osudu Don Žuana i njegovo strašno stradanje, čime se potvrđuje pretrajavanje sistema pravde (up. Molijer 1993: 82–83; Ruse 1995: 22; De Maestu 2011: 120), promene mocartovske koncepcije iz 1788. godine podrazumevaju izostavljanje završnog rezonerskog dijaloga likova nakon Don Đovanijevog stradanja u paklu (Waldoff 1997: 288), Bodlerov Don Žuan kroz pakao prolazi skoro nezainteresovan, dok mu se obožavateljke neprekidno nude, pošto u stradanju nemaju šta da izgube (Bodler u De Maestu 2011: 99–100), a Miličićev Don Žuan „nenadano” umire, na „sudu božjem” biva kažnjen, ali nakon toga ipak postaje, na izvestan način, i pobednik, jer se sistem koji ga kažnjava, u padu „božjeg ugodnika”, pred Don Žuanom donekle i urušava, dok on buntovno „peva” svoj smeh (up. Miličić 1911: 22, 28–30). U poređenju sa primerima iz dela avangardnog pesnika Stanjislava Mlodoženjca (Mlodoženjec 2014a: 44; Mlodoženjec 2014b: 43), pobeđa muzike smeħa Miličićevog Don Žuana (up. Miličić 1911: 22, 28–30; Ravoux Rallo 1994: 81–86) pokazuje se kao prevrednovanje utemeljenja izvesnih poetičkih sistema i ukazivanje na modernizaciju paradigme, odnosno prevagu na granici modernizma i avangarde, koja je postignuta upravo intermedijalnom resemantizacijom donžuanskog mita, naglašenom kroz aspekte *muzikalizacije* književnog teksta (Wolf 1999).

5. Verbalna muzika (prevoda) avangardnih dela

Koncept *verbalne muzike* predstavlja jedan od najvećih izazova u kontekstu interdisciplinarnih i intermedijalnih proučavanja književnih dela i njihovih prevoda (up. Scher 2004: 188). U tom smislu se, uz tekstove koji su duboko ukorenjeni u rekreiranje ideje *maternje melodije* (Nastasijević 1991a: 43) određenog jezičkog sistema ili pak u evociranje odabranih multilingvalnih aspekata, kao izuzetno složena za transponovanje u drugi jezički sistem pokazuje i svaka vrsta verbalnih eksperimenata, pri čijem je prevodu neophodno preneti i istaknute elemente eufonije, asonance, aliteracije i dr. (up. Scher 2004: 188 i dalje). U vezi sa tim se i postavlja pitanje da li takva dela treba uopšte i da se prevode, a ukoliko se to čini, uspešnost takvog poduhvata meri se domenom novog stvaralačkog delovanja prevodioca, pri čemu se proces prevodenja recipira kao umetnost ponovnog pisanja dela u drugom jezičkom sistemu (up. Paunović 2014: 8–11).

Istaknuti primer koji pripada takvoj grupi tekstova jeste i čuveno ostvarenje „Prasonata” Kurta Švitera (1932), koje u različitim segmentima i slojevima ukazuje na razloge zbog kojih je određeno, između ostalog, i kao *muzika dadaizma* (Dayan 2018):¹⁶

¹⁶ Segment posvećen Kurtu Šviteru, Džejmsu Džojso i Rastku Petroviću u ovom delu teksta oblikovan je prema izmenjenim odlomcima iz rada Mine Đurić „Onomatopeja u tokovima modernizacije književnosti 20. veka” (Đurić 2017a).

Fümms bö wö tää zää Uu,
 pögiff,
 Kwii Ee (up. Schwitters 2005: 214–242).

Sa druge strane, brojne diskusije se vezuju i za pitanje na koji način prevoditi odlomke iz romana *Fineganovo bdenje* Džejmsa Džojisa (1939), u kome se javljaju reči iz više desetina jezika, u mnogostrukim (ne)gramatičkim kombinacijama stvaranja novog, univerzalnog, sveopšteg jezika prirode, društva, umetnosti i teksta, kakav se uočava i među rečima grmljavinama (Petrović 2008: 326–327), predstavljениm i kroz stotine slova u ovom romanu, u koje se ubrajaju i sledeća dva primera:

(bababadalgharaghtakamminarronkonnbronntonnerronntuonnthunntrouvarrhounawnskawntoohoochoordenenthurnuk!) [...] Lukkedoerendunandurraskewdylooshoofermoypportertooryzoosphalnabortansporthaokansakroidverjkapakpakuk (FW 3.15–17; 257.27–28).

Povodom odlomaka iz trećeg dela avangardnog romana *Ljudi govore* Rastka Petrovića¹⁷ (1931), jednog od najranijih džojsovaca južnoslovenskih prostora, aktuelizuju se srodna pitanja u vezi sa *verbalnom muzikom* teksta (Scher 2004: 188) i njegovim prevodom. Iako bi, u nekom smislu, naslov ovog romana sa elementima putopisa u kontekstu Petrovićevih poetičkih opredeljenja mogao da se tumači skoro kao tautološki, volja da se sve što postoji prikaže kao ono *što ljudi govore* i da se konstituiše kroz ono kako ljudi govore predstavlja snažnu ideju ponovnog stvaranja sveta (up. Petrović 2005: 131; Petrović 2008: 318 i dalje). Stoga brojni elementi ovog romana mogu da se interpretiraju i kao potreba da se posle teških istorijskih okolnosti svet uspostavi u zajedništvu inovativnog jezika čoveka i prirode, sa nezaobilaznim činiocima mnogih sistema – dečijeg govora, zaumnog jezika, odjeka udaljenih krajeva (Afrike, Cejlona, Sumatre ili pak nekih drugih ne(pre)poznatih ostrva iz ovog romana Rastka Petrovića), tj. iskoni i prostora koji su u delima avangardnih stvaralaca oživljeni poput utopije ili alternative u odnosu na ratni epicentar (v. Petrović 2008: 328). O tome svedoči i činjenica da je roman *Ljudi govore* u prevodu naslova na druge jezike dat i kroz posredna naglašavanja prostranstva ostrva, odnosno jezera, kao hronotopa u okviru kojih se razgovor konstituiše – na francuskom kao *Conversations insulaires* (Petrović 2006), na italijanskom – *Sul lago* (Petrović 2016).

Stoga se u kontekstu razmatranja aspekata *verbalne muzike* (Scher 2004: 188) kao jedno od osnovnih pitanja i aktuelizuje kako prevesti sledeće odlomke iz trećeg dela romana *Ljudi govore* Rastka Petrovića:

¹⁷ U okvirima literature posvećene delu Rastka Petrovića v. i monografije *Poetika Rastka Petrovića: struktura, kontekst* (Jović 2005), *Avangardni roman bez romana: poetika kratkog romana srpske avangarde* (Petrović 2008), kao i zbornike radova *Književno delo Rastka Petrovića* (Vuković 1989) i *Pesnik Rastko Petrović* (Petković 1999) i dr.

Šta to čuh, šta to čuh! Sluh, duh, kruh... suh, plug... puh, sluh... njuh... čuh, njuh, buh, truh, duh... suh, vuh, kluh, sruh, duh, duh, sluh... čuh... čuh... buh, vuh, duh, guh, đuh, zuh, žuh, kuh, luh, muh, nuh... nuh jedan, nuh dva, nuh tri, nuh četiri, nuh pet, nuh šesti, nuh šest hiljada, nuh milion, nuh bilion! Bilion! Bilion, bilion; nuh bilion. Zvezda koja pada? Ne! Palankinos? Ne! Nuh bilion, nuh bilion. Nuh, nuh. Šta to, šta to? Ah da; šta to čuh, šta to čuh? Šta sam čuo? Možda je bila vidra ili kuna. Ima li ovde kuna? Da, da, šta to čuh? Noć je bila bezmerna. O tome sam mislio. Noć je bila bezmerna. Kad je noć bila bezmerna? Trebalo bi možda da idem da spavam. Umoran sam. Još malo. Čuh, sluh, duh! Koliko je mozak glup, glup; lup, stup, krup, ćup, lup, lup, lup, rup, rup, rup; rup! Mora da je pod stalnom kontrolom. Mozak. Pod stalnom. Čijom? Celoga tela, pažnje, valjda života! [...] Nuh bilion... Šta to nuh bilion, zašto nuh, zašto? (Petrović 2005: 183).

Jedno od mogućih rešenja nalazi se u prevodu ovih odlomaka na engleski jezik:

What's entered my ear, my ear? Ear, fear, deer... leer, beer... mere, ear... gear... ear, near, pear, sir... tear, ear, fear, ear, fear, fear, fear... ear... ear... ear... cear, dear, kear, leer, veer, zear... zear one, zear two, zear three, zear four, zear fifth, zear sixth, zear six thousand, zear million, zear billion. Billion! Billion, billion, zear billion. Zear, zear. A falling star? No. Palanquins? No. Zear billion, zear billion. Zear, zear! What, what's that? Oh, yes, what's entered my ear, what's entered my ear? What's entered my ear? Perhaps an otter or a marten? Are there martens here? Yes, yes, what's entered my ear? Night is infinite. It's been my thought. Night is infinite. When is night infinite? I should probably go to sleep. I am tired. A little bit more. Ear, fear, deer! How stupid is the brain; train, strain, grain, praying, praying, praying, praying, drain, drain, drain! It must be under control, all the time. The brain. All the time? Whose control? The whole body's control, affection, life probably. [...] Zear billion... Why zear billion, why zear, why? (Petrović 2009).

Umesto igre rečima, zvučanjima i značenjima iz originala – „[...] čuh! Sluh, duh, kruh... suh, plug... puh, sluh... njuh,... čuh, njuh, buh, truh, duh... suh, vuh, kluh, sruh, duh, duh, sluh... čuh... čuh... buh, vuh, duh, guh, đuh, zuh, žuh, kuh, luh, muh, nuh... nuh jedan, nuh dva, nuh tri, nuh četiri, nuh pet, nuh šesti, nuh šest hiljada, nuh milion, nuh bilion! [...]” (Petrović 2005: 183), u prevodu na engleski jezik dobija se i na auditivnom i na semantičkom planu drugačija skupina koja evocira srodnosti u poetičkom opredeljenju, ali kod koje se primećuje da se čak ni iste reči iz originala ne poklapaju sa identičnim odabirima u prevodu i obrnuto (Petrović 2009). Tako se za ponovljeno „njuh” iz originala u prevodu javlja „leer” i „tear”, a, sa druge strane, i za „čuh” i za „sluh” u prevodu se koristi „ear” (up. Petrović 2005: 183; Petrović 2009): „[...] ear? Ear, fear, deer... leer, beer... mere, ear... gear... ear, near, pear, sir... tear, ear, fear, ear, fear, fear, fear... ear... ear... ear... cear, dear, kear, leer, veer, zear... zear one, zear two, zear three, zear four, zear fifth, zear sixth, zear six thousand, zear million, zear billion. [...]” (Petrović 2009).

Kompleksna dijalektika *označitelja i označenog* (Sosir 1996), u nasleđu poznijeg modernizma i implicitnim stvaralačkim odgovorima na različite avangardne koncepte, među kojima su i oni posvećeni idejama *oslobađanja* i/ili *oneobičavanja reči* i insistiranju na „narušavanju [...] automatizma” percepcije u delima Viktora Šklovskog, Stanislava Vinavera, Rastka Petrovića i drugih (Petrović 2013: 129), doprinela je i jednom neprevodivom, univerzalnom i svejezičnom Andrićevom eksperimentu, „pesmi” iz 1950. godine, koja je, kako je zabeleženo u njenoj fusnoti, nastala od slogova što su sačinjavali ime Grkinje „Lili Lalauna” (Andrić 1981: 241):

Lala lula luna lina
Ala luna lani lana
Ana lili ula ina
Nali ilun liliana

Lila ani ul ulana
Lani linu ul nanula
Anali ni nina nana
Ila ala una nula

Alauna lui il lala
Alilana, lan, lu, li, la
Nalu nilu nun ninala
Nala una an anila (Andrić 1981: 241).

Zašto se, među potencijalnim asocijacijama na ove Andrićeve strofe, čini da je u pitanju i aktiviranje tona uspavanke, atmosfere dečije igre, dvoglasnog upevanja, ili pak konteksta udvaranja, odnosno zbog čega se najčešće za ove Andrićeve stihove opredeljuju pozitivne konotacije u vezi sa aspektom njihove recepcije (up. Klikovac 2008: 321–328)? Potencijalni odgovor bi mogao da se traži i u izboru kontinuirane kombinacije vokala „a”, „i” i „u”, koji u izvesnom broju slučajeva stvaraju i muzičko-verbalizovani transkript identičnih relacija visina (up. Andrić 1981: 241), što u repetacijama uglavnom biva prihvaćeno kao izuzetno milozvučno.

Očevidno je, kako i prethodno promatrani primeri pokazuju, da se u okvirima određenih ostvarenja Kurta Švitera, Džejmsa Džojisa, Rastka Petrovića, pa i Ive Andrića, putem osnaživanja intermedijalnih i interdisciplinarnih tragova muzičke umetnosti u tekstu i kreiranja književnih oblika u kojima dominiraju aspekti *verbalizovane muzike* (Scher 2004: 188), predstavlja uporište za čitalačku zajednicu koja i bez ograničenja (ne)prevodivosti delo razume. Preobražavajuća (avangardna) eksperimentalnost jezičke inovativnosti u analiziranim primerima pokazuje se kao težnja ka univerzališućem perceptivnom totalitetu koji nije određen poreklom čitalaca već čija recepcija podrazumeva povezanost svestranih znanja čitalačkih udruživanja oko velikog projekta tumačenja umetnosti kao jedinog garanta života i trajanja u tekstu.

6. Poezija na pozornici: avangardna teatrologija

Imajući u vidu prethodna istraživanja interdisciplinarnih i intermedijalnih višestrukosti avangardnih tekstova, nameće se i pitanje da li je i kako moguće da se hermetičnost avangardnih poetskih stremljenja, korišćenjem aspekata multimedijalnosti, otvori ka recipijentima (up. Mišić 1976: 182), odnosno na koji način drugi medijum, koji se oblički nalazi i upisan u avangardnoj književnosti, utiče da se naglašavanjem performativnih elemenata u tekstu aktualizuje određeno značenje.¹⁸ U definisanju uticaja francuskog avangardnog teatra i nadrealističkih ostvarenja na poetička stremljenja autora (južno)slovenskih prostora,¹⁹ uviđa se i koliko ideja sinkretičnosti diferenciranih umetničkih opredeljenja biva dominantna u povezivanju i međusobnom prožimanju više rodova i vrsta (up. Mišić 1976: 179). Upravo u tom kontekstu može da se analizira i kako „poezija na sceni” postaje „zajednički imenitelj za čitav niz raznolikih pojava: zvučnih, vizuelnih, ritmičkih i pikturalnih, za stvaranje univerzuma poetskog sveta pozorišta” (Mišić 1976: 179). Takvu mogućnost posebno je podstakao avangardni teatar, „proizašao iz Žarija i Apolinera”, koji je naročito doprineo da se u povezivanju različitih književnih rodova istaknu „latentne dramske mogućnosti poetskog teksta koje su se od *Cveća zla* i *Illuminacija* do *Kaligrama* i *Anabaze*, krile u vizijama pesnika” (Mišić 1976: 180). Imajući u vidu i ovaj tip međudisciplinarnih određenja, moglo bi da se konstatuje da je jedan od uspešnih primera intermedijalnog dramskog teksta i delo „Zmija, Orfej i Euridika” Titusa Čiževskog, koje je objavljeno 1922. godine u Krakovu, gde je u likovnom pozorištu „Krikot” i prikazano 1933. godine (Čiževski 2014b: 344, 368). Stihovne replike likova u drami Čiževskog prate crteži sa natpisima za koje autor dodaje i sledeću napomenu:

„DINAMOPSIHO”

unutra su i moji crteži od 1 do 15 koji predstavljaju dinamopsihičke stadijume u određenim trenucima. Svaka od tih slika je moj DINAMOPSIHO (Čiževski 2014b: 344).

Aspekt korelacije višemedijalnih sadržaja dela bio je podsticajan i za teatrološku projekciju koncepta nadrealističkog časopisa *Nemoguće*.²⁰ Naime, 1960. godine u Ateljeu 212 u Beogradu, nadrealistička poezija iz almanaha *Nemoguće* (autora Vaneta Živadinovića Bora, Radojice Živanovića Noa, Oskara Daviča, Milana Dedinca, Mladena Dimitrijevića, Đorđa Jovanovića, Đorđa Kostića, Dušana Matića, Branka Milovanovića, Koče Popovića, Petra Popovića, Marka Ristića, Aleksandra Vuča), kroz sedam izvođenja od januara do maja (zaključno sa prikazivanjem na Sterijinom pozorju), imala je i svoju

¹⁸ Segment posvećen Milanu Dedinu u ovom delu teksta oblikovan je prema izmenjenim odlomcima iz rada Mine Đurić „Elementi dramskog u poeziji i poetici Milana Dedinca” (Đurić 2014).

¹⁹ Za detaljna izučavanja poetičkih srodnosti francuskog i srpskog nadrealizma v. Novaković 1996, Novaković 2007 i dr.

²⁰ Arhiva Ateljea 212 (https://atelje212.rs/?page_id=27, pristupljeno poslednji put 28. 6. 2020).

scensku adaptaciju (režija – Slobodan Marković, glumci – Tamara Miletić, Mirjana Dinulović, Rastislav Jović, Antonije Pejić, Slobodan Aligrudić, Radoslav Pavelkić, Bosiljka Boci i Sava Jovanović).²¹ Pored toga, svestranost ovakvih poduhvata pretrajala je i u odnosu na dinamične promene u opusima nadrealističkih autora, što se primećuje i kroz podatak da je u Arhivi Ateljea 212 u režiji Aleksandra Ognjanovića od 1957. do 1961. godine, u četrdeset osam izvođenja, igrana i predstava po romanu *Pesma* Oskara Daviča (Davičo 1952), za koju su dramaturgiju uradili Pavle Ugrinov i Momčilo Milanko, dok su glavne uloge tumačili Božidar Drnić, Tatjana Lukjanova i Pavle Minčić.²²

Koliko su srodni primeri zastupljenosti avangardnih stvaralaca u praćenju ili kreiranju pozorišnog života u Beogradu nakon Drugog svetskog rata bili značajni, svedoči i činjenica o oprečnim komentarima povodom izvođenja određenih izuzetno modernih predstava, od kojih su neke negativne reakcije na delo upućivale i na izvesne aspekte ideoloških čitanja (up. Lopušina 2015: 183). Tako je, na primer, pripremanje Beketove predstave *Čekajući Godoa* 1954. godine u Beogradskom dramskom pozorištu bilo dvostruko dočekano: sa jedne strane, usledili su negativni komentari Miroslava Krleže povodom predstave, koji su, prema opštijem Krležinom opredeljenju, podrazumevali i suprotstavljanje idejama da je ovo što Beket prikazuje uopšte i pozorište, a, sa druge strane, bili su naglašeni i pozitivni komentari, te izrazito oduševljenje predstavom od strane Dušana Matića (up. Lopušina 2015: 183). Samo petnaest godina nakon toga, predstava *Kad su cvetale tikve*, rađena prema tekstu Dragoslava Mihailovića, u Jugoslovenskom dramskom pozorištu je, zbog iščitavanja negativnih političkih implikacija od strane reprezentanata državnog vrha, posle pete izvedbe zabranjena, iako je upravo premijera te predstave bila prva premijera u sezoni s jeseni 1969. godine, i to u pozorištu koje je osnovano odredbom predsednika države (up. Novaković 2005: 32). U kontekstu takvih okolnosti, kao i podataka iz biografije Miloša Crnjanskog, postaje još jasnije zašto je, recimo, u nemačkom prevodu svog komada *Konak* Miloš Crnjanski posebno naglasio da je ovo dramsko delo bilo izvođeno dva puta nedeljno tokom 1959. godine, a jednom nedeljno tokom 1960. godine (Zernjanski 2008: 609).

Upravo prema podacima o načinima na koje su pojedini književni stvaraoци saradivali sa glumcima, režijom i drugim članovima trupe pre ili tokom scenske postavke komada, saznaje se koliko su imali prilike da utiču na razvijanje pozorišne i celokupne umetničke svesti u posleratnom Beogradu (up. Dedinac 1950). U tim okvirima može da se govori i o Milanu Dedinu,²³ upravniku Jugoslovenskog dramskog pozorišta, povodom čijeg delovanja je i istaknuto da je „još od rane mladosti pozorište [...] predstavljalo sintezu svih umetnosti, a ne samo prostu reprodukciju stvarnosti” (Cvetković 1993:

²¹ Arhiva Ateljea 212 (https://atelje212.rs/?page_id=27, pristupljeno poslednji put 28. 6. 2020).

²² Arhiva Ateljea 212 (https://atelje212.rs/?page_id=27, pristupljeno poslednji put 28. 6. 2020).

²³ Za ispitivanja posvećena stvaralaštvu Milana Dedinca v. i studiju „Lirski krug Milana Dedinca” (Petković 1965: 1214–1224), monografiju *Poetika Milana Dedinca* (Cvetković 1993), zbornik radova *Poezija i poetika Milana Dedinca* (Jaćimović, Šeatović Dimitrijević 2014) i dr.

58–59). Na primeru Dedinčevog produbljenog razumevanja dijaloga književne i pozorišne produkcije moglo bi i da se razmatra koliko je u Dedinčevom pristupu upravo taj spoj doprineo „poricanju statičnosti, malograđanskog duha, tradicionalizma, bajatosti [...] dotadašnje poezije i kulture, kao negacija sveta represije, kompromisa, sebičnosti” (Cvetković 1993: 119–120).

Strogost Dedinčevih poetičkih, prevodilačkih i teatroloških postavki za paža se i u njegovim kritičkim osvrtima na načine izgovora stihova na sceni:

Naš teatar kao da se uvek pomalo stideo stihova. Komadi u stihu retko su ulazili u repertoar našeg pozorišta. A ako bi se kakvim slučajem i pojavili, izgledalo je kao da i reditelj i glumci ulažu najveće napore da svemu onom što je poetsko podseku krila, da stihovanu reč preobrate u prozu (Dedinac 1950: 27).

Ako se ima u vidu da se prava ocena o stihu donosi onda kada se čuje kako on zvuči na pozornici (Bertolino 2004: 566), evidentno je da Dedinac promišlja i o vrsti stihova u kojima se pomeraju stroge granice cezure, dok glumcima posebno sugeriše kakva treba da je uloga daha prema onome što je smisao stiha (up. Dedinac 1950: 27; Manojlović 2010: 468). Osim Dedinčevog upravničkog i saradničkog delovanja u pozorištu, i neki aspekti njegovog stvaralaštva izuzetno su otvoreni za intermedijalne i interdisciplinarnе pristupe. Imajući u vidu Dedinčevo razumevanje uloge stiha na pozornici (up. Dedinac 1950: 27), ne čudi što se, kako se saznaje iz Arhive Ateljea 212, 4. maja 1958. godine premijerno prikazala scenska adaptacija poetskih tekstova iz zbirke *Od nemila do nedraga* Milana Dedinca (Dedinac 1957), u režiji Mate Miloševića i Miroslava Belovića, sa scenografijom Alekse Čelebonovića, uz muziku Vasilija Mokranjca, koja je ukupno imala tri izvođenja.²⁴ Uloge su bile podeljene na sledeći način:

OD NEMILA DO NEDRAGA, scenski prikaz poezije Milana Dedinca [...]

Igraju:

ZORILO I NOĆILO PEVAJU – Katarina Dorić, Danilo Stojković;

JEDAN ČOVEK NA PROZORU – Stojan Dečermić;

ŠLESKA RAPSODIJA – Zoran Ristanović, Marko Todorović, Miodrag Radvanović, Moris Levi;

TRAVA U SNU I NA JAVI – Maja Dimitrijević, Predrag Tasovac;

POHVALA MASLINI – Marija Crnobori;

NOĆ DUŽA OD SNOVA – Mata Milošević.²⁵

U tom smislu se i postavlja pitanje u vezi sa tim koji multimedijalni elementi iz knjige *Od nemila do nedraga*, nastale na zahtev Izdavačke kuće „Nolit”, upućen Milanu Dedinu 1956. godine, da napravi izbor iz svojih ostvarenja, pokazuju i aspekte dramskog izraza, te su postali ključni za mogućnost izvođenja ovog dela na sceni (up. Dedinac 1957: 11). Struktura scenske postavke dela

²⁴ Arhiva Ateljea 212 (https://atelje212.rs/?page_id=27, pristupljeno poslednji put 28. 6. 2020).

²⁵ Arhiva Ateljea 212 (https://atelje212.rs/?page_id=27, pristupljeno poslednji put 28. 6. 2020).

Od nemila do nedraga Milana Dedinca sugeriše da se dramska radnja oblikuje kroz pet činova,²⁶ a kako je u svom prikazu ovog scenskog izvođenja u listu *Politika* pisao Eli Finci, u njima upravo dominira „kamerna govorna interpretacija luminoznog teksta” (Finci 1961: 320–321), što sve svedoči i o zapaženoj višemedijalnoj transformaciji Dedinčevog dela.

Prvi čin scenske adaptacije Dedinčevog teksta *Od nemila do nedraga*, pod naslovom *Zorilo i Noćilo pevaju*, predstavlja ekspoziciju koju tumače muška i ženska uloga, gde se razaznaje kad *peva Zorilo*, a kad *Noćilo*, pri čemu je upravo istaknuta zvučnost ta koja prenosi i udeo performativnosti iz teksta (up. Dedinac 1957: 79 i dalje; Arhiva Ateljea 212). Iako je pomenuta drama Titusa Čiževskog prevashodno namenjena likovnom pozorištu, uz junaka Orfeja takođe se u vezu dovode i muzičke kvalifikacije, tj. „instrumenti” – od „harfe” do „gramofona”, i to u izvesnom ironičnom ustrojstvu aspekata industrijalizacije, tehnologije i resemantizacije mita:

ORFEJ

kupio sam dva gramofona
koji će pokraj harfe svirati.

EURIDIKA

ti se harfi svojoj podсмеvaš (Čiževski 2014b: 349).

Vreme od *ranog ustajanja* do *noćnih vraćanja* u dramatisaciji dela *Od nemila do nedraga* Milana Dedinca naizgled odgovara pravilima klasicističke poetike prema kojima dramska radnja traje jedan dan (up. Dedinac 1957: 91–110; Rasin 2004). U četvrtom pevanju Dedinčevih *Noćnih vraćanja* taj dan je i precizno određen:

U snu, i kad je zaželim, ja je začas pronađem
pa zalud joj sve daljine, Sunčeva pomračenja

Jer danas, *sedmog aprila*, u trave ako zađem

sići će Ona u javu iz mojih priviđenja (Dedinac 1965: 109; podvlačenje M. Đ.).

Ipak, iz poslednjeg navedenog stiha izdvaja se motiv „priviđenja” (Dedinac 1965: 109), koji sugeriše težinu bilo koje klasicističke preciznosti u tonu Dedinčeve lirike, i povezuje segment navedenog pevanja sa kulminacijom poetske drame koja će nastupiti u petom činu scenske realizacije, u *Noći dužoj od snova*: „... i pevam da mi čas ovaj ne ode u priviđenja” (Dedinac 1965: 331; up. Arhiva Ateljea 212). Vremenski okvir početka svog *dinamopsihičkog* igrokaza (Čiževski 2014b: 344) Čiževski oneobičeno određuje sledećom stihovnom napomenom:

Kada

planine doline sunce zalazi

ždralovski oblaci i mesec izlazi

²⁶ Arhiva Ateljea 212 (https://atelje212.rs/?page_id=27, pristupljeno poslednji put 28. 6. 2020).

iznad jezera idući dubinom
Orfej razgovara s harfom (Čiževski 2014b: 345).

Kroz dramu Čiževskog se kao jedan od ključnih i ravnopravnih elemenata prikazanih pojavnosti ističe i promena vremenskog sleda, od zabeleške „lagano izlazi ogroman mesec | i oslikava se na vodi”, pa sve do konačne kulminacije u delu kroz predstavu da „svi odjednom nestaju” (Čiževski 2014b: 345, 358). Samo naizgled pretrajavajući koncept vremenske jedinstvenosti postepeno se menja i tokom dramskih okosnica u tekstu Milana Dedinca, od zahteva „noć neka dovek traje” (Dedinac 1965: 190) do vrhunca u „noći dužoj od snova” (Dedinac 1965: 331). Time se i ruši dramska mogućnost ostvarenja dvadesetčetvoročasovnog određenja iz Dedinčeve poezije, datog metaforički u primeru: „...Jer ma kakav bio taj san | jedno je Sunce, svu noć, u njemu zračilo | Ali sutra ako bi se naoblačilo | da l' bi me grejalo bar jedan dan?” (Dedinac 1965: 97), koje je pandan poznatim klasicističkim jednodnevnim uporištima gledanja sunca jednog, a u slučaju Fedre, čijom se postavkom u teatru Dedinac bavio (up. Gligorić 1995: 161), i poslednjeg puta: „Sunce, da li te je od mene sramota | poslednji put ja te gledam za života” (Rasin 2004: 400).

Dok su u odeljcima namenjenim postavljanju prvog čina dramske adaptacije dela Milana Dedinca (up. Dedinac 1957: 79–110; Arhiva Ateljea 212), na kraju *Pesama ranog ustajanja*, dominantni motivi prikazani u jedinstvu lirskog glasa i pejzaža – „Uzmi s ruku ovo lišće što treperi!” (Dedinac 1965: 100), već *Noćna vraćanja*, kao sledeće segmentno polazište prvog čina, nagoveštavaju izvesnu dramatičnost blizine lirskog subjekta prirodi, ali i graničnosti egzistencijalnog položaja:

Jer ko je od alskih trava mađije naučio
zar nisam ja, jedini?
[...] Mlačim ruku u slap. A svetlost prvog svitanja
u Njene vode se sliva.
Iz Sunca izgreva dan
...DAN NJENE KRVI KOJA ME, JUTROS,
ZALIVA... (Dedinac 1965: 110; up. Arhiva Ateljea 212).

To je i svojevrsni uvod u drugi čin scenske adaptacije *Od nemila do nedraga* (up. Dedinac 1957: 176 i dalje; Arhiva Ateljea 212), koji pokazuje da je pred publikom govorni „poetski koncert”, izrazitog „rasta i sazrevanja” u „kontinuiranom emocionalnom i misaonom toku” (Finci 1961: 321–322). Zaplet ovog čina predstavlja monolog zrele duše razapetog muškarca iz odeljka *Jedan čovek na prozoru*, kojim se kroz neumoljivost prirode i beznačajnost pojedinca u njenim vrtlozima najavljuje tragedija još većih razmera (up. Dedinac 1965: 150; Arhiva Ateljea 212). *Ruke sa lišćem* koje su se istakle u osnovama za prvi čin (up. Dedinac 1965: 100), u temeljima za drugi pak obrazuju fokus pevanja o čoveku razapetom na prozoru 14. aprila, a trava biva „ispod noći veće od prašume” (Dedinac 1965: 150), da bi se u uporištima za četvrti čin (*Trava u snu i na javi*; up. Dedinac 1957: 293 i dalje; Arhiva Ateljea 212), peripetiji,

snovidelna trava proširila i na ono što nije san, a u halucinatnim viđenjima postala neodvojiva od subjekta:

Trava!

Gledao sam je dugo i pribrano. A onda primetih da mi u ruci nema pramena trave: samo dve-tri vlasi iskidane kose. Moje kose (Dedinac 1965: 266).

Takva vrsta povezanosti trave i tela uočljiva je i u Dedinčevom prevodu Rasinove *Fedre*, u petom činu, prilikom Fedrinog viđenja mrtvog Hipolita, kada je kao anticipacijska metonimija za telo umrlog u vidu dominantne slike prikazana krvava trava:

Pristupa, i vidi: krv se travom toči,
vidi (kakav prizor za njezine oči!)
Hipolita mrtvog, bez oblića, boje (Rasin 2004: 452).

Inače, još jedna neobična multimedijalna prezentacija pratila je tekst *Jedan čovek na prozoru* Milana Dedinca (up. Dedinac 1957: 177 i dalje). Naime, Stojan Dečermić i Jugoslovensko dramsko pozorište priredili su *Čoveka na prozoru, koncert za Milana Dedinca u tri stava* u Salonu pozorišta, pri čemu je glumac Stojan Dečermić tada govorio Dedinčeve stihove (Hristić 1977: 184–185). Upravo takvi primeri pokazuju mnogostruke načine na koje su umetnici različitih opredeljenja uočavali uporišta razgranatih medijalnosti u Dedinčevom tekstu.

Za pripremu trećeg čina scenske adaptacije *Od nemila do nedraga*, koji se, prema logoru u kome je Dedinac 1943. godine bio zarobljen, zove *Šleska rapsodija*, kao i povodom stihova iz segmenta *Zarobljenik broj 60211 peva*, preciziran je dan, među ostalima, i kao ratni *20. jul 1941*, ali i *21. decembar*, pred *Šlesko bdenije* (up. Dedinac 1957: 215, 216; Arhiva Ateljea 212). Uz pesme koje su vezane za Šlesku, izdvaja se i utisak iz Dedinčevog autopoetičkog iskaza da ih piše neko „drugi” (Dedinac 1957: 193–194), čime se takođe potcrtava njihova višeglasnost, prikazana i kroz scensku adaptaciju ovog segmenta (up. Arhiva Ateljea 212):

Ali kakvo je danas moje ja, ovo prvo lice kojim govorim, kojim pevam i plačem, kojim mrzim i čeznem, kojim se bunim i kunem, kojim prkosim kroz reči što ih, u logoru ovom sramnom, beležim? Da li se to moje ja bilo po čemu razlikuje od svih ovih drugih ja oko mene, tolikih drugih što zebu pod istim ovim tuđinskim nebom, ulovljenih u gvozdene mreže, tih drugih ja što zure u isplakane daljine [...]. Nije li doista moje ja i neko drugi, taj prvi sused na ležaju do mene, taj sremski pčelar i lovac koji će, veli, da svisne za svojom Fruškom gorom i u naručju je nija? [...] I zar redove ove nije ispisati mogao i bilo ko drugi od nas sakupljenih ovde, od nas koje već duge dane i noći iste lupaju kiše, i vlaga ista pije, i čežnja ista slama, i uvek isti dušmanin proganja? [...] To prvo lice, to smo i ti i ja, družje, i svi drugovi naši iz ropskih logora Šleske. A redovi ovi, ove priproste pesme prestaju da budu moje, postaju naše. Ili ničije (Dedinac 1957: 193–194; v. o tome i Dedinac 1957: 12, 23).

Šleska rapsodija Milana Dedinca ima više glasova, pri čemu se, kroz scensku realizaciju, u svojoj „stravično tragičnoj veličini” tokom ratne kataklizme posebno izdvajaju četvorica muškaraca u „halucinatnom razgovoru sa ugljenisanim suncem” (Finci 1961: 321; up. Arhiva Ateljea 212).

Polilog likova avangardnog teatra (up. Mišić 1976: 179), koji kulminira i kroz interpolaciju višemedijalnih sadržaja, i kod Titusa Čiževskog u drami „Zmija, Orfej i Euridika” podrazumeva da se razvoj dešavanja više naglašava u promeni atmosfere nego kroz razuđene replike likova:

ORFEJ

- baca harfu na zemlju –
- harfa puče –
- iz daljine čuje se zavijanje fabričke sirene –
- sunce je već zašlo iza jezera (Čiževski 2014b: 351).

Takođe, i u peripetiji i raspletu scenske adaptacije dela Milana Dedinca snažan je akcenat na atmosferi (up. Arhiva Ateljea 212). Peripetija, četvrti čin *Od nemila do nedraga*, sastoji se iz dva dela – *Trava u snu i na javi* – izvode muški i ženski glas i *Pohvala maslini* – donosi Marija Crnobori (up. Dedinac 1957: 293–305, 306–309; Arhiva Ateljea 212), glumica koja je više od sto puta na sceni Jugoslovenskog dramskog pozorišta tumačila Fedru u Dedinčevom prevodu Rasina (Gligorić 1995: 161). Kao i deo peripetije (*Trava u snu i na javi*) i rasplet je (*Noć duža od snova*) govorio vrlo iskusan glumac Mata Milošević (up. Dedinac 1957: 310–312; Arhiva Ateljea 212), što je sve doprinelo odličnoj recepciji Dedinčeve poezije sa pozornice i ove vrste avangardne teatrologije uopšte. Finci je u svom prikazu te elemente avangardnog teatra (up. Mišić 1976: 179) implicitno formulisao i ističući kako se, preko mnogih promena, ton na kraju ove Dedinčeve drame vraća „detinjski čistoj” prirodi (Finci 1961: 321–322).

Bez obzira na brojne razlike između likovno-stihovnih dramskih prikaza Titusa Čiževskog (Čiževski 2014b: 344–359, 368) i knjige *Od nemila do nedraga* Milana Dedinca (Dedinac 1957), postavljane na sceni u vidu dramskog dela (up. Arhiva Ateljea 212), oba ostvarenja pokazuju koliko remboovskoj *alhemiji reči i čula* u avangardnim okvirima odgovara pozorišni sinkretizam za „simultano izražavanje celovitosti” (Novaković 1997: 210–211), kao i za realizaciju unutrašnje višemedijalne koherentnosti. I tako oblikovan poetsko-ritualni teatar pokazuje avangardnu književnost kao onu koja ne treba da ostane isključivo među koricama izdanja već da se predstavi i kao *vidljivo izgovorena* (Mišić 1976: 255), upravo kroz isticanja vrlina interdisciplinarnih rešenja, koja naročiti poetički značaj pokazuju i kroz raznovrsnost intermedijalnih kontekstualizacija dela generacije avangardnih autora i u periodu posle Drugog svetskog rata, u vremenu dominacije socrealističke književnosti.

7. Eliotovsko tumačenje tradicije u poznom modernizmu: integralne slovenske antologije poezije

Primeri integralnih antologija poezije slovenskih naroda – Miodrag Pavlović, *Antologija srpskog pesništva: XIII–XX vek* (Pavlović 1969); Aleksandar Petrov, *Antologija ruske poezije: XVII–XX vek* (knjiga 1 i knjiga 2) (Petrov 1977a; Petrov 1977b); Momčilo Jokić, *Pet vekova poljske poezije* (Jokić 1991); Ivan Čarota, *Antologija beloruske poezije* (XII–XX vek) (Čarota 1993); Ljudmila Popović, *U inat vetrovima: antologija ukrajinske poezije, XVI–XX vek* (Popović 2002) i dr. predstavljaju dela u kojima preovladava dijahronijski prikaz izabrane građe.²⁷ Prema predgovorima i antologičarskim merilima, u njima se uočava težnja da se kroz viševekovnu matricu poetičkih promena predstavi vertikalna sveopšte povezanosti i kontinuiteta tema, motiva, određenih pesničkih oblika, dominantnih poetskih slika u odabranoj kulturi (up. npr. Pavlović 1969: IX–XC). Kako se pojava nekih od ovih antologija vezuje i za period poznog modernizma, a njihovi stvaraoci su i pesnici, prevodioci i/ili tumači književnosti, u njima se pokazuje i kako novi, modernistički pesnički glasovi nakon Drugog svetskog rata stupaju u dijalog sa elementima kanona i tradicije, preobražavajući ih, ali ne nužno narušavajući smisao celine (up. Eliot 2017: 15 i dalje), koji je važan za izgradnju poetičkog identiteta određene književnosti i kulture (up. Pavlović 1969; Petrov 1977a; Petrov 1977b i dr.).

Koncept integralnih antologija poezije slovenskih naroda poklapa se i sa jednom neobičnijom interpretacijom eliotovski obrazlagane tradicije (Eliot 2017: 15 i dalje), prema kojoj je ona:

[...] linija duhovnog i pesničkog opredeljenja, ne odveć popularna [...] često i pogibeljna [...] nekanonska, katkad i ponorna [...] ali uznesena i unutrašnjim spokojstvom ozarena, koja se pruža od prastoka našeg sećanja do praga budućnosti koju pesnici slute (Mišić 1996: 251–252; up. Mišić 1976).

Koliko se ovaj tip knjiga i izbora i u naznačenom vidu oslanjanja na tradiciju (up. Mišić 1996: 251–252; up. Mišić 1976) susretao sa provokativnim okolnostima recepcije u različitim društveno-istorijskim sistemima, pokazuju i komentari njihovih priređivača (up. Pavlović 1969: XVI i dr.). Tako je, npr., u drugom izdanju svoje *Antologije srpskog pesništva: XIII–XX vek*, Miodrag Pavlović²⁸ eksplicitno iskazao svoj odnos prema pitanjima o početku *Antologije*:

²⁷ Segment posvećen Miodragu Pavloviću i drugim antologičarima u ovom delu teksta oblikovan je prema izmenjenim odlomcima iz rada Mine Đurić „*Antologija srpskog pesništva (XIII–XX vek)* Miodraga Pavlovića u kontekstu antologija poezije drugih slovenskih naroda” (Đurić 2013a).

²⁸ Prvo izdanje Pavlovićeve *Antologije srpskog pesništva: XIII–XX vek* objavljeno je 1964. godine (Pavlović 1964). U vezi sa proučavanjem dela Miodraga Pavlovića v. i zbornike radova *Književno djelo Miodraga Pavlovića* (Delić 2005), *Pesništvo i književna misao Miodraga Pavlovića* (Delić 2010), studiju „Stara srpska književnost u *Antologiji srpskog pesništva* Miodraga Pavlovića” (Radulović 2012: 25–42) i dr.

Antologičar ne oseća potrebu da objašnjava zašto svoju antologiju srpskog pesništva počinje trinaestim vekom, odnosno, poezijom stare književnosti. Radije bi i sam čuo neko objašnjenje zašto se, sem retkih izuzetaka, smatrao da naša lirska poezija počinje da postoji od Njegoša i Branka Radičevića. Lepa bi to bila književna i pesnička tradicija koja bi trajala tek jedno stoleće (Pavlović 1969: XVI).

U petom izdanju *Antologije srpskog pesništva* iz 1984. godine, Miodrag Pavlović odlučuje da doda i izbor iz usmenog narodnog stvaralaštva, pre svega lirskih i epskih pesama, te da taj odabir prema temama, motivima, atmosferi prožme sa umetničkom poezijom (Pavlović 1984), čime se, na izvestan način, iznova otvaraju i pitanja o konačnosti antologičarskog izbora. Ovim se, u kontekstu diskusija o integralnim antologijama poezije drugih slovenskih naroda, ponovo aktuelizuju i razmatranja o granicama izbora (up. npr. Pavlović 1969: XVI), kao i potrebe promišljanja o eventualnim vanknjiževnim uticajima koji su, možda, implicitno bili uzročnici nekih antologičarskih opredeljenja. Tako je, npr., svedočanstvo o teškim uslovima geneze *Antologije ukrajinske poezije, XVI–XX vek* sačuvano i u obliku njenog naslova – *U inat vetrovima* (up. Nagradić 2002: 5–13). Imajući u vidu dejstva spoljašnjih okolnosti na antologičarske izbore, i Ivan Čarota u predgovoru svojoj antologiji ističe da je izdanje *Antologije beloruske poezije* nastalo „na osnovu čisto književnih kriterijuma, bez obzira na 'aktuelno-političke' principe, ideološke konfrontacije, mnogobrojne deobe” (Čarota 2012: 18–19). O tenzijama „političkih” okolnosti oko 1977. godine (Petrov 2011: 986) i pitanjima njihovih potencijalnih uticaja na pojavu *Antologije ruske poezije: XVII–XX vek*, svedočio je i njen priređivač Aleksandar Petrov:

I pre nego što je ugledala svetlost dana, nad *Antologijom* su se nadvijali crni oblaci. I mada njeno štampanje u Prosveti nije bilo, koliko je meni bilo poznato, dovedeno u pitanje, moglo je da se dogodi da se njen izlazak odgodi zbog navodnih međunarodnih političkih razloga. Srećom je urednik *Antologije* bio čovek i pesnik od integriteta i autoriteta Miodrag Pavlović (Petrov 2011: 986; o tome v. Popović 2012: 837).

Pored srodnih iskustava pokušaja izuzimanja od vanknjiževnih kontekstualizacija antologija u okviru određenih društveno-političkih situacija, pored zajedničkih pitanja o počecima antologičarskih odabira, načinima razvrstavanja građe, (ne)prisutnosti narodne književnosti uz umetničku, metodama uspostavljanja antologičarskog ostvarenja kao nove umetničke celine, troje među pomenutim antologičarima poezije slovenskih naroda susreću se u još jednoj odluci (up. Pavlović 1997: XXIII; Popović 2002: 25; Petrov 2011: 978). Naime, u tri predgovora navedenim antologijama na istaknutim mestima postavlja se i rad Milorada Pavića – Miodrag Pavlović u svom predgovoru Pavića pominje kao proučavaoca Venclovića (Pavlović 1997: XXIII), Aleksandar Petrov ga u propratnom tekstu ističe kao prevodioca Puškina (Petrov 2011: 978), a Ljudmila Popović kao istraživača baroka (Popović 2002: 25), što sve svedoči i o mnogostrukim aspektima široko prepoznatog posredništva kulturnih

pregalaca u domenima naučnih i književnih bavljenja slovenskim baštinama, kao i o svestranosti uvida koje antologije poezije slovenskih naroda pružaju.

Kroz predgovore i priređivanja integralnih antologija poezije slovenskih naroda istaknute su linije pretajavanja i preobražavanja određenih motiva, tema, komplementarnih poetika prethodnika i sledbenika (up. Blum 1980), koje u opsezima celine prikazuju koherenciju eliotovskog poimanja tradicije, kao uporišnu za shvatanje identiteta jedne kulture i paralela njenih dijaloga (up. Eliot 2017: 15 i dalje; Pavlović 1969; Petrov 1977a; Petrov 1977b; Jokić 1991; Čarota 1993; Popović 2002). U takvom poretku, svaka nova pesnička pojava potvrđuje svoj „izbor iz tradicije”, istovremeno menjajući i modernizujući luk pripadanja i vertikalnu poetičkih posredništava (Eliot 2017: 15 i dalje; Delić 1990: 22). Upravo je u razmatranjima procesa modernizacije književnosti i promena poetičkih obrazaca takvu vrstu odnosa stuba prethodnika i novine sledbenika neophodno izdvojiti i proučavati kako u kano-nu nacionalne književnosti, tako i u komparativnom kontekstu u odnosu na druge slovenske i svetsku književnost. U tom smislu je na različite načine kroz predgovore nekim među pomenutim antologijama osveščena i uloga ovih knjiga u uporednim pristupima slovenskim književnostima i tradicijama:

Za antologije stranih književnosti, pogotovo ako se objavljuju na dva jezika, a to su najčešće antologije poezije, ređe pripovedaka, može se slobodno reći da obavljaju pored estetskih i još neke važne, pa i društvene uloge: one su svojevrsni mostovi među narodima i njihovim kulturama (Petrov 2011: 1002).

Antologije odabira i prevoda književnih dela drugih naroda, viđene poput „mostova među narodima i njihovim kulturama” (Petrov 2011: 1002), postavljaju se kao mnogostruki umetnički i naučni posrednici jezika i književnosti, te je, bez obzira i na česte burne recepcije u određenim društveno-istorijskim prilikama (up. Petrov 2011: 986), njihovo komparativno izučavanje izuzetno važno za razumevanje odnosa savremenog trenutka prema prethodnom nasleđu, ali i pogledima na buduće poetičke statuse u književnim tokovima. U tom smislu reči, integralne antologije poezije slovenskih naroda imaju višestruku ulogu u posredovanju poetičkih susreta pesništva prethodnog vremena i novih poetičkih koncepcija, u snazi resemantizacije nasleđa, upravo kroz eliotovski postavljeno tumačenje tradicije (Eliot 2017: 15 i dalje), što je naročito značajno u periodu sudara suprotstavljenih poetičkih paradigmi posle Drugog svetskog rata.

8. Poetska entomologija (poznog) modernizma: od estetike ružnog do inteligencije roja

U okvirima multidisciplinarnih istraživanja književnosti, posebnu pažnju privlači i ispitivanje drugosti koja se istovremeno čini „toliko zauzetom, toliko indiferentnom, i toliko moćnom” u odnosu na čoveka (Raffles 2010: 12, 44, 4), a koja spada u sfere analize *poetske entomologije* (up. Dunn 2000: 70–72),

tj. insektarijuma (up. Hogue 1980: 33–36; Bragazzi 2014: 17).²⁹ Kroz vekove su anatomija i organizacija insekata bile u fokusu pluridisciplinarnih tumačenja književnosti (v. Twinn 1942: 13–14, 15–19). Od prikaza insekata iz *Biblije*, Aristotelovih interpretacija (Aristotel 2011) ili jedanaeste knjige *Istorije prirode* Plinija Starijeg (Pline l’Ancien 1947), primera iz dela Čosera, Spensera, Šekspira, Milтона, Tenisona (up. Twinn 1942: 18–19, 256–257) ili raznovrsne građe haiku poezije (up. Dunn 2000: 70–72), pa do dela srpske, slovenskih i svetske književnosti pre Prvog svetskog rata, između ratova i nakon Drugog svetskog rata, postavlja se pitanje vezano za simboličku aktivaciju i konceptualizaciju insekata u književnim delima. Naročito zanimanje se usmerava i ka istraživačkoj pretpostavci o mogućim promenama u domenima načina opisanja insekata u književnosti i umetnosti koji se (ne) vezuju uvek za elemente estetike ružnog.

Čuveni primer u oblasti *poetske entomologije* (Dunn 2000: 70–72), pesma „Buva” Džona Dona (napisana oko 1590, objavljena posthumno 1633. godine) pokazuje insekta koji pije krv, na simboličkom planu nudeći jedinu mogućnost izvesnog susreta voljenih u nedozvoljenoj ljubavi (Don 2009: 77). U tom smislu, stvorenje koje se obično vezivalo za nešto niskomimetično, banalno, ružno ili pak opasno, u pesmi Džona Dona doseže, u stvari, veličanstvene razmere (up. Don 2009: 77). Inače, prikaz insekata kao pozitivnih bića u književnosti zastupljen je i u haiku pesništvu, posebno kroz spajanja „plemenite tuge” i poštovanja za prolaznu lepotu insekta (Takada 2012: 429). Tako se kod Ise, jednog od predstavnika japanskog haiku pesništva kraja XVIII i početka XIX veka, menja uobičajeni pogled na pale insekte, prema kojima se, na primer, ukazuje ne samo empatija već i snažnije poverenje nego u čoveka:

Ne ubijaj tu muvu!
Pogledaj – ona krši svoje ruke,
krši svoja stopala (Isa u Hass 1994; Dunn 2000: 71).

Pozitivan prikaz sveta insekata odlikuje poverenje i u način njihove organizacije, koju karakteriše uređenje u vidu *inteligencije roja*: u pitanju je društvo koje nema hijerarhijsko, autoritarno središte već je zavisno od reciprociteta decentralizovanih relacija među članovima (Wilson 1971; Garnier, Gautrais, Theraulaz 2007: 7, 8, 18). Takvim uporištima *poetske entomologije* se u nekim primerima iz opusa Desanke Maksimović³⁰ i naglašava da se utopijska ideja besprekorne organizacije oblikuje kroz prototip *roja* ili srodne zajednice insekata (Dunn 2000: 70–72; Garnier, Gautrais, Theraulaz 2007: 8), a (meta) fizičnost prostora koja se kroz takvo društvo kreira data je u viziji „Spratova” iz pera Desanke Maksimović:

²⁹ Segment posvećen Džonu Donu, Isi i Desanki Maksimović u ovom delu teksta oblikovan je prema izmenjenim odlomcima iz rada Mine Đurić „Poetska entomologija Desanke Maksimović u kontekstu svetske književnosti” (Đurić 2019).

³⁰ Za istraživanje dela Desanke Maksimović v. i zbornike radova *Desanka Maksimović u svom književnom vremenu* (Marković 1995), *Pesnički zavičaj Desanke Maksimović* (Šeatović, Opačić 2019) i dr.

Duboko u travi nemušti su zauzeti
 svojim poslovima, svojim ljubavima.
 Zagonetne pagode puževa
 čute nepomične, [...]

 mravi teku u dugoj reci,
 krupnim koracima pešače jelenci, [...]

 Iznad prašume travne [...]

 mrse zrak krila pčela i leptira,
 drhture na žezi
 zračne svile mreže, [...]

A gore [...]

nebesa ostaju pusta i vedra (Maksimović 1992: 100–101).

Pozicioniranjem entomološkog i u ravan transcendentnog otvara se polje u kome se sve dublje poverenje posvećuje svetu vanhumanog, kako se to pokazuje i u pesmi „Obešeni insekti” iz ciklusa „Apokrifi o nemuštima” zbirke *Slovo o ljubavi* Desanke Maksimović (1983), čiji su stihovi, poput apokaliptične predstave, nastali uz delo slikara Matejića:

Ko je obesio te insekte
 na slici koja užasom pleni?
 Zašto su obešeni?
 Ko su ti koji vešaju
 i bića što gmižu i lete?
 Jesu li nemušti
 ili ljudi?
 Zbog čega se ovim kukcima sudi? [...]

Je li se u glavi insekta moćnika
 ili čovekovoju svesti
 rodilo ovo nasilje?
 Da li to krstaš pauk
 kao sveti Đurđe
 stoji spreman
 da ubije u travi neman
 za počinjeno
 nad kukcima krivosuđe (Maksimović 2012: 63).

Pojedini primeri *poetske entomologije* u delu Desanke Maksimović prikazuju da se prototip savršene organizacije svakog sistema nalazi, u stvari, u prirodi (up., npr., Maksimović 1992: 100–101), što postaje i značajna tema ekokritike (Dunn 2000: 70–72; Garnier, Gautrais, Theraulaz 2007: 8). Dok, sa jedne strane, ovakvo okruženje u pesmama Desanke Maksimović odgovara konceptu biofilije, „urođene emocionalne afilijacije ljudskih bića prema ostalim živim organizmima” (Wilson 1993: 31; Beery, Jönsson, Elmberg 2015: 8842) i predstavlja svojevrsnu utopiju, sa druge strane, kada se slike insekata

vezuju za poslovnu ili porodičnu zajednicu u književnosti XX veka, vrlo često su primer degeneracije određenih humanih relacija kroz isticanje gradirajuće simbolike neljudskosti.

Već početak Kafkine pripovetke „Preobražaj” (1915) anticipira prethodno navedeni problem:

Kad se Gregor Samsa jednog jutra prenuo iz nemirnih snova, ugledao je sebe u postelji pretvorenog u ogromnu bubu (Kafka 2018: 28).

Takva vrsta promena implicitna je posledica i nečovečnosti jednog društvenog i poslovnog okruženja koje se autoritarno-totalitaristički odnosi prema pojedincu, čime direktno, kroz pritisak i konstituisanje straha, utiče i na destabilizaciju pretpostavki o identitetu. Dinamika potpunog „preobražaja” Gregora u vanhumanu drugost tematizuje se pre svega kao refleksija sistema, ali i u odnosu prema najbližima – ocu, majci, sestri i direktno zavisi od emotivnog i svakog drugog izopštavanja i udaljavanja izmenjenog Gregora od porodice (Kafka 2018: 28). Preobražaj se pak intenzivira prema načinu na koji se među članovima porodice ostvaruje distanciranje i u fizičkom i u psihičkom smislu:

Gregor je, međutim, postao mnogo mirniji. Nisu, dakle, više razumevali njegove reči, iako su se one njemu činile dovoljno jasne, jasnije nego pre, možda usled privikavanja uha (Kafka 2018: 39).

Kroz spregu fantazije, realija i apsurda, putem elemenata *poetske entomologije* (Dunn 2000: 70–72), Kafka na simboličkoj ravni u ovoj pripovetci prikazuje probleme uzurpacije, otuđenja i samoživosti u društvu i u porodici, čiji postupci umesto do spasenja sina dovode do njegove smrti (up. Kafka 2018: 39 i dalje), pri čemu je junakova promena samo evidentna posledica sveopšte siline nehumanih delovanja koja u zajednici prevladava.

Nadovezujući se na problematizaciju tipologije odnosa oca i sina Gregora u metamorfozama iz Kafkine pripovetke (up. Kafka 2018: 28 i dalje), Bruno Šulc ovu tematiku u pripovetci „Bubašvabe” iz zbirke *Prodavnice cimetove boje* (1934) razvija u suprotnom smeru, u vidu aktuelizacije odnosa sina prema ocu, koji se u nekoj ravni transformiše u bubašvabu (Šulc 1961: 78–81). Opredmećivanje psihološkog problema određenog nedostatka u svojevrsnu fantazmagoriju očevog nalikovanja na „bubašvabe”, koje su bile izvor prethodnih gađenja, zaziranja i straha, iz perspektive sina postepeno i u potpunosti preuzima primat preobražavanja:

U pokretima i mimici počeli su se otkrivati znaci nečiste savesti. Počeo je da nas izbegava. Po ceo dan se skrivao po uglovima, u ormanima, pod perinom. Često sam ga viđao kako zamišljeno posmatra sopstvene ruke, ispituje konzistenciju kože, noktiju, na kojima su počele da se pojavljuju crne pege, kao ljuske bubašvaba. Danju se još opirao ostacima snage, borio se, ali je noću opčinjenost udarala na njega snažnim jurišima. Kasno u noć sam ga viđao u svetlosti sveće koja je stajala na podu. Moj otac je ležao na zemlji nag, išaran

crnim mrljama totema, iscrtan linijama rebara, fantastičnim crtežom anatomije koja se skroz videla, ležao je četvoronoške, obuzet opčinjenošću aversije, koja ga je uvlačila u dubinu svojih komplikovanih puteva. Moj otac se kretao mnogočlanim, komplikovanim kretanjima čudnog rituala, u kome sam sa užasom prepoznao podražavanje bubašvabjeg ceremonijala (Šulc 1961: 80).

Potreba da se nađe uporište ocu, bilo u figuri „kondora”, ili u ideji „putujućeg akvizitera” koji tek „ponekad dolazi noću kući” (Šulc 1961: 81) predstavlja i melanholiju dečijih pokušaja da se utvrdi identitet kao sklonište u nesigurnim istorijskim okolnostima, pa makar jedina (ne)moguća potvrda bila i u bliskoj činjeničnosti i prisutnosti sveprožimajućeg insektarijuma (up. Hogue 1980: 33–36; Bragazzi 2014: 17). Rekonstrukcija oca nakon njegovog nestanka ključna je Šulcova tema koju nastavlja i Danilo Kiš³¹ u svojoj trilogiji *Porodični ciklus/Porodični cirkus*, kroz dela *Rani jadi* (1970), *Bašta, pepeo* (1965) i *Peščanik* (1972), u kojima se od očevog dvojništva, preko rekonstrukcije rukopisa oca i sina, kroz različite pripovedačke postupke i sve snažnije nepoverenje prema dokumentu, nudi mnoštvo kataloga, spiskova i predmeta kao pokušaj supstitucije za figuru oca, celinu porodičnosti i izgubljenog sveta (up. Kiš 2001; Delić 1995; Delić 1997).

Elementi estetike ružnog iz sfera *poetske entomologije* (Dunn 2000: 70–72) u književnosti posle Drugog svetskog rata pospešuju svestrane mogućnosti istraživanja i uloge drugih zoomorfoloških fenomena u opusu Miodraga Bulatovića.³² O tome koliko su dezintegrisani ljudi u posleratnom iskustvu suštinski izmenjeni u neprepoznatljivu drugost, svedoči i pripovetka „Insekti” Miodraga Bulatovića iz zbirke *Đavoli dolaze* (1955), u kojoj se patetičan trenutak pogreba pretvara u sahranu gde „trijumfuju” insektoidi u ljudskim (bez)obličjima, granična postojanja koja sve više, do apsurdnosti, podražavaju vanljudskost (Bulatović 1955: 106 i dalje). Kreativno pristupajući ideji o zamenljivosti figura u pogrebnoj povorci, prikazanoj kroz čudnovato zgusnuta kretanja pojedinaca koji nalikuju na insektarijum, umesto nuđenja uspešnije osnove uzajamnih interakcija u okvirima *roja* (Garnier, Gautrais, Theraulaz 2007: 8), Bulatović problematizuje moralne degenerisanosti društva i jedinke (up. Bulatović 1955: 106 i dalje). Mimo farsične mogućnosti da se isceniranim čudom „oživljavanja” jednog od likova osvoji veličina njegovog književnog trajanja, Bulatović u ovoj pripoveci ironično pokazuje dubinu ambisa, posebno naglašavajući licemerje i bezobzirnosti kulturnih reprezentanata koji utiču na to da se trag prometejske vrline pesnika usled pritiska spoljašnjih uzusa, prekomerne gordosti, naslaga unutrašnje krivice i patnje zbog nedovoljnosti

³¹ Povodom analize dela Danila Kiša v. i monografije *Književni pogledi Danila Kiša: ka poetici Kišove proze* (Delić 1995), *Kroz prozu Danila Kiša: ka poetici Kišove proze II* (Delić 1997), *Islednik, svedok, priča: istražni postupci u Peščaniku i Grobnici za Borisa Davidovića Danila Kiša* (Bošković 2004) i dr.

³² Za istraživanje dela Miodraga Bulatovića v. i monografije *Poetika groteske: pripovedačka umetnost Miodraga Bulatovića* (Pijanović 2001), *Groteskni svijet Miodraga Bulatovića* (Tomić 2005) i dr.

bivanja na književnoj sceni i međusobnih nerazumevanja transformiše u insektuozan zločin (Bulatović 1955: 106 i dalje).

Iz perspektive *poetske entomologije* (Dunn 2000: 70–72), a imajući u vidu analizirane primere, naročito iz opusa Desanke Maksimović (up. Maksimović 1992: 100–101; Maksimović 2012: 63 i drugo), zaključuje se da se tokom XX veka koncept organizacije insekata predstavlja i kao uzor jedne od najsavršenijih društvenih zajednica, kojoj se utopijski teži, što je i potencijalna osnova mnogih tema za žanrove naučne fantastike (Garnier, Gautrais, The-raulaz 2007: 3–31). Međutim, na drugoj strani, usled dezintegracije ratovima zahvaćenih podneblja ili pak modernističkog defetizma junaka, simboličko značenje insekata u tematizacijama porodičnog kruga, svakodnevnog života i odnosa pojedinca i zajednice predstavlja dehumanizaciju svake mogućnosti za bliskost i naglašava dominaciju međusobnog otuđivanja ljudi kroz prikaze ružnog, grotesknog ili apsurdnog, kako se to izdvaja i u delima Franca Kafke, Bruna Šulca ili Miodraga Bulatovića (up. Kafka 2018: 28; Šulc 1961: 80; Bulatović 1955: 106). Time se i potvrđuje na koje načine stvaralački pristupi odabranoj sferi, u ovim slučajevima *poetske entomologije* (Dunn 2000: 70–72), mogu da izazovu različite poetičke odgovore u istoj ili bliskim književnostima i kulturama određenog perioda.

9. Ima li fantastika kraj? Od modernističke fantastike priče do postmoderne fantastike teksta

Prema uvidima Cvetana Todorova, proučavaoca upućenog i ka razmatranjima elemenata fantastike u književnosti, „[f]antastično [...] traje samo onoliko koliko i neodlučnost zajednička čitaocu i liku, na kojima je da odluče da li ono što opažaju potiče ili ne potiče od 'stvarnosti' [...]” (Todorov 2010: 42).³³ U tom smislu Todorov *fantastično* definiše i kao ono što se nalazi između „pôla” *čudesnog*, kojem pripadaju „natprirodne” sfere likova kao što su veštice, vile i slično, i „pôla” *čudnog*, u šta spadaju neuobičajene pojave i delovanja, koji bi ipak mogli da se objasne određenim problemskim aspektima, npr., opijata, halucinacija, elementima oniričkog i dr. (up. Todorov 2010: 45, 46 i dalje). Još od žanrova usmene književnosti, izdvajaju se posebni hronotopi koji podstiču prikazivanje raznovrsnih fantastičnih sadržaja, a među njima su i opasna vremena i most, raskrsnica, šuma, uklete kuće, brojna nečista mesta, granični prostori itd. (up. Bahtin 1989: 193). Takve hronotope često preuzima i novija književnost i oblikuje ih poetički na različite načine.

Tako, recimo, *noć na mostu* predstavlja snažan marker fantastične priče i u periodu realizma, a jedan od primera bi mogao da se pronade i u pripoveci „Noć na mostu” Milovana Glišića (1874) (up. Glišić 1963: 85–100; Palavestra 1989).³⁴ Kako bi se izleo, neophodno je da Ivan, kum uvedenog pripovedača,

³³ Segment posvećen Ivi Andriću i Zoranu Živkoviću u ovom delu teksta oblikovan je prema izmenjenim odlomcima iz radova Mine Đurić „Gnomon i uncanny – Džoj i Andrić” (Đurić 2012a) i „Čudnovata ćuprija (Gnomon i uncanny u romanu *Na Drini ćuprija* Ive Andrića)” (Đurić 2013b).

³⁴ Za literaturu o delima Milovana Glišića v. i studije „Prilog izučavanju tipologije Glišićeve

u petak uveče ponese „zapise” i amajliju, dođe na most i da do prvih petlova izdrži pojave svih utvara na mostu, odnosno izazove neprekidnih preobražavanja demonskih oblića (up. Glišić 1963: 85–100). Da bi se o(ne)mogućila ikakva relevantnost posredovanja fantastičnog, neverovatni događaji su u ovom primeru višestruko udaljeni, a ta distanciranost se osvaja i podnaslovom – „Pripovetka iz narodnog verovanja” (Glišić 1963: 85), čiji je cilj i da univerzalizuje neobičnost priče, postavljajući je na ravan podrazumevajuće opštosti i time je, donekle, (de)legitimiše. Sa druge strane, distanciranost se postiže i na nivou skaza (v. Muščenko, Skobelev, Krojčik 1978), odnosno činjenicom da je sve ono što se dogodilo Ivanu prepričao njegov kum, uveden pripovedač, čiju priču sluša i narator u pripovesti „Noć na mostu” (up. Glišić 1963: 85–100). Zadržavajući se u sferama ispričavanog unutar sveta koji se prikazuje (up. Glišić 1963: 85–100), granična vrednost fantastike očito optrajava i u okvirima paradigme koju realistička pripovetka podrazumeva.

Most tokom noći kao hronotop fantastičnih dešavanja javlja se i u drugom delu pripovetke „Šinjel” Nikolaja Gogolja (1842) (Gogolj 2019: 154). Pripovedačko poigravanje sa čitalačkim poverenjem u vezi sa referencijalnom vrednošću ispričavanog sa početka priče o Akakiju Akakijeviču, načini osvajanja čitalačke pažnje u suprotstavljanju teme malog čoveka u nepravilnom birokratskom sistemu hijerarhizacija u odnosu na fantastiku njegove aveti koja zadovoljava pravdu iz sfere onostranog ojačavaju se i čestim metapoetičkim komentarima pripovedača koji ovo delo čine vrhuncem paradigmatičke komunikativnosti, oblikujući ga poetički izuzetno otvorenim i ka elementima modernog (v. Gogolj 2019: 154 i dalje). Jedan od takvih primera nalazi se i u sledećem odlomku Gogoljevog „Šinjela”:

Ali ko bi mogao da pretpostavi kako tu još nije kraj priče o Akakiju Akakijeviču, da mu je bilo suđeno da posle smrti burno proživi nekoliko dana, u nagradu za život koji niko nije primećivao. A baš se to dogodilo, i naša tužna priča neočekivano je dobila fantastičan kraj. Po Petrogradu su se iznenada pronele glasine da se kod Kalinkinog mosta i dalje od njega noću pojavljuje mrtvac u liku činovnika, koji traži nekakav ukradeni šinjel, i koji pod tim izgovorom s leđa svih prolaznika, bez obzira na čin i zvanje, skida sve šinjle, kako one s kragnom od mačjeg i dabrovog krzna, krtice i lisice, tako i medvede bunde – ukratko, krzno i kožu svih vrsta kojima su se ljudi dosetili da zaštite svoju kožu. Jedan činovnik video je mrtvacu svojim očima i odmah u njemu prepoznao Akakija Akakijeviča, ali pritom se toliko prepao da je odmah pobegao, pa nije stigao bolje da ga pogleda, već je samo izdaleka video kad mu je ovaj pripretio prstom. Sa svih strana neprestano su stizale žalbe da su leđa, ne samo titularnih, nego čak i tajnih savetnika, izložena sigurnoj prehladi usled noćnih krađa šinjela. Policija je izdala naredbu da se mrtvac uhvati po svaku cenu, živ ili mrtav, i da se, za primer ostalima, najstrože kazni, i umalo se u tome i uspelo (Gogolj 2019: 154–155; podvlačenje M. Đ.).

---

pripovetke” (Vučenov 1983: 141–151), „Fantastika u delu Milovana Glišića” (Urošević 1989: 399–405), kao i zbornike radova Glišić i Domanović: 1908–2008 (Velmar-Janković 2009), *Poetika Milovana Glišića* (Ivanić 2017) i dr.

Metapoetička svest o obrtu karaktera pripovetke – „[...] i naša tužna priča neočekivano je dobila fantastičan kraj” (Gogolj 2019: 154), nastojanje da se ustaljenim znanjem u kolektivu potvrdi verodostojnost fantastičnog – „[p]o Petrogradu su se iznenada pronele glasine [...]”, „[s]a svih strana neprestano su stizale žalbe [...]” (Gogolj 2019: 154, 155), ali i da se nedovoljnim preciziranjem zadrži domen fantastike – „[j]edan činovnik video je mrtvacu svojim očima i odmah u njemu prepoznao Akakija Akakijeviča, ali pritom se toliko prepao da je odmah pobegao, pa nije stigao bolje da ga pogleda, već je samo izdaleka video kad mu je ovaj pripretio prstom” (Gogolj 2019: 155), i time učini da sve vreme znanje čitalaca leluja između *čudnog* i *čudesnog* (up. Todorov 2010: 45 i dalje), ili isticanje paradoksalne uloge lopova kao onog koji je pravično prema svima jednak – „[...] bez obzira na čin i zvanje [...]” (Gogolj 2019: 154) i koji sve šinjele zna – „[...] čak i tajnih savetnika [...]” (Gogolj 2019: 155), kulminiraju u apsurdnoj slici sistemskog ustrojstva vlasti i policije koja je „[...] izdala naredbu da se mrtvac uhvati po svaku cenu, živ ili mrtav, i da se, za primer ostalima, najstrože kazni [...]” (Gogolj 2019: 155) i predstavljaju načine da se kroz aspekt fantastičnog prenese i oštra kritika društvenog sistema i pojača izuzetna modernost odabranih postupaka.

Osnovu gogoljevске i glišičevske tehnike skaza (Popović 2009: 61–77; up. Hodel 1994) za pripovedanje o fantastičnim elementima koristi i Momčilo Nastasijević.³⁵ Ipak, fantastična dešavanja u pripoveci „Zapis o darovima moje rođake Marije” Momčila Nastasijevića, koja je uvrštena u zbirku pripovedaka *Iz tamnog vilajeta* (1927), višestruko se udaljavaju kako zbog pozicije dvostrukog, odnosno u tok prvog skaza uvedenog još jednog pripovedača – „*Kako na glas o smrti Marije odjurim tamo i šta zateknem*” (Nastasijević 1991b: 8), „*Babino kazivanje kako je živela i umrla Marija*” (Nastasijević 1991b: 12), tako i zbog činjenice da je pred čitaocima neki zapis, odnosno rukopis:

Posle onog što mi se nepojmljivo dogodi hoću, po istini i dokle se reču uhvatiti može, da zapišem sve kako je bilo. Činim ovo ne radi isticanja sebe (ovde mi dole još malo boravka ostaje), ni da spomen o sebi ostavim, nego za olakšanje duši da ne krene opterećena tajnom, koju nemajući kome, hoću ovako nemo zapisujući da poverim hartiji (Nastasijević 1991b: 7).

Nastasijevićevi pristupi temama nečiste krvi, naslednog greha, teškoća (ne)utanaživih vezom, narcisoidnosti, ukletosti lepote, ženskog samoosvešćenja, nemoguće katarzičnosti i hibrisa Mariju, glavnu junakinju ove Nastasijevićeve pripovetke, vode i Sofkinim putem tragičkog stradanja (up. Stanković 1991a), a uz prisustvo snažnih uporišta mističnog i preko izvesnih neobjašnjivih preobraženja (up. Nastasijević 1991b: 7–27), koja podstiču i mnoga pitanja naslonjena na potencijalne psihoanalitičke postulate. Da li strašna dešavanja oko Marijine smrti i požara, sa fantastičnim elementima po tipu bliskim onim

³⁵ Povodom istraživanja koja se bave stvaralaštvom Momčila Nastasijevića v. zbornike radova *Poetika Momčila Nastasijevića* (Petković 1994b), *Sedam lirskih krugova Momčila Nastasijevića* (Petković 1994c), *Momčilo Nastasijević, magnovenja i odjeci* (Delić 2015), monografiju *Odbegla tajna: poetika proze Momčila Nastasijevića* (Bjelanović 2018) i dr.

iz Poove pripovetke „Pad kuće Ušer” (Po 2007: 62–84; Todorov 2010: 47–48), mogu da se objasne time da je baka zaspala, a neugašena vatra doprinela požaru ili se sve dogodilo zato što je Marija u nekom dozivu sa nečistim silama, kao pitanje ostaje nerešivo (up. Nastasijević 1991b: 27; Jeremić 1994: 97), upravo između sfera *čudnog* i *čudesnog* (up. Todorov 2010: 45 i dalje), čime se potvrđuje postojanje sumnje i junaka i čitalaca u to šta se zaista zbilo i pospešuje utisak fantastičnog.

Glišićeva pripovetka sa elementima fantastike „Posle devedeset godina” (Glišić 1983: 163 i dalje) i Nastasijevića pripovetka „Zapis o darovima moje rođake Marije” (Nastasijević 1991b: 7 i dalje) poslužile su kao osnova za televizijske horor filmove Đorđa Kadijevića – *Leptirica* iz 1973. godine i *Darovi moje rođake Marije* iz 1969. godine. U oba filma koji, prema tekstovima-predlošcima (up. Glišić 1983: 163; Nastasijević 1991b: 7), tematizuju status demonskog u okvirima folklornog miljea, preispitujući ili udeo oniričke strave i/ili psihološke motivacije, ključnu ulogu ima ženski lik i stepen njegovog preobražaja – od izuzetne lepote i njene samospoznaje, do izvitoperenja prirode kroz fenomenologiju zla koje i na spoljašnjem i na unutrašnjem planu uništava prelepo mlado biće i njegovu okolinu. Pomenuti filmovi Đorđa Kadijevića podstakli su, između ostalog, i određene dijaloge koji su bili važni i u kontekstu poetike crnog talasa, ali su implicitno sledili i dinamike u okvirima drugih slovenskih kinematografija, te bi po nekim srodnostima mogli da se porede sa, na primer, filmom *Đavo* Andžeja Žulavskog iz 1972. godine. I kod Kadijevića i kod Žulavskog od izuzetne je važnosti i način pristupanja folklornim ili istorijskim temama, koji je otvoren i za tumačenja iz perspektive kritike savremene situacije u društvenom uređenju i/ili kulturi.

Simbolika mosta, koji se na istaknutom mestu u opusima javlja kod Gogolja i Glišića (Gogolj 2019: 154 i dalje; Glišić 1963: 85–100), bila je izuzetno delotvorna inspiracija za više tekstova nobelovca Ive Andrića.³⁶ Među njima se, upravo na sredini romana *Na Drini ćuprija* (1945), nalazi epizoda sa najviše fantastičnih elemenata u ovom delu: u pitanju je dvanaesta epizoda ovog romana, u kojoj je predstavljeno kockanje Milana Glasinčanina na mostu (Andrić 1965: 153–163). U tom smislu bi i potencijalni fokus komparativnih istraživanja mogao da se usmeri i ka ispitivanju čudnovatih okolnosti koje se vezuju za likove kockara od dela Dostojevskog (Dostojevski 2017), preko ostvarenja Laze Lazarevića (Lazarević 1932: 3–20), pa sve do Andrićevog romana i dalje (Andrić 1965: 153–163). Do kraja dvanaeste epizode Andrićevog romana ostaje nejasno i nerazjašnjeno šta se zapravo dogodilo – da li je u pitanju bila kockarska igra sa nečastivim, što bi dešavanja u ovoj epizodi postavilo u domene *čudesnog*, ili bi pak sve moglo da se pripiše Glasinčaninim halucinacijama, bolesti ili snu – što, prema Todorovljevom stanovištu, opisane okolnosti svrstava u sferu *čudnog* (up. Andrić 1965: 153–163; Todorov 2010: 45; Kvas 2012: 159–170). Koliko je moguće ovom fenomenu pristupiti i iz perspektive psihološke fantastike (up. Palavestra 1981: 31), pokazuju,

³⁶ Za opsežnu literaturu o Andrićevom delu v. *Bibliografiju Ive Andrića (1911–2011)* (Klevernić i dr. 2011).

između ostalog, i načini na koje je Milan Glasinčanin obeležen kao sin kasabliskog doseljenika, koji se čini uvek odsutan u odnosu na kasabu, kao na prostor što istovremeno i predstavlja i ne predstavlja kuću (Andrić 1965: 153, 154). Ovaj osećaj drugosti uz kockarsku strast povećava se kod Glasinčanina u trenucima kada se u kasabi pojavljuje tajanstveni stranac, sa kojim Glasinčanin započinje najopasniju kockarsku igru (up. Andrić 1965: 156). U odnosu na pojavu ovog stranca kod Glasinčanina preovladavaju izuzetno složene emocije – Glasinčanin se prema tome odnosi kao prema nečemu što je bilo poznato, što je potisnuo, ali sada, kada je ponovo izbilo na površinu pojavom ovog stranca, višestruko ga privlači i od poznatog odvlači u neizvesno i nesigurno (up. Andrić 1965: 156; Freud 2003):

I zaista, Milan otključa vratanice na bašti i krenu za čovekom, iako se i reči-ma i mislima i poslednjim naporima volje otimao toj tihoj sili koja ga je vukla a kojoj se nije mogao oteti, ma koliko ga je vređala i izazivala u njemu otpor i odvratnost prema strancu (Andrić 1965: 156).

Fenomen čiji opis može da se zapazi u ovom odlomku Andrićevog romana definisao je Frojd u svom eseju 1919. godine kao *das Unheimliche (uncanny)*: to je nešto što je ranije bilo poznato, zbog izvesnih razloga postalo potisnuto, da bi se pri novom pojavljivanju, u egzistencijalno nestabilnoj situaciji, ma koliko bilo privlačno, pokazalo i kao *začudno, neprirodno, jezovito, mračno, tajanstveno, strašno* i dr. (Freud 2003; Todorov 2010: 47). U tom smislu, dihotomija odnosa *poznatog, kućnog, domaćeg (heimlich, canny)* i stranog, možda nekada poznatog, a posle potiskivanja i ponovnog izbijanja ipak *začudnog (unheimlich, uncanny)*, pojavljuje se kod Glasinčanina, koji zbog kockarskih dugova na mostu sa strancem sebe dovodi u graničnu životnu situaciju (up. Andrić 1965: 159; Freud 2003). Ta razdražujuća dihotomija kod Milana Glasinčanina je u stalnom kolopletu trenutaka postignuća istinskog osvešćenja potpunosti i istovremenog spoznanja najvećeg gubitka:

Od nožnih prsta do temena nešto vatreno i šumno prostruji kroz njega. Sve mu odjednom postade jasno: i šta je vrednost života, i šta je čovek i šta njegova prokleta i neobjašnjiva strast i da se igra sa svojim i tuđim, sa samim sobom i svim oko sebe. Sve je jasno i belodano kao da je svanulo i kao da je sanjao da je igrao i izgubio, ali sve je u isto vreme istinito, neopozivo i nepopravljivo (Andrić 1965: 160).

Zbog ove nerazjašnjivosti, koja se vezuje i za sferu psihološkog, Milan Glasinčanin i ostaje u nedoumici „[...] da li ceo onaj noćni doživljaj na kapiji nije bio samo san koji je on snivao dok je ležao onesvešćen pred kućnim vratima, samo posledica a ne uzrok njegove bolesti” (Andrić 1965: 161), čime se sve vreme i pospešuje opstanak fantastičnog. I taman kada se pomisli da su događaji u ovoj epizodi bili samo Glasinčaninov onirički privid ili halucinacija, pojavljuje se Bukus Gaon, koji pronalazi „dukat”, uzima ga dana kada ne bi

smeo i odaje se ambiciji, kao „strasti”, ne bi li zadovoljio svoje želje, dok se u čitanjima naslućuje tragičnost potencijalnih zbivanja (Andrić 1965: 162–163). Da li je taj „dukat” istinski dokaz da je bilo kockanja na mostu u noći pre toga (up. Andrić 1965: 162–163), ili je u pitanju puka slučajnost, nedoumice su koje ostaju otvorene i podsticajne za tumačenja, i neki od neumitnih uputa za postojanje fantastičnog u priči.

Da će ponoć na mostu ostati podsticajan hronotop fantastičnih zbivanja i u savremenoj književnosti, pokazuje i delo *Pet dunavskih čuda* Zorana Živkovića (Živković 2011).³⁷ Na Žutom mostu, u Beču, od 23.49 odvija se drugo čudo: u događajima učestvuje i plaćeni ubica, koji je prethodno uočio dosta loših znamenja (up. Živković 2011). Igra u život ili smrt ovde se odvija sa ogromnim belim mišem koji nosi na sebi crni plašt, a to što je u pitanju šahovska partija na tramvajskim šinama koje idu preko mosta nudi i potencijalne perspektive psihoanalitičkog tumačenja šahovske pozicije kao ratne, vojne strategije ili nemogućeg stasavanja mladića (up. Živković 2011; Fajn 2003). Dok kod Andrića kockarska igra biva prekinuta glasovima petla u zoru, kod Živkovića plaćeni ubica čuje božanski glas (up. Andrić 1965: 160; Živković 2011), čime se eventualna razrešenja fantastičnog otvaraju i ka domenima folklornih ili religijskih uporišta. Posebna modernost groteskno-jezovitih prikaza oživelih šahovskih figura u ovom Živkovićevom delu nadovezuje se i na Frojdovo tumačenje Hofmanove lutke Olimpije (Živković 2011; Freud 2003), a simbolika ovog segmenta pokazuje kako Živkovićev tekst može da se čita i kao znakovita intermedijalna resemantizacija čuvene scene iz Bergmanovog filma *Sedmi pečat*.

Međutim, uz ocrtanu promenu elemenata fantastike kroz različite poetičke paradigme – putem realizma Glišićeve pripovetke (up. Glišić 1963: 85–100), naslućivanja njegove dezintegriranosti kod Gogolja (up. Gogolj 2019: 154 i dalje), odnosa psihoanalitičkog i fantastičnog u modernizmu kod Nastasijevića i Andrića (up. Nastasijević 1991b: 7–27; Andrić 1965: 153–163), do fantastike savremene književnosti u dijalogu sa elementima intertekstualnosti i intermedijalnosti kod Zorana Živkovića (up. Živković 2011), postavlja se pitanje šta biva kada se fantastično od stanja neizvesnosti šta se dogodilo na planu modernističke priče preinači u sferu neizvesnosti proticanja, a naročito kraja postmodernog teksta.³⁸ Jedan od primera za takvo postupanje jeste i pripovetka „Večera u krčmi 'Kod znaka pitanja'” Milorada Pavića.³⁹ U ovoj Pavićevoj pripovetci, objavljenoj 1979. godine u okviru zbirke *Ruski hrt* (Pavić 1979), ukršta se nekoliko dela: u tekst ove pripovetke uvrstavaju se

³⁷ Za tumačenje ostvarenja Zorana Živkovića v. i tekst „'Nemoguće' novele Zorana Živkovića” (Soldatić 2004: 571–575) i dr.

³⁸ Segment posvećen Miloradu Paviću u ovom delu teksta oblikovan je prema izmenjenim odlomcima iz rada Mine Đurić „Pavićevsko-uroševićeva tetralogija – osvojena celovitost” (Đurić 2012b).

³⁹ Za proučavanje Pavićevo delo v. i monografije *Hazarska prizma: tumačenje proze Milorada Pavića* (Delić 1991), *Nova tekstualnost: ogledi o srpskoj prozi postmodernog doba* (Jerkov 1992), *Priča o duši i telu: slojevi i značenja u prozi Milorada Pavića* (Mihajlović 1992) i dr.

tri segmenta iz pripovetke „Hotel 'Lisabon'” Vlade Uroševića, dok odlomci iz pripovedaka „Događaj na letovanju” Vlade Uroševića i „Cvetna groznica” Milorada Pavića bivaju ulančani pri kraju pripovetke „Večera u krčmi 'Kod znaka pitanja'” i upućuju ka daljem čitanju ove pripovetke u kontekstu naznačenih (up. Urošević 1972; Urošević 1975; Pavić 1973; Pavić 1979). Pripovetke „Hotel 'Lisabon'” i „Događaj na letovanju” Vlade Uroševića objavljene su u zbirci *Noćni fujaker* 1972. godine na makedonskom jeziku (Urošević 1972), a prevedene 1975. godine na srpski (Urošević 1975), dok je Pavićeva pripovetka „Cvetna groznica” izašla u zbirci *Gvozdena zavesa* 1973. godine (Pavić 1973). U ovako kreiranom tekstualnom komonveltu posebno je naglašeno pitanje trajanja neizvesnosti koja se vezuje za Todorovljevo tumačenje elementa fantastike (up. Todorov 2010: 42 i dalje), pri čemu se ovde taj fenomen ne nalazi samo na razmeđi određenja (ne)stvarnog u jednoj priči već i između različitih uistinu postojećih književnih tekstova koji su kroz izabrane segmente inkorporirani u prostoru Pavićevog dela (up. Pavić 1979).

Junaci Pavićeve pripovetke „Večera u krčmi 'Kod znaka pitanja'” su književni kritičar Zoran Mišić (1921–1976), antologičar francuske književnosti sa elementima fantastike (Mišić 1968), Božo Vukadinović (1935–1974), sastavljač *Antologije srpske fantastike* (Vukadinović 1980), pisac i prevodilac Vlada Urošević (1934) i Milorad Pavić (1929–2009), koji se nalaze okupljeni u krčmi, na zajedničkoj večeri živih i mrtvih, prijatelja i sagovornika kojima je blisko promišljanje o književnoj fantastici (up. Pavić 1979). Ovaj hronotop kao da ne evocira samo mitizaciju priče nego i poetički prostor u kome tekst postaje element fantastike, odnosno kako Bohumil Hrabal to precizira:

Ali glavno mesto gde se legende proizvode i iznutra zaokružuju i dovršavaju jesu gostionice sa pijancima, koji po nekoliko godina i decenija umeju da pripovedaju legende o prisutnim i odsutnim ili čak i o nepostojećim ljudima u smislu stepenovanja i prevrednovanja, kao što se to događa u ajncu i marijašu, gde uvek onaj ko priča mora da bude pobeđen adutom od onoga ko se priprema da priča (Hrabal 2017: 184).

U nesvesnim nastojanjima nadigravanja između onog „ko priča” i onog „ko se priprema da priča” u „gostionici” (Hrabal 2017: 184), prilikom pokušaja izlaska iz poznate beogradske krčme junak Pavić se pojavljuje pred mističnim hotelom „Lisabon” iz Uroševićeve priče (Pavić 1979; Urošević 1975). Kada se za Pavića kao junaka završi intertekst Uroševićeve priče, Pavić se vraća u krčmu „Kod znaka pitanja”, u kojoj sreće Uroševića, koji se pak užasnut vratio iz Pavićeve priče, a obojica zatim upozoravaju jedan drugog da ne smeju nikako ući u pripovetke „Događaj na letovanju” i „Cvetna groznica”, jer se u njima događa smrt glavnih likova, odnosno pripovedača (up. Urošević 1972; Urošević 1975; Pavić 1973; Pavić 1979). Ipak, pripovetka „Večera u krčmi 'Kod znaka pitanja'” pokazuje da je upravo takav izbor neminovan (Pavić 1979).

Osnovni element nestvarnog u Pavićevoj pripovesti „Večera u krčmi 'Kod znaka pitanja'” predstavlja postepeno čitalačko spoznavanje činjenice da živi likovi, pod određenim uslovima, učestvuju u večeri sa mrtvima (up. Pavić 1979).

Meru neizvesnosti i dihotomiju *čudnog* i *čudesnog* (up. Todorov 2010: 42, 45 i dalje) pojačava svest da je u pitanju mesto koje zaista u Beogradu postoji, da su junaci referencijalni, a njihovi tekstovi koji se u delu pominju već objavljeni (up. Urošević 1972; Urošević 1975; Pavić 1973; Pavić 1979). Sa druge strane, sve se postavlja u onirički kontekst *čudnog* (up. Todorov 2010: 45 i dalje), u kome se kao rešenja nude vrlo neobične funkcije racionalnih, matematičkih aksioma:

Da bi pobegao iz ovoga sna, moraćeš da zaspíš još jednom. Tek san u snu može te spasiti iz ovakvih snova kakve sad sanjaš. I tada ćeš biti na slobodi, opet u životu, jer se dva sna potiru kao dva minusa u matematici: *minus puta minus daje plus* (Pavić 2008: 240).

Fantastično ovde nije samo u nedoumicama šta se desilo junacima priče nego i šta se događa sa tekstom pripovetke. U tom smislu u ovoj Pavićevoj, i ne samo Pavićevoj pripoveci (up. Pavić 1979), može da se govori o fantastici postmodernog teksta koji ostaje u nesigurnosti kraja i činjenice šta se zaista odigralo i šta se uistinu pročitalo, imajući u vidu da to zavisi od nastavaka čitalačkih aktivnosti u odlukama da li će se slediti sve priče ili ne. Uz tekst „Večere u krčmi 'Kod znaka pitanja'”, kroz rekontekstualizaciju nagoveštenih odlomaka, čitala bi se i pripovetka „Hotel 'Lisabon'”, nakon toga „Cvetna groznica”, kako bi se saznalo šta se dogodilo sa Vladom Uroševićem, onda i „Dogadaž na letovanju” kako bi se videla dešavanja koja su usmerena na Pavića, a posredno i na dvojnika Mišića, koji sve što se prvi put događa Paviću, proživljava po drugi put (up. Urošević 1972; Urošević 1975; Pavić 1973; Pavić 1979). To i može da se uporedi sa Todorovljevim interpretacijama odnosa *čudnog*, *čudesnog* i *fantastičnog* prema vremenskim određenjima, gde:

[...] *čudesno* odgovara nepoznatoj, još neviđenoj pojavi koja će se tek dogoditi – dakle, *budućem vremenu*; u *čudnom*, naprotiv, neobjašnjive stvari svodimo na poznate činjenice, na prethodno iskustvo, pa time i u *prošlo vreme*. Što se tiče samog *fantastičnog*, neodlučnost kao njegovo svojstvo, izvesno se mora smestiti u *sadašnjost* (Todorov 2010: 43; podvlačenje M. Đ.).

Za razliku od prethodnih primera i obrazaca poetičkih paradigmi, u postmodernom aspektu Pavićeve pripovetke ta „sadašnjost” fantastike (up. Todorov 2010: 43) jeste i neizvesnost čitalačke interaktivnosti u tekstu, u posebnosti ne samo jednog već beskonačno (ne)realizovanih mogućnosti umnoženog, trajnog i (ne)dovršivog čitanja dela, koje se dodatno pospešuje i idejama o učešću recipijenata u Pavićevim interaktivnim pričama.⁴⁰

10. Medijamorfoze teksta: od modernističkog talasa do postmodernog kvanta teksta

Kako je više puta u prethodnim istraživanjima istaknuto, i izvesni književni tekstovi XX i XXI veka sabiraju u sebi posledice intenzivnog procesa

⁴⁰ Up. Pavićeva interaktivna dela (Pavić 2013a: <http://www.khazars.com/sr-YU/interaktivna-dela>, pristupljeno poslednji put 28. 6. 2020).

medijamorfoza, među kojima je i ona digitalna (up. Fidler 2004).⁴¹ U tom kontekstu, razvijaju se i neki od novih pojmova interdisciplinarnih i intermedijalnih veza književnosti i interneta, među kojima su i čitač, digitalna književnost, e-knjiga, elektronsko učenje, hipermedijalnost, hipertekst, interaktivna proza, nelinearno pismo, roman u mejlovima, sajber drama, sajber roman, SMS roman, tviter proza, veb-kultura, virtualna literatura i mnogi drugi. Ovakav korpus inovativnih fenomena pretpostavlja i obnovljen pogled na promene poetičkih paradigmi u srpskoj i slovenskim književnostima u kontekstu svet-ske, posebno u sferi tumačenja porekla i dinamike izmena nelinearnog teksta u istoriji književnosti, sa pitanjem koliko je i kako literatura digitalnog modernizma u stvari i književnoistorijski uslovljena i najavljena (up. Gir 2011; Pressman 2014).

Neosporno je i da su ogromne promene podstaknute rezultatima kvantne teorije sa početka XX veka uticale na mnoge aspekte pripovedačkih postulata u tekstovima modernizma (up. Morrisson 2009: 343–344). Naučnim poduhvatima Raderforda, Planka, Bora, Šredingera, Hajzenberga stekle su se nove predstave o subatomskom arealu, a kroz postavke Ajnštajnovе teorije relativiteta uticalo se i na dotadašnju percepciju odnosa prostora i vremena (Morrisson 2009: 343–344). Svest o aspektima takvih promena zapaža se kod modernističkih autora, među kojima je i Virdžinija Vulf, koja u varijantama svog eseja, između 1919. i 1925. godine, razmišlja o načinima predstavljanja stvarnosti u tekstu:

Za trenutak ispitajte običnog čoveka u običan dan. U svest ulaze mirijade utisaka – trivijalnih, fantastičnih, prolaznih. Urezuju se oštrinom sečiva. Sa svih strana dolaze – neprekidan pljusak bezbrojnih atoma; i dok padaju, dok se uobličavaju u život ponedeljka ili utorka, akcenti se spuštaju drukčiji nego nekada; važno mesto nije ovde, već tamo [...]. Beležimo atome onim redom kojim dopiru do naše svesti, sledimo utiske, svejedno kako nepovezani i razjedinjeni izgledali, koje svaki prizor ili događaj urezuje u našu svest (Vulf 1975: 166).

Opisane *nepovezanosti* i *razjedinjenosti* u kontekstu čestica utisaka (Vulf 1975: 166) prikazuju i načine ulančavanja u tehnikama struje svesti za koje bi moglo da se pretpostavi koliko su po primerima skokovite realizacije, koja je lišena bilo kakve spoljašnje strukture, veoma srodni idejama hiperteksta i hipermedijalnosti (Gordić Petković 2015: 247). Iz modernistikih dela Džojsova ili Foknera nelinearna sadržajnost strukture toka svesti (up. Petrović 2013: 49) često se poklapa i sa akcijama junaka urbanijih pejzaža, odnosno sa snagom

---

⁴¹ Segment posvećen Virdžiniji Vulf, Stanislavu Vinaveru, Džejmsu Džojso, Miloradu Paviću i Nilsu Releru u ovom delu teksta oblikovan je prema izmenjenim odlomcima iz radova Mine Đurić „Small Media Syndrome (SMS)” (Đurić 2012c), „*Ideenflucht* u poeziji i poetici Stanislava Vinavera” (Đurić 2015), „Kvant u književnosti – Džejms Džojso i Milorad Pavić” (Đurić 2017b) i „Mogućnosti priručnika za internet i književnost u nastavi” (Đurić 2018b).

njihove psihološke dominacije. U eseju „Smisao i cezura” Stanislav Vinaver⁴² taj fenomen izlaganja određuje kao:

[...] *brzinu navijenog govora*, [...] takozvani *Ideenflucht*: tu nema cezure ni u nizanju reči, ni u nizanju pojmova, a veze, govorne veze – ima. Samo je ta veza izvan dubljeg smisla rečenice; ta je *veza* između dve reči, *dva iskrsla pojma*, *dve slučajne slike*, a suprotno opštem skupnom smislu, koji je težio da se kristališe. [...] *nedostatak cezure* daje rečima ne samo brzinu, *nego i dvosmislene i vrtoglave asocijacije*. [...] Docnije je *Džojso od ovoga napravio manir. Genijalan, ali nedovoljno proučen* (Vinaver 2012: 83 i fusnota; podvlačenje, osim *Ideenflucht*, M. Đ.).

Takva „veza” nelogičnih i neprekidnih nizanja reči i slika u vidu modernističkog talasa, toka, fluktuacije, kontinuiteta (up. Vinaver 2012: 83), definiše se i kao bergsonizam:

[...] pretpostaviti da je moj govor trajao godinama, od prvog buđenja moje svesti, i da je bio postavljen u jednoj rečenici [...]. Dakle, verujem da je *naša celokupna psihička egzistencija nešto kao ova jedna rečenica*, nastavljana od prvog buđenja naše svesti, prošarana zapetama, ali nikad prekinuta tačkama (Bergson 1920: 56; Kumar 1962: 111).

Upravo se jedan od evidentnih načina ostvarenosti modernističkog talasa uviđa i u primeru iz prvog dela romana *Dan šesti* Rastka Petrovića (prvi deo je pisan tridesetih godina XX veka, a objavljen je i u okviru dihotomne romanske celine posthumno 1961):

Ona je pustila mladićevu glavu i gledala kako s pola poljane počinje da izvire reka rastopljene gutaperke. Gutaperka je rđava za mivenje, ali stavite vi samo ruku u nju!... Ptice uvek padnu kad je prelete, u zanosu, lukavo, gordo. Jedan engleski novinar pisao je o tome. To u stvari i nije gutaperka. To je Gutenberg. Guta Milić, gutaja, lajbrba. Gutaja ide u polje. To je sad pronađeno! Ljudi uvek pođu napred, a tri koraka unazad. Univerzalni progres. Jedan je doktor to pronašao. Ima ljudi koji rastu kao stabljike, kao bilje, i koji pevaju ko bilje. *Bilje, biljenija, beljanaja, biljenuja...* (Petrović 2014: 208; podvlačenje M. Đ.; up. Petrović 2013: 165 i dalje).

Unutrašnja talasna *povezanost* „iskrslih pojmova” u Petrovićevom tekstu deklarirana je kao suštinski aspekt fluktuacije, proistekao iz inovativne literarne percepcije sveprožimajućeg bergsonizma (up. Petrović 2014: 208; Bergson 1920: 56; Kumar 1962: 111; Vinaver 2012: 83). Srodno varirani primeri shvatanja sveta nakon naučnih otkrića sa početka XX veka i njihovi uticaji na oblikovanje određenih pripovedačkih postupaka modernizma (up. Morrison 2009: 343–344), stvaralački recipirani u srpskoj, slovenskim i drugim

⁴² Povodom ispitivanja dela Stanislava Vinavera v. zbornike radova *Književno delo Stanislava Vinavera* (Tešić 1990), *Poezija i modernistička misao Stanislava Vinavera* (Petrović 2015), monografiju *Vinaverova književna republika* (Svirčev 2017) i dr.

književnostima predstavljaju poseban poetički izazov i vrlo često graničnu situaciju poetičke paradigme – dezintegracije realizma i modernizma i/ili modernizma i avangarde ili, kasnije reflektovano, u nešto drugačijem smislu, poznog modernizma i postmoderne.

Na izvesne načine, u drugoj polovini XX veka, paralelno revolucijama na polju fizike sa početka veka (up. Morrisson 2009: 343–344), epohalnu ulogu poetičkih i medijalnih promena u književnosti najavila su nova otkrića u informacionim tehnologijama, odnosno mrežnim komunikacijama. Načini na koje kvantni informacioni sistemi prenose određenu poruku (Dowling, Milburn 2003: 1659) uočavaju se kao srodni osnovama tekstualne nelinearnosti, u koje se ubrajaju i „račvanje”, „u prostorno nelinearnom tekstu; *povezivanje/preskakanje*” u „sloju hiperteksta”, „*permutacija, računanje i poligeneza*” „u određenom i u neodređenom hipertekstu” (Arset 2015: 286). Povezanost navedenih osobina kvantnih transmisija (up. Dowling, Milburn 2003: 1659) i postmodernog dela podrazumeva aktivnu ulogu recipijenta u složenoj metodologiji čitanja pokretnih odrednica i enciklopedijskih transfera, koji se nalaze i u osnovama geneze *Hazarskog rečnika* Milorada Pavića (1984) (Pavić 1996a):

Ako se dobro sećam, bilo je to jednog prepodneva s proleća 1979. godine. U spavaćoj sobi okupanoj suncem stajala je postelja s prekrivačem od ljubičastog somota. Po njoj sam rasporedio 47 komadića hartije. Na svakom je bio napisan naslov po jedne od 47 odrednica ili poglavlja knjige koju sam u to vreme pisao. [...] Kompjuteri još nisu bili uvedeni u domove i mi tu spravu nismo imali u kući. A pisao sam nešto što će se pokazati kao veoma podesno za korišćenje u digitalnom okruženju. Spisatelje koji se danas bave takvom nelinearnom prozom, nazivaju svuda u svetu elektronskim piscima, pa ja i sam spadam jednim delom svoje delatnosti među njih (Pavić 2005: 14).

Promene u naučnim otkrićima, kao i u istraživanjima različitih informaciono-tehnoloških sfera, doprinose i izmenjenim vidovima narativnih koncepcija: od fluktuacije (struje) misli likova modernističkih ostvarenja kao što su roman *Uliks* Džejsma Džojisa, objavljen 1922. godine (Džojis 2008), ili prvi deo romana *Dan šesti* Rastka Petrovića (Petrović 2014), do primera u tekstovima kao što su *Fineganovo bdenje* Džejsma Džojisa iz 1939. godine (Joyce 1975) ili Pavićevi romani iz osamdesetih godina XX veka (Pavić 1996a; Pavić 1996b), gde „[...] svet i/ili naša vizija njega [...] dolaze do nas u epizodama, česticama [...] u nasumičnim momentima i grade moguće epifanije, poremećaje i prekinde, mnoštvo glasova i perspektiva, ostavljajući nas sa predstavom da 'realnost' biva zauvek nedokučiva, neuhvatljiva, misteriozna i nespoznatljiva” (Coale 2012: 36). Dok se u *Fineganovom bdenju* delovi reči iz različitih jezika poput etima poliglotski povezuju (up. Joyce 1975; Duszenko 1994: 273), u Pavićevoj knjizi *Predeo slikan čajem* to je predstavljeno na nivou (meta)poetičkog ustrojstva:

A pisac uvek boluje od iste bolesti, od bolesti da ukršta reči. Da od jednog jezika u svojim ustima gradi dva. Šta je u stvari jedna knjiga, do zbirka dobro

ukrštenih reči? Međutim, postoji i čitalac koji boluje od iste ljubavi. Ljubavi za ukrštenice (Pavić 1996b: 231).

Čitalačke kombinacije etima iz mnogih jezika *Fineganovog bdenja* ili odrednica *Hazarskog rečnika*, kao i račvi Pavićeve interaktivne proze, utiču na višestruke mogućnosti reverzibilnih interpretacija ovakvih tipova dela, posebno u njihovim prevodima i recepciji (up. Joyce 1975; Duszenko 1994: 273; Pavić 1996a; Pavić 2005: 17, 21; Pavić 2013a). Upravo u tom kontekstu, Pavić u ogledu „Knjiga u novom milenijumu”, u poglavlju „Skakutavo čitanje ili povratak fusnote”, promene u čitalačkoj paradigmi sagledava kroz uticaje aspekata novih tehnologija:

Način čitanja na Internetu danas je kao čitanje sa bezbroj beležaka ispod teksta, fusnota. Skakutavo. Između dva načina čitanja, klasičnog, kontinualnog, linearnog, i drugog nelinearnog i skakutavog, deli se svet na prestrašene kompanije starih medija i vizionarske kompanije novih medija. U tim starijim medijima postavljalo se pitanje kako čitaoca nagnati da ostane sa vama. U novim medijima postavlja se pitanje kako čitaoca nagnati da se vrati pošto vas je napustio da bi se „linkovao”, to jest, da bi skočio na neku „fusnotu” (Pavić 2005: 57–58).

Interaktivnost Pavićevih priča, među kojima je i „Damaskin: priča za kompjuter i šestar” (1998),⁴³ uključuje metodu čitanja prema kojoj se klikom na račve, tj. odabirom raskršća određuje redosled recipiranih poglavlja (Pavić 2014: 18). Uz to je zanimljivo da Pavićev svet junaka u ovom delu pripada ranijim vekovima – u pitanju su osamnaestovekovni dvojinci Jovana Lestvičnika i Jovana Damaskina (Pavić 2014: 14). Pavićeva interaktivna proza podrazumeva, između ostalog, i aspekte multimedije koji usmeravaju čitanja, odnosno utvrđuju izvesne čitalačke odluke.⁴⁴ Tako se i na mesto „boga priče”, definisanog u „Epilogu” *Zvezdanog plašta, astrološkog vodiča za neupućene* (2000): „Dragi čitaoci, vreme je da se upitate kuda vas je odveo bog priče?” (Pavić 2006: 159–160),⁴⁵ postavlja veština pretraživanja čitaoca (Petrović 2017: 119–121), kao nosioca sudbine priče, koja potom opstaje ili nedočitana ili pak u otvorenim mogućnostima višestrukog iščitavanja i stalnog tumačenja.

Nekoliko važnih teorijskih i literarnih ostvarenja doprinelo je ovakvoj kontekstualizaciji odnosa informacionih tehnologija i književnog teksta, među njima i koncepcija *otvorenog dela* Umberta Eka (1962) (up. Eco 1989), teorija hiperteksta Teda Nelsona (1965) (up. Nelson 1987), promatrana pitanja intertekstualnosti Julije Kristeve (1966) (up. Kristeva 1980: 64–91), gramatologija Žaka Deride (1967) (up. Derrida 1997), rizomska struktura knjige *Hiljadu*

⁴³ Milorad Pavić, „Damaskin: priča za kompjuter i šestar” (Pavić 2013b: <http://www.khazars.com/sr-YU/damaskin>, pristupljeno poslednji put 28. 6. 2020).

⁴⁴ V. Pavićeva interaktivna dela (Pavić 2013a: <http://www.khazars.com/sr-YU/interaktivna-dela>, pristupljeno poslednji put 28. 6. 2020).

⁴⁵ Up. i: Milorad Pavić, „Bik i Vaga: razrešujuća poglavlja iz romana *Zvezdani plašt*” (Pavić 2013c: <http://www.khazars.com/sr-YU/bik-i-vaga-1>, pristupljeno poslednji put 28. 6. 2020).

ravni Deleza i Gatarija (1980) (up. Deleuze, Guattari 1987), kao i književna dela kakva su *Sto hiljada milijardi pesama* Kenoa (1961) (Queneau 1961), *Školice* Kortasara (1963) (Kortasar 2012), *Ako jedne zimske noći neki putnik* Kalvina (1979) (Kalvino 2016) ili *Hazarski rečnik* (1984) (Pavić 1996a) i *Predeo slikan čajem* Milorada Pavića (1988) (Pavić 1996b) (up. Petrović 2013: 49; Gir 2011: 154–156). Imajući ovakve primere u vidu, pokazuje se da bi se moglo polemisati ne samo o formama *nove tekstualnosti* (up. Jerkov 1996: 113–180) nego i o oblikovanju aspekata *nove tekstualne medijalnosti*, koja podrazumeva snažne relacije i preklapanja otkrića medijskih, tehnoloških, komunikacijskih sredstava i literature (up. i Makluan 1971). U tom kontekstu jedan od mogućih primera jeste i žanr SMS romana, u koji se ubraja i delo *SMS Macht Liebe* Nilsa Relera (2003), profesora posvećenog i proučavanjima teorije medija, a uviđa se da po određenim elementima interaktivnosti stvaralaca i recipijenta, formativnosti, varijantnosti, ili izdvojenih karakteristika kratkog oblika, ovaj žanr pokazuje izrazite srodnosti sa primerima avangardne *poetske telegrafije* (up. Beals 2019), modernističkim tokom svesti, kao i postmodernim akcentom postavljenim na ulogu aktivnog čitaoca u domenu stvaranja dela.

Imajući u vidu paradigme poetičkih promena u odnosu na uticaje medijskih transformacija, otvaraju se mnogobrojna pitanja u vezi sa tim da li su izvesni aspekti digitalne literature književnoistorijski motivisani (up. Pressman 2014), kao i kakve mogu da budu buduće forme novomilenijumskih medija i njihovih uticaja na promene književnog teksta. Ukoliko se sagleda dinamika revolucionarnih dela modernizma iz prvih decenija XX veka, verovatno će tek decenije koje slede uticati na kreiranje vrhunskih inovativnih dela *digitalnog modernizma* (Pressman 2014) i omogućiti nove interdisciplinarnе pristupe promenama poetičkih paradigmi u srpskoj, slovenskim i svetskoj književnosti XXI veka.

11. Zaključna razmatranja: budućnost interdisciplinarnih i intermedijalnih pristupa književnosti

Kroz prethodna ispitivanja promena poetičkih paradigmi u srpskoj, slovenskim i svetskoj književnosti XIX, XX i XXI veka pokazao se značaj mogućih interdisciplinarnih i intermedijalnih pristupa za komparativno sagledavanje dela i njihovog šireg konteksta nastanka i recepcije.

Analiza odela junakinja ne samo kao kostima već i kao svojevrsne narativne kostimografije istakla je razlike kako u vidu dominantnih geopoetičkih markera podneblja, tako i u odnosu na dinamizaciju realističke pripovedačke paradigme kroz promene fokalizacije, tj. modernizaciju pripovedanja kroz interiorizaciju pripovedačke perspektive i prisutnost doživljenog govora.

Interpretacija pejzaža kao onoga što se samo naizgled vidi, a u stvari predstavlja refleksiju vizuelno neviđenog, pokazuje da od prirode, kao realističkog dagerotipa, u modernističkom pripovedanju preovladava pozicioniranje pejzaža u odnosu na emocionalno ustrojstvo junaka, simbolističku sugestiju događaja, motivaciju tragičkih stradanja junaka, a da je njegova uloga u obliku (meta)poetičkog parametra prevrednovanja žanra posebno zapažena i u domenima najava izvesne granice modernističkih i (proto)avangardnih pojava.

Razmatranje dijaloga sa odabranim intermedijalnim predloškom predstavlja resemantizaciju književnog ili muzičkog predteksta koja, na granicama modernizma i avangarde, kroz *muzikalizaciju* dela (Wolf 1999) nudi odgovore na pitanja kako se ostvaruju auditivnost i/ili muzička organizacija teksta kojima se evocira određena intermedijalna refleksija, ali i ukazuje na inovativne reinterpretacije predloška koje zazivaju promene poetičke paradigme.

Kroz *verbalnu muziku* (Scher 2004: 188) (previda) avangardnih dela promatraju se različiti jezički eksperimenti i (ne)mogućnosti njihovog prevođenja, a važnost jačanja intermedijalnih i interdisciplinarnih uporišta u tekstu izdvaja se kao polazište nove čitalačke zajednice koja u harmoniji različitih interesovanja i univerzalizaciji perceptivnog totaliteta, u jezičkoj poliglosiji i medijalnoj polifoniji, bez ograničenja (ne)prevodivosti delo razume.

Putem ispitivanja uloge poezije na pozornici tumače se mogućnosti da se performativnim elementima upisanim u avangardni tekst poetski sadržaj otvori publici. Granica dramskog i poetskog, prepletena sa likovnim elementima i postavljena na sceni, ukazuje na značaj višemedijalne koherentnosti u simultanimizmu percepcije koja se suprotstavlja eventualnoj jednostranosti tumačenja avangardnih književnih dela.

Integralne antologije poezije slovenskih naroda u eliotovskom odnosu viđenja tradicije (Eliot 2017: 15 i dalje) i uspostavljanju dijaloga prema modernosti prikazuju se kao važni činioci kulturnog identiteta, posebno u periodu poznog modernizma posle Drugog svetskog rata. Komparativna analiza upućuje i na to kako dijahronijski i smisaoni kontinuiteti u okvirima ovih antologija iskristalisanim književnim uporištima odolevaju i burnim recepcijama u provokativnim društveno-istorijskim prilikama.

Interpretacijom postulata *poetske entomologije* zaključuje se kako se u srpskoj, slovenskim i svetskoj književnosti XX veka simbolika insekata menja – u dinamizaciji između utopijskog uzora savršene društvene organizacije bazirane na *inteligenciji roja* (Dunn 2000: 70–72; Garnier, Gautrais, Theraulaz 2007: 3–31) i problematizacije nehumanog u porodičnom i poslovnom okruženju, kao refleksije modernističkog defetizma i kataklizmatičnih istorijskih okolnosti.

Elementi folklorne fantastike interpretirani kroz različite poetičke paradigme – od realizma, njegove dezintegracije, odnosa psihoanalitičkog i fantastičnog u modernizmu, do fantastike savremene književnosti u dodirima sa aspektima intertekstualnosti i intermedijalnosti, aktuelizovani su u istraživanjima i kroz pitanje šta se događa kada se fantastično od stanja neizvesnosti na planu modernističke priče preinači u sferu neizvesnosti trajanja i kraja postmodernog teksta.

Poređenjem se utvrdilo i da načini na koje promene, podstaknute rezultatima fizike i drugih prirodnih nauka sa početka XX veka, utiču na izmenjeno shvatanje sveta književnog teksta i pripovedačke paradigme (kreirajući, između ostalog, i primere toka svesti), svoj pandan dobijaju u modelu uticaja tehnološke revolucije medija šezdesetih godina XX veka na začetke postmoderne proze, a posebno na sve snažniju ulogu recipijenta, korisnika teksta i nepredvidiv odabir kombinatorike njegovih čitanja. Razmatranja o književno-

istorijskim uslovljenostima *medijamorfoza* (up. Fidler 2004; Pressman 2014) kontekstualizuju se i ka mogućnostima anticipacija relacija novih medijalnih promena i književnosti XXI veka.

U smeru ovako postavljenih ispitivanja književnosti i muzike, biologije, matematike, likovne, pozorišne, filmske i drugih umetnosti i nauka i njihovih rezultata, čini se da će naredne decenije kroz različite oblike multidisciplinarnih i intermedijalnih pristupa srpskoj, slovenskim i svetskoj književnosti predstavljati jedno od značajnih perspektiva uporednih istraživanja, kao i mogućih pozicioniranja komparativne istorije slovenskih književnosti XIX, XX i XXI veka.

IZVORI

- Andrić 1965: Иво Андрић, *На Дрини ћуџрија*, *Сабрана дела Иве Андрића*, књига 1, приредили Мухарем Первић, Петар Џацић, Београд: Просвета; Загреб: Младост; Сарајево: Свјетлост; Љубљана: Државна založba Словеније.
- Andrić 1981: Иво Андрић, *Ex Ponto*, *Немири*, *Лирика*, *Сабрана дела Иве Андрића*, књ. 11, допуњено издање, приредили Вера Стојић, Петар Џацић, Мухарем Первић, Радован Вучковић, Београд: Просвета; Загреб: Младост; Сарајево: Свјетлост; Љубљана: Државна založba Словеније; Скопје: Мисла; Титоград: Победа.
- Arhiva Ateljea 212: https://ateljea212.rs/?page_id=27, pristupljeno poslednji put 28. 6. 2020.
- Aristotel 2011: Aristotel, *O delovima životinja; O kretanju životinja; O hodu životinja*, превод, komentari i napomene Slobodan Blagojević, Београд: Paideia.
- Bart 2006: Andrzej Bart, *Don Juan raz jeszcze*, Kraków: Wydawnictwo Literackie.
- Bergson 1920: Henri Bergson, *Mind-Energy*, translated by Wildon Carr, London: McMillan and Company.
- Bronjevski 2014: Vladislav Bronjevski, „Skерco”, „Simfonijska poema”, u: Biserka Rajčić, прir., *Poljska književna avangarda, 1917–1939, poezija, proza, drama*, Београд: Službeni glasnik, 132.
- Bulatović 1955: Миодраг Булатовић, *Ђаволи долазе*, Београд: Нолит.
- Сrnјanski 2002: Милош Сrnјански, *Лирика Ишјаке и све групе њесме*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Čarota 1993: Иван Чарота, прir., *Анїолоїија белоруске њоезије*, превод с белоруског и поговор Миодраг Сибиновић, Београд: Српска књижевна задруга, Научна књига.
- Čarota 2012: Иван Чарота, прir., *Анїолоїија белоруске њоезије*, превод са белоруског Миодраг Сибиновић, друго проширено издање, Београд: Српска књижевна задруга.
- Čiževski 2014a: Titus Čiževski, „Melodija gomile”, u: Biserka Rajčić, прir., *Poljska književna avangarda, 1917–1939, poezija, proza, drama*, Београд: Službeni glasnik, 24.
- Čiževski 2014b: Titus Čiževski, „Zmija, Orfej i Euridika”, u: Biserka Rajčić, прir., *Poljska književna avangarda, 1917–1939, poezija, proza, drama*, Београд: Službeni glasnik, 344–359, 368.
- Da Ponte 2006: Lorenzo Da Ponte, „Don Giovanni”, u: Wolfgang Amadeus Mozart, *Tutti i libretti d’opera di Wolfgang Amadeus Mozart*, a cura di Piero Mioli, Roma: Newton Compton, 438–467.
- Davičo 1952: Оскар Давичо, *Песма*, Београд: Ново поколење.

- Dedinac 1950: Милан Дединац, *Позоришне хронике*, Београд: Просвета.
- Dedinac 1957: Milan Dedinac, *Od nemila do nedraga*, Београд: Nolit.
- Dedinac 1965: Милан Дединац, *Позив на иштовање*, предговор Марко Ристић, Београд: Просвета.
- Don 2009: Џон Дон, „Бува”, избор, белешка и превод Владимир Јагличић, *Лиџар*, год. 10, бр. 38/40, 77.
- Dostojevski 2017: Фјодор Михајлович Достојејски, *Коцкар: из записа младог човека*, превела с руског Мила Младеновић, Београд: ЛОМ.
- Džojš 2008: Džeјms Džojš, *Uliks*, prevod, komentari i pogovor Zoran Paunović, Београд: Георетика.
- Glišić 1963: Милован Ђ. Глишић, *Сабрана дела*, I, приредили Голуб Добрашиновић и Драгољуб Влатковић, Београд: Просвета.
- Glišić 1983: Милован Глишић, *Изабране ѝријовејке*, избор и предговор Владимир Јовичић, Београд: „Вук Караџић”.
- Gogolj 2019: Николај Васиљевич Гогољ, *Нос и грује ѝриче*, превели с руског Мила Младеновић, Вида Стевановић, Зоран Божовић, Београд: ЛОМ.
- Hansen-Löwe 1983: Aage Hansen-Löwe, „Intermedialität und Intertextualität: Probleme der Korrelation von Wort- und Bildkunst: Am Beispiel der russischen Moderne”, in: Wolf Schmid, Wolf-Dieter Stempel, eds., *Dialog der Texte: Hamburger Kolloquium zur Intertextualität*, Wiener Slawistischer Almanach, spec. vol. 11, Vienna: Gesellschaft zur Förderung slawistischer Studien, 291–360.
- Hass 1994: Robert Hass, ed., *The Essential Haiku, Versions of Bashō, Buson & Issa*, New York: Ecco Press.
- Hrabal 2017: Bohumil Hrabal, *Moritati i legende*, preveo sa češkog Aleksandar Ilić, Београд: Laguna.
- Jokić 1991: Момчило Јокић, прир., *Пејџ векова ѝоске ѝоезије*, приредио и поговор написао Момчило Јокић, Приштина: Јединство; Горњи Милановац: Дечје новине.
- Joyce 1975: James Joyce, *Finnegans Wake*, London: Faber and Faber, FW – skraćena u tekstu.
- Kafka 2018: Franc Kafka, *Preobražaj i druge pripovetke*, prevod i pogovor Branimir Živojinović, Београд: Rad.
- Kalvino 2016: Italo Kalvino, *Ako jedne zimske noći neki putnik*, prevela sa italijanskog Ana Srbinić, Београд: Plato Books.
- Kiš 2001: Данило Киш, *Породични циркус*, Београд: Просвета.
- Kočić 2004: Петар Кочић, *Кроз међаву: изабране ѝријовејке*, избор и пропратни текстови Стојан Ђорђевић, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Kortasar 2012: Hulio Kortasar, *Školice*, sa španskog prevela Silvia Monros-Stojaković, Zrenjanin: Sezam Book.
- Kubicka 2014: Malgožata Kubicka, „Pobeda”, u: Biserka Rajčić, прир., *Poljska književna avangarda, 1917–1939, poezija, proza, drama*, Београд: Službeni glasnik, 22.
- Lazarević 1932: Лаза К. Лазаревић, *Пријовејке Лазе К. Лазаревића*, приредио Јаша М. Продановић, Београд: Геџа Кон.
- Leoncavallo 1892: Ruggero Leoncavallo, *Pagliacci*, partitura d’orchestra, Milano: E. Sonzogno.
- Maksimović 1992: Десанка Максимовић, *Зовина свирала*, Београд: Српска књижевна задруга.
- Maksimović 2012: Десанка Максимовић, *Песме, Целокујна дела*, том 3, приредили Душан Иванић, Живан Живковић, Бојан Ђорђевић, Београд: Задужбина „Десанка Максимовић”, ЈП „Службени гласник”, Завод за уџбенике.

- Miličić 1911: Sibe Miličić (Josip Griješni), *10 pjesama o Don Juanu*, Beč: Druck Joseph Seywald.
- Miličić 1914: Јосип Миличић, 3, Дубровник: Издање Јована Тошовића.
- Miličić 1920: Сибѣ Миличић, *Књига радосији*, Београд: Издавачка књиџарница Геце Кона.
- Mišić 1968: Zoran Mišić, ur., *Antologija francuske fantastike*, prevela Ivanka Marković, Beograd: Nolit.
- Mlodoženec 2014a: Stanjislav Mlodoženec, „Moskva”, u: Biserka Rajčić, prir., *Poljska književna avangarda, 1917–1939, poezija, proza, drama*, Beograd: Službeni glasnik, 44.
- Mlodoženec 2014b: Stanjislav Mlodoženec, „Provalija”, u: Biserka Rajčić, prir., *Poljska književna avangarda, 1917–1939, poezija, proza, drama*, Beograd: Službeni glasnik, 43.
- Molijer 1993: Žan-Batist Poklen Molijer, *Don Žuan*, preveo Danilo Kiš, Beograd: Lapis.
- Mozart 1900: Wolfgang Amadeus Mozart, *Don Giovanni: An Opera in Two Acts*, libretto by Lorenzo Da Ponte, vocal score including the secco recitatives, English version by Natalie MacFarren, with an essay on the story of the opera by H. E. Krehbiel, New York: G. Schirmer.
- Nastasijević 1991a: Момчило Настасијевић, *Есеји, белешке, мисли, Сабрана дела Момчила Насијасијевића*, књ. 4, приредио Новица Петковић, Горњи Милановац: Дечје новине; Београд: Српска књижевна задруга.
- Nastasijević 1991b: Момчило Настасијевић, *Проза, Сабрана дела Момчила Насијасијевића*, књ. 3, приредио Новица Петковић, Горњи Милановац: Дечје новине; Београд: Српска књижевна задруга.
- Pavić 1973: Милорад Павић, *Гвоздена завеса*, Нови Сад: Матица српска.
- Pavić 1979: Милорад Павић, *Руски хриј*, Београд: Слово љубве.
- Pavić 1996a: Милорад Павић, *Хазарски речник, Сабрана дела Милорада Павића у 10 књиџа*, књ. 5, приредили Јасмина Михајловић, Александар Јерков, Београд: „Драганић”.
- Pavić 1996b: Милорад Павић, *Прегео сликан чајем: роман за љубишћелџе укршићених речи, Сабрана дела Милорада Павића у 10 књиџа*, књ. 6, приредили Јасмина Михајловић, Александар Јерков, Београд: „Драганић”.
- Pavić 2005: Милорад Павић, *Роман као држава и груџи оіледџи*, приредила Јелена Павић, Београд: Плато.
- Pavić 2006: Milorad Pavić, *Zvezdani plašt: astrološki vodič za neupućene*, Beograd: Dereta.
- Pavić 2008: Милорад Павић, *Све ѝриче*, поговор написао Петар Пијановић, Београд: Завод за уџбенике.
- Pavić 2013a: Milorad Pavić, *Interaktivna dela*, <http://www.khazars.com/sr-YU/interaktivna-dela>, pristupljeno poslednji put 28. 6. 2020.
- Pavić 2013b: Milorad Pavić, „Damaskin: priča za kompjuter i šestar”, <http://www.khazars.com/sr-YU/damaskin>, pristupljeno poslednji put 28. 6. 2020.
- Pavić 2013c: Milorad Pavić, „Bik i Vaga: razrešujuća poglavlja iz romana *Zvezdani plašt*”, <http://www.khazars.com/sr-YU/bik-i-vaga-1>, pristupljeno poslednji put 28. 6. 2020.
- Pavić 2014: Milorad Pavić, *Poslednja priča*, priredio Aleksandar Jerkov, Beograd: Vulkan.
- Pavlović 1964: Миодраг Павловић, прир., *Аниџолоџија срџскої џеснишћџа: XIII–XX век*, Београд: Српска књижевна задруга.

- Pavlović 1969: Миодраг Павловић, прир., *Анџолоџија српској њеснишћива: XIII–XX век*, друго издање, Београд: Просвета.
- Pavlović 1984: Миодраг Павловић, прир., *Анџолоџија српској њеснишћива*, пето допуњено издање, Београд: Српска књижевна задруга.
- Pavlović 1997: Миодраг Павловић, прир., *Анџолоџија српској њеснишћива*, осмо издање, Београд: Српска књижевна задруга.
- Petković 2003: Владислав Петковић Dis, *Поезија, Сабрана дела Владислава Пејковића Dis-а*, књ. 1, приредио Новица Петковић, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Petrov 1977a: Александар Петров, прир., *Анџолоџија руске њоезије: XVII–XX век*, књ. 1, Београд: Просвета.
- Petrov 1977b: Александар Петров, прир., *Анџолоџија руске њоезије: XVII–XX век*, књ. 2, Београд: Просвета.
- Petrov 2011: Александар Петров, прир., *Анџолоџија руске њоезије: XVII–XXI век*, Београд: Завод за уџбенике.
- Petrović 2017: Горан Петровић, *Прејџраживач: зайиси*, Београд: Службени гласник.
- Petrović 2005: Растко Петровић, *Са силама немерљивим, Људи њоворе*, Београд: Народна књига.
- Petrović 2006: Rastko Petrović, *Conversations insulaires, avant-propos et traduction du serbe Natacha Nisic*, Lausanne: L'Age d'Homme.
- Petrović 2009: Rastko Petrović, *People Talk*, translated by Ljiljana Kostadinović, <http://www.rastko.rs/rastko/delo/13214>, pristupljeno poslednji put 28. 6. 2020.
- Petrović 2014: Растко Петровић, *Дан шестџи*, Београд: Плато.
- Petrović 2016: Rastko Petrović, *Sul lago*, a cura di Sanela Mušija, traduzione di Luca Vaglio, Roma: Castelveccchi.
- Petrović 1964: Вељко Петровић, *Изданци из оџаљена џрма*, I, *Сабране џриџовейџке Вељка Пејровића*, књ. 2, Нови Сад: Матица српска; Београд: Просвета.
- Po 2007: Edgar Allan Poe, „Pad kuće Ušer”, prevod Momčilo Jojić, *Ukradeno pismo i druge priče*, priredio D. Jakovljević, Novi Sad: Adresa, 62–84.
- Popović 2002: Људмила Поповић, прир., *У инаџи вејровима: анџолоџија украјинске њоезије, XVI–XX век*, превод и поговор Миодраг Сибиновић, Бања Лука: Друштво српско-украјинског пријатељства Републике Српске; Српско Сарајево: Завод за уџбенике и наставна средства Републике Српске.
- Queneau 1961: Raymond Queneau, *Cent mille milliards de poèmes*, Paris: Gallimard.
- Rasin 2004: Žan Rasin, *Tragedije*, prevod Nikola Bertolino i drugi, Beograd: Paideia.
- Rejmont 1929: Владислав Рејмонт, *Изабрана дела*, књ. 1, превео с пољског Лазар Кнежевић, Београд: Народна просвета.
- Rembo 1991: Artur Rembo, *Sabrana dela*, prevod, predgovor i beleške Nikola Bertolino, Beograd: Nolit; Priština: Jedinstvo.
- Schwitters 2005: Kurt Schwitters, *Das literarische Werk*, Band I: Lyrik, herausgegeben von Friedhelm Lach, München: Deutscher Taschenbuch Verlag.
- Sebila 2014a: Vladislav Sebila, „Smrt flaute”, u: Biserka Rajčić, прир., *Poljska književna avangarda, 1917–1939, poezija, proza, drama*, Beograd: Službeni glasnik, 144.
- Sebila 2014b: Vladislav Sebila, „Nokturna”, u: Biserka Rajčić, прир., *Poljska književna avangarda, 1917–1939, poezija, proza, drama*, Beograd: Službeni glasnik, 143.
- Sjenković 2006: Хенрик Сјенкјевич, *Кроз џусишњу и џрашуму*, превео Ђорђе Живановић, Београд: Новости.
- Stanković 1991a: Борисав Станковић, *Нечисџа крв, Сабрана дела Борисава Сџанковића*, књ. 3, избор и поговор Видосав Стевановић, Београд: ИП „Београд”.

- Stanković 1991b: Борисав Станковић, *Увела ружа и грује њриче, Сабрана дела Борисава Станковића*, књ. 1, избор и поговор Видосав Стевановић, Београд: ИП „Београд“.
- Šulc 1961: Bruno Šulc, *Prodavnice cimetove boje*, s poljskog preveo Stojan Subotin, Београд: Nolit.
- Tolstoj 2005: Лав Николајевич Толстој, *Ана Карењина*, I, превела Зорка Велимировић, Београд: Новости.
- Urošević 1972: Влада Урошевић, *Нокниоџи њајџион. Раскази*, Скопје: Култура.
- Urošević 1975: Vlada Urošević, *Noćni fјaker*, preveo s makedonskog Tomislav Stojanović, Novi Sad: Radnički univerzitet „Radivoj Ćirpanov“.
- Vinaver 2012: Станислав Винавер, *Језик наш насушни, Грамаџика и наџрамаџика, Дела Стјанислава Винавера*, књ. 8, приредио Гојко Тешић, Београд: Службени гласник, Завод за уџбенике.
- Vukadinović 1980: Божо Вукадиновић, *Анџолоџија срџске фанџасџике*, Врњачка Бања: Замак културе.
- Vulf 1975: Virdžinija Vulf, „Moderna proza“, prevod Milica Mihailović, u: Aleksandar Petrov, prir., *Roman: rađanje moderne književnosti*, Београд: Nolit, 163–169.
- Zegadlović 2014a: Emil Zegadlović, „Na dnu violine“, u: Biserka Rajčić, prir., *Poljska književna avangarda, 1917–1939, poezija, proza, drama*, Београд: Службени гласник, 35.
- Zegadlović 2014b: Emil Zegadlović, „Simfonijska poema“, u: Biserka Rajčić, prir., *Poljska književna avangarda, 1917–1939, poezija, proza, drama*, Београд: Службени гласник, 34.
- Zernjanski 2008: Milosch Zernjanski, „Der Konak. Ein Drama und eine Komoedie“, u: Miloš Crnjanski, *Drame. Maska. Konak. Tesla, Dela Miloša Crnjanskog*, том VII, knj. 12–14, priredila Zorica Nestorović, Београд: Задужбина Милоша Crnjanskog.
- Živković 2011: Зоран Живковић, *Пеџи дунавских чуда*, Београд: Завод за уџбенике.

LITERATURA

- Andrić 1975: Иво Андрић, „Земља, људи и језик код Петра Кочића“, у: Марко Недић, прир., *Писци као криџичари џосле Првој свеџској раџа: изабрани криџички радови Милоша Црњанској, Расџика Пеџировића, Иве Анџрића, Тогора Манојловића, Момчила Насџасијевића, Милана Кашанина, Ранка Младеновића, Рисџа Раџковића, Рага Драинца, Љубомира Миџића и Драџана Алексића*, Нови Сад: Матица српска; Београд: Институт за књижевност и уметност, 232–247.
- Arset 2015: Еспен Арсет, „Нелинеарност и теорија књижевности“, превод Драган Бабић, *Леџоџис Маџиџе срџске*, год. 191, књ. 496, св. 3, септембар 2015, 253–291.
- Bahtin 1978: Mihail Bahtin, *Stvaralaštvo Fransoa Rablea i narodna kultura srednjeg veka i renesanse*, preveli Ivan Šop i Tihomir Vučković, Београд: Nolit.
- Bahtin 1989: Mihail Bahtin, *O romanu*, preveo Aleksandar Badnjarević, Београд: Nolit.
- Beals 2019: Kurt Beals, *Wireless Dada: Telegraphic Poetics in the Avant-Garde*, Evanston, Illinois: Northwestern University Press.
- Beery, Jönsson, Elmberg 2015: Thomas Beery, K. Ingemar Jönsson, Johan Elmberg, „From Environmental Connectedness to Sustainable Futures: Topophilia and Human Affiliation with Nature“, *Sustainability*, 7, 8837–8854.
- Bersa 1906: Blagoje Bersa, „Mozartova večer“, *Narodni list*, 45, 29.

- Bertolino 2004: Nikola Bertolino, „Pogovor”, u: Žan Rasin, *Tragedije*, prevod Nikola Bertolino i drugi, Beograd: Paideia, 559–566.
- Bezić 1997: Nada Bezić, „Die Mozart – Rezeption in Kroatien”, in: Helmut Loos, Hrg., *Musikgeschichte in Mittel- und Osteuropa, Mitteilungen der internationalen Arbeitsgemeinschaft an der technischen Universität Chemnitz*, Heft 1, Eberhard Möller, Chemnitz: Schröder, 169–182.
- Bjelanović 2018: Недељка Бјелановић, *Одбела ишајна: поезијика њрозе Момчила Насћасијевића*, Београд: Принцип, Просвета.
- Blum 1980: Harold Blum, *Antitetička kritika: teorija pesništva*, prevod s engleskog Maja Herman-Sekulić, Beograd: Slovo ljubve.
- Bošković 2004: Dragan Bošković, *Islednik, svedok, priča: istražni postupci u Peščaniku i Grobnici za Borisa Davidovića Danila Kiša*, Beograd: Plato.
- Bragazzi 2014: Nicola Luigi Bragazzi, „Googling Insects as a New Trend in Cultural Entomology: An Italian Perspective”, *The Open Entomology Journal*, 8, 17–21.
- Brozović 2000: Dalibor Brozović, glavni i odgovorni urednik, *Hrvatska opća enciklopedija*, knj. 2, Zagreb: Leksikografski zavod „Miroslav Krleža”.
- Cabassi 2017: Nicoletta Cabassi, „La notte nelle visioni cosmiche di Sibe Miličić”, in: Ljiljana Banjanin, Persida Lazarević Di Giacomo, Sanja Roić, Svetlana Šeatović, eds., *Il SoleLuna presso gli slavi meridionali*, II, Alessandria: Edizioni dell’Orso, 113–126.
- Coale 2012: Samuel Chase Coale, *Quirks of the Quantum: Postmodernism and Contemporary American Fiction*, Charlottesville: University of Virginia Press.
- Cvetković 1993: Никола Цветковић, *Поеијика Милана Дединца*, Београд: Интер Ју Прес.
- Čolak 2009: Бојан Чолак, *Роман иаћријархалне кулћуре: Борисав Сћанковић, Газда Младен*, Београд: Институт за књижевност и уметност.
- Dayan 2018: Peter Dayan, *The Music of Dada: A Lesson in Intermediality for our Times*, London: Routledge.
- De Maestu 2011: Рамиро де Маесту, *Дон Хуан, Дон Кихоћ и Селесћина: есеји исћуњени симћаћићом*, превод Нина Мариновић, Сремски Карловци, Нови Сад: Издавачка књијарница Зорана Стојановића.
- Deleuze, Guattari 1987: Gilles Deleuze, Felix Guattari, *A Thousand Plateaus: Capitalism and Schizophrenia*, translation and foreword by Brian Massumi, London, Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Delić 1990: Јован Делић, *Традиција и Вук Сћеф. Караћић*, Београд: Београдски издавачко-графички завод.
- Delić 1991: Јован Делић, *Хазарска њризма: ћумачење њрозе Милорага Павића*, Београд: Просвета.
- Delić 1995: Јован Делић, *Књијевни њогледи Данила Киша: ка поезијици Кишове њрозе*, Београд: Просвета.
- Delić 1997: Јован Делић, *Кроз њрозу Данила Киша: ка њоећици Кишове њрозе II*, Београд: Београдски издавачко-графички завод.
- Delić 2005: Јован Делић, ур., *Књијевно дјело Миограћа Павловића*, зборник радова, Плужине: Центар за културу.
- Delić 2010: Јован Делић, ур., *Песнићићво и књијевна мисао Миограћа Павловића*, зборник радова, Београд: Институт за књијевност и уметност, Учитељски факултет.
- Delić 2015: Јован Делић, ур., *Момчило Насћасијевић, маћновења и одјеци*, зборник радова, Београд: Институт за књијевност и уметност; Горњи Милановац: Библиотека „Браћа Настасијевић”.

- Derrida 1997: Jaques Derrida, *Of Grammatology*, translated by Gayatri Chakravorty Spivak, Baltimore: John Hopkins University Press.
- Dowling, Milburn 2003: Jonathan P. Dowling, Gerard J. Milburn, „Quantum Technology: The Second Quantum Revolution”, *Philosophical Transactions: Mathematical, Physical and Engineering Sciences*, Vol. 361, No. 1809, 1655–1674.
- Dunn 2000: Robert R. Dunn, „Poetic Entomology: Insects in Japanese Haiku”, *American Entomologist*, 46, Summer 2000, 70–72.
- Duszenko 1994: Andrzej Duszenko, „The Joyce of Science: Quantum Physics in *Finnegans Wake*”, *Irish University Review*, Vol. 24, No. 2, Autumn/Winter 1994, 272–282.
- Đurić 2011: Мина Ђурић, „Владислав Петковић Дис у европском контексту”, *Наслеђе*, вол. 8, бр. 20, 271–284.
- Đurić 2012a: Мина Ђурић, „Гномон и *uncanny* – Џојс и Андрић”, *41. научни састајанак славистица у Вукове дане*, 41/2, 393–404.
- Đurić 2012b: Мина Ђурић, „Павићевско-урошевићевска тетралогија – освојена целовитост”, у: Лидија Делић, ур., *Асијектџи времена у књижевности*, зборник радова, Београд: Институт за књижевност и уметност, 515–544.
- Đurić 2012c: Мина Ђурић, „Small Media Syndrome (SMS)”, у: Vesna Lopičić, Biljana Mišić Plić, ур., *Jezik, književnost, komunikacija, književna istraživanja*, zbornik radova, Niš: Filozofski fakultet, 52–61.
- Đurić 2013a: Мина Ђурић, „Анџолоџија српској њеснишћива (XIII–XX век) Миодрага Павловића у контексту антологија поезије других словенских народа”, *42. научни састајанак славистица у Вукове дане*, 42/2, 899–912.
- Đurić 2013b: Мина Ђурић, „Чудновата ђуприја (Гномон и *uncanny* у роману *На Дрини ђуџрија* Иве Андрића)”, у: Branko Tošović, ур., *Andrićeva čuprija, Andrićs Brücke*, Graz: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität; Београд: Beogradska knjiga, Svet knjige; Банјалука: Narodna i univerzitetska biblioteka Republike Srpske, 283–293.
- Đurić 2014: Мина Ђурић, „Елементи драмског у поезији и поетици Милана Дединца”, у: Слађана Јаћимовић, Светлана Шеатовић Димитријевић, ур., *Поезија и џоеџика Милана Дединца*, зборник радова, Београд: Институт за књижевност и уметност, 567–587.
- Đurić 2015: Мина Ђурић, „*Ideenflucht* у поезији и поетици Станислава Винавера”, у: Предраг Петровић, ур., *Поезија и модернистичка мисао Сџанислава Винавера*, зборник радова, Београд: Институт за књижевност и уметност, Шабац: Библиотека шабачка, 374–395.
- Đurić 2017a: Мина Ђурић, „Ономатопеја у токовима модернизације књижевности 20. века”, *Књижевности и језик*, LXIV/3–4, 355–368.
- Đurić 2017b: Мина Ђурић, „Квант у књижевности – Џејмс Џојс и Милорад Павић”, *Прилози за књижевности, језик, историју и фолклор*, књ. 83, 115–130.
- Đurić 2018a: Мина Ђурић, „’Величајна’ граница модернистичког Дон Жуана у делу Сибета Миличиха”, у: Светлана Шеатовић, Сања Роић, ур., *Јосиџ Сибџ Миличих: време, џпросџор, судбине*, међународни интердисциплинарни зборник радова, Београд: Институт за књижевност и уметност, Универзитетска библиотека „Светозар Марковић”; Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Centar za komparativnohistorijske i interkulturene studije, 217–234.
- Đurić 2018b: Мина Ђурић, „Могућности приручника за интернет и књижевност у настави”, у: Љиљана Бајић, Јелена Гинић, Наташа Станковић Шошо, ур., *Акџуелни џеоријско-меџодолошки џроблеми џроучавања и насџаве*

- словенских језика, књижевности и култура, Међународна научна конференција Комисије за наставу словенских језика и књижевности Међународног комитета слависта, Београд: Филолошки факултет, Универзитет у Београду, 121–135.
- Đurić 2019: Мина Ђурић, „Поетска ентомологија Десанке Максимовић у контексту светске књижевности”, у: Светлана Шеатовић, Зорана Опачић, ур., *Песнички завичај Десанке Максимовић*, зборник радова, Београд: Институт за књижевност и уметност, Задужбина „Десанка Максимовић”; Требиње: Дучићеве вечери поезије, 339–353.
- Eco 1989: Umberto Eco, *The Open Work*, translated by Anna Cancogni, with an Introduction by David Robey, Cambridge: Harvard University Press.
- Eliot 2017: Tomas Sterns Eliot, *Tradicija i individualni talenat i drugi eseji*, prevela Milica Mihailović, Београд: Službeni glasnik.
- Fajn 2003: Ruben Fajn, *Psihologija šahiste*, prevod sa engleskog Mila Nikolić, Podgorica: Oktoih.
- Fidler 2004: Rodžer Fidler, *Mediamorphosis: razumevanje novih medija*, prevela sa engleskog Aleksandra Popović, Београд: Clio.
- Finci 1961: Ели Финци, *Више и мање од живојиа: ујисци из њозоришџиа*, II, Београд: Просвета.
- Freud 2003: Sigmund Freud, *The Uncanny*, translated by David McLintock, London: Penguin Books.
- Frojd 1988: Sigmund Frojd, *Nelagodnost u kulturi*, preveo Đorđe Bogičević, pogovor Dušan Kecmanović, Београд: Rad.
- Garnier, Gautrais, Theraulaz 2007: Simon Garnier, Jacques Gautrais, Guy Theraulaz, „The Biological Principles of Swarm Intelligence”, *Swarm Intell*, 1, 3–31.
- Gir 2011: Čarli Gir, *Digitalna kultura*, preveo s engleskog Aleksandar Luj Todorović, Београд: Clio.
- Gligorić 1995: Velibor Gligorić, „Tragetkinja klasičnog lika”, у: Aleksandar Milosavljević, прир., *Marija Crnobori*, zbornik radova, Београд: Savez dramskih umetnika Srbije, 160–163.
- Gordić 2000: Славко Гордић, *Оілеги о Вељку Пејровићу*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Gordić Petković 2015: Владислава Гордић Петковић, „Култура странице, култура екрана: читање у доба интернета”, *Лейојис Мајице срјске*, год. 191, књ. 496, св. 3, септембар 2015, 245–252.
- Grujić 2015: Марија Грујић, *Род и култура фрајменџарности*: Нечиста крв и Газда Младен Борисава Станковића, Београд: Институт за књижевност и уметност.
- Hamović 2014: Драган Хамовић, ур., *Милош Црњански: њоезија и коменџари*, зборник радова, Београд: Институт за књижевност и уметност, Филолошки факултет Универзитета у Београду; Нови Сад: Матица српска.
- Hodel 1994: Robert Hodel, *Betrachtungen zum skaz bei N. S. Leskov und Dragoslav Mihailović*, *Slavica Helvetica*, Bd. 44, Bern [etc.]: Peter Lang.
- Hogue 1980: C. L. Hogue, „Commentaries in Cultural Entomology: Definition of Cultural Entomology”, *Entomological News*, 91, 33–36.
- Hristić 1966: Јован Христић, „Матић, непрекидна свежина света”, у: Душан Матић, *Избор њексиова*, приредио Јован Христић, Нови Сад: Матица српска; Београд: Српска књижевна задруга, 7–16.
- Hristić 1977: Јован Hristić, *Pozorište, pozorište*, Београд: Prosveta.
- Hutcheon 2006: Linda Hutcheon, *A Theory of Adaptation*, New York: Routledge.

- Ivanić 2017: Душан Иванић, ур., *Поетика Милована Глишића*, зборник радова, Ваљево: Матична библиотека „Љубомир Ненадовић”.
- Ivanović 2002: Јован Ивановић, прир., *Пејшар Кочић у паралелама: хрестоматија*, Бања Лука: Матица српска Републике Српске.
- Jaćimović, Šeatović Dimitrijević 2014: Слађана Јаћимовић, Светлана Шеатовић Димитријевић, ур., *Поезија и поезика Милана Дединца*, зборник радова, Београд: Институт за књижевност и уметност.
- Jeremić 1994: Љубиша Јеремић, „Природа фантастике у приповеткама Момчила Настасијевића”, у: Новица Петковић, ур., *Поетика Момчила Настасијевића*, зборник радова, Београд: Институт за књижевност и уметност, Културно-просветна заједница Србије; Горњи Милановац: Дечје новине, 93–102.
- Jerkov 1992: Александар Јерков, *Нова текстуалност: олеги о српској прози постмодерној доба*, Београд: Просвета.
- Jerkov 1996: Александар Јерков, „Од нове текстуалности до културне поетике”, поговор *Сабраним делима Милорага Павића*, у: Милорад Павић, *За увек и дан више: избор из дела Милорага Павића у 10 књига*, књ. 10, приредили Јасмина Михајловић, Александар Јерков, Београд: „Драганић”, 113–180.
- Jerkov 2018: Александар Јерков, „Зашто нисам знао шта је пеш, или луди и нечитани Сибе између вечности у Црњанском и непостојања у књижевној историји”, у: Светлана Шеатовић, Сања Роић, ур., *Јосиф Сибе Миличић: време, историја, судбине*, међународни интердисциплинарни зборник радова, Београд: Институт за књижевност и уметност, Универзитетска библиотека „Светозар Марковић”; Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Centar za komparativnohistorijske i interkulturne studije, 125–146.
- Jović 2005: Бојан Јовић, *Поетика Расика Пејровића: структура, контекст*, Београд: Институт за књижевност и уметност.
- Kjerkegor 2015: Seren Kjerkegor, *Ili-ili*, preveo Milan Tabaković, Београд: Službeni glasnik.
- Klein 1990: Julie Thompson Klein, *Interdisciplinarity: History, Theory, and Practice*, Detroit: Wayne State University Press.
- Klein 1996: Julie Thompson Klein, *Crossing Boundaries: Knowledge, Disciplinarity, and Interdisciplinarity*, Charlottesville: University of Virginia Press.
- Klevenić i dr. 2011: Љиљана Клевернић (координатор) и други, *Библиографија Иве Андрића (1911–2011)*, главни уредник Мирко Вуксановић, Београд: Задужбина Иве Андрића, САНУ; Нови Сад: Библиотека Матице српске.
- Klikovac 2008: Duška Klikovac, „Andrićeva Lili Lalauna: jezička igra ili nešto više?”, *Jezik i moć: ogledi iz sociolingvistike i stilistike*, Београд: Biblioteka XX vek, Krug, 321–328.
- Kožen 2005: Леон Кожен, „Матићева скупа игра”, у: Душан Матић, *Будна ноћ*, приредио Леон Кожен, Београд: Чигоја, 107–121.
- Konstantinović 1983: Radomir Konstantinović, „Dušan Matić”, *Biće i jezik: u iskustvu pesnika srpske kulture dvadesetog veka*, књ. 5, Београд: Prosveta, Rad; Novi Sad: Matica srpska, 209–306.
- Kristeva 1980: Julia Kristeva, „Word, Dialogue, and Novel”, *Desire in Language: A Semiotic Approach to Literature and Art*, edited by Leon S. Roudiez, translated by Thomas Gora et al., New York: Columbia University Press, 64–91.

- Krstić 2016: Нада Крстић, „Одело као 'замена' за јунака: семиотика одеће у Сремчевој Зони *Замфировој*”, *Лейойис Мајице српске*, год. 192, књ. 497, св. 3, март 2016, 308–318.
- Kumar 1962: Shiv K. Kumar, *Bergson and the Stream of Consciousness Novel*, London and Glasgow: Blackie and Son Limited.
- Kvas 2012: Корнелије Квас, „Границе Андрићевог реализма”, *41. научни састајанак славистија у Вукове дане*, 41/2, 159–170.
- Lešić 1991: Josip Lešić, *U traganju za nestalim pjesnikom*, Sarajevo: „Veselin Masleša”.
- Lopušina 2015: Марко Лопушина, *Црна књија: цензура у Србији 1945–2015*, Нови Сад: Прометеј.
- Makluan 1971: Маршал Маклуан, *Poznavanje opština – čovekovih prođužetaka*, preveo sa engleskog Slobodan Đorđević, Beograd: Prosveta.
- Maksimović 2005: Горан Максимовић, *Свијећ и њрича Пејтра Кочића*, Бања Лука: Бесједа; Београд: Ars Libri.
- Manojlović 2010: Тодор Манојловић, *Позоришна кријтика*, приредила Марта Фрајнд, Зрењанин: Градска библиотека „Жарко Зрењанин”.
- Marinković 2010: Душан Маринковић, *Поејтика њрозе Борисава Сјанковића*, Београд: Службени гласник.
- Marković 1995: Слободан Ж. Марковић, прир., *Десанка Максимовић у свом књижевном времену*, зборник радова, Београд: Задужбина „Десанка Максимовић”.
- Matić 1974: Душан Матић, „Анина балска хаљина (Из забележака, 1943)”, *Нова Анина балска хаљина*, Београд: Нолит, 154–160.
- Mihajlović 1992: Јасмина Михајловић, *Прича о души и њелу: слојеви и значења у њрози Милорада Павића*, Београд: Просвета.
- Mišić 1976: Зоран Мишић, *Кријтика њесничкој искујтва*, Београд: Српска књижевна задруга.
- Mišić 1996: Зоран Мишић, *Кријтика њесничкој искујтва*, друго издање, Београд: Српска књижевна задруга.
- Morrisson 2009: Mark S. Morrison, „Science”, in: John McCourt, ed., *James Joyce in Context*, Cambridge: Cambridge University Press, 343–354.
- Muščenko, Skobelev, Krojčik 1978: Екатерина Григорьевна Муценко, Владислав Петровић Скобелев, Лев Ефремовић Кројчик, *Поетика сказа*, Воронеж: Изд-во Воронеж. гос. ун-та.
- Nagradić 2002: Слободан Наградић, „Како је наста(ја)ла ова књија”, у: Људмила Поповић, прир., *У инајј вејровима: анњолоњија украјинске њоезије, XVI–XX век*, превод и поговор Миодраг Сибиновић, Бања Лука: Друштво српско-украјинског пријатељства Републике Српске; Српско Сарајево: Завод за уџбенике и наставна средства Републике Српске, 5–13.
- Nedić 2011: Марко Неђић, „Наративна полифонија Вељка Петровића”, *Сјилска њрејлијтања: сјудује и ојлеги о срјској њрози друге њоловине XIX и њрве њоловине XX века*, Београд: Службени гласник, 169–182.
- Nelson 1987: Theodor Holm Nelson, *Literary Machines*, ed. 87.1, Swarthmore: Theodor Holm Nelson.
- Novaković 2005: Aleksandar Novaković, *Kako je Tito razbijao „Tikve”: istorija zabrane pozorišne predstave* Kad su cvetale tikve Dragoslava Mihailovića (JDP, 25. X 1969), Beograd: Narodna knjiga, Alfa.
- Novaković 1996: Јелена Новаковић, *На рубу халуцинација: њоејтика срјској и француској нагрелизма*, Београд: Филолошки факултет.

- Novaković 1997: Јелена Новаковић, „Зачетници француске модерне поезије у огледалу српске авангарде – Артур Рембо”, *Зборник Мајице српске за слависистику*, бр. 53, 205–219.
- Novaković 2007: Јелена Новаковић, ур., *Надреализам у свом и нашем времену*, зборник радова, Београд: Филолошки факултет, Друштво за културну сарадњу Србија–Француска.
- Novaković 2010: Ненад Новаковић, *Поетика и језик у дјелу Пејра Кочића*, Бања Лука: Бесједа; Београд: Ars Libri.
- Palavestra 1981: Предраг Палавестра, „Елементи поетске фантастике у Андрићевом реализму”, у: Драган Недељковић, ур., *Дело Иве Андрића у контексту европске књижевности и културе*, зборник радова, Београд: Задужбина Иве Андрића, 27–55.
- Palavestra 1989: Предраг Палавестра, прир., *Књижа српске фантастике I: XII–XX век*, Београд: Српска књижевна задруга.
- Pantić 1999: Mihajlo Pantić, „Dezintegracija realizma i žanrovska međuprelaznost u 'Bunji' Veljka Petrovića”, *Modernističko pripovedanje: srpska i hrvatska pripovetka/novela 1918–1930*, Београд: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 89–95.
- Raunović 2014: Зоран Пауновић, „Кроз Џојсово *Финејаново бдење*”, са Зораном Пауновићем разговарала Соња Јанков, *Књижевни мајазин*, бр. 158–162, 8–11.
- Pavlović 1972: Миодраг Павловић, „Владислав Петковић Dis”, у: Миодраг Павловић, прир., *Песништво од Војислава до Бојића*, друго издање, Београд: Нолит, 321–353.
- Rešikan Ljuštanović 2009: Љиљана Пешикан Љуштановић, „Шта Коштана пева?”, *Kad je bila kneževa večera?*, Нови Сад: Позоришни музеј Војводине, 7–16.
- Petković 1965: Novica Petković, „Lirski krug Milana Dedinca”, *Izraz*, IX, br. 12, decembar 1965, 1214–1224.
- Petković 1994a: Новица Петковић, *Лирика Милоша Црњанског*, Београд: Терсит.
- Petković 1994b: Новица Петковић, ур., *Поетика Момчила Насијасијевића*, зборник радова, Београд: Институт за књижевност и уметност, Културно-просветна заједница Србије; Горњи Милановац: Дечје новине.
- Petković 1994c: Новица Петковић, ур., *Седм лирских кругова Момчила Насијасијевића*, зборник радова, Београд: Институт за књижевност и уметност, Културно-просветна заједница Србије; Горњи Милановац: Дечје новине.
- Petković 1999: Новица Петковић, ур., *Песник Раско Пејровић*, зборник радова, Београд: Институт за књижевност и уметност.
- Petković 2002: Новица Петковић, ур., *Дисова поезија*, зборник радова, Београд: Институт за књижевност и уметност; Чачак: Градска библиотека „Владислав Петковић Дис”.
- Petković 2009: Новица Петковић, *Софкин силазак*, Лесковац: Задужбина „Николај Тимченко”; Београд: Алтера.
- Petrov 1988: Александар Петров, *Поезија Црњанског и српско јесништво*, Београд: Нолит.
- Petrović 2008: Предраг Петровић, *Аванјарни роман без романа: поезика крајког романа српске авангарде*, Београд: Институт за књижевност и уметност.
- Petrović 2013: Предраг Петровић, *Откривање јошалишијетта: романи Раско Пејровића*, Београд: Службени гласник.

- Petrović 2015: Предраг Петровић, ур., *Поезија и модернисцичка мисао Стивана Винавера*, зборник радова, Београд: Институт за књижевност и уметност; Шабац: Библиотека шабачка.
- Pettan 1969: Hubert Pettan, *Hrvatska opera: Zajčevi suvremenici I (Eisenhuth, Vilhar-Kalski, V. Bersa)*, Zagreb: Vlastita naklada.
- Pijanović 2001: Петар Пијановић, *Поетика европске: ериповедачка уметности Миодрага Булајковића*, Београд: Народна књига, Алфа.
- Pijanović 2014: Петар Пијановић, „Поетика и идеологија Видовданских песама Милоша Црњанског”, у: Драган Хамовић, ур., *Милош Црњански: поезија и коментари*, зборник радова, Београд: Институт за књижевност и уметност, Филолошки факултет Универзитета у Београду; Нови Сад: Матица српска, 110–121.
- Pline l’Ancien 1947: Pline l’Ancien, *Histoire naturelle*, Livre 11, texte établi, traduit et commenté par Alfred Ernout et R. Pépin, Paris: Les Belles Lettres.
- Porović 2009: Тања Поповић, „Глишић, Гогољ, сказ и ђаво”, у: Светлана Велмар-Јанковић, ур., *Глишић и Домановић: 1908–2008*, зборник радова, Београд: Српска академија наука и уметности, 61–77.
- Porović 2012: Тања Поповић, „Разногласје и динамика руске поезије: Антологија руске поезије XVII–XXI век, избор, предговор и текстови о песницима Александар Петров, Београд, Завод за уџбенике, 2011, 1055 стр.”, *Књижевна историја*, год. 44, бр. 148, 837–841.
- Pressman 2014: Jessica Pressman, *Digital Modernism: Making It New in New Media*, Oxford, New York: Oxford University Press.
- Protić 1972: Миодраг Протић, *Јован Бујелић*, Београд: „Југославија”.
- Radulović 2012: Marko Radulović, „Stara srpska književnost u Antologiji srpskog pesništva Miodraga Pavlovića”, *Treći program*, br. 153, zima 2012, 25–42.
- Raffles 2010: Hugh Raffles, *Insectopedia*, New York: Vintage Book.
- Rajewsky 2002: Irina Rajewsky, *Intermedialität*, Tübingen, Basel: Francke.
- Ravoux Rallo 1994: Elisabeth Ravoux Rallo, „Le rire de Don Giovanni”, dans: Béatrice Bonhomme, Jean Lamiral, Anna Jaubert, éd., *Don Juan: actes du colloque Don Juan*, Nice: Faculté des lettres, arts et sciences humaines, 81–86.
- Redep 1973: Draško Redep, *Danas i ovde, i još ponegde: esej o Dušanu Matiću*, Novi Sad: Radnički univerzitet „Radivoj Ćirpanov”.
- Roić 2017: Sanja Roić, „Sunce i zvijezde u Miličićevoj *Knjizi radosti*”, in: Ljiljana Banjanin, Persida Lazarević Di Giacomo, Sanja Roić, Svetlana Šeatović, eds., *Il Sole Luna presso gli slavi meridionali*, 2, Alessandria: Edizioni dell’Orso, 127–144.
- Roić, Šeatović 2017: Сања Роић, Светлана Шеатовић, *Јосип Сибе Милчић: време, историја, судбине* (каталог), Београд: Универзитетска библиотека „Светозар Марковић”.
- Ruse 1995: Жан Русе, *Мии о Дон Жуану*, превод Јелена Новаковић, Сремски Карловци, Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
- Scher 2004: Steven Paul Scher, *Essays on Literature and Music (1967–2004)*, edited by Walter Bernhart, Werner Wolf, Amsterdam, New York: Rodopi.
- Skerlić 1955: Јован Скерлић, „Лажни модернизам у српској књижевности”, *Писци и књије III*, Београд: Просвета, 440–456.
- Soldatić 2004: Далибор Солдатић, „Немогуће’ новеле Зорана Живковића”, *Зборник Матице српске за књижевност и језик*, књ. 52, св. 3, 571–575.
- Sosir 1996: Ferdinand de Sosir, *Kurs opšte lingvistike*, preveli s francuskog i italijanskog Dušanka Točanac Milivojev, Milorad Arsenijević, Snežana Gudurić, Aleksandar Đukić, Sremski Karlovci, Novi Sad: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.

- Svirčev 2017: Жарка Свирчев, *Винаверова књижевна република*, Београд: Службени гласник.
- Šeatović, Oračić 2019: Светлана Шеатовић, Зорана Опачић, ур., *Песнички завичај Десанке Максимовић*, Београд: Институт за књижевност и уметност, Задужбина „Десанка Максимовић”; Требиње: Дучићеве вечери поезије.
- Šeatović, Roić 2018: Светлана Шеатовић, Сања Ројић, ур., *Јосип Сибе Миличић: време, њросјор, судбине*, међународни интердисциплинарни зборник радова, Београд: Институт за књижевност и уметност, Универзитетска библиотека „Светозар Марковић”; Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Centar za komparativnohistorijske i interkulturne studije.
- Takada 2012: Kenta Takada, „Japanese Interest in 'Hotaru' (Fireflies) and 'Kabuto-Mushi' (Japanese Rhinoceros Beetles) Corresponds with Seasonality in Visible Abundance”, *Insects*, 3, 424–431.
- Tešić 1990: Гојко Тешић, ур., *Књижевно дело Сјанислава Винавера: њеорја, есеј, кријтика и њолемике, њоезија, версификација, њроза, језик и сјил, њреводилашјво, комјарајшвне шеме, разно*, зборник радова, Београд: Институт за књижевност и уметност; Пожаревац: Браничево.
- Todorov 2010: Svetan Todorov, *Uvod u fantastičnu književnost*, prevela Aleksandra Mančić, Beograd: Službeni glasnik.
- Tomić 2005: Лидија Томић, *Гројшескни свијеј Миодраја Булајовића*, Никшић: Јасен.
- Торіс 1967: Мирослав Топић, „Приповетка 'Кроз међаву' и њени пољски пандани (Кочић – Прус – Жеромски – Рејмонт)”, *Анали Филолошкој факултетеја*, књ. 7, 247–315.
- Tötösy de Zepetnek 2007: Steven Tötösy de Zepetnek, „The New Humanities: The Intercultural, the Comparative, and the Interdisciplinary”, *Globalization and the Futures of Comparative Literature*, Jan M. Ziolkowski, Alfred J. López, eds., Thematic Section *The Global South*, 1.2, 45–68.
- Twinn 1942: Cecil Raymond Twinn, *Insect Life in the Poetry and Drama of England (With Special Reference to Poetry)*, A Doctoral Thesis, Submitted to the Faculty of Arts, Ottawa: University of Ottawa.
- Urošević 1989: Влада Урошевић, „Фантастика у делу Милована Глишића”, у: Предрог Палавестра, ур., *Срјска фанјасјика: најјриродно и несјварно у срјској књижевностј*, зборник радова, Београд: Српска академија наука и уметности, 399–405.
- Velmar-Janković 2009: Светлана Велмар-Јанковић, ур., *Глишић и Домановић: 1908–2008*, зборник радова, Београд: Српска академија наука и уметности.
- Vučenov 1983: Димитрије Вученов, „Прилог изучавању типологије Глишићеве приповетке”, *13. научни сасјанак славистја у Вукове дане*, 13/2, 141–151.
- Vučković 1990: Радован Вучковић, „Опозиције у приповедању (В. Петровић)”, *Модерна срјска њроза: крај XIX и њочејак XX века*, Београд: Просвета, 390–416.
- Vučković 2002: Радован Вучковић, „Модерна српска проза крајем XIX и почетком XX века (П. Кочић)”, у: Јован Ивановић, прир., *Пејшар Кочић у њаралелама: хресјомајија*, Бања Лука: Матица српска Републике Српске, 286–307.
- Vučković 2014: Радован Вучковић, *Модерна срјска њроза: крај XIX и њочејак XX века*, Београд: Службени гласник.
- Vuković 1989: Ђорђевић Вуковић, ур., *Књижевно дело Расјска Пејшровића*, зборник радова, Београд: Институт за књижевност и уметност.

-
- Waldoff 1997: Jessica Waldoff, „*Don Giovanni*: Recognition Denied”, in: Mary Hunter, James Webster, eds., *Opera Buffa in Mozart's Vienna*, Cambridge: Cambridge University Press, 286–308.
- Wilson 1971: Edward O. Wilson, *The Insect Societies*, Cambridge: Belknap Press of Harvard University Press.
- Wilson 1993: Edward O. Wilson, „Biophilia and the Conservation Ethic”, in: Stephen R. Kellert, Edward O. Wilson, eds., *The Biophilia Hypothesis*, Island Press: Washington, 31–41.
- Wolf 1999: Werner Wolf, *The Musicalization of Fiction: A Study in the Theory and History of Intermediality*, Amsterdam: Rodopi.
- Wolf 2011: Werner Wolf, „(Inter)mediality and the Study of Literature”, *CLCWeb: Comparative Literature and Culture*, 13.3.

Dejan Ajdačić

POLJSKO-SRPSKE KNJIŽEVNE VEZE – PREVODI I RECEPCIJA

OKVIRNE POSTAVKE

Proučavanje recepcije jedne književnosti u drugoj kulturi zasniva se na poznavanju objavljenih prevoda knjiga, priloga u časopisima, listovima i antologijama, kao i uvidu u kritike i tumačenja prevedenih autora i dela. Od prvih prevoda u 19. veku do danas raste broj dela poljskih pisaca prevedenih na srpski jezik i dela srpskih književnika na poljskom, kao i prikaza i studija koji ih prate. Hiljade prevedenih pesama, priča ili drama, te stotine knjiga u okviru razmene književnih dobara Poljaka i Srba prekoračuje mogućnosti kako potpunog uvida u građu, tako i sažetog izlaganja tih saznanja. Stoga je pokušaj predstavljanja srpsko-poljskih književnih veza u jednom članku unapred osuđen na nužna skraćivanja, propuštanja uz svest da se takav naum može ostvariti samo u mnogo opsežnijim publikacijama. Ovde će biti ponuđena jedna opšta slika o književnim prevodima i elementima recepcije srpske književnosti kod Poljaka i poljske književnosti kod Srba. Sažeto predstavljanje književnih veza Poljaka i Srba zasniva se na nalazima bibliografa i književnih istoričara komparatista, kojima obe kulture duguju zahvalnost za otkrivene i sistematizovane podatke. U ovom tekstu neće biti otkriveni neki do sada nepoznati prevodi ili propušteni odjeci, a doprinos priloga bi mogao da bude u ukazivanju na potrebu razrade preciznijih termina za opisivanje recepcije književnih dela i zaključnim predlozima za unapređenje književnih veza dva slovenska naroda.

Per Jakobsen je u članku „Ko je čiji?” izneo i obrazložio stav da nacionalno poreklo, ni regionalni izbor teme nisu pouzdani argumenti u utvrđivanju pripadnosti nekog pisca određenoj nacionalnoj književnosti, već da je lični izbor, piščevo samoodređenje presudno za nacionalnu pripadnost pisca (Jakobson 2010: 327). Njegošu niko ne može oduzeti ni srpstvo ni crnogorstvo. Dakle, Andrića, Selimovića, Desnicu, Kiša, Bulatovića, braću Micić smatram srpskim piscima, ne odričući mogućnost njihove pripadnosti i drugim književnostima.

1. Pred-istorija

Istorija književnih veza uslovljena je političkim i kulturnim vezama u istoriji dva naroda, koje zavise od bliskosti verskih, ideoloških, nacionalnih činilaca

njihovog identiteta i od sprovođenja državnih interesa u oblasti kulture. Poljaci kao katolici i Srbi, kao hrišćani većinom pravoslavne veroispovesti, kao pripadnici latiničke i ćirilčke pismenosti, kao geografski udaljeni narodi bez susedskih razmirica i narodi na severu i jugu kontinenta, retko su do 20. veka imali slične interese i sudbine. Kada su Srbija Nemanjića i despotovina propale, jaka država Poljaka sa obrazovanom plemićkom i crkvenom elitom, podržavala je visoku, pismenu kulturu i umetnost. Srbi su tek nakon velike seobe u austrijsko Podunavlje počeli u javnim nastupima imućnih i učenih ljudi javno da govore o svom „narodu”. Pod uticajem Herderovih ideja o budućem značaju slovenskih naroda, do tada sporadične lične veze Poljaka i Srba postaju činilac u delovanju obrazovanih elita koje žele približavanje Slovena.

2. Okvirne teorijske postavke

Teorija recepcije nemačkog romaniste Jausa (Jaus 1978) je dokumentovana primerima iz francuske književnosti, ali proučavaoci književnosti su uočili univerzalnu primenljivost Jausovog spoja socioloških, književnoistorijskih i književnoteorijskih pristupa, što je omogućilo i razvoj ove teorije.

Karl Robert Mandelkov pojam „horizont očekivanja”, kao ključni pojam Jausove teorije recepcije, razdvaja na „tri različite folije očekivanja” – horizont očekivanja epohe, očekivanja dela i očekivanja autora (Mandelkov 1978: 122–123). Kako se odnos čitalaca prema književnim delima menja sa proticanjem vremena i promenama ukusa, u istoriji književnosti postaje potreban književnoteorijski pojam „horizonta očekivanja epohe”.

Mandelkov izdvajajući horizont očekivanja epohe omogućava opise istorije delovanja književnosti u različitim epohama. Ta potreba tiče se, naravno, književnih procesa u okvirima jedne kulture, ali i recepcije jedne književnosti u drugim kulturama.

Primena teorije recepcije na prihvatanje jedne književnosti u drugoj kulturi, na osobenosti širenja informacija o toj književnosti i na raznovrsno delovanje prevoda u novoj sredini zahteva određene dopune. U poređenju sa književnim procesom u kome delo pisca sa čitaocima povezuju posrednici poput urednika, stampara, knjižara, kritičara, u recepciji prevedenih dela pojavljuje se prevodilac, koji nije samo posrednik između dva jezika, već je ko-autor tog dela čija veština utiče i na sudbinu prihvatanja samoga dela. Pored toga, prevodilac može da bude posrednik u širenju čitavog opusa jednog autora ili jednoga žanra, pa i dela jedne književnosti.

Hans Robert Jaus (1978: 137–138) je istakao da u trouglu autor – delo – publika, publika nije pasivna, tj. da čitaoci utiču i na autorove zamisli dela, ali Jaus ima u vidu nekog prosečnog čitaoca, a čitaocce odlikuje različita motivacija za čitanje, različiti tip čitanja i tumačenja pročitano. Recepcija književnosti u školama usmerena je pre svega na dela nacionalne književnosti, a kada obuhvata strane književnosti, učenici je čitaju u ograničenom obimu. U akademskoj recepciji stranih književnosti znalci odgovarajućeg jezika i kulture razmatraju filološke aspekte prevedenih književnih dela. Čitanje pisaca, izdavača, prevodilaca i kritičara jeste čitanje znalaca književnih aspekata tekstova u prevodima. Običan čitalac nema stručna znanja o književnosti i čita

prevedena dela po volji i ukusu. O kome i čemu treba da govorimo kada želimo da osvetlimo recepciju srpske književnosti u Poljskoj? Treba li da govorimo o tome šta poljski učenici u školama znaju o njoj ili šta o njoj pišu profesori koji na univerzitetu predaju srpsku književnost? Da li nam broj prevedenih naslova, broj izdanja i njihovi tiraži mogu ukazati na interesovanja čitalaca ako odluka o izboru naslova i tiraža nije zavisila prevashodno od samih čitalaca? Istraživači recepcije ne znaju mišljenje čitalaca o pročitanoj, ali često ne znamo ni uredničku motivaciju niti finansijsku motivaciju pri izboru dela za prevod. Zapravo, kada govorimo o recepciji, najčešće mislimo na recepciju elite – kako delo prihvataju i razumeju u akademskoj ili književnokritičarskoj sredini. Dakle, kada se govori o recepciji srpske književnosti u poljskoj kulturi, ili poljske književnosti u srpskoj kulturi, nemam u vidu sve Srbe ili Poljake koji čitaju književnost, već grupe filološki i književno obrazovanih čitalaca – kritičara, urednika, prevodilaca i proučavalaca.

Pitanje recepcije književnosti može se proširiti i uvođenjem recepcije književnih dela u drugim umetnostima – u pozorištu, filmu, stripu, muzici i dr. Kada je reč o srpsko-poljskim kulturnim vezama, radi se o poljskim filmovima po klasicima poljske književnosti (*Faraon, Lutka, Zadušnice*) koji nisu bili poznati Srbima, kao što ni Poljaci nisu znali filmske ili televizijske obrade *Korena, Seoba, Banović Strahinje, Balkanskog špijuna, Profesionalca* i dr.

Sledeći niz književnoistorijskih epoha, naizmenično će se ukazivati na prevode i savremene uvide o srpskoj književnosti kod Poljaka i poljskoj književnosti kod Srba.

POLJSKI PREVODI SRPSKE KNJIŽEVNOSTI

3. Bibliografski izvori

Razvoj slavistike i uvećani broj prevoda srpske književnosti na poljski jezik je izazvao potrebu da se podaci o njima sakupe i stručno predstavljaju, što je omogućilo pojavu bibliografija poljskih prevoda jugoslovenske ili srpske književnosti i studija o njima. Bibliografije pojedinih pisaca, poput Petra Petrovića Njegoša, Ive Andrića, Desanke Maksimović, Milorada Pavića, sadrže i podatke o poljskim prevodima i tumačenjima. U ovoj prilici oslanjam se na bibliografiju srpskih i crnogorskih pisaca u Poljskoj Branislave Stojanović *Serbica u Poljskoj* (Stojanović 2002), koju je autorka sastavila koristeći bibliografiju Helene i Zdislava Vagnera *Jugoslavica u Poljskoj* objavljivanu u „Zborniku za slavistiku Matice srpske” (1971, 1988–1991). Za period posle 1990. ona je konsultovala elektronske kataloge poljskih biblioteka. Dopunu ovoj bibliografiji čine popis prevedenih knjiga srpske književnosti u periodu 2003–2017 (Pabih 2017), bibliografije prevoda srpske književnosti – „Bibliografia przekładów literatury serbskiej” iz časopisa „Przekłady Literatur Słowiańskich” i elektronski katalog mreže akademskih biblioteka (NUKAT). U časopisu „Przekłady Literatur Słowiańskich” o prevodima srpske književnosti pišu Lešek Malčák, Katažina Majdík, Malgożata Filipek, Ivona Stanjos, Maćej Červinjski

i dr. Dragocene podatke daje i monografsko istraživanje Malgožate Filipek o srpskoj književnosti u međuratnoj Poljskoj (Filipek 2003).

4. Srpska književnost u književnoistorijskim pregledima na poljskom jeziku

Budući da u 19. veku rasparčana Poljska nije imala svoju državu, na univerzitetima imperija u čijem sastavu su živeli, Poljaci nisu mogli da objavljuju na poljskom jeziku istorije književnosti drugih slovenskih naroda. Adam Mickjevič je u svojim pariskim predavanjima na Kolež d Fransu bio prvi Poljak koji je u okviru drugih slovenskih književnosti govorio o srpskim narodnim pesmama i srpskim piscima, tada njegovim savremeniciima i nekim njihovim delima.

Tek po obnovi nezavisne Poljske bio je moguć razvoj slavističkih studija na maternjem jeziku na poljskim univerzitetima. Profesori iz Lavova, Aleksander Brikner i Tadeuš Ler Splavinjski posmatraju u *Zarys dziejów literatur i języków literackich słowiańskich* (1929) srpsku književnost poput istoričara Leopolda Rankea u *Die Serbische Revolution*, kroz razdvojenost Srba u osmanskoj državi i Habsburškoj monarhiji, u delu gde su vlast imali Mađari. U Poljskoj nisu prevedene istorije slovenskih književnosti sa češkog Jana Mahala (I–III, 1922–1929) i Franka Volmana (1928). Pred početak drugog svetskog rata Tadeuš Ler Splavinjski je iz Lavova prešao u Krakov. Na Jagelonskom univerzitetu je po završetku rata priredio *Chrestomatia słowiańska. Cz. 1, Teksty południowo-słowiańskie* (1947) sa tekstovima na slovenskim jezicima. Iste godine u Lublinu je Stanislaw Papjerkovski objavio neveliku, ali značajnu knjigu *Twórczość literacka narodów południowosłowiańskich: Serbów, Chorwatów, Słoweńców i Bułgarów* (Papjerkovski 1947). U Poljskoj je Joana Rapacka objavila istoriju starije srpske i hrvatske književnosti (Rapacka 1993), a u seriji skripata Jagelonskog univerziteta Julijan Kornhauzer je sa komparativnog stanovišta uporedio zapadnoslovenske i južnoslovenske književnosti (Kornhauzer 1994). Marijan Jakubjec je u okviru opsežne studije „Literatury narodów Jugosławii” posvetio pažnju i srpskoj književnosti, ali kod Poljaka nije objavljena celovita istorija srpske književnosti poljskih autora, niti je prevedena stara Skerlićeva ili nova Deretićeva istorija srpske književnosti (1983). Celovite predstave o tokovima srpske književnosti mogli su da imaju samo Poljaci koji čitaju na srpskom. Kratke informacije o srpskim piscima na poljskom jeziku predstavljene su u leksikonu zapadnoslovenskih i južnoslovenskih pisaca *Mały słownik pisarzy zachodniosłowiańskich i południowosłowiańskich* (1973) koji je pod uredništvom profesora Juzefa Magnuševskog napisala grupa proučavalaca književnosti.

5. Srpska književnost u poljskim antologijama

Prevodi srpskih književnih tekstova na poljski jezik su dugo objavljivani u antologijama koje obuhvataju razne, najčešće jugoslovenske književnosti.

U hrestomatiji svetske književnosti *Obraz literatury powszechnej w streszczeniach i przykładach*¹ (1896) sastavljač Edvard Zdislav Grabovski

¹ Naslovi antologija se ostavljaju u originalnom jeziku, osim ako cela antologija nije prevedena.

(1849–1912) je u drugom tomu ove zbirke na jednoj strani predstavio Branka Radičevića pesmom „Kad mlidijah umreti” i Jovana Jovanovića Zmaja sa dve pesme – *Z »Róż zwiędłych«* (1896: 603). U antologiji *Wielka literatura powszechna* (1933) – pojavljuju se Dositejevi stihovi „Vostani Srbije”, stihovi Zmaja, Laze Kostića, Vojislava Ilića, Alekse Šantića i Jovana Dučića, odlomci iz Lazarevićeve pripovetke „Prvi put s ocem na jutrenje”. Fragment iz Njegoševog *Gorskog vijenca* je dat u prevodu Henrika Batovskog, koji je godinu dana pre toga objavio celo delo (Njegoš 1932).

Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca je po odluci monarha 1929. godine preimenovana u Kraljevinu Jugoslaviju, a ime Jugoslavija je zadržano i posle drugog svetskog rata, uz promenu odredbe političkog sistema – Federativna Narodna Republika Jugoslavija (1945), Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija (1963). U Poljskoj se, kao i u drugim državama, u naslovima antologija koristio pridev kojim se ističe državna zajednica, a izbegavaju nacionalna određenja pisaca. Tako i srpske autore u Poljskoj objavljuju u antologijama slovenskih ili jugoslovenskih književnosti.

Tadeuš Ler Splavinjski je na Jagelonskom univerzitetu priredio u Krakovu dvotomnu hrestomatiju *Chrestomatia słowiańska* (1949) sa pratećim rečnicima u kolekciji „Biblioteka Studium Słowiańskiego Uniwersytetu Jagiellońskiego”. U prvom tomu, posvećenom južnim Slovenima koji su obradili Vilim Francić, Vojslav Mole i Francišek Slavski na 23 strane (64–87) su objavljeni kratki odlomci iz *Žitija sv. Simeona* svetoga Save, Dušanovog zakonika, Venclovićevih beseda, Dositejevog *Života i priključenja*, narodna pesma „Hasanaginica”, priča „Djevojka brža od konja”, Oče naš, stihovi Branka Radičevića, Đure Jakšića, fragmenti iz proze Jovana Dučića, Laze Lazarevića i Janka Veselinovića. Predstavljani su i odlomci iz filoloških tekstova Vuka Karadžića, Đure Daničića i Jovana Skerlića.

U doba socijalističke Poljske, izdavaštvo je bilo pod patronatom, ali i brižnim okom partijske cenzure. Antologije su se izdavale u skladu sa državnim potrebama u kulturi, izdavane su u reprezentativnim tiražima i distribuirane po bibliotekama. Nepovoljne promene u političkim odnosima Jugoslavije i država koje su zastupale rezoluciju Kominforma su se odrazile na bitno smanjenje interesovanja za književnost jugoslovenskih naroda. Objavljivanje antologija književnih tekstova jugoslovenskih pisaca tokom šezdesetih godina 20. veka je predstavljalo znak da se desetak godina posle prekida odnosa oko Informbiroa pojavljuje želja za poboljšanjem kulturnih veza socijalističke Poljske i Jugoslavije.

Antologiju jugoslovenske lirike *Liryka jugosłowiańska* (1960) sa stihovima 113 pesnika, priredio je Zigmunt Stoberski. Izbor hrvatskih pesnika i njihovih stihova uradio je Novak Simić, slovenačkih Drago Šega, a izbor stihova srpskih i makedonskih pesnika je učinio Tanasije Mladenović. U kratkoj biografskoj informaciji na kraju knjige razdvojeni su srpski (41) i crnogorski pesnici (6). Najstariji srpski pesnik u antologiji je Žarko Vasiljević (rođ. 1892), nešto su mlađi nadrealisti i Desanka Maksimović, a najmlađi je Dragan Koldžija rođen 1938. Tanasije Mladenović u antologiji svakako nije smeo da predstavi stihove Miloša Crnjanskog, kome još nije bio dozvoljen povratak

u Jugoslaviju, a razumljivo je i izostavljanje avangardnih pesnika koji se nisu uklapali u levičarske kanone svemoćnih nadrealista.

Bar »Titanic«: jugosłowiańskie opowiadania wojenne (1962) kao antologiju ratne proze je sastavio Alija Dukanović, a prevodioci su bili pored urednika i Marija Krukovska i Zigmunt Stoberski. U ovoj zbirki se nalaze priče Ive Andrića, Vladana Desnice, Antonija Isakovića, Stevana Jakovljevića, Mihajla Lalića, Veljka Petrovića, Jare Ribnikar, Isidore Sekulić, Branka Čopića. Izdavač je bilo Ministarstvo narodne odbrane. Isto ministarstvo je izdalo i antologiju *Powrót. Opowiadania jugosłowiańskie* (1969). Među autorima su i Miodrag Pavlović, Branimir Šćepanović, Momčilo Milankov, Antonije Isaković i Dragoslav Mihailović.

Zbirku izabranih pripovedaka je sastavio Branislav Ćirlić pod naslovom *Antologia noweli jugosłowiańskiej* (1964). Od srpskih pripovedača 19. veka zastupljeni su Stefan Mitrov Ljubiša, Simo Matavulj, Bora Stanković i Petar Kočić, a od pisaca 20. veka – Ivo Andrić, Miodrag Bulatović, Branko Čopić, Vladan Desnica, Antonije Isaković, Mihajlo Lalić, Veljko Petrović i Isak Samokovlija. U nekoliko godina kasnije objavljenoj antologiji *Specjalni wysłannicy. Opowiadania jugosłowiańskie* (1971), koju je priredio Alija Dukanović, nalazi se po jedna pripovetka dvadeset autora i pogovor priređivača. Predstavljeno je sedam srpskih pisaca – Ivo Andrić, Miodrag Bulatović, Antonije Isaković, i četvoro pisaca kojih nema u Ćirlićevoj antologiji – Miodrag Pavlović, Filip David, Ćamil Sijarić i Risto Trifković. U beleškama o autorima Sijarić i Trifković su navedeni kao bosanski autori, mada je reč o Srbima. Takvo određenje u belešci svedoči o primeni podele po republikama. Antologija je naslovljena *Specjalni wysłannicy* po priči *Specijalni izaslanici* hrvatskog prozaika Antuna Soljana.

Krakovski slavista i pesnik Julijan Kornhauzer je posle niza prevoda poezije Marka Ristića i Dušana Matića u časopisima i njihovim autorskim zbirkama, te članaka i knjižice o savremenoj jugoslovenskoj poeziji (1980) sastavio i antologiju poezije *Tragarze zdań. Antologia młodej poezji serbskiej* (1983). Ovo je prva i u 20. veku jedina poljska antologija koja u svom naslovu ukazuje na srpsku književnost. U njoj su predstavljeni stihovi šesnaest autora. U predgovoru Kornhauzer ih opisuje kao naslednike nadrealista, „Matića i njegovog pokolenja”. U antologiji su zastupljeni Žarko Rošulj, Božidar Milidragović, Gojko Đogo, Miroljub Todorović, Adam Puslojić, Vujica Rešin Tucić, Milutin Petrović, Rajko Petrov Nogo, Miroslav Maksimović, Raša Livada, Simon Simonović, Stevan Tontić, Dušan Vukajlović, Vojislav Despotov i Vladan Radovanović. Knjiga sadrži i vizualnu poeziju Žarka Rošulja, Miroljuba Todorovića i dr.

Antologia współczesnego dramatu jugosłowiańskiego u dva toma predstavlja prevod *Antologije savremene jugoslovenske drame* Ognjena Lakićevića objavljene u Beogradu 1984. Knjiga je u Poljskoj objavljena 1988. godine i u njoj je predstavljen koautorski komad Đorđa Lebovića i Aleksandra Obradovića, te po jedan komad Dušana Kovačevića, Velimira Lukića, Aleksandra Popovića i Jovana Hristića.

Posle raspada Jugoslavije književnosti pisane na srpskohrvatskom / hrvatskosrpskom se odvajaju, pa se u Poljskoj, kao i u drugim zemljama od devedesetih godina 20. veka u prevodima jezik prevoda srpskih pisaca naziva srpskim, a Hrvata hrvatskim.

Branko i Elžbjeta Ćirlić su kod varšavskog izdavača „Dialog” objavili prvi tom hrestomatije *Nowele i opowiadania południowosłowiańskie* (2003) koji predstavlja pripovetke u vremenskim okvirima od 1848. do 1948. godine. U odeljku Srbija i Crna Gora sa po jednom pripovetkom predstavljani su Stjepan Mitrov Ljubiša, Laza Lazarević, Simo Matavulj, Stevan Sremac, Borislav Stanković, Radoje Domanović, Branislav Nušić, Ivo Andrić, Mihailo Lalić, Branko Ćirlić (priređivač je uključio i svoju pripovetku), Antonije Isaković i Miodrag Bulatović.

U izdavanje antologija tokom prve decenije 21. veka uključuju se i znalci iz univerzitetskih krugova. U Kragujevcu je Studentski kulturni centar objavio antologiju *Srpsko-poljski most poezije: Polsko-serbski most poezji* (2004), u kome su objavljeni prevodi Aleksandre Šarenac i Jasne Stefanović stihova poljskih pesnika na srpski jezik i prevodi Zbignjeva Maheja i Agnješke Lasek pesama srpskih pesnika na poljski jezik. Ovu po obimu neveliku knjigu zatvaraju pogovori Zbignjeva Maheja „Nova poezija i čorbast pasulj” i Zorana Đerića „U društvu živih pesnika”.

Slavisti iz Krakova su objavili obimom malu, ali dragocenu, dvojezičnu antologiju srpske poezije 18. i 19. veka *Inskrypcja na srebrnej sukience. Antologia serbskiej poezji XVIII i XIX wieku* (2007) naslovljenu po stihovima Arsenija Jovanovića Šakabente „Zapis u srebru čudotvorne ikone”. U izboru sa nadahnutim prevodima Marije Dombrowske Partike objavljeni su stihovi Arsenija Čarnojevića, Venclovića, Mušickog, Orfelina, Vidakovića, Sarajlije i Laze Kostića i prvi prevod na poljski „Santa Maria della Salute”, ali nema prevoda Njegoševih stihova. Ova knjižica sa slikom Paje Jovanovića *Seoba Srbalja* na koricama je popunila nedostatak prevoda srpske poezije 18. i 19. veka.

Veoma obimnu i značajki sastavljenu antologiju srpske poezije *Wszystkie chwile są tu i nic być nie przestaje. Antologia poezji serbskiej XX wieku* je objavio Gżegoż Latuśinjski 2008. godine. Posle ove antologije, Gżegoż Latuśinjski je objavio u svojoj izdavačkoj kući i antologije crnogorske, pa hrvatske poezije.

Antologija manifesta avangarde centralne Evrope Jakuba Kornhauzera i Kinge Sjevgor *Głuchy brudnopis: antologia manifestów awangard Europy Środkowej* (2014) objavljena je u seriji „Awangarda/Rewizje” i sadrži češke, srpske i rumunske manifeste. Pred poljskim prevodima svake od tri grupe manifesta nalazi se književnoistorijski uvod koji čitaocu osvetljuje istorijske okolnosti avangardnih pokreta kod Čeha, Jugoslovena i Rumuna. U tekstu o jugoslovenskim pokretima su kolebljiva određenja – jugoslovenski, hrvatski i srpski. Avangarda je bila evropska umetnička pojava sa međunarodnom saradnjom njenih učesnika, ali ako treba određivati nacionalni identitet njenih predstavnika u Zagrebu, reč je o braći Micić koji su svakako Srbi.

Nekadašnji lektor srpskog jezika u Opolju, aktivni i upućeni pozorišni poslenik Goran Injac je sastavio antologiju nove srpske drame *Postpolityczność. Antologia nowego serbskiego dramatu* (2011).

Dvotomna antologija *Serbska ruletka. Dramat serbski po 1995 roku* (2011) priređena po izboru Agnješke Ćeleste i Dominike Zvjerhofske u izdanju izdavačkog preduzeća Šleskog univerziteta iz Katovica sadrži komade Svetislava Basare, Milene Bogavac, Marije Karaklajić, Gorana Markovića, Milene Marković, Miroljuba Nedovića, Mirjane Ojdanić, Maje Pelević i Nebojše Romčevića. Tekstove su prevodili studenti uz višestruke redakture profesorskog kolektiva slavistike, u kojoj je pored urednica i autorki predgovora učestvovali i Lešek Malčak.

Krakovska pesnikinja i filolog – srbista, Agnješka Žuhovska Arendt priredila je antologiju mlađe srpske poezije *Wojna i MP3: antologia mlodszej poezji serbskiej* (2011). Miloš Valigurski je preveo pesme u antologiji nove srpske lirike *Serce i krew: antologia nowej liryki serbskiej* (2015) za biblioteku lublinskog četvoromesečnika „Akcent” i predstavio stihove Lasla Blaškovića, Srđana Valjarevića, Dejana Ilića, Nenada Jovanovića, Dragana Jovanovića Danilova, Vojislava Karanovića, Marije Knežević, Tomislava Markovića, Petra Matovića, Marije Midžović, Saše Radojčića, Obrena Ristića, Ane Ristović, Maje Solar i Ota Horvata.

6. Poljske izdavačke serije

Do obnove državnosti Poljaci nisu imali izdavačku seriju posvećenu srpskoj ili nekoj drugoj južnoslovenskoj književnosti. Uspostavljanjem prijateljskih odnosa Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca sa Poljskom stvorene su prilike i za unapređenje književnih kontakata. Julije Benešić, krakovski student, hrvatski pozorišni delatnik, je u periodu od 1931. do 1939. bio urednik jugoslovenske biblioteke (*Biblioteka Jugosłowiańska*) u kojoj je objavljeno 13 od planiranih 18 knjiga. U biblioteci je objavljena i Benešićeva gramatika hrvatskog ili srpskog jezika, Njegošev *Gorski vijenac* (t. 3, 1932) u prevodu slaviste, tada poljskog dopisnika sa Balkana, Henrika Batovskog, *Jugoslovenska narodna poezija* sa predgovorom Gerharda Gezemana (t. 11, 1938), *Nečista krv* Bore Stankovića sa predgovorom Branka Lazarevića (t. 5, 1935) u prevodu Viktora Bazjeliha.

U Lođu je u periodu 1976–1990. objavljivana serija pod istim naslovom *Biblioteka Jugosłowiańska* u kojoj je objavljeno 36 knjiga. U toj, poratnoj seriji su objavljene knjige 30 autora – neki autori poput Ive Andrića i Miodraga Bulatovića su predstavljeni sa više naslova. Pored dvotomne antologije savremene jugoslovenske drame (1988) u kojoj su predstavljeni i srpski dramaturzi, u ovoj seriji je objavljeno 22 srpska autora (od kojih su se kasnije Mihajlo Lalić i Mirko Kovač odrekli pripadnosti srpskoj književnosti). Među izdatim knjigama dve su zbirke poezije – Miodraga Pavlovića (1982) i Branka Miljkovića (1986), a knjiga Vladimira Dedijera je posvećena istoriji (*Sarajevo 1914*, 1984). Preostalih 19 autora su predstavljeni prozom – romanima i zbirkama pripovedaka: to su knjige Radovana Samardžića (*Mehmed Sokolović*, 1982), Miodraga Bulatovića (*Rat je bio bolji*, 1985; *Heroj na magarcu*, 1977, 1984), Mihaila Lalića (*Ratna sreća*, 1990), Dobrila Nenadića (*Dorotej*, 1986), Borislava Pekića (*Kako upokojiti vampira*, 1985), Ratka Adamovića (*Šnur*, 1984), Miloša Crnjanskoga (*Seobe*, 1982), Bobe Blagojevića (*Sve zveri što su s tobom*, 1982), Dragoslava Mihailovića (*Petrijin venac*, 1979), Momo Kapora (*Od sedam do*

tri, 1990), Ive Andrića (*Priče o fra Petru, Razgovor sa Gojom*, 1977; *Travnička hronika*, 1978 – 3. izdanje; *Na Drini ćuprija*, 1978; *Priče o fra Petru, Ex ponto*, 1985), Aleksandra Tišme (*Za crnom devojkom*, 1977), Dušana Kalića (*Obala bez sunca*, 1976 – u impresumu knjige piše da je roman preveden sa makedonskog), Vidosava Stevanovića (*Konstantin Gorča*, 1978), Mirka Kovača (*Vrata od utrobe*, 1988).

U Torunju su u periodu od 2006. do 2008. u Biblioteci Balkan („Biblioteka Balkan”) objavljene tri knjige srpskih pisaca – Gorana Petrovića i Davida Albaharija u prevodu Milana Duškova i knjiga Zorana Živkovića u prevodu Marćina Šklarskog. U prevodu Milana Duškova se u Torunju u Biblioteci „Projektor” pojavio roman *Evropa broj dva* Vojislava Despotova (2001). Smrt Duškova (2009) je učinila neostvarivim zaokruženje njegovih izdavačkih zamisli.

7. Časopisi

Časopisi su od 19. veka širili informacije o stranim književnostima, putem prevoda, posredstvom vesti, kritika i beležaka o novim knjigama i književnim događajima. Oko književnih časopisa sa prevodnom književnošću su se okupljali i prevodioci. U varšavskom časopisu „Wędrowiec” (1863–1906) objavljeno je u drugoj polovini 19. veka i nekoliko prevoda srpskih pisaca – 1876. u nastavcima roman *Dva idola* Bogoboja Atanackovića. U aktivnostima zbližavanja slovenskih naroda književni poslenici u Krakovu i Lavovu – gradovima Habsburške, pa Austrougarske monarhije – su u manjoj meri bili izloženi ograničenjima stroge cenzure, no u gradovima u Pruskoj i Rusiji.

Poljska stešnjena između Sovjetskog Saveza i Nemačke je u saradnji sa novostvorenom Čehoslovačkom i Jugoslavijom, videla i mogućnost većeg uticaja u međunarodnim političkim odnosima i u kulturnim i akademskim vezama. Duh slavizma omogućio je Poljacima i da svoj nadnacionalni identitet ispolje bez dominacije Nemaca ili Rusa. U Poljskoj pokreću i objavljuju dvonedeljni „Kultura Słowiańska” (1924–1925), mesečnik „Ruch Słowiański” objavljan u Lavovu (1928–1939) pod uredništvom Tadeuša Lera Splavinjskog. Po završetku drugog svetskog rata, ideologiju komunizma je pratio pojačan diktat iz Sovjetskog Saveza uz nametanje socrealističkog stila u književnosti. Ideološki pritisak je popustio tek posle Staljinove smrti, pa se književni život, naročito tokom šezdesetih godina razvija pod manjim pritiscima, sa većim slobodama. Od sredine 20. veka veliku ulogu u popularizaciji drugih književnosti imali su brojni časopisi – dvomesečnik „Dekada Literacka”, mesečnici „Twórczość” (1950), „Miesięcznik Literacki” (obnovljen 1966, objavljan do 1990), „Dialog” posvećen savremenoj drami, „Poezja” (1965–1989), „Literatura na Świecie”, te nedeljni „Życie Literackie” (1951–1990). Među poljskim časopisima koji su izdavani posle rata van Poljske, najuticajnija je bila „Kultura” Ježija Gedrojca u kome je kultura balkanskih Slovena bila retko zastupljena.

Neki od časopisa u Poljskoj su povremeno objavljivali tematske blokove posvećene određenim književnostima i književnim pojavama, kao na primer „Literatura na Świecie” o srpskom ekspresionizmu (1980, br. 9), o Andriću povodom piščeve smrti (1975, br. 6), o Miodragu Bulatoviću (1975, br. 6),

balkanski broj je 2013. uredio pesnik Miloš Valigurski. „Tygiel Kultury” iz Lođa je objavio srpski broj 2003. (br. 7–9), koji su uredili Mihajlo Pantić i Boguslav Zjelinjski, tematski blok o srpskom dadaizmu i nadrealizmu (2018) koji su uredili Agata Kocot i Dejan Ajdačić. Tematski broj posvećen Vojvodini je za četvoromesečnik „Elewator” (br. 24, 2018, 2) sklopio Miloš Valigurski nudeći književne i vizuelne priloge Srba i Mađara koji žive u Vojvodini.

U Gdanjsku je od 2001. do 2005 objavljeno dvadeset brojeva internet časopisa „ProjektOR” koji je bez određene periodičnosti uređivao i objavljivao srbista Šimon Vrublewski. Široki krug saradnika je obuhvatao srbiste iz različitih akademskih sredina u Poljskoj. Časopis danas nije više dostupan. Možeće je samo pregledati sadržaj objavljenih brojeva (<http://katalog.czasopism.pl/index.php/ProjektOR>). Kratkovečan je bio od 2003. do 2006. na internetu objavljivan časopis „Slawistyka Łódzka” koji je pokrenuo tadašnji lektor iz Srbije, pesnik Zoran Đerić.

Od akademskih časopisa „Pamiętnik Słowiański” osnovan 1949. ima najdužu tradiciju. Na početku je bio interdisciplinarno široko otvoren ka različitim umetnostima, da bi kasnije profil bio sužen na filološke pristupe. „Slavia Meridionalis” je časopis Instituta slavistike Poljske akademije nauka (1977. prvi broj, a od 2000. izlazi godišnje) koji objavljuje priloge i na južnoslovenskim jezicima, pravi povremeno tematske brojeve, „Przekłady Literatur Słowiańskich” časopis Šleskog univerziteta u Sosnovcu / Katovicama predstavlja izvor dragocenih studija o translatološkim aspektima i recepciji slovenskih književnosti u kome se nalaze i studije o poljskim prevodima srpske književnosti. Pri katedrama slavistike postoji niz slavističkih akademskih časopisa („Poznańskie Studia Slawistyczne”, „Zeszyty Cyrylo-Metodiańskie”, „Slavica Wratislaviensia”), a pored ovih ima i periodičnih izdanja koja nemaju slovensku komponentu u naslovu, ali objavljuju i slavističke tekstove „Porównania”, „Etnolingwistyka”.

8. Poljski prevodioci srpske književnosti

Kazimjež Brođinjski (1791–1835) pesnik i pripovedač, teoretičar književnosti i kritičar epohe prelaska iz klasicizma u predromantizam je prvi prevodio srpske narodne pesme na poljski jezik.. Srpske narodne pesme su prevodili kasnije August Bjelovski, Lucjan Šjemenjski, Adam Hoćko, Juzef Bohdan Zaleski i dr.

Roman Zmorski (1822–1867), pesnik poznog romantizma, folklorista i prevodilac. Bio je pristalica panslovenskih ideja i član umetničke grupe „Ciganerija varšavska”. Prevode srpskih narodnih pesama je objavio u dva toma *Narodowe pieśni serbskie* (1853, I–II), a priredio je i izbore pesama o Kraljeviću Marku (1859) i o Kosovu (1860); (Georgijević 1936).

Izidor Kopernjicki (1825–1891), lekar, etnograf, antropolog i prevodilac. Boravio je na Balkanu i preveo dvadesetak junačkih pesama iz *Srpskih narodnih pjesama* Vuka Karadžića.

Aleksander Petruv je preveo pomenuti Atanackovićev roman *Dva idola* (1852/1876)².

Leon Vasilevski (1870–1936), historičar, publicista, etnograf i prevodilac sa raznih slovenskih jezika je u književnom dodatku „Tydzień” dnevnog lista iz Lavova u seriji članaka „Z niw słowiańskich” objavio početkom devedesetih godina 19. veka i nekoliko prevoda pripovedaka Laze Lazarevića.

Bronjislav Teodor Grabovski (1841–1900) je krajem 19. veka u antologiji svetske književnosti preveo nekoliko pesama Jovana Jovanovića Zmaja i Branka Radičevića. Kao publicista je objavljivao novosti o slovenskim književnostima. Živeo je u Čenstohovi gde je uređivao lokalni časopis. Sa nesklonošću prema pravoslavlju, više je prevodio sa češkog i hrvatskog, no sa bugarskog i srpskog jezika (Jarošević-Klajndinst 1972: 136, 138).

U međuratnom periodu sa srpskog su prevode objavljivali Marija Znatovič Ščepanjska (1885–1960), Viktor Bazjelih (1893–1963), Česlav Jastšembjec Kozlovski (1894–1956), prevodilac sa nemačkog, engleskog, francuskog, ruskog i ukrajinskog ima i prevoda sa hrvatskog i srpskog, Vilim Frančić (1896–1978) hrvatski polonist, autor rečnika i značajan posrednik između Poljske i Jugoslavije, Henrik Batovski (1907–1999) profesor istorije na Jagelonskom univerzitetu, Stanislav Rospond (1906–1982) onomastičar, profesor u Vroclavu, Stanislav Papjerkovski (1906–1990) prevodilac i proučavalac književnosti, Irena Olševska bibliograf i prevodilac. Romuald Hirale i Dionizi Krulikovski su prevodili u međuratnom časopisu „Kultura Słowiańska” (1924–1925).

Marija Krukowska (Zjelinjska) (1915–2013) rođena u Zagrebu, ali živela je i radila u Poljskoj. Prevodila je sa srpskog, hrvatskog i slovenačkog. Autor je često izdavanih razgovornika srpskohrvatskog jezika, vodiča kroz Jugoslaviju i Čehoslovačku, kao koautor je objavila i rusku gramatiku. Prevela je romane srpskih pisaca Mladena Oljače, Meše Selimovića, kao i priloge za časopise i antologije. Sa poljskog na hrvatskosrpski je prevela roman *Putovanje* Stanislava Digata i *Magelanov oblak* Stanislava Lema.

Zigmunt Stoberski (1916–2006) prevodilac, antologičar, diplomata koji je službovao i u Beogradu, prevodio je sa srpskohrvatskog, litvanskog i ruskog jezika.

Branislav (Branko) Ćirlić (1916–2017), rođen u Pirotu, studirao je šumarstvo i slavistiku u Beogradu, pa filologiju u Varšavi. Od 1946. je u Poljskoj radio kao dopisnik, a do 1950. i kao lektor za srpskohrvatski jezik na Katedri slovenske filologije Univerziteta u Lođu. Pored mnogobrojnih prevoda sa poljskog na srpski jezik, potpisao je i prevod sa srpskog na poljski *Romana o Londonu* Miloša Crnjanskog. Nagrađen je visokim priznanjima za doprinose vezama Srbije i Poljske.

Danuta Ćirlić Strašinjnska (rođ. 1930) je prevodilac, urednik i novinar. Bila je dvadeset godina urednik u izdavačkoj zadrugi „Czytelnik”, a potom u uglednom časopisu za svetsku književnost. Prevela je brojne knjige sa srpskog i hrvatskog.

² Broj levo od kose crte označava godinu izdanja izvornika, a broj desno godinu objavljivanja prevoda.

Halina Kalita (1918–2011) je prevodila romane Ive Andrića, prozu i dramske tekstove, saradivala sa mnogim pozorištima lutaka (Boško Trifunović, Majo Đurović, Ksenija Stojanović).

Alija Dukanović (1926–2009) je bio prevodilac, antologičar i književni kritičar. Posle 1948. se nije vratio u Jugoslaviju, pa je obeležen kao informbirovac. Dvadesetak godina je objavljivao vesti o kulturnim i književnim zbivanjima iz SFR Jugoslavije u časopisu „Twórczość”. Prevodio je prozu i poeziju (Desanke Maksimović).

Prevodioci rođeni u trećoj deceniji 20. veka se javljaju sa prevodima posle II svetskog rata. Vladislav Lubaš (1932–2014) lingvista, polonista i slavista, lektor poljskog jezika u Beogradu i Ljubljani, direktor Instituta za poljski jezik PAN preveo je sa Gordanom Jovanović odlomak iz Bulatovićeve knjige *Crveni petao leti prema nebu*. Andžej Pjotrovski (1931–2014) pisac i prevodilac prevodio je sa više jezika. Prevodioci ovog pokolenja bili su i Stanislav Kašinjski, Joana Salamon (1932–2001) lekar i pesnik, istančani prevodilac Marine Cvetajeve sa ruskog i Ivana V. Lalića sa srpskog jezika.

Jan Vježbicki (1934–1996) ugledni slavista, poznavalac i prevodilac Andrića, varšavski profesor mnogim vrsnim prevodiocima i proučavaocima književnosti, autor prve poljske monografije o Ivi Andriću, autor knjiga o avangardi i signalizmu, prevodilac poezije i proze. Bio je čest gost na skupovima u Jugoslaviji.

Gžegož Latušinjski (1933–2020) slavista, novinar, antologičar, diplomata, izdavač, pripovedač i pesnik je objavljivao publicističke tekstove i intervju sa nizom jugoslovenskih i eks-jugoslovenskih političara i pisaca. U književnosti se bavio mnogim poslovima. Pored prevoda stihova srpskih i hrvatskih pesnika na poljski jezik, prevodio je i u obratnom smeru – Poljake na srpski i hrvatski. Njegov prevodilački i pesnički rad je poznat u Srbiji a Latušinjski je nosilac priznanja i ordena.

Magdalena Petrinjska (1940) je završila polonistiku i slavistiku, radila je kao prevodilac i diplomata. Sa srpskog na poljski je prevela knjige Borislava Pekića, Slobodana Selenića, Aleksandra Tišme, Miroslava Josića Višnjica, Vladimira Arsenijevića i eseje Ivana Čolovića.

Julijan Kornhauzer (1946) je krakovski slavista, pesnik i prozaista, kritičar, proučavalac književnosti i prevodilac. Prevodio je poeziju, posebno avangardnu, ali i savremene pesnike. U Poljskoj je znan kao jedan od značajnih pesnika Novog talasa.

Malgožata Vježbicka (1953) je završila slavistiku u Varšavi, radila je kao prevodilac i diplomata, između ostalog i u Beogradu. Prevodila je stihove i poetsku prozu Andrića i objavljivala u književnim časopisima.

Dorota Jovanka Ćirlić (1954) je prevela desetine knjiga i nebrojeno mnogo priloga u časopisima. U bibliografiji prevoda srpske i hrvatske književnosti teško je pronaći pisca savremenika koji nije predstavljen makar nekim prevodom Dorote Jovanke Ćirlić i njenih roditelja. Njihove zasluge za veze poljske i srpske kulture su ocenjene priznanjima koja su im uručena.

Elžbjeta Kvašnjevka je prevodila knjige Antonija Isakovića, Dragoslava Mihajlovića, Borislava Pekića, Milorada Pavića, Branka Letića. Prevodi i sa

bugarskog. Saradivala je sa književnim časopisima. Prevodioci sa srpskog bili su i Božena Novak (poezije Branka Miljkovića i Miodraga Pavlovića), Kristina Bonk (Ivana Lalića), Bronislav Risj, Jolanta Klašninovska, Eva Getter, Jan Han i dr.

Evelina Haća (1979) srbista iz Gdanjska, predaje na Neofilologiji Univerziteta u Gdanjsku. Prevela je knjige Dobrice Ćosića i Milorada Pavića.

Miloš Valigurski (1981) iz Bidgošča, pesnik, urednik, lektor poljskog jezika u više zemalja i prevodilac sa mađarskog, slovačkog i srpskog. Saraduje sa književnim časopisima. Preveo je knjigu *Vašarski mađioničar* Jelene Lengold i knjige poezije. Uredio je broj časopisa „Elewator” posvećen Vojvodini, antologiju poezije i nekoliko temata u časopisima.

Agnješka Žuhovska Arendt (1983) je studirala slovensku filologiju, pesnikinja je, pisac, blogger, urednik i prevodilac srpskih, bosanskih i hrvatskih autora. Sa srpskog je prevela niz knjiga proza i poezije i sastavila antologiju mlađe srpske poezije.

Aleksandra Vjelemborek slavista, srbista iz Lođa je prevela dva romana Dragana Velikića.

9. Srpski srednji vek

Poljaci su primili sa hrišćanstvom latinsku pismenost, a Srbi su u srednjem veku pisali ćirilicom na staroslovenskom jeziku srpske redakcije. U ranom srednjem veku crkve su se udaljavale, tako da nije bilo jakih veza. Sa razvojem vizantoslavistike u Poljskoj pojavljuju se i radovi o staroj srpskoj književnosti u njenim istorijskim i religioznim okvirima. Radovima Leška Mošinskog i Aleksandra Naumova u Poljskoj dobijaju zamah akademska proučavanja srednjeg veka na Balkanu. Mogućnost da Poljak koji ne zna staroslovenski dobije predstavu o srednjevekovnoj srpskoj književnosti pružio im je izbor Aleksandra Naumova objavljen u Lođu u knjizi *Dar słowa: Ze starej literatury serbskiej* (1983). Tamo su predstavljeni fragmenti iz žitija svetoga Save, Teodosija, Domentijana, Danila II, Danila III, Stefana Lazarevića, Pajsija, kao i kraći tekstovi Dimitrija Kantakuzina, Siluana, Jefimije, Jefrema, Kiprijana Račanina i dr. Aleksandar Naumov je bio profesor Jagelonskog univerziteta u Krakovu, ali su njegova predavanja u drugim akademskim centrima – Lođu, Poznanju, Veneciji ostavila značajnog traga u narednom pokolenju proučavaoca pravoslavne kulture i književnosti na Balkanu. U Srbiji je objavljen izbor radova Aleksandra Naumova *Staro i novo: studije o književnosti pravoslavnih Slovena* (2009). Neki učenici profesora Naumova posvetili su svoju pažnju srpskom srednjem veku. Srpskom duhovnošću srednjeg veka bavila se Dorota Gil, profesor Jagelonskog univerziteta u tekstovima o srednjevekovnoj književnosti, ali i šire, problemima identiteta i istorijskih promena u religioznim okvirima srpske kulture. Autorka je knjiga *Hymnografia serbska i jej rola w kulturze narodowej* (1995), *Prawosławie. Historia. Naród. Miejsce kultury duchowej w serbskiej tradycji i współczesności* (2005). Važni su i doprinosi Iza-bele Lis poznavanju religioznih aspekata starih tekstova. Malgožata Skovronek je osvetlila srpske tragove u prepisima starozavetnih legendi u paleji, a njen kolega iz Lođa, Ivan Petrov je pisao o ranim štampanim ćirilskim knjigama

Božidara Vukovića. Radovi Georgija Minčeva su posvećeni apokrifima, te vezi tekstova i ikonografije. Blažej Šeflinjski je u Lođu objavio monografiju *Trzy oblicza Sawy Nemanjicia: postać historyczna – autokreacja – postać literacka* (2016) u kojoj je predstavljeno delovanje Svetoga Save, kao i njegov književni lik u žitijima. Joana Rapacka, profesor varšavskog univerziteta, je objavila i knjigu *Dawna literatura serbska i dawna literatura chorwacka: zarys dziejów* (Rapacka 1993).

Neobičnu poznosrednjevekovnu kopču između Poljaka i Srba čini *Turska hronika* Konstantina iz Ostrovice – Mijaila Konstantinovića, Srbina iz Ostrovice, koji je ranije bio poznat pod naslovom *Janičareve uspomene* ili *Ljetopisi turski, spisani oko godine 1490*. To je delo rašireno u poljskom prevodu, mada se zna da je postojao i češki prevod. U svome vremenu spis je čitan kao upozoravajuće obaveštenje o Turcima i opasnostima koje hrišćanima prete od Osmanlija. Autor je čitaocima opisao načela muslimanske vere, njihove navike, običaje, praznike, društveni poredak, odnos prema drugima, a dao je i savete kako se treba boriti protiv Turaka. O ovom spisu pisali su i Poljaci i Srbi. Delo je prevedeno na srpski jezik tek 1966. godine.

10. Srpski 18. vek

U obnovi crkvenog obrazovanja Srba izbeglih iz Turske u Podunavlje Habsburške monarhije uveden je ruskoslovenski jezik, ali kako on nije prihvaćen kao opšti jezik jer nije povezivao sve slojeve društva, ni usmenu i pisanu komunikaciju, tokom 18. stoleća korišćen je slavenoserbski jezik kao mešavina pozne ruske i pozne srpske redakcije staroslovenskog jezika sa elementima narodnog jezika, germanizmima i mađarizmima. Taj nestandardizovani jezik nije pogodovao književnosti. *Život i priključenija* Dositeja Obradovića zanimljiva autobiografska knjiga prosvetitelja i velikog putnika nije ni do danas prevedena na poljski. Prevedeni su na poljski jezik njegovi patriotski stihovi „Vostani Srbije” krajem 19. veka u hrestomatiji svetske književnosti *Wielka literatura powszechna* (1933). O kontaktima Pavla Solarića sa Poljacima na prelomu 18. i 19. veka pisao je Đorđe Živanović (1940). O kulturnim vezama Srba i Poljaka pisao je Ljubomir Durković Jakšić u knjizi *Z dziejów stosunków jugosłowiańsko-polskich 1772–1840* (Durković Jakšić 1977). U antologiji *Inskrypcja na srebrnej sukience. Antologia serbskiej poezji XVIII i XIX wieku* (2007) objavljeni su stihovi iz poezije 18. veka.

11. Poljski prevodi srpske narodne poezije

Balada *Hasanaginica* se najpre pojavila u putopisu *Viaggio in Dalmazia* (1774) italijanskog prirodnjaka i mineraloga Alberta Fortisa. Vuk Karadžić je ovu pesmu uključio u svoju zbirku srpskih narodnih pesama. Prve Karadžićeve zbirke *Mala prostonarodna slavenoserbska pjesnarica* (1814) i *Narodna srbska pjesnarica. Čast 2* (1815) objavljene u Beču, uz *Srpski rječnik* (1818) predstavljaju izvore za prve prevode na nemačkom, poljskom i češkom jeziku. Potom im se priključuju i zbirke lajpciškog izdanja. Kao u drugim kulturama, pored izvornih pesama, među srpskim narodnim pesmama se i kod Poljaka, ponegde, od Mickjevića sreću mistifikovane balade Prospera Merimea iz zbirke tobožnjih

ilirskih balada *Gusle* (v. Perić 1924; Georgijević 1936). Mickjevičeva predavanja o srpskim narodnim pesmama su u 19. veku privlačila pažnju. Tadašnji komentatori ovih predavanja su u njima videli samo Mickjevičeve pohvale srpskom duhu, a Petar Bunjak je u njima ukazao na dvosmislenost pesnikovog iskaza (Bunjak 2016a).

Uticajni varšavski pesnik i kritičar Kazimjež Brođinjski je 1819. godine preveo *Hasanaginicu* i morlačke pesme o Radoslavu iz Kačića. Brođinjski se 1821 g. pothvatio prevođenja srpskih pesama uz pomoć prevoda Jakuba Grima. Utvrđeno je da su prevodi Brođinjskog na poljski jezik više prepevi, da Brođinjski nije odveć dobro znao srpski jezik, da je u izboru uglavnom sledio izbor Tereze Albertine Lujze fon Jakob, da se oslanjao na nemačke prevode Talfi, Getea i Grima, da je ponegde pravio rime koje odstupaju od stila narodne pesme (Georgijević 1936). U listu „Pamiętnik Warszawski” (1821) objavljene su četiri lirske pesme koje nisu prevedene na druge slovenske jezike u prvoj polovini 19. veka i fragment epske pesme o smrti Kulina bana. Zatim je g. 1826 u „Dzienniku Warszawskom” (sv. IV) objavio deset pesama, a u „Pamiętniku dla Płci Pięknej” Brođinjski je objavio još dvadeset dve pesme, od kojih su četiri već bile ranije štampane. U posmrtnom izdanju dela Brođinjskog objavljeno je još sedam ranije neobjavljenih njegovih prevoda. Ugled Brođinjskog je naveo i druge pesnike da prevode pesme iz Karadžićevih zbirki. Ovi prevodi danas imaju istorijski značaj i odražavaju odnos prema prevodu svog vremena.

Pesnik iz Lavova August Bjelovski je 1830. godine objavio svoje prevode dvanaest lirskih pesama narodne tradicije u lavovskom listu „Haliczanin”, a tri godine kasnije, u „Czasopismu Naukowom” Osolineuma u Lavovu objavio je još osam nedarovito prevedenih pesama iz Karadžićevih zbirki (Georgijević 1936). Pisac i publicista Lucjan Sjemenjski je u poznanjskom listu „Orędownik Naukowy” (1840–1846) objavio je 1843. poljski prevod tri srpske lirske narodne pesme. Pesnik Juzef Bohdan Zaleski je prevode četrdeset devet srpskih narodnih pesama naslovio *Pieśni serbskie spolszczone*. Analiza prevoda pokazuje izrazito „popoljačenje”. Nekoliko poljskih pesnika je prevodilo Merimeove tobožnje balade kao srpske pesme, od Adama Mickjeviča, Konstantina Gašinjskog do Aleksandra Hočka.

Najplodniji prevodilac srpskih narodnih pesama bio je Roman Zmorski, varšavski pesnik poznog romantizma. Najpre su se pojavile dvotomne *Narodowe pieśni serbskie* (1853), a potom *Królewicz Marko: narodowe pieśni serbskie* (1859) i *Lazarica* (1860). Po sudu Krešimira Georgijevića, najbolji prevodilac srpskih epskih narodnih pesama na poljski je bio lekar i etnograf Izidor Kopernjicki. On je 1888. objavio prevod *Strahinjica Bana* u časopisu „Ateneum”, a potom knjigu *Na Vidov-dan 1389–1889. Pieśni Serbskie o Kosowskim boju* (1889). Sa neobjavljenim prevodima pronađenim u zaostavštini Kopernjickog, broj pesama koje je on preveo iz Karadžićevih zbirki se zaokružuje na dvadeset dve pesme (Georgijević 1936)

Vilim Frančić, poljski slavista hrvatskog porekla, je svoju disertaciju posvetio srpskim pesmama *Serbskie pieśni bohaterkie i ich dzieje w Polsce* (1924; Kale 2015: 101). Marjan Jakubjec je napisao predgovor knjizi *Jugosłowiańska epika ludowa* sa osamnaest prevoda srpskih narodnih pesama (Česlav

Jastšembjec Kozlovski, 1948). Na konferencijama povodom stogodišnjice Karadžićeve smrti 1966. i dvestagodišnjice njegovog rođenja 1987. učestvovali su i poljski folkloristi i filolozi s priložima koji su najčešće bili posvećeni Vukovim vezama ili prevodima.

Zigmunt Stoberski je objavio knjigu *Bitwa na Kosowym Polu* (1962). U istraživanju ove značajne bitke na Balkanu, kakvo su obavili Ilona Čamanjska i Jan Leśni u monografiji *Bitwa na Kosowym Polu 1389* (2015) pored pisanih izvora važno mesto ima i usmena tradicija.

12. Srpski romantizam

Adam Mickjevič je u predavanjima o slovenskim književnostima na Kolež d Fransu pohvalno govorio o drami *Miloš Obilić* Sime Milutinovića Sarajlije stavljajući ga uz bok Puškina. Klasicistički Sterija sa nacionalno romantičarskim motivima i Njegoš nisu privukli pažnju svojih savremenika, kao ni potonji srpski romantičari koje Poljaci skoro da nisu prevodili u 19. veku. Roman Zmorski je objavio 1853. „Kratki nacrt o novijoj srpskoj književnosti po Jovanu Ristiću” („Biblioteka Warszawska”, t. 2: 197–208). Zmorski je preveo i nekoliko pesama srpskih pesnika. U časopisu je štampan prevod dramskog komada *Posmrtna slava kneza Mihaila Đorđa Maletića* pod naslovom *Śmierć cara Michała* (1867, „Dziennik Literacki”) i potpisom prevodioca M.M.O.

Sa četvrt veka zakašnjenja preveden je roman Bogoboja Atanackovića *Dva idola* (1851–1852/1876). Prvi prevod stihova srpskih romantičara bio je prevod dve Zmajeve pesme iz zbirke *Đulići uveoci* krajem veka.

Očigledno odsustvo prevoda Srbima važnih književnih tekstova u istoriji književnosti i kulture predstavljalo je i podsticaj za objavljivanje zbirke *Inskrypcja na srebrnej sukience. Antologia serbskiej poezji XVIII i XIX wieku* (2007).

13. Realizam

U gradovima razdeljene Poljske, u krugovima stvaralačke emigracije je, posle neuspeha januarskog ustanka, posle odustajanja od politike Čartoriskog na Balkanu, te sa povlačenjem poslednjih nosilaca romantičarskih ideja bilo manje interesovanja urednika časopisa i izdavača za srpske prilike i srpsku književnost.

Poljske novine su donosile vesti o promenama na srpskom prestolu, o političkim dešavanjima 1848. u Habsburškoj monarhiji i u vreme Hercegovačkog ustanka u sedamdesetim godinama 19. veka, ali nisu obraćala veću pažnju na srpsku književnost. Tadašnja realistička srpska proza bi poljskim čitaocima bila malo interesantna, jer su u svojoj književnosti mogli da biraju između pustolovno istorijske proze iz poljske istorije, pisaca poljskog pozitivizma i njihovih prikaza problema modernizacije društva i stranih, francuskih i ruskih pisaca. Tako je i potonjim poljskim poznavao srpske književnosti promaklo delo znatne umetničke vrednosti Sime Matavulja ili komedije Branislava Nušića. Krajem 19. veka Leon Vasilevski i Marija Vislouhova su preveli nekoliko pripovedaka Laze Lazarevića (1890, 1892, 1894, 1895). Posle obraćanja pažnje na srpske narodne pesme, i priloge Romana Zmorskog,

Poljaci su bili malo zainteresovani za prevode tekstova srpskih pisaca i osim Lazarevićevih pripovedaka, prevodili su malo značajna dela. Sa zakašnjenjem u odnosu na izdanje originala, pojavio se prevod Veselinovićevo *Hajduk Stanka* (1896/1958) o izdaji i vernosti u predvorju prvog srpskog ustanka, koja danas predstavlja književnost za omladinu.

14. Srpski modernizam i međuratna književnost

Veće interesovanje kod Poljaka se pojavljuje za prevode srpskih autora tek posle kraja prvog svetskog rata i obnove nezavisne države. Tada se pokreće veći broj slovenskih periodičnih publikacija, a urednike i čitaoce najviše zanima savremena književnost. Do tada neprevedeni stihovi srpskih simbolista (isključujući pesmu Jovana Dučića 1913 „Spotkanie”) počinju da se objavljuju. Najviše su zastupljeni Aleksa Šantić, Milan Rakić i Jovan Dučić, ali prevode se i stihovi Ive Andrića, Milutina Bojića, pesma „Trag” Miloša Crnjanskog. Poeziju su prevodili Antoni Boguslavski, Antoni Broš, Ždislav Kempf, Dionizi Krulikovski, Stanislav Papjerkovski, Julijuš Feldhorn, Vilim Francić (Filipek 2003: 61). U časopisu „Przegląd Polsko-Jugosłowiański” objavljen je slobodan prevod Krulikovskog „Ljubavne minijature” Veljka Petrovića „O zašto” (Pažderski 1968).

U Poljskoj su u časopisima međuratnog perioda objavljivane pripovetke Ive Andrića, priča Crnjanskog „Sveta Vojvodina” (1927), pripovetka Veljka Petrovića „Iskušenje” (1932). Prevodili su ih Marija Znatović Ščepanjska, Stanislav Papjerkovski i dr.

Urednik „Jugoslovenske biblioteke” Julije Benešić je savremenim piscima namenio malo knjiga sa namerom da predstavi dela koje su prevodioci 19. veka propustili da prevedu, pa je od savremenih srpskih pisaca objavljena jedino knjiga pripovedaka Ive Andrića (1937), čime je Andriću ukazano poštovanje. U zaostavštini Benešića je ostala beleška za nerealizovanu antologiju jugoslovenske novele sa imenima srpskih pripovedača koje je nameravao da uvrsti: Radoje Domanović, Veljko Petrović sa dve pripovetke, Miloš Crnjanski, Petar Kočić, Milica Janković, Branislav Nušić, Dragiša Vasić, Živadinović. Sa druge strane lista napisana su imena: Milićević Vojko, Sekulić Isidora, Jovanović Milutin. Benešić je na spisku planiranih prevoda zabeležio da ima rukopis prevoda priče „Salašar” Veljka Petrovića i Radoja Domanovića (Pažderski 1968).

U posleratnom periodu poljski prevodioci su uvideli da nema poljskih prevoda dela srpskih pripovedača koja zavređuju prevod, pa su pristupili dobroj korekciji prevođenjem propuštenih dela: Isidora Sekulić *Kronika palanačkog groblja* (1983, *Kronika małomiasteczkiego cmentarza*), Miloš Crnjanski *Dnevnik o Čarnojeviću* (1971, *Zapiski o Czarnojevicu i inne utwory*), Seobe (1982, *Wędrówki*), *Roman o Londonu* (2003, *Powieść o Londynie*), Rastko Petrović *Ljudi govore* (1973, *Opowieść z podróży*). Momčilo Nastastijević – veliki, teško prevodiv pesnik i veliki pripovedač je ostao izvan vidokruga poljskih prevodilaca i proučavalaca književnosti, ali se nalazi u leksikonu južnoslovenskih pisaca.

Popularna književnost žena početkom 20. veka i u Srbiji je bila okrenuta sentimentalnim iskušenjima i ljubavnim odnosima, ali dela Mirjam nisu sticala popularnost van granica Srbije, verovatno jer su slična dela objavljivana i u drugim kulturama.

15. Srpska avangarda

Interesovanje za jugoslovensku književnu avangardu se u Poljskoj ispoljilo tokom sedamdesetih godina kada je, u dva navrata, u časopisu „Literatura na Świecie” 1974. i 1980. godine objavljen izbor tekstova ekspresionista i nadrealista. Tu je objavljen i prevod manifestnog teksta Crnjanskog „Objašnjenje Sumatre” i Vinaverov „Manifest ekspresionizma”.

Akadska proučavanja i tumačenja srpske avangarde tih godina su izvodili jugoslavisti Julijan Kornhauzer i Jan Vježbicki. Sliku o tvorcima isto-rijske avangarde dvadesetih i tridesetih godina poljski jugoslavisti su sticali iz nadrealističke kanonizacije avangarde iz pera Marka Ristića. Stoga nije čudno da je i krug najčešće prevedenih autora bio iz kruga nadrealista. Nadrealisti su kao predratni salonski komunisti, zauzeli uticajne pozicije posle dolaska partizana na vlast. Marko Ristić je verovao da će prećutkivanje dadaista, Miloša Crnjanskog, Stanislava Vinavera kao utemeljitelja srpske avangarde, nadrealistima večno sačuvati oreol ne najvećih, već jedinih avangardista. Ristićeva zamisao je u Srbiji počela da gubi na moći još za njegova života, ali je u recepciji srpske avangarde u drugim zemljama, pa i u Poljskoj ostavila izobličenu sliku o književnim procesima 20. godina u kojoj je umanjena uloga Rastka Petrovića, Miloša Crnjanskog, Stanislava Vinavera, Moni de Bulija, Riste Ratkovića i dr.

U zborniku *Literatury słowiańskie w okresie awangardowego przelomu* (1979) urednika Zdzisława Neđelje avangarda je predstavljena u slovenskim okvirima. Tumačenjima srpske avangarde u kontekstu utopijskih ideja bavila se Barbara Čapik (Litinjska). Tokom 2000-ih o avangardi su pisali Maria Dombrovska Partika, Kinga Sjevfor, Agata Kocot, Mihalina Kmječik. U antologiji avangardnih manifesta Čeha, Srba i Rumuna, srpske manifeste su priredile Agata Kocot i Kinga Sjevfor. Časopis „Tygiel Kultury” iz Lođa je 2019. delimično korigovao izobličenu sliku Marka Ristića o srpskoj avangardi prevodom više dadaističkih tekstova i tekstova Stanislava Vinavera i Rastka Petrovića u izboru Dejana Ajdačića i Agate Kocot (Kocot 2018: 126–134).

16. Srpska poezija 20. veka

Stihovi srpskih pesnika su objavljivani u antologijama jugoslovenske lirike, kako je već pomenuto, u poljskim književnim časopisima. Pored najaktivnijih prevodilaca poeziju su prevodili i filolozi jugoslavisti – pesnici Julijan Kornhauzer i Gžegož Latušinski, ali i poljski pesnici Tadeuš Ružević, Vislava Šimborska, Andžej Mandalian, Joana Salamon i dr. U Poljskoj autorske knjige poezije imaju Vasko Popa *Gry* (1960), *Boczne niebo* (1975), Miodrag Pavlović *Sobowtór* (1965), *Jasne i ciemne święta* (1980), Desanka Maksimović *Prośba o łaskę* (1972), Ivan Lalić *O dziełach miłości albo Bizancjum* (1977), Branko Miljković *Wybór poezji* (1986).

Gžegož Latušinjski je objavio antologiju srpske poezije *Wszystkie chwile są tu i nic być nie przestaje. Antologia poezji serbskiej XX wieku* (2008). U 21. veku Latušinjski je u svojoj izdavačkoj kući objavio više zbirke srpskih pesnika – Aleksandra Petrova *Złoto w ogniu* (2005), Stevana Raičkovića *Otwieranie ciszy* (2009), Janka Vujinovića *Śpiewanie w/o samotności* (2006), Vaska Pope *Źródło żywego słowa* (2011), Jovana Zivlaka *Szczeliny czasu* (2011).

Dorota Jovanka Ćirlić je prevela zbirku *Ekaterini* Marije Knežević (2008), Agnješka Žuhovska Arendt je 2011. godine, kod jednog krakovskog izdavača, priredila i prevela jedanaest knjiga, od čega jednu antologiju mlađe srpske poezije *Wojna i MP3: antologia młodszej poezji serbskiej* i tri autorske pesničke knjige – Vladimira Stojnića *Czas się zakończył* (2011), *Walizki Jima Jarmusha* Petra Matovića (2011) i Vujice Rešin Tucića *Struganie marzeń* (2011). U antologiji *Serce i krew* su prevedeni stihovi petnaest pesnika u prevodu Miloša Valigurskog (v. odeljak ovog teksta o antologijama).

O srpskoj poeziji pisao je u akademskim zbornicima, knjigama i časopisima Jan Vježbicki. Zahvaljujući Julijanu Kornhauzeru, signalizam je u Poljskoj imao brzu recepciju u prevodima i studijama.

17. Poratna proza

Pripretnice Ive Andrića bile su prevedene u Poljskoj i pre drugog svetskog rata, a od tri romana koje je Andrić pisao tokom rata i objavio 1945., prvi je objavljen poljski prevod Haline Kalite *Na Drini ćuprija* 1956. godine. Taj prevod je ponovo pod naslovom *Most na Drinie* izdavan 1978, 1985, 1995, 2007. godine. Andrić je na poljskom jeziku predstavljen velikim brojem prevedenih knjiga: *Travnička hronika* u prevodu Dukanovića sa odstupanjem od izvornog naslova *Konsulowie ich cesarskich mości* (1959), *Gospođica* (1962, *Panna*) u prevodu Haline Kalite, *Prokleta avlija* (1959, *Przekłete podwórze*) u prevodu Jana Vježbickog, *Omer paša Latas* (1983, *Omer-pasza Latas*) u prevodu Dukanovića. Andrićeve pripovetke su objavljivane u različitim izborima *Pragnienie* (1957), *Portret rodzinny* (1966, 1988), *Wakacje na południu* (1966, 1988), *Kobieta na kamieniu* (1974), *Opowiadania o bracie Piotrze, Rozmowa z Goyą* (1977), *Anika* (1978), *Dom na odludziu* (1979). Čitaocima u Poljskoj su dostupni i prevodi Andrićevih beležaka u posmrtno objavljenoj knjizi *Znakovi pored puta* (1986), i njegova rana knjiga lirske proze *Ex ponto* (1985). Andriću su posvećene brojne studije i monografije (Vježbicki 1965; Žuravski 1988; Zje-linjski 1998; Novak-Bajcar 2013).

U godinama zastoja izazvanim rezolucijom Informbiroa, političke i kulturne veze su bile krajnje ograničene. Kada su veze počele da se obnavljaju krajem pedesetih godina, očigledno je da su za prevode najpre naručivana dela o borbi protiv fašizma u Drugom svetskom ratu. Tako su prevedeni romani Arsena Diklića *Salaš u malom ritu* (1957, *Przestałem być dzieckiem*), roman o moralnim dilemama partizana *Daleko je sunce* (1957, *Daleko jest słońce*) Dobrice Ćosića, Branka Ćopića *Prolom* (1958, *Płomiennie lato*), Mladena Oljače *Molitva za moju braću* (1959, *Modlitwa za moich braci*). Iste godine kada je prevedeno *Daleko je sunce*, prevedeni su i Ćosićevi *Koreni* (1957, *Korzenie*), roman o razdoru u porodici sa psihološki ocrtanim likovima. Berislav Kosier

(1930–2002) je preveden knjigom *Drvo i orlova kandža* (1961, *Drzewo i orli szpon*). Interesovanje za prevode proze o ratu se nastavlja i u narednom periodu romanima Mladena Oljače *Kozara* (1968, *Kozara*) u prevodu Marije Krukovske, Dušana Kalića o ratnim logorima *Obala bez sunca* (1976, *Brzeg bez słońca*), knjige Antonija Isakovića *Paprat i vatra* (1967, *Paproć i ogień : opowiadania*), *Tren 1* (1982, *Ułamek sekundy*), *Tren 2* (1990, *Ułamek sekundy 2*). Poljskim čitaocima je kao posebno izdanje ponuđen Čopićev roman *Osma ofanziva* (1967, *Ósma ofensywa*) o posleratnoj obnovi sa šaljivo satiričnim elementima.

Autor koji je u Poljskoj zahvaljujući prevodima i pratećim kritikama doživeo srazmerno veću popularnost no u Jugoslaviji bio je Miodrag Bulatović. U srpskoj književnosti on se pojavio u pedesetim godinama sa dvema smelim, ali bojažljivo primljenim zbirkama pripovedaka. Slavu mu je donela knjiga *Crveni petao leti prema nebu*, objavljena 1959. godine, a u Poljskoj se prvo izdanje prevoda pojavilo pet godina kasnije (1964, 1979, *Czerwony kogut leci wprost do nieba*). Potom su usledili prevodi knjiga *Heroj na magarcu* (1977, 1985, 1994, *Bohater na osle*); *Najveća tajna i druge priče* (1977, *Największa tajemnica świata i inne opowiadania*), *Ljudi sa četiri prsta* (1983, *Ludzie o czterech palcach*), *Tiranija* (1983, *Tyrania*), *Rat je bio bolji* (1985, *Wojna była lepsza*), *Gullo, Gullo* (1989). Bulatovićevu prozu prevodile su Marija Krukovska i Danuta Ćirlić Strašinjska. U časopisima su objavljivane priče, fragmenti romana pre objavljivanja knjige, razgovori, intervjui pravljani za poljska izdanja, kritike, a u akademskim publikacijama i studije. Po kritičkoj recepciji Bulatovića, on je posle Ive Andrića srpski pisac o kome su najviše pisali u Poljskoj do 1990. godine.

O moći komunističkih činovnika da uzdignu jednog pisca govori nezaslužena, ali kratkotrajna književna slava Branimira Šćepanovića. U Jugoslaviji stvoren oreol velikog pisca podstakao je pojavu prevoda na desetak jezika, među kojima i prevoda na poljski knjiga *Sramno leto* (1969, *Haniebne lato*), *Usta puna zemlje* (1976, *Usta pełne ziemi*), *Iskupljenje* (1987, *Odkupienie*), *Smrt gospodina Goluže* (1988, *Śmierć pana Golicy*).

Na poljski jezik su prevedeni romani Meše Selimovića, Vladana Desnice – velikih srpskih pisaca te epohe. Roman *Derviš i smrt* (1969, *Derwisz i śmierć*) Meše Selimovića je od strane kritičara i čitalaca prepoznat kao uzbudljiva knjiga o bolu i nepravdi. Prevod romana o dervišu je otvorio put i za poljski prevod Selimovićeve *Tvrđave* (1976, *Twierdza*, vidi: Pulka 1987). Srpski pripovedač iz Hrvatske, Vladan Desnica je Poljacima predstavljen prevodima romana *Proljeća Ivana Galeba* u slobodnije prevedenom naslovu *Niespokojne wiosny* (1960) i knjigom *Zimsko ljetovanje* (1963, *Zimowe letnisko*). Danuta Ćirlić Strašinjska je prevela dva romana porodičnog ciklusa Danila Kiša *Bašta, pepeo* (1967, *Ogród, popiół*) i *Peščanik* (1978, *Klepsydra*). Vremenski razmak između objavljivanja izvornika i prevoda romana *Bašta, pepeo* je samo dve godine. Kiša počinju da prate i objavljuju u časopisima. Ciklus pripovedaka o lancu komunističkih zločina *Grobница za Borisa Davidovića* se 1989. godine pojavila kod dva izdavača u dva prevoda Ludvika Ringa (*Nagrobek dla Borysa Dawidowicza : siedem rozdziałów jednej historii*) i Kazimježa Žuravskog (*Grobowiec*

dla Borysa Dawidowicza : *siedem rozdziałów jednej wspólnej historii*). Kratak roman ispričan tehnikom skaza u prvom licu *Kada su cvetale tikve* Dragoslava Mihailovića, roman o osveti na fonu partijskog nasilja je uprkos nemilosti pisca kod jugoslovenskih komunista i Tita bio preveden devet godina nakon izdanja na srpskom jeziku (1977, *Kiedy kwitną tykwy*). Objavljene su i zbirke priča Vladana Desnice *Wiosna w Badrowacu i inne opowiadania* (1968) i Slavka Lebedinskog (iz zbirki *Poznanik Isak Belj i Baldahin*) sa naslovom zbirke po jednoj od priča *Laska pana Balzaka* (1987). Romani Slobodana Selenića *Memoari Pere Bogalja* (1971, *Pamiętnik Piotra Kaleki*) i *Prijatelji* (1988, *Ci dwaj mężczyźni*) su se takođe pojavili u poljskom prevodu.

Proza Borislava Pekića se prvi put pojavila na poljskom jeziku 1974, u časopisu „Literatura na Świecie” odlomkom romana *Vreme čuda*. Magdalena Petrinjska je objavila i prevod celog romana (1986, *Czas cudów*) sa Pekićevom preinačenom novozavetnom legendom u kojoj Juda tera Hrista da čini čuda najavljena u Starom zavetu, ali ta čuda donose samo stradanja. Petrinjska je prevela i roman *Kako upokojiti vampira* (1985, *Jak pogrzebać wampira*), a potom su prevedene i knjige *Uspon i pad Ikara Gubelkijana* (1980, *Wzlot i upadek Ikara Gubelkijana*, Elžbjeta Kvašnjevka) i *Hodočašće Arsenija Njegovana* (1985, *Pielgrzymka Arsenijego Njegovana : portret*, Gžegoż Latušinjski).

18. Posle 1990.

Slom socijalističkog sistema je u oblasti kulture doneo kresanje finansiranja izdavačke delatnosti, što je značajno umanjilo broj štampanih knjiga i tiraža. Na tržištu knjiga čitaoci su najviše tražili do tada nedostupnu zapadnu i žanrovsku književnost. Pojavljuju se mali privatni izdavači i nestaju neki državni izdavači. Izdavačka kuća Wydawnictwo Łódzkie u Lođu je prekinula svoj rad, kao i izdavanje ugledne jugoslovenske biblioteke u kojoj su objavljivana i dela srpskih pisaca. Dela srpskih autora objavljuju varšavski „Čitelnik”, „Čarne” iz Volovca, „Pograniče” iz Sejnija, PIW. Krug prevodilaca se sporije menjao – iskusni i izdavačima poznati prevodioci i dalje rade, ali u 2000-im se pojavljuju i mlađi prevodioci: Šimon Vrublewski, Aleksandra Vjelemborek, Evelina Haća, Agnješka Žuhovska Arendt, Miloš Valigurski i dr.

Ekonomski teške devedesete godine na poljsko tržište knjige su donele ponovljena izdanja Andrićevog romana *Na Drini ćuprija* i Bulatovićevog *Heroja na magarcu* i malo novih naslova iz srpske književnosti. Ali tada se pojavila prva knjiga na poljskom jeziku doista velikog autora. Odlomci Pavićevog *Hazarskog rečnika* (*Słownik chazarski*) su dospeli do poljskih čitalaca posredstvom časopisa „Literatura na Świecie” 1988. (br. 1). Najuspešnija među najsmelijim delima srpske književnosti knjiga *Hazarški rečnik* je piscu promenila život. Pavić je napisao da je do 1984. bio „najnečitaniji pisac u svojoj zemlji”, a da je postao najčitaniji. Poziv u nelinearno čitanje u misterioznom leksikonu o nestalim Hazarima piscu je doneo slavu i prevode u svetu. *Hazarški rečnik* je u Poljskoj objavljen 1993., devet godina po pojavi romana na srpskom jeziku, u prevodu Danute Ćirlić Strašinjske i Elžbjete Kvašnjevke.

Tada pokojni Danilo Kiš, poznat poljskim čitaocima po dva romana porodičnog ciklusa i *Grobnici za Borisa Davidovića*, nije bio u prilici da vidi

izdanja svojih knjiga u Poljskoj. Pojavljuju se dve do tada neprevedene prozne knjige *Enciklopedija mrtvih* (1991, *Encyklopedia umarłych*), *Mansarda* (1997, *Mansarda*), drugo izdanje romana *Bašta pepeo* (1996) i dve autopoeitičke knjige *Život, literatura* (1999, *Życie, literatura*) sa razgovorima i pogovorom koji je napisala Mirjana Miočinović, te *Homo poeticus* (1998, *Homo poeticus, mimo wszystko : eseje*). Sredinom devedesetih odštampana je i knjiga Stevana Tontića *Tvoje srce, zeko* (1995, *Głupie twoje serce, zajączku*).

Tokom devedesetih godina nije bilo više interesovanja za partizansko komunističke teme. Sa sređivanjem i stabilizovanjem prilika u poljskom izdavaštvu i na tržištu knjiga pojavili su se i neki prevodi koje je teško bilo objaviti u socijalističkoj Poljskoj, poput vesele, satirične ali na momente i smešno gorke knjige Bore Ćosića *Uloga moje porodice u svetskoj revoluciji* (2001, *Rola mojej rodziny w światowej rewolucji*) u kojoj se komentarima dečaka i članova njegove porodice opisuju ratne i poratne godine u Beogradu. Knjigu je još sedamdesetih godina prevela Danuta Ćirlić-Strašinska, ali je izdavač tada nije objavio bojeći se PRL cenzure (Malčak 2015: 285). Urbana i pitka proza Mome Kapora u Poljskoj se pojavila u knjizi *Blokada 011* (2001, *Blokada Belgradu*). Neprevedena su ostala i neka dela Vladana Desnice, Borislava Pekića koja imaju šta da saopšte i novim generacijama čitalaca.

Drugo izdanje Pavićevog *Hazarskog rečnika* je odštampano 2004. U časopisima na poljski su prevedeni i odlomci Pavićeve knjige *Nevidljivo ogledalo: priča za devojčice; Šareni hleb: priča za dečake* (2005, *Niewidzialne lustro : opowiadanie dla dziewczynek*), roman *Drugo telo* (2007, *Drugie ciało*), *Sedam smrtnih grehova* (2007, *Siedem grzechów głównych*), *Pozorište od hartije* (2007, *Papierowy teatr*). U tekstu „Predeo slikan politikom?” Dušan Vladislav Pažderski, Evelina Haća su recepciju Pavićevih dela mnogostrano osvetlili, navodeći informacija o prevodima knjiga i kraćih književnih priloga i prikaze, ali i stavove iz blogova, književnih leksikona te komentarišući nedovoljnu pažnju prema Pavićevom delu osudama srpske politike 1990 (Pažderski, Haća 2011). Ali Pavić je u poređenju sa recepcijom u drugim zemljama i dobro prošao, jer se nije desilo da autor koji je u prvom tekstu panegirički hvalio roman, par godina kasnije, posle pojave Pavićevih intervju a eseja, u politički motivisanom tekstu isto delo optužio za velikosrpski nacionalizam i antijugoslovenstvo što je ilustrovao Boris Bulatović u knjizi *Oklevetana književnost* u poglavlju „Srpski pisci i odgovornost za književno urušavanje Jugoslavije” (Bulatović 2017: 342–343). *Hazarskom rečniku* zlonamerno upisivanje onoga što u njemu ne piše ne može naškoditi, jer je to i mudra knjiga o sučeljavanju kultura. U pozorištu „Jan Kohanovski” u Opolu je 2012. igrana po Pavićevom romanu veoma zapažena fantazmagorična predstava *Słownik chazarski. Dzieci snów* (Đerić (red.) 2013: 80–81). Goran Petrović, čije su prve knjige hvaljene epitetom „pavićevska proza”, u Poljskoj je predstavljen prevodom knjige *Sitničarnica 'Kod srećne ruke'* (2006, *Sklepik »Pod Szczęśliwą Ręką«*). Pavićeva proza imala je bogatu časopisnu recepciju, a njoj su posvećene i delovi akademskih studija (Novak-Bajcar 2010; Stavčik 2016).

Danila Kiša nastavljaju da objavljuju u ponovljenim izdanjima knjiga *Mansarda* (2001), *Porodični cirkus* (2006) i *Grobnica za Borisa Davidovića*:

sedam poglavlja jedne zajedničke povesti (2005), ali se pojavljuju i novi prevodi *Rani jadi* (2003, *Wczesne smutki*), *Psalam 44* (2016, *Psalm 44*). Po broju prevedenih naslova, Kiš je očigledno poljskim izdavačima bio najvažniji srpski pisac poslednjih dvadesetak godina. Takvu sklonost odražava i veliki broj tekstova o Kišu u književnim i akademskim publikacijama.

Niz srpskih pisaca je preveden na početku 21. veka. Priče Davida Albaharija poljski čitalac bio je u prilici da upozna u časopisima, a u prevodu Dorote Ćirlić i knjigu *Opis smrti* (1988, *Opis śmierci*). Potom su se pojavile na poljskom njegove knjige *Gec i Majer* (2007, *Götz i Meyer*), *Mamac* (2008, *Mamidło*), *Ludvig* (2010, *Ludwig*). Tokom devedesetih godina prošlog veka bila su prevedena samo dva fragmenta iz proze Dragana Velikića, a onda je od 2005. prevedeno četiri njegova romana – *Slučaj Bremen* (2005, *Casus Bremen*) i *Ruski prozor* (2013, *Lufcik*) u prevodu Magdalene Petrinjske, te *Bonavia* (2016, *Bonavia*) i *Islednik* (2017, *Śladami*) u prevodu Aleksandre Vjelemborek. Kao posebna knjiga objavljen je odeljak romana *Bajka Dobrice Ćosića Kamonija* (2007, *Kamonia*). Bora Ćosić je ubrzo posle prevoda njegove slavne knjige *Uloga moje porodice u svetskoj revoluciji*, predstavljen u prevodu Danute Ćirlić-Strašinske knjigama *Put na Aljasku* (2008, *Podróż na Alaskę*), *Konzul u Beogradu* (2012, *Konsul w Belgradzie*). Jelena Lengold, dobitnica evropske nagrade za književnost za knjigu pripovedaka *Vašarski mađioničar* je predstavljena prevodom Miloša Valigurskog nagrađene knjige (2016, *Jarmarczny kuglarz*). *Biblioteka* (2008, *Biblioteka*) i *Amarkord* (2013, *Amarkord*) Zorana Živkovića predstavljaju fantastiku. Na poljski su prevedene i knjige *Koncert* (2007, *Koncert*) Muharema Bazdulja, putopisna knjiga *Oko na putu* (2008, *Oko wędrowca : notatki z podróży*) Milete Prodanovića u prevodu Magdalene Petrinjske, *Ruski konzul* (2006, *Rosyjski konsul*) Vuka Draškovića u prevodu Malgožate Olejničak i Milana Duškova, *Panika u intersitiju* Janka Vujinovića (2006, *Panika w InterCity*), bogoslovska *Kasijana Stoslov ljubavi* Nikolaja Velimirovića (2002, *Kasijana : sto myśli o miłości*). Izbor priča Svetislava Basare objavljen je pod naslovom *Letnie przesilenie* (2019).

Raspad bivše Jugoslavije, koji je tema već čitave biblioteke pisaca na Balkanu, prisutan je i u nekoliko knjiga prevedenih na poljski. Knjiga Slobodana Selenića *Ubistvo s predumišljajem* povezuje dve ljubavne priče bake i unuke kroz susret partizana pobednika i poraženog građanstva, i kroz približavanje ratu devedesetih godina (2005, *Zabójstwo z premedytacją*). Raspad Jugoslavije viđen kroz prepisku dvoje pisaca Filipa Davida i Mirka Kovača predstavljen je u prevodu *Knjige pisama 1992–1995* (2001), kojoj je u poljskom prevodu naslov proširen i rečima: *Kiedy kwitnie zło*. Roman Vladimira Arsenijevića *U potpaljublju: sapunska opera* (2003, *Pod pokładem : opera mydlana*) u prevodu Magdalene Petrinjske prikazuje beznade ratnih godina u velikom gradu udaljenom od ratišta. U prevodu Agnješke Žuhovske Arendt pojavio se *Srpski psiho* (2011, *Serbski psycho*) Željka Obrenovića, kratka proza *Staklenici* (2014, *Szklarnie*) Refika Ličine, roman *Bosanski dželat* (2014, *Bośniacki kat*) Ranka Risojevića i *S-War* (2017, *S-War*) Saše Stojanovića.

19. Žanrovi sa ruba

Od dela žanrovske fantastike na poljski je preveden prvi tom trilogije *Kosingas* epske fantastike zasnovane na mešovini srpske i drugih mitologija Aleksandra Tešića, zahvaljujući prevodu na engleski (2012, *Zakon Smoka (pierwszy tom trylogii Kosingas)*). Sa engleskog je roman preveo Jakub Małecki.

Aforizme Vlade Bulatovića Viba Poljaci su mogli da upoznaju zahvaljujući Zigmuntu Stoberskom 1966. godine („Tygodnik Kulturalny”). U satiričkom časopisu „Szpilki” aforizme Milovana Vitezovića, Dušana Radovića i drugih su prevodili M.A. Vasilevski, Gžegož Valčak i Božena Novak. U prevodu Gžegoža Latušinjskog časopis „Miesięcznik Literacki” je od 1986. do 1988. objavljivao aforizme Aleksandra Baljka, Mihajla Veljkovića, Milana Vitezovića, Vlade Bulatovića Viba, Milana Cvetkovića, Aleksandra Čotrića, Radivoja Dangubića, Vuka Gligorijevića, Vladimira Jovićeвиća Jova, Pavla Kovačevića, Petra Lazića, Ilije Markovića, Milenka Pajovića, Dušana Radovića, Vitomira Teofilovića, Milana Todorova i Brane Crnčevića. U internet ProjektORu je Šimon Vrublevski objavljivao aforizme srpskih autora (ProjektOR). Pre desetak godina je objavljena u Beogradu autorska knjiga aforizama Vesne Denčić *Horizonti = Horyzonty* u kojoj se nalaze i prevodi na poljski jezik (2006).

20. Književnost za decu

Roman Mire Alečković *Zbogom velika tajno* o dečacima i devojčicama na periferiji Beograda koji žele da nabave loptu objaven je u prevodu Bronislava Ćirlića i Stanislava Rozvadovskog (1960, *Żegnaj wielka tajemnico*). Osećanjima prožeta lirsko bajkovna proza *Bašta sljezove boje* Branka Ćopića je prevedena na poljski (1974, *Ikona z koniemi*).

21. Srpska drama

U vreme socijalizma nije bilo mnogo pozorišnih gostovanja, pa su Poljaci mogli da steknu uvid u srpsku dramaturgiju preko pozorišnih predstava srpskih autora u postavci svojih reditelja i trupa. Tako je igran komad Jovana Hristića *Savonarola i njegovi prijatelji* (1966, *Savonarola i jego przyjaciele*), bez objavljivanja. Drama Đorđa Lebovića *Lutka sa kreveta br. 21 (Lalka z łóżka numer 21)* je 1971. snimljena u Teatru televizije i prikazuje prisilnu prostituciju u logoru Aušvic. *Lari Tomson (Larry Thompson – dramat pewnej młodości)* Dušana Kovačevića je igran u Teatru Jarača u Lođu 1999. godine. Komadi Milene Marković su igrani na poljskim scenama u Poznanju (2003, *Tory*) i u Krakovu (2011, *Statek dla lalek*).

Poljski ljubitelji dramske umetnosti srpske autore su upoznavali preko prevoda u časopisu „Dialog”, u kome su objavljivane i vesti sa jugoslovenskih pozorišnih festivala ili prevodi članaka. Alija Dukanović je u časopisu „Nowa Kultura” pisao 1960. o *Domu tišine* Miroslava Belovića i Jovana Ćirilova. *Putujuće pozorište Šopalović* Ljubomira Simovića je prevela Danuta Ćirlić Strašinska i komad je igran 1986 (*Wędrownny teatr Šopalowicia*). U antologiji *Antologia współczesnego dramatu jugosłowiańskiego* (1988) u izboru Ognjena Lakićevića nalaze se drame *Balkanski špijun (Bałkański szpieg)* Dušana Kovačevića, *Himmelkommando (Himmelkommando)* Đorđa Lebovića i Aleksandra

Obradovića, *Dugi život kralja Osvalda* (*Długie życie króla Osvalda tragikomiczna farsa*) Velimira Lukića, *Razvojni put Bore Šnajdera* (*Jak rozwijał się krawiec Boro*) Aleksandra Popovića, *Savonarola i njegovi prijatelji* (*Savonarola i jego przyjaciele*) Jovana Hristića. Priređivač je napisao i duži predgovor u prvom tomu svog izbora. U časopisu „Dialog” u prevodu Dorote Jovanke Čirlić objavljene su drame *Porodične priče* (1999, *Sytuacje rodzinne*) i *Supermarket* (2002, *Supermarket*) Biljane Srbljanović.

22. Poljski putopisi po Srbiji

Roman Zmorski (1822–1867) napisao je o svom putovanju Balkanom *Nad Sawą i Drawą* objavljen tek 1956. *Jugosławja (z teki podróżnika i obserwatora)* delo je Stanislava Rosponda (1935), a kratak tekst o knjizi je objavio Žarko Kalinić u časopisu „Letopis Matice srpske” (1938, sv. 4). U okviru „Jugoslovenske biblioteke” objavljena je knjiga Haline Sjenicke *Uroda Jugosławii* (1936) bogato ilustrovana fotografijama.

23. Srbija i Srbi u poljskoj književnosti

Književna dela poljskih pisaca u kojima se kao književni likovi pojavljuju Srbi mogu biti interesantna srpskim prevodiocima i čitaocima, ali i tumačima književnih tekstova i slike o sebi u očima drugih. Književna vrednost tih tekstova ne mora biti visoka, ali oni uvek sadrže preplitanje stereotipnih predstava epohe sa autorskim predstavama. Proučavaoci istražuju izvore spisa, motivaciju za nastanak takvih dela, stav pisca prema Srbima i drugim.

Aleksander Sapjeha, plemić i putnik, Napoleonov poverenik je na putu od Venecije do Carigrada, sledeći deo Fortisove trase, obišao deo Dalmacije i dalmatinskog zaleđa. Svoje doživljaje radoznalog putnika i pronicljivog agenta on je opisao u živopisnoj knjizi *Putovanje po slovenskim krajevima* (*Podróże po krajach słowiańskich odbywane*) koja začudo nije prevedena.

Zigmunt Milkovski je kao agent poljskih interesa delovao na Balkanu 1851–1858, a u Beogradu je živeo 1864–1866, tako da je dobro upoznao tadašnje prilike i običaje. Svoje realističko-romantičarske „romane iz istorije južnih Slovena” je potpisivao kao Teodor Tomaš Jež. Radnje njegovih balkanskih pripovesti se dešavaju u Albaniji, Bugarskoj, Dalmaciji, Srbiji i Mađarskoj, ali se Srbi javljaju i u onima koji se dešavaju van srpskih krajeva. *Šandor Kovač* (1860) pripoveda o Savi Simiću srpskom kolaru iz Segedina, Mađaru Šandoru Kovaču i austrijskom činovniku koji u revoluciji 1848. godine zavađa Srbe i Mađare. O dobu Miloša Obrenovića se pripoveda u delu *Orao provodadžija* (*Orzeł swatem*) koje nije objavljeno kao knjiga, već je odštampano jedino u časopisu. Najpoznatiji Ježov roman *Uskoci* (1881, *Uskoki*) prikazuje borbe oko Klisa. Pisac se oslanja na istorijske podatke iz srpskog prevoda istorijske studije Italijana Minučija i motive srpskih junačkih pesama, ali ne pesama o uskocima. U romanu *Harambašina verenica* (*Narzezona harambaszy*) se pripoveda o događajima uoči i u vreme tursko-austrijskog rata, a *Dahije* (*Dachijszczyczna*) pripovedaju o prvom srpskom ustanku. U romanu *Rotulovići*

(*Rotulowicze*) prikazan je sukob dva poturčena srpska roda – Bušatlija i Rotulović (v. Subotin 1966).

Pod uticajem Hercegovačkog ustanka i pokreta u celom slovenskom svetu da se pomogne Srbima, kako se mislilo oslobođenju od Turaka, Bronjislav Teodor Grabovski (1841–1900) napisao je dramu *Kraljević Marko* (1880, *Królewicz Marko*). Korpus dela poljskih pisaca sa predstavama Srba je verovatno bogatiji i sledilo bi pronaći još dela u kojima se oni opisuju.

POLJSKA KNJIŽEVNOST U SRPSKIM PREVODIMA

24. Dosadašnja istraživanja

Tačke oslonca u proučavanje recepcije poljske književnosti kod Srba čine knjige *Srbi i poljska književnost (1800–1871)* Đorđa Živanovića (Živanović 1941), *Pregled poljsko-srpskih književnih veza (do II svetskog rata)* Petra Bunjaka sa hronološkim pregledom i pomenikom značajnih prevodilaca (Bunjak 1999), bibliografija *Polonica u Srbiji : bibliografija posebnih izdanja (1848–2013)* (Stojanović 2013) i studije Đorđa Živanovića (1967), Stojana Subotina (Subotin 1961; 1962; 1966; 1969; 1972), Ljubomira Durkovića-Jakšića (1977; 1988), Petra Bunjaka (Bunjak 1997; 1999; 2001; 2015b; 2016b), Petra Bunjaka i Branislave Stojanović (Bunjak, Stojanović 2018), Ljubice Rosić (Rosić 1996) i Dejana Ajdačića (Ajdačić 2016).

25. Antologije poljske književnosti na srpskom jeziku i njihovi priređivači

U bivšoj Jugoslaviji poljsku književnost su srpski čitaoci mogli da upoznaju iz srpskih prevoda u antologijama, ali i iz antologija hrvatskih priređivača Julija Benešića, Zdravka Malića i drugih.

Krešimir Georgijević je u izdanju Zadruga profesorskog društva objavio antologiju *Savremene poljske pripovetke* (1935) u kojoj su predstavljeni Andžej Strug, Pjotr Hojnovski, Marija Dombrovska, Ferdinand Getel, Julijuš Kaden-Bandrovski, Zofija Nalkovska, Stanislav Vasilevski, Kazimjež Vježinjski, Gustav Morćinek, Jaroslav Ivaškjevič, Helena Boguševska i Kornel Makušinjski.

Nakon II svetskog rata u izboru Branislava R. Ćirlića je objavljena *Poljska pripovetka* (knj. 1, period 1864–1914, 1948) sa predgovorom Julijana Kšižanovskog i pripovetkama Henrika Sjenkjevića, Marije Konopnjicke, Elize Ožeškove, Boleslava Prusa, Adolfa Digašinjskog, Klemensa Junoše, Kažjimježa Pšerve-Tetmajera, Vladislava Rejmonta, Vladislava Orkana i Stefana Žeromskog.

Kod Srba je dugo glavni izvor u poznavanju poljske poezije bila antologija *Poljska lirika* koju je Julije Benešić objavio u Zagrebu 1939. godine. Antologija *Savremena poljska poezija* u izboru i prevodu Petra Vujičića objavljena je u biblioteci „Orfej” (1964), a dopunjeno i prošireno izdanje u biblioteci „Vrhovi” (1985) u izdanju BIGZ-a.

Stojan Subotin je u beogradskom izdavačkom preduzeću Nolit objavio 1969. *Antologiju poljske fantastike*. U knjizi se nalazi predgovor priređivača,

odlomak romana Jana Potockog *Rukopis nađen u Saragosi* preveden sa francuskog jezika, te pripovetke sedam autora, od kojih je dvoje predstavljeno sa više pripovedaka.

Biserka Rajčić je u knjizi *Poljsko pitanje* sabrala članke, eseje, razgovore i polemike (1985). Dve knjige *Antologija poljskog aforizma* priredio je Đorđe Sudarski Red i objavio u Novom Sadu (1986, 1989). Knjigu *Pet vekova poljske poezije* – od Mikolaja Reja i Jana Kohanovskog priredio je Momčilo Jokić (1991) sa prevodima hrvatskih (Julije Benešić, Milivoj Slaviček) i srpskih (Petar Vujičić, Biserka Rajčić i dr.) prevodilaca.

Površan pogled na listu antologija poljske književnosti ukazuje na zastupljenost različitih žanrova, na ravnomernu zastupljenost poezije i proze, te na odsustvo drame. Nakon teških godina raspada Jugoslavije i izdavački malo plodnih 1990. godina, u 21. veku se pojavljuju novi izbori, ali se bitno povećava broj antologija poezije. Zoran Đerić je priredio po obimu neveliki izbor poljske emigrantske poezije pod naslovom *Povratak kući* (2002) objavljenu u saradnji izdavača iz Banja Luke i Beograda. U izboru i prevodu Biserke Rajčić objavljena je i knjiga *Rečnik mlade poljske poezije. Antologija poezije poljskih pesnika rođenih 1960–1990* (2013). Antologija *Moj poljski pesnički 20. vek* (2012) Biserke Rajčić sa stihovima sto dvadeset pesnika predstavlja lični osvrt kako na poljsku poeziju, tako i na njen prevodilački rad.

Zoran Đerić je priređivač dve antologije sa dramama poljskih autora *Nezasićenje: poljska dramaturgija XX veka* (2006), *Testosteron. Nova poljska dramaturgija* (2009), kao i priređivač antologije poljske poezije za decu.

Antologija poljskog eseja (2008) u izboru Biserke Rajčić predstavlja autore različitih pokolenja. Biserka Rajčić je, na podsticaj Gojka Tešića, proučavao- ca avangarde i urednika u „Službenom glasniku”, priredila dvotomni zbornik *Poljska književna avangarda: 1917–1939*. Prvi tom (2011) sadrži programe i manifeste, a drugi (2014) izbor iz književnih tekstova – stihove, prozu i odlomke iz drama.

26. Časopisi

Tokom 19. i početkom 20. veka časopisi su imali najvažniju ulogu u popularizaciji književnosti drugih naroda, pa su i prilozi o poljskoj književnosti štampani u „Brankovom kolu” (1898, 1903), mostarskoj „Zori” (1900), „Misli” (1923). Srpski časopisi su posvetili poljskoj književnosti nekoliko tematskih blokova sa prevodima književnih tekstova određenog perioda ili književnog žanra: avangarda 1919–1939 u časopisu „Polja” (2006, br. 440), međuratna avangarda u časopisu „Treći program” (1984, 1/60), savremena književnost u časopisima „Gradina” (1983, 9), „Savremenik” (1978, 4), poezija u izboru Zbignjeva Bjenjkovskog u časopisu „Treći program” (1970, 3), Česlav Miloš u časopisu „Savremenik” (52, 1980, sv. 12), poezija u časopisu „Savremenik plus” (2004/2005, br. 121/122), savremena proza u časopisu „Vidici” (1990, 266/267), *Konradov kaput: savremena poljska pripovetka* u časopisu „Povelja” (2/2017), nova dramaturgija u časopisu „Polja” (2005, br. 433).

27. Srpski prevodioci poljske književnosti

Teodor Pavlović (1804–1854) je novinar, književnik, prevodilac, urednik „Le-topisa” almanaha i listova. Studirao je u Segedinu, Požunu i Pešti. Objavio je 1837. u Pešti prvi prevod sa poljskog na srpski jezik Mickjevićeve pesme „Oda na mladež”.

Đorđe Popović Daničar (1832–1914) je bio urednik uticajnih časopisa i serije knjiga, novinar, bibliotekar Narodne biblioteke, član Društva srpske slovesnosti (SKA) i prevodilac sa više jezika. Studije i doktorat je završio u Beču. Slavenofilske ideje Omladine srpske je kao urednik „Sedmice” i „Danice” širio objavljivanjem svojih i tuđih prevoda. Rado je prevodio prozu poljskih autora „ukrajinske škole” Severina Goščinjskog, Ludvika Zjelinjskog, Paulina Stahurskog (Svjencickog), Vaclava Lozinjskog, Juzefa Ignacija Kraševskog. Daničar je svoje duže prevode iz časopisa docnije ponovio u knjigama kao urednik „Narodne biblioteke” u Pančevu.

Stojan Novaković (1842–1915) je bio istoričar, književnik, urednik „Vile”, profesor Velike škole, političar, ministar i član Srpske Kraljevske Akademije. Prevodio je sa više slovenskih jezika, a kao urednik objavljivao je prevode drugih prevodilaca. Iz poljske književnosti Stojan Novaković je u stihovima preveo Mickjevićevu poemu *Gražina*, te romane Mihala Čajkovskog, prozu Karola Češevskog.

Sima Popović (1844–1921), rođen u Sremu u trgovačkoj porodici, završio Licej u Beogradu, prešao u Zemun. Bio je aktivan Omladinac, preveo je u „Vili” 1867. tri Mickjevićeve pesme. U Cetinju je bio urednik „Crnogorca”, a kasnije prvi guverner Primorja.

Mita Rakić (1846–1890) rođen u Mionici, studirao je filozofiju u Beogradu i od Daničića učio poljski jezik, obrazovao se u Evropi. Bio je pisac, prevodilac, ekonomista, političar i ministar. Prevodio je sa nemačkog, mađarskog, francuskog, engleskog, ruskog i poljskog. U mladosti je sa poljskog preveo roman Teodora Tomaša Ježa *Anda zagorničanka* (1867, *Handzia Zahornicka*) objavljen u „Vili” i dve pripovetke Čajkovskog.

Nikola Manojlović – Rajko (1864–1897) završio je Bogosloviju u Karlovcima 1889. i postao pravoslavni sveštenik kraj Bjelovara, u Pakracu i Slatini. Sam je naučio poljski i ruski jezik i prve prevode objavio još pre mature (Bunjak 1999: 111). Uprkos veoma kratkom životnom veku, objavio je mnogo prevoda u časopisima i knjigama kod braće Popović, Pajevića u Novom Sadu, kod izdavača u Beogradu. Neki Rajkovi prevodi se i danas preštampavaju.

Lazar R. Knežević (1876–1932) je rodnom iz smederevskog kraja. U Beogradu je studirao francuski i poljski. Po završetku studija radio je kao gimnazijski profesor, od 1912 do 1922 kao inspektor i načelnik u Ministarstvu prosvete, a potom kao direktor gimnazije. Prevodio je prozu (uglavnom) poljskih realista Henrika Sjenkjevića, Boleslava Prusa, Juzefe Savicke-Ostoje, Adama Šimanjskog, Vaclava Sjeroševskog i dr.

Jovanka Dimitrijević Lontkjević (1880–1962), ćerka poljskog lekara Leonarda Lontkjevića i Srpkinja Katarine Andrejević studirala je poljski kod Radovana Košutića. Sarađivala je sa časopisima, prevela je prozu *Bez dogme* (*Bez*

dogmatu) Henrika Sjenkjeviča (tri četvrtine prevoda je izgubljeno i neobjavljeno) i priče Boleslava Prusa i Elize Ožeškove.

Milorad St. Janković (1881–1950), profesor, inspektor Ministarstva prosvete i prevodilac sa poljskog. Preveo je pripovetke Boleslava Prusa, Elize Ožeškove, Klemensa Junoše, romane *Plavi (Błękitni)* Marije Rođevićuvne, *Kroz pustinju i prašumu (W pustyni i w puszczy)* Sjenkjeviča.

Konstantin Perić (1891–1938) je bio komparatista, istoričar književnosti i prevodilac sa poljskog, češkog, nemačkog i ruskog. Pisao je o recepciji srpske narodne poezije u Poljskoj, prevodio sa poljskog jezika stihove pesnika početka 20. veka, pisao oglede o savremenim poljskim piscima i pojavama iz književnog života. Prvi je objavio prevode pesnika poljske avangarde.

Ruža Vinaver (1871–1942) rođena u Varšavi, u Beogradu živi od 1890. Pijanista i prevodilac sa poljskog. U Poljskoj je objavljivala tekstove o srpskoj kulturi, a u Srbiji o poljskoj. Prevodila je prozu Žeromskog, Prusa i Konopnjicke i stihove Jana Kasproviča.

Krešimir Georgijević (1907–1975) je bio slavista komparatista – istoričar književnosti, leksikograf i prevodilac sa češkog, slovačkog i poljskog. Studirao je u Zagrebu, a doktorsku tezu o Adamu Mickjeviču i srpskohrvatskoj narodnoj pesmi je odbranio u Pragu. Autor je temeljne knjige o srpskohrvatskoj narodnoj pesmi u poljskoj književnosti. Radio je kao docent i profesor na slavistici na Univerzitetu u Beogradu do 1958, a kao redaktor je saradivao na izradi *Češko-srpskohrvatskog rečnika* i *Poljsko-srpskohrvatskog rečnika* SANU. Sa poljskog je objavio prevode Marije Dombrowske, romana *Lutka (Lalka)* Boleslava Prusa i dramu *Nebožanska komedija (Nie-Boska komedia)* Zigmunta Krasinjskog, poeziju savremenih pesnika i poljskih klasika.

Uglješa Radnović (1932–2001) je bio leksikograf i prevodilac. Prevodio je prozu Stanislava Lema, Tadeuša Borovskog, Vitolda Gombroviča, Jaroslava Ivaškjeviča.

Đorđe Živanović (1908–1995) polonista, komparatista, profesor Univerziteta u Beogradu i prevodilac sa poljskog. U poljskoj je radio na doktoratu o Srbima i poljskoj književnosti, a knjige su mu objavljivane i na poljskom i na srpskom jeziku (Živanović 1941; 1956; 1967). Preveo je i izdao sa komentarijima *Janičareve uspomene (Kronika turecka)*, prevode *Pana Tadeuša (Pan Tadeusz)*, *Seljake (Chłopi)* Rejmonta, Stefana Žeromskog i Jaroslava Ivaškjeviča. Autor je priručnika za poljski jezik i poljsko-srpskog rečnika.

Petar Vujičić (1924–1993) antologičar, urednik, prevodilac sa ruskog i poljskog. Saradivao je sa mnogim književnim časopisima i izdavačima i imao veliki ugled kod izdavača u bivšoj Jugoslaviji. Prevodio je i poeziju, prozu, eseje, drame u časopisima i brojnim knjigama.

Biserka Rajčić (1940) slavista, pisac, bibliotekar, prevodilac. Prevodila je sa češkog i poljskog jezika i pisala o Češkoj i Poljskoj. O Poljskoj i Poljacima je objavila knjige *Pisma iz Poljske* (2018), *Imago Poloniae* (2014), *Moj Krakov: iz kulturne arheologije grada* (2006), *Poljska civilizacija* (2003). Dobitnica visokih poljskih odlikovanja i počasni građanin Krakova. Prevela je sedamdesetak knjiga sa poljskog, priredila mnogo izbora za časopise i izdavačke kuće. Tokom osamdesetih godina nije mogla da putuje u Poljsku.

Milan Duškov (1950–2009) dramaturg, popularizator Grotovskog u Srbiji, izdavač, prevodilac, poslednje godine života lektor srpskog jezika na slavistici u Torunju. Objavljeni su njegovi prevodi romana Vojislava Despotova, Vuka Draškovića, Gorana Petrovića i Davida Albaharija na poljski jezik.

Petar Bunjak (1960), književni istoričar, prevodilac, profesor Filološkog fakulteta i urednik časopisa „Slavistika” (t. 16–20, 2012–2016), prevodio je sa poljskog i ruskog. Pored saradnje u nizu akademskih i književnih časopisa, objavljivao je i prevode književnih dela (Stanislava Pšibiševskog, Vislave Šim-borske) i filozofskih spisa (Leona Petražickog, Vladislava Tatarkjeviča).

Ljubica Rosić (1944) je prevodilac i proučavalac dela Česlava Miloša. Sa poljskog je prevela više knjiga Rišarda Kapušćinjskog, Česlava Miloša, Kažjimeža Brandisa, ali i esejistiku Romana Ingardena, knjigu Silvije Novak-Bajcar o srpskom postmodernizmu (Novak-Bajcar 2010).

Zoran Đerić (1960), pesnik, urednik i prevodilac. Bio je direktor Pozorišta mladih u Novom Sadu, radio kao srpski lektor na slavistici Univerziteta u Lođu, predaje na Akademiji umjetnosti u Banjaluci i upravnik je Srpskog narodnog pozorišta. Prevodi sa poljskog poeziju i drame, priredio je nekoliko antologija poljske književnosti.

Milica Markić (1966), prevodilac sa poljskog, autorka priručnika za poljski jezik, prevodila je poeziju i više romana Oljge Tokarčuk i Andžeja Sapkovskog. U časopisu „Povelja” je uredila tematski blok „Konradov kaput : savremena poljska pripovetka”.

Jelena Jović (1981) je lektor na poljskoj filologiji na Katedri slavistike Univerziteta u Beogradu. Prevela je roman *Led (Lód)* Jaceka Dukaja.

28. Starija poljska književnost

Starija poljska književnost u Srbiji nije prevođena, malo je poznata čak i u akademskim istraživanjima. U Srbiji nikada nije bilo proučavalaca književnosti poljske renesanse i baroka, a najveći poznavalac ovog perioda je Gordana Jovanović. Ona je kao slavista i istoričar jezika pisala o jeziku Jana Kohanovskog, a u Krakovu je odbranila disertaciju o jeziku spisa Konstantina Mihajlovića i objavila pod naslovom *Studia nad językiem »Pamiętników Janczara«* (1972). Posle povratka iz Poljske, Gordana Jovanović je svoju istraživačku pažnju preusmerila na jezik srpskog srednjeg veka.

29. Poljska narodna književnost

Srbi ne poznaju poljske narodne pesme, budući da one nisu u vreme razvoja herderovskih ideja bile poznate u Evropi, pa postoji asimetrija u interesovanjima Poljaka prve polovine 19. veka za srpski folklor i odustvo takvog interesovanja kod Srba za poljski folklor. Tek u 20. veku su objavljeni prevodi usmene tradicije Poljaka – *Poljske narodne bajke* (1974) u prevodu Stojana Subotina i Nadežde Vitorović.

30. Poljski romantizam

Zbirka Adama Mickjeviča *Ballady i romanse* (1822) koja predstavlja poetički odlučan proglas romantičarske poezije nije imala ranih odjeka u srpskoj

kulturi. Prvi pomen Mickjeviča javlja se u književnom časopisu „Serbski letopis” 1828. godine povodom objavljivanja Mickjevičeve knjige soneta, a Prvi prevod Mickjevičevih stihova („Oda do mladości”) na srpski jezik objavio je Teodor Pavlović u „Novom serbskom letopisu” 1837. godine pod naslovom „Oda na mladež” (Frančić 1949; Benešić 1951; Durković-Jakšić 1988). Prevod Pavlovića je „prisvojio” Miloš Popović, urednik „Novina srbskih” i „Podunavke” pod promenjenim naslovom „Mladeži” i objavio ga čak i u svojoj knjizi (Bunjak 1999: 48). Srpskim prevodiocima i urednicima su po svoj prilici bili bliski Mickjevičevi ljubavni stihovi. Jedan od prvih prevoda pripada i pesniku ilirskog preporoda, Hrvat Stanku Vrazu, objavljen u „Bačkoj vili” (1841) i „Peštansko-budimskom skoroteči” (1842). Tokom 19. veka još poneki prevod je utvrđivao sliku o Mickjeviču kao pesniku ljubavi. Prevode malobrojnih fragmenata iz poezije poljskog pesnika daje za pravo oceni da je „popularnost Adama Mickjeviča među srpskim čitaocima više rezultat usmene legende i priče nego posledica dubljeg poznavanja njegovih dela” (Subotin 1972: 147).

Najveći odjek kod Srba imala su predavanja Adama Mickjeviča o srpskoj narodnoj poeziji, koja su prvi put u prevodu objavljena u beogradskom listu „Podunavka” 1843. i 1844., da bi se ubrzo pojavili u još nekoliko prevoda i u drugim časopisima, a na stogodišnjicu od Mickjevičeve smrti i u knjizi *O srpskoj narodnoj poeziji* (1955) u prevodu Stojana Subotina. Samoljubivoj očaranosti Srba 19. veka slavom Vukovih zbirki narodnih pesama godila je pažnja velikog Poljaka, koga oni zapravo nisu poznavali.

U drugoj polovini 19. veka objavljene su dve Mickjevičeve knjige. Poema *Konrad Valenrod* o osveti i izdaji u litvansko-pruskim sukobima srednjeg veka objavljena je u prevodu Danila Medića sa podnaslovom *junački epos* (1871). Mickjevičev predgovor spevu je bukvalno preveo i potpisao sam Medić (Bunjak 1999: 137). Prevod Mickjevičevog speva *Gražina* Stojan Novaković nije mogao da objavi po završetku 1868. u celini. Posle objavljivanja odlomka u „Bosiljku”, ceo prevod je najpre odštampao u zabavniku „Dubrovnik” (1876), a deset godina kasnije u knjizi sa podnaslovom *pripovetka litavska* i biografijom pesnika (1886). Slavni ep *Pan Tadeuš* pojavio se u proznom prevodu Đorđa Živanovića u časopisu „Venac” tek 1934/1935. Paralelno sa knjigom nastala je i 1935. objavljena Živanovičeva knjiga *Adam Mickjevič i njegov Pan Tadija*. Ljubomir Durković-Jakšić je nakon opsežnih istraživanja objavio knjigu *Mickjevič i Jugosloveni*, koja se najpre pojavila na poljskom 1984, a potom i na srpskom jeziku 1987.

U poređenju sa Mickjevičem, koga su koje kako znali, makar po pariškim predavanjima, Srbima su Slovacki, Krasinjski, Zaleski, Malčevski – drugi poljski romantičari skoro nepoznati. U 19. veku stihovi Julijuša Slovackog su kod Hrvata mnogo više prevedeni no kod Srba, uključujući i obimna dela. Prva pesma Slovackog prevedena na srpski jezik bila je „Poslednja uspomena na Lauru” („Ostatnie wspomnienie. Do Laury”). Prevod Nikole Manojlovića Rajka, sa preteranim srbizovanjem (Subotin 1961: 64, 66), objavljen je u novosadskom časopisu „Stražilovo” 1888. godine. Lazar Knežević je u „Bosanskoj vili” 1913. objavio prevod poeme Slovackog „Otac pomrlih od kuge u El-Arišu” (1913) koristeći tekst na poljskom iz udžbeničkih *Primer*

književnog jezika poljskog Radovana Košutića (1901, vidi Topić 1996), što potvrđuju tragovi Košutićevih beleški uz tekst u njegovoj hrestomatiji (Subotin 1961: 59–60). „Moj testament” se u srpskom prevodu Kalinića pojavio 1928. godine. Tragedije Julijuša Slovackog nisu privlačile srpske prevodioce. Prevedena je samo istorijska tragedija *Mindove, kralj od Leđana* (1885, *Mindowe. Król litewski*). „Nemajući moći da to delo prenese stihovima, Popović ga je dao u prozi” (Subotin 1961: 62).

Dramska dela poljskog romantičara Zigmunta Krasinjskog takođe nisu interesovala prevodioce 19. veka. Tek je 1928. objavljena u prevodu Žarka Kalinića scena iz ludnice iz *Nebožje komedije* (*Nie-Boska komedia*). U celosti prevod pod naslovom *Nebožanska komedija* je objavio Krešimir Georgijević u časopisu „Mostovi” sredinom 20. veka.

Činjenica da Srbi nisu prevodili tekstove poljskih romantičara otvara pitanja – da li su oni znali njihova dela, ako su ih čitali – da li su im bile prostorno i vremenski daleke teme ili nije bilo zanesenog prevodioca veštog za poetske izazove u stihovima poljskih romantičara? Proza poljskih pripovedača sa romantičarskim elementima je, za razliku od drame i balada lako nalazila put do srpskih čitalaca 19. veka. Najveću popularnost su stekli pisci istorijskih povesti sa elementima pustolovnih i ljubavnih zapleta. Krajem tridesetih godina 19. veka obnovljeni novosadski Matičin „Letopis” – „Novi serbski letopis” u prevodnu književnost uveo poljskog pripovedača, predstavnika ukrajinske škole poljskog romantizma Mihala Čajkovskog pričom *Obručenje zaporoškog kozaka* (1839, „Swatanie Zaporozca” iz zbirke *Powieści kozackie*, 1837). Već tokom četrdesetih godina listovi i časopisi u Kneževini Srbiji – beogradska „Podunavka” Miloša Popovića (1843–1848) i „Vila” (1865–1868) Stojana Novakovića, na svojim stranicama objavljuju prevode i Mihala Čajkovskog, što rečito uvećava broj njegovih prevedenih dela. U beogradskim listovima pojavili su se prevodi priča *Molimo se pa bijmo* (1845, *Módlmy się a bijmy*, „Srbske novine”). *Ataman* u „Podunavci” (1848, *Ataman Kunicki*), književnom podlistku „Srbskih novina”. Iako dela poljskih pisaca Srbi već prevode sa poljskog, izdanja na nemačkom jeziku još imaju posredničku ulogu, ne samo u širenju saznanja o poljskoj književnosti, već i kao predloži za prevod sa nemačkog jezika poljskih knjiga sa kozačkim temama. Tako su u Beogradu, u prevodu Mihaila Čeleševića objavljene dve knjige poljskog pripovedača Čajkovskog *Kozačka osveta* (1854) i *Crvena aljina* (1856). Prisutnost Čajkovskog u književnostima balkanskih naroda postaje još veća sa njegovim okretanjem balkanskim temama, a malo kasnije i njegovim angažovanjem pod imenom Sadik paše u balkanskoj politici sa turkofilskim stavovima. Njegovo obimno delo *Krdžalija: pripovetka iz podunavskih krajeva* (*Kirdžali. Powieść naddunajska*), pripoveda o hajdučiji u Vlaškoj i pored Bugara, Vlaha i Turaka prikazuje i likove Srba. Po svoj prilici, *Krdžalija* je najpre objavljen u „Vidovdanu” (1862) u prevodu mladog Stojana Novakovića, a potom i kao samostalno izdanje (1863) u Beogradu (Bunjak 1999: 134–135, br. 23, 24). Čitaoci su mogli da se vrata književnim prikazima stepa posredstvom *Kozačke ženidbe* Mihala Čajkovskog u prevodu Stojana Novakovića (1865, „Vila”) i Čeleševićevog prevoda povesti Čajkovskog *Pavle Vihovski* (1865, *Hetman Ukrainy*) u „Ruži”

(Bunjak 1999: 135, br. 29). Mladi Stojan Novaković je kao urednik podsticao prevođenje savremene književnosti slovenskih naroda, sam je prevodio i sa ukrajinskog i sa poljskog, već je pomenuto da je preveo Mickjevičevu *Gražinu*. Prozu Čajkovskog intenzivno prevode tridesetak godina, pa se pojavljuju i *Polazak za Carigrad* (1866, „Danica”) u prevodu Vladimira Nikolić Ilića, pripovetka *Termolama* u prevodu Mite Rakića (1868, „Matica”). Kozačka tema je privukla i Đorđa Popovića Daničara da prevede pripovetku iz XVII veka *Kozački Hanibal* Ludvika Zjelinjskog (1856) u novosadskoj „Sedmici”, Severina Goščinjskog *Strašni strelac*. Od poljskih pripovedača na rubu romantizma i realizma, Srbi su mogli da pročitaju i priču *Seoski plemići* Kažjimježa Vladislava Vujčićkog u „Sedmici” (1855).

31. Poljske komedije, samo komedije...

Recepcija poljske dramaturgije kod Srba bila je predmet ispitivanja Vlodimježa Kota u knjizi *Dramat polski na scenach chorwackich i serbskich do roku 1914* (Kot 1962) i Petra Bunjaka u knjizi *Poljska drama na srpskim scenama (1864–1941)* (Bunjak 2015a). Poljska romantičarska tragedija, već je rečeno, nije privlačila pažnju ni prevodilaca, ni publike. Popularan poljski komedio- graf Aleksander Fredro je i kod Srba dobro priman i doživeo je veliku slavu. Rado i često su ga igrali, u Vojvodini, Slavoniji, Zagrebu i u Srbiji. Nastala je legenda da su kneževu dobro raspoloženje po gledanju Fredrovog komada *Gospođe i husari* (*Damy i huzary*) doprinelo njegovoj odluci da 1864. godine podrži građenje Narodnog pozorišta u Beogradu. Upravnici pozorišta i glumci u Novom Sadu i Beogradu su se prilagođavali ukusu publike sklonoj lakom repertoaru, što je stvorilo preduslove za prevode i sa poljskog jezika. Komediju *Gospođe i husari* Fredra su igrali u Temišvaru, Vršcu, Pančevu i drugim mestima skoro do kraja veka, a krajem sedamdesetih godina igrali su komedije *Devojački zavet* (od 1877, *Śluby panieńskie*) u prevodu Hrvata Josipa Eugena Tomića, *Jedinicu* Fredre sina (1877, *Posażna jedynaczka*) u Novom Sadu, u prevodu sa nemačkog jezika (Bunjak 2015: 22). Predstavu *Gospođa i husari* u Beogradu su igrali po prevodu sa poljskog Maksima Price, ranije igranom u Zagrebu (Bunjak 2015a: 9–10). Uspeh na sceni nije doživeo komad Stanislava Boguslavskog *Pružaj se prema guberu* 1876. (*Tak się dzieje czyli Życie nad stan*) u prevodu poljskog emigranta Mihala Ostoje Holinjskog, budući da je samo po jednom odigran u Beogradu i Novom Sadu (Bunjak 2015a: 18). Tako su od poljskih dramaturga na scenama u Srbiji i daskama srpskih pozorišta u Vojvodini proslavili samo komadi Fredre oca i sina.

Na srpski jezik su početkom 20. veka prevedeni komadi poljske spisateljice naturalističke proze, glumice putujućih pozorišta, potom vlasnice pozorišta u Lavovu, autorke satiričnih komedija Gabrijele Zapoljske (1857–1921). Komad *Moral gđe Dulske* Zapoljske je Narodno pozorište u Beogradu naručilo 1909, dve godine posle izvođenja i objavljivanja na poljskom (1907, *Moralność pani Dulskiej*). U prevodu Julija Benešića ova filistarska tragifarsa o dvoličnoj, nadobudnoj i vlastoljubivoj gospođi je sa uspehom igrana u Beogradu, Nišu, Novom Sadu, Skoplju, Požarevcu, ponegde čak do kraja tridesetih godina 20. veka. Očekivanje da će naredna komedija Zapoljske ponoviti taj uspeh dovela

je na srpske scene komediju *Njih četvoro. Tragedija glupaka (Ich czworo. Tragedia ludzi głupich)* u prevodu Lazara R. Kneževića (1913), ali ona nije doživela popularnost gospođe Dulske. U Beogradu i Novom Sadu je igrana i *Gospođica Maličevska* (1921, *Panna Maliczewska*) u prevodu Julija Benešića.

Iz prepiske Rajka je očigledno da je on 1889–1890 uradio prevode nekoliko komedija, a Petar Bunjak pretpostavlja da bi to mogli da budu komadi Blizinjskog, Edvarda Lubovskog, Kazimježa Zalevskog, Juzefa Nažimskog koji nisu postavljeni na srpskim scenama (Bunjak 2015a: 29–31). Sjenkjevič, poznat kao pripovedač i romansijer, 1905. godine Srbima je predstavljen i kao autor jednočinke *Ko je kriv (Czyja wina?)* (Bunjak 2015a: 38). Posle uspeha u Zagrebu, po narudžbini Narodnog pozorišta u Beogradu je 1908. prevedena komedija *Lakomislena sestra (Lekkomysłna siostra)* Vlodimježa Pežinjskog u prevodu Milorada Jankovića (Bunjak 2015a: 45–46).

U završnom delu teksta o poljskoj dramaturgiji kod Srba do 1914. godine, Bunjak navodi deset poljskih naslova dramskih komada koji su igrani u Vojvodini i u Srbiji i zaključuje: „svih deset su bile komedije” (Bunjak 2015a: 60). To svedoči da je ondašnja publika od poljskih autora očekivala šaljive igre. Sklonost ka lakoj pozorišnoj zabavi potvrđuju i izvođenja komedije *Ašantka* Vlodimježa Pežinjskog u prevodu Benešića u Beogradu (1923, *Aszantka*). Srbi nisu poznavali drame Stanislava Vispjanskog, Karola Rostvorovskog ili Vitkacija, što uz neuspehe igranih komada Žeromskog, Gžimale Sjedleckog, književnom istoričaru daje za pravo da napiše „o priličnoj konzervativnosti, kako faktora koji su odlučivali o pozorišnim repertoarima, tako i znatnog dela publike” (Bunjak 2015a: 98–99).

32. Poljski realizam

Očekivanja srpskih čitalaca su doživela promenu kada je reč o domaćoj prozi, sa pomeranjem interesovanja od istorijskih tema sa romantičarskim strastima ka savremenim socijalnim prikazima sela u kojima zelenaši, kmetovi ili panduri varaju naivne seljake. Ali u prevodnoj književnosti srpski čitalac se držao onoga što mu je poznato i nije bio sklon poetičkim promenama. Urednici i obrazovani čitaoci srpskih listova i časopisa bili su naviknuti na poljske pripovedače, što je pogodavalo prihvatanju i pisaca sledećeg pokolenja. Uvećavanje obima časopisa je omogućilo objavljivanje dužih pripovedaka i romana u nastavcima. Tako su posle pripovedaka i romana Čajkovskog, u relativno kratkom periodu prevedeni romani i priče Juzefa Ignacija Kraševskog. Dela veoma plodnog pripovedača Kraševskog kod Srba su se pojavila tokom osamdesetih godina 19. veka, sa priličnim zakašnjenjem u odnosu na pojavu izvornika na poljskom jeziku. Prevođene su njegove duge pripovetke i romani kako sa istorijskim temama, tako i sa prikazima savremenog društvenog života. Petar Bunjak je u članku „Beleške o recepciji Juzefa Ignacija Kraševskog u srpskoj kulturi” ukazao na „svojevrsan paradoks” – „autora koji je obeležio zreli romantizam u poljskoj književnosti temeljitije će predstaviti srpskoj publici tek epoha realizma” (Bunjak 2015b: 108). Posle kratkih beležaka o Kraševskom (1842. i 1857), koje nisu probudile zanimanje za pisca, tek su prilozi povodom proslave pedesetogodišnjice njegovog književnog rada

ukazali na značaj i plodnost ovog autora (Bunjak 2015b: 108–114) i pokrenuli objavljivanje prevoda. Za prevod prve knjige Kraševskog na srpskom, Đorđe Popović Daničar je kao urednik „Narodne biblioteke” knjižare braće Jovanović u Pančevu objavio njegov roman *Uljana* (1883, *Ulana*) i *Krvavo znamenje* (1886, *Krwawe znamię*) kome je dodata pripovetka „Ljutnja” (Bunjak 2015b: 115). Didaktički roman *Staro i novo doba* (1886, *Choroby wieku. Studium patologiczne*) pojavio se u prevodu Danice Čaklović najpre u jednom ženskom časopisu, a 1893. i kao posebno izdanje (Bunjak 2015b: 117). Smrt Kraševskog 1887. je propraćena u nizu listova, a iste godine objavljen je prevod njegovog romana *Pesnik i svet* (*Poeta i świat*). Rajko (Nikola Manojlović), značajan i plodan prevodilac je preveo delo *Pesnik i svet* kao svoje izdanje, da bi njegov uspeh kod čitalaca doveo i do drugog izdanja u knjižari braće Popović iz Novog Sada. Petar Bunjak ističe da je Rajkov predgovor „zasigurno najbolji i najpotpuniji tekst o ovome piscu koji je napisan na srpskom jeziku” (Bunjak 2015b: 118–119), a otkriva i činjenicu da je prevodilac kao predložak koristio neko ranije izdanje sa brojnim citatima iz poezije Jana Kohanovskog, koje je pisac u docnijim izdanjima izbacio. Tako su se u ovoj knjizi pojavili i prvi prevodi Kohanovskog na srpskom (Bunjak 2015b: 120–121). Uspeh romana je omogućio i naredne Rajkove prevode u knjižari braće Popović – romana *Jermola* (1888, *Jermoła*) i romana o neverstvu i praštanju *Muškobana* (1888, *Herod-Baba*) (Bunjak 2015b: 122–123). Knjige Kraševskog su izlazile u raznim mestima – u Bečkerek, Pančevu, Novom Sadu. Poslednji objavljeni prevod Kraševskog bio je 1897. prevod sa nemačkog jezika romana *Na dvoru Avgusta 'Jakog'* (*Hrabina Cosel*), u nastavcima, u sedamnaest knjžica. Svoju studiju Bunjak zaokružuje informacijom o dva neobjavljena srpska prevoda *Drevne priče* (*Stara baśń*) najpopularnijeg dela poljskog pisca. Prvi prevod ovog dela koji je ostao u rukopisu uradili su Stojan Subotin i Jan Novakovski, a drugi, sam Petar Bunjak. Rajko je preveo i novele (1893) Vincentija (Vićentija) Košakjeviča, pripovetku Valerija Pšiborovskog *Peharnikova ćerka* (1893).

Pseudonimom Teodor Tomaš Jež je Zigmunt Fortunat Milkovski (1824–1915) potpisivao svoja književna dela. Đorđe Popović Daničar je u svojoj „Danici” objavio prevod Ježevog romana *Asen: pripovetka iz bugarske povesnice* (1863, *Asan. Ustęp z dziejów Słowian bałkańskich. Powieść historyczna*), a u „Vili” je objavljena *Anda zagorničanka* (1867). Ovaj Poljak je boravio u Beogradu sredinom šezdesetih godina 19. veka i pretpostavlja se da je imao neke zadatke vezane za podršku ustanku Poljaka. Tokom trogodišnjeg boravka je upoznao ljude iz političkih i kulturnih krugova. Neka od Ježevih dela slikaju balkanske prilike i ljude, pa su ovi tekstovi dodatno privlačili pažnju srpskih čitalaca. Prozi Ježa je polonista Stojan Subotin posvetio svoju pažnju u člancima, disertaciji i knjizi (Subotin 1966).

U srpskoj književnosti druge polovine 19. veka je očigledna preva-ga muških autora i odsustvo ženskih glasova, pa je u onovremenim prevodima sa poljskog приметно veliko prisustvo Poljakinja – pesnikinje Marije Konopnjicke, Elize Ožeškove, Marije Rodevičuvne. Stihovi Marije Konopnjicke su bili veoma popularni i često objavljivani. Najviše prevoda izdali su Milorad Pavlović Krpa krajem 19. veka i Vojislav Ilić Mlađi tokom dvadesetih

i tridesetih godina 20. veka (Bunjak 2001: 157). Romane Marije Rođevićuvne (1864–1944) je prevodio Rajko – u „Javoru” *Lotov cvet* (1890, *Kwiat lotosu*), a kao knjigu *Devajtis* (1896, *Dewajtis*) roman o pregalačkom radu glavnog junaka i opiranju ljubavi koja na kraju pobeđuje. Roman *Devajtis* je u Rajkovom prevodu objavljen u još devet posleratnih izdanja – u Beogradu (1952, 1953), Subotici (1976, 1979, 1981, 1984), te sa romanom *Magnat* (1964, 1965, 1967, *Magnat*) koji je prvi put objavljen 1931. Milan St. Janković je roman Marije Rođevićuvne *Plavi (Błękitni)* objavio u „Delu” (1907). Novele Elize Ožeškove u knjizi *S brda i s dola* preveo je, i u Kikindi objavio Rajko (Nikola Manojlović). Krajem 19. veka nisu prevedena obimnija dela Ožeškove, sve do prevoda Stojana Subotina porodične sage o malom jevrejskom mestu *Mejr Ezofovič* (1955, *Meir Ezofowicz*), te najpoznatijeg romana Ožeškove *Na Njemenu* (1964, *Nad Niemnem*) u prevodu Petra Vujičića. Ta poznija recepcija poljske autorke svedoči o želji polonista da se upotpuni predstava srpskih čitalaca o delima poljske književnice.

Vodeći predstavnici poljskog realizma – Boleslav Prus (1847–1912) i Vladislav Rejmont (1867–1925) su kod Srba dugo ostajali u senci mnogo popularnijeg savremenika Henrika Sjenkjeviča. Prvi prevodi Prusa su se pojavili krajem osamdesetih godina. Rajko je u knjižari braće Popovića 1888. objavio prevod Prusovog dela *Palata i čatrlja (Pałac i rudera)*, a *Na mrtvoj straži* (1895, *Placówka*) u Zagrebu. Prusova priča *Prsnik (Kamizelka)* pojavila se u prevodu Ruže Vinaver (1899). U drugoj polovini 20. veka objavljena su do tada neprevedena dela klasika poljskog realizma – pripovetke *Antek* (1949) u prevodu Branka Ćirlića, *Stašekov doživljaj* (1947, *Przygoda Stasia*) u prevodu Stojana Subotina, dok su romani *Lutka* (1958, *Lalka*, Krešimir Georgijević) i *Faraon* (1978, Petar Vujičić) objavljeni još kasnije. Pripovetke Adolfa Digašjinskog je preveo još Nikola Manojlović Rajko (1888).

Na srpski su prevedene knjige Vladislava Rejmonta, dobitnika Nobelove nagrade za književnost za 1924: *Izabrana dela* (1929–1930), *Seljaci* (1940, *Chłopi*, prevod Đorđa Živanovića), *Kučka* (1952, Branislav Ćirlić i Lazar Knežević). Remek delo Rejmonta *Obećana zemlja (Ziemia obiecana)* o preplitanjima ličnih sudbina sa izgradnjom tkačkih fabrika u Lođu je preveo Julije Benešić na hrvatski jezik 1932. godine.

Najveću pažnju srpskih prevodilaca i čitalaca privlačio je Henrik Sjenkjevič, najprevedeniji i najčitaniji poljski pisac u Srbiji, koji je produžio i tematsku i stilsku liniju ranije popularnog Čajkovskog i Kraševskog. Najpre su se po časopisima pojavljivale pripovetke Sjenkjeviča. Interesovanje se potom proširilo na obimnija dela. U svojoj trilogiji *Ognjem i mačem, Potop, Pan Volodijovski (Ogniem i mieczem, Potop, Pan Wołodyjowski)* o istoriji Poljske on je obuhvatao široke opise, pustolovne zaplete, ljubavni siže povezan sa sudbinom glavnih junaka i države. Srpskim čitaocima morala je biti bliska i atmosfera iz već znanih im proza Čajkovskog i Kraševskog. Sjenkjevičevi romani *Ognjem i mačem, Potop*, objavljuvani u prevodu Lazara Kneževića i do našeg doba, kao što Hrvati i u 21. veku objavljuju stare prevode Ise Velikanovića. Roman *Kroz pustinju i prašumu (W pustyni i w puszczy)* o pustolovinama dvoje dece u Africi je prvi na srpski preveo Milorad St. Janković (1912), a najpopularniji

je prevod Đorđa Živanovića (1939) sa tridesetak izdanja. Nedavno (2017) je objavljen i prevod Svetlane Aždajević Protić.

Sjenkjevič je popularan i po romanu *Quo vadis* o rimskom dobu. Knjiga Petra Bunjaka *Sjenkjevičev 'Quo vadis'* osvetljava nastanak romana i odnos slikarskih platana poljskog slikara Henrika Sjemiradskog kao inspiracije za književni tekst (Bunjak 2016). Sjenkjevič je dobitnik Nobelove nagrade za književnost i bio je akademik Srpske kraljevske akademije.

Proza Stefana Žeromskog (1864–1925) je prevedena i u časopisima i u samostalnim izdanjima. Prvi prevod pripovetke *Aryman se sveti* (*Aryman mści się*, Ruža Vinaver) pojavio se 1904, a potom su pripovetke prevodili Lazar T. Knežević (1912), Milan L. Rajić (1921), Milan I. Marković (1923) i dr. Prevedene su knjige *Pripovetke* (1926), istorijski roman *Prah i pepeo* u prevodu Stjepana Musulina (1947, *Popioły. Powieść historyczna z końca XVIII wieku i początku XIX*), *Verna reka* (1950, *Wierna rzeka*), *Uoči proleća* (1953, *Przedwiośnie*), *Sizifov posao* (1954, *Szybyłowe prace*), *Beskućnici* (1956, *Ludzie bezdomni*).

33. Poljski modernizam i avangarda

U časopisima sa kraja 19. i početka 20. veka dosta se objavljuju prevodi lirske proze Tetmajera (Milan L. Rajić), Adama Asnika (Krupa, Rajko, Života Milojković). Neki su prevodi Tetmajera rađeni sa ruskog prevoda (Bunjak 1999). Konstantin Perić je izborom, tada savremenih pesnika, u časopisu „Misao” (1923) i preglednim tekstom „Najnovija poljska poezija” obavestio čitaoce na srpskom o novim autorima i pojavama (Bunjak 1999: 79). Iako su u poljskoj kulturi izazvali puno pažnje svojom pojavom, Stanislav Vispjanski i Stanislav Ignaci Vitkjevič nisu ušli u srpsku prevodnu književnost u svom vremenu.

Poeziju Lesmjana Srbi nisu prevodili a razloge za to pokušavaju da pronađu Petar Bunjak i Branislava Stojanović u različitosti kulturnih kodova, razlikama u vrednovanju ili neprevodivosti samih stihova (Bunjak, Stojanović 2018). Značajni poljski pesnici prve polovine 20. veka Julijan Tuvim, Leopold Staf, Bruno Jasenjski se pojavljuju u časopisima, ali nemaju u prevodu na srpski autorske knjige. Njihovi stihovi se javljaju u kasnijim antologijama poljske poezije.

Stojan Subotin je u beogradskom izdavačkom preduzeću „Nolit” objavio 1969. *Antologiju poljske fantastike*. U knjizi se nalazi predgovor priređivača Stojana Subotina, odlomak romana Jana Potockog *Rukopis nađen u Saragosi* preveden sa francuskog, te, pripovetke sedam autora (Jan Barščevski, Juzef Koženjovski, Boleslav Lesmjan, Stefan Grabinjski, Bruno Šulc – sa 5 priča, Tadeuš Novak, Slavomir Mrožek – sa 4 priče). U predgovoru Stojan Subotin izlaže svoja razumevanje fantastike i načela izbora, obrazlažući zašto nije uzeo u obzir fantastiku zasnovanu na narodnim praznoverjima i naučnu fantastiku, izričito pominjući Lema. Iako se ne drži potpuno dosledno ovih kriterijuma. Izuzimajući neke priče Bruna Šulca, koje su objavljene u njegovim autorskim knjigama, ostali autori nisu predstavljani u antologiji izabranim pričama u drugim knjigama na srpskom jeziku.

34. Međuratna poljska književnost

Roman *Granica* (*Granica*) Zofje Nalkovske o društvenim prilikama sa ljubavnim zapletom je na srpski prevela Duša Perović 1956. godine. Marija Dombrowska (1889–1965) pisac, kritičar, dramaturg je predstavljena prevedenim knjigama na srpski tek u šezdesetim godinama 20. veka: *Noći i dani* (1963, *Noce i dnie*), pripovetke *Znaci života* (1959, 1963, *Znaki życia*), *Svadba na selu* (1965, *Na wsi wesele*). Popularni roman Tadeuša Dolenge Mostoviča, *Karijera Nikodema Dizme* (*Kariera Nikodema Dyzmy*) o munjevitoj karijeri siromašnog, ali veštog prevaranta objavljen je 1961., skoro trideset godina po pojavi izvornika.

Prozu Bruna Šulca, velikog pisca ove epohe u Srbiji su počeli da otkrivaju šezdesetih godina. Ovog pisca jevrejskog porekla iz Drogobiča, Srbi su prvi put upoznali zahvaljujući Stojanu Subotinu i knjizi *Prodavnice cimetove boje : pripovetke* (1961, 1999, *Sklepy cynamonowe*). Subotin je u svojoj *Antologiji poljske fantastike* (1969) objavio nekoliko Šulcovih priča, a u biblioteci „Reč i misao” objavljene su dve njegove knjige *Manekeni* (1980) u Subotinovom prevodu i *Republika snova : pripovetke, fragmenti, eseji s esejima* i do tada neobjavljivanim pričama u prevodu Aleksandra Šaranca (2001) sa pogovorom Mirka Demića „Ostavština u fermentaciji”. Veliko poštovanje prema Šulcovoj prozi iskazivao je Danilo Kiš, a srodni elementi proze ovih pisaca bili su i element književnoistorijskih ogleđa. Delu Bruna Šulca se posvetila Branislava Stojanović, tvorac sajta www.brunoschulz.org, sa bibliografijom izdanja i prevoda, Šulcovim crtežima i tekstovima na poljskom i prevodima na srpski, i priređivač specijalnog broja časopisa „Gradac” (2003, br. 148–149) o Šulcu.

35. Posleratna poljska književnost

Dolazak komunista na vlast i uređenje kulturnih obrazaca po modelu Sovjetskog Saveza je uvelo nove ideološke uzore i zabrane, poželjne i nepoželjne teme, dozvoljene i nedozvoljene načine književnog prikazivanja stvarnosti. Roman *Stvarnost* (*Rzeczywistość*) Ježija Putramenta u prevodu Đorđa Živanovića (1949) prikazuje međuratno vreme i nasilje desnice prema levičarima sakupljenim oko časopisa „Stvarnost”. Kazimjež Brandis romanom *Nepokoreni grad* (*Miasto niepokonane*) prikazuje Varšavu u vreme fašističke okupacije. Prevod Sergija Jelenjeva se pojavio, samo godinu dana posle izvornika – 1947. godine.

Posle razlaza Titove Jugoslavije 1948. sa ostalim državama sovjetskog bloka, u Jugoslaviji je promovisan svoj put u socijalizam, što je donelo odbacivanje socrealizma i izvesno labavljenje cenzure. U tom periodu i književni i akademski kontakti Jugoslavije sa drugim komunističkim zemljama bili su ograničeni do kraja pedesetih godina.

U pedesetim godinama nastavljeno je objavljivanje propuštenih klasika poljskog realizma i modernizma: *Mejr Ezofovič Ožeškove*, *Lutka Prusa*, *Kučka Rejmonta*, *Devajtis Rođevićuvne*, *Hajlah Sjeroševskog*, više knjiga Sjenkjeviča, *Sizifov posao*, *Uoči proleća*, *Verna reka*, *Beskućnici Žeromskog*. Prevedena su dva međuratna romana *Granica* (1956, *Granica*) Zofje Nalkovske po kome je 1938. snimljen film i *Devojke sa Nowolipaka* (1958, *Dziewczęta z Nowolipiek*)

Pole Gojavičinjske po kome je 1937. snimljen popularan istoimeni poljski film. Od poratnih dela prevedene su samo dve knjige. U romanu *Petorica iz ulice Barske* (*Piątka z ulicy Barskiej*) Kazimježa Kožnjevskog se prikazuju kriminalne radnje grupe mladića u razrušenoj Varšavi. Ovaj roman je u prevodu Danilke Đurišić (1958) objavljen kao 33 knjiga u Biblioteci filmovanih romana (1954–1962), a knjige Nalkovske i Gojavičinjske navode na pomisao o posredničkoj ulozi popularnih filmova pri izboru romana za prevod. Gustav Morćinek je u romanu *Ondrašek* (1958, *Ondraszek*) u prevodu Stojana Subotina književno nadgradio narodne legende o šleskom razbojniku.

Kada je došlo do izvesne obnove kulturnih kontakata i podrške prevođenju dela sa poljskog na srpski/hrvatski ili sa srpskog/hrvatskog na poljski, u prvi plan su izbile teme o drugom svetskom ratu sa antifašističkim porukama. I za poljske i za jugoslovenske komuniste tu nije bilo mnogo opasnosti, jer su parole i poruke bile slične, bilo da se radi o mukama u vreme fašističke okupacije, bilo da je reč o prikazivanju otpora i borbe protiv okupatora. Bilo je u Jugoslaviji dozvoljeno i objavljivati klasiku 19. veka, kao i književnost napredne levice u međuratnom periodu.

Petar Vujičić je preveo sedam proznih knjiga Ježija Andžejevskog, počev od romana *Pepeo i dijamant* (*Popiół i diament*). Dve najpre prevedene knjige su od pojave originala udaljene više od deset godina – *Pepeo i dijamant* (original 1948 – prevod 1961, 1964), *Velika nedelja* (1962 *Wielki tydzień*), a pojava prevoda u odnosu na original se potom skraćuje: objavljuju se romani Andžejevskog o inkviziciji u Španiji *Tama pokriva zemlju* (1963, *Ciemności kryją ziemię*), roman *Ide skaćuci po gorama* – o slikaru Ortizu nalik Pikasu (1966, *Idzie skacząc po górach*), *Sada je i tebi kraj* (1979, *Teraz na ciebie zagłada*), *Niko* (1984, *Nikt*), *Zdruzgotina* (1986, *Miazga*). Mnogo godina kasnije objavljena je i knjiga *Pisma – Eseji* Ježija Andžejevskog i Česlava Miloša u prevodu Ljubice Rosić 2001. Vujičić je preveo dve prozne knjige pesnika i pripovedača Kornela Filipovića, to su – *Provincijska ljubav* (1966, *Romans prowincjonalny*) i *Vrt gospodina Ničkea* (1969, *Ogród pana Nietschke*).

Kazimjež Močarski u delu *Razgovori sa dželatom* (1979, *Rozmowy z katem*) prikazuje razgovore u zajedničkoj ćeliji komunističkog zatvora sa Jirgenom Strupom, nacističkim generalom u Varšavi u vreme Holokausta i ustanaka u jevrejskom getu. Priče Mareka Novakovskog je prevela Biserka Rajčić u knjigama *Raport o ratnom stanju* (1984, *Raport o stanie wojennym*) i *Knez tmine i dvanaest priča* (1986, *Książę Nocy*).

Dela Ivaškjevića su prevodili Đorđe Živanović, Petar Vujičić i Biserka Rajčić. Tadeuš Konvicki, pisac i filmski stvaralac je na srpski predstavljen prevodom romana *Mala apokalipsa* (1987, *Mała apokalipsa*) u prevodu Biserke Rajčić. Drugi romani ovog pripovedača nisu prevedeni. Neki od savremenih poljskih autora, kao Stanislav Digat, su prevedeni na hrvatski, ali nemaju knjige kod srpskih izdavača.

36. Naučna fantastika

Kada su se sredinom šezdesetih godina 20. veka pojavili prvi prevodi Lemovih dela u Jugoslaviji, on je već u Poljskoj, Čehoslovačkoj, Sovjetskom Savezu

i Istočnoj Nemačkoj bio priznat pisac fantastike, a bila je objavljena i većina njegovih slavnih dela. Na srpskohrvatski jezik je dve knjige Stanislava Lema preveo Uglješa Radnović za „Zanimljivu biblioteku” beogradskog izdavača „Nolit”. Prva je bila zbirka pripovedaka *Invazija sa Aldebarana* (1963, *Inwazja z Aldebarana*), a druga *Zvezdani dnevnici Ijona Tihog* (1964, *Dzienniki gwiazdowe*) godine u Radnovićevom prevodu sa Danilkom Đurišić. Po koricama sa jarkim bojama obojenom raketom i na dečiji način stilizovanim robotom, Lem je ušao u prevodnu književnost kao pisac za mlade. U Zagrebu je 1964. izdavač „Zora” u prevodu Marije Krukovske objavio pod naslovom *Ana sa zvezda* Lemov rani, utopijsko avanturistički roman *Magelanov oblak* (*Obłok Magellana*). Izdavačko preduzeće „Epoha” u „Zabavnoj biblioteci” u Zagrebu je objavilo 1965. godine roman *Povratak sa zvezda* (*Powrót z gwiazd*).

Posle prevoda četiri Lemove knjige sredinom šezdesetih godina, došlo do pauze od desetak godina u objavljivanju njegovih knjiga. Izdavači u Srbiji su objavili Vujičićeve prevode Lemovih romana *Solaris* (1972; 1988; 2014; 2003 u prevodu Predraga Obućine), *Nepobedivi* (1976, 1977, 1989, 2016, *Niezwyciężony*), *Glas gospodara* (1978, 2017, *Głos Pana*) i *Eden* (1989, 2015, *Eden*). Roman *Fijasko* (*Fiasko*) je prevela Emilija Bogdanović sa engleskog jezika sa greškama i 1988. godine ga objavila kod dva izdavača – u Beogradu i Opatiji. Petar Vujičić je preveo sa poljskog preostale Lemove romane, kao i futurološku knjigu *Summa technologiae* (1977).

Srpski čitaoci nisu nikada dobili mogućnost da na svom jeziku čitaju sve pripovetke o putovanjima pilota Pirksa, romane *Rukopis nađen u kupatilu* (*Pamiętnik znaleziony w wannie*), *Futuristički kongres* (*Kongres futurologiczny*), *Golem XIV* (*Golem XIV*), *Mir na Zemlji* (*Pokój na Ziemi*), i dr. Lemovog Ijona Tihog u lutanjima po dalekom kosmosu, čitaoci su upoznali iz prevoda Uglješe Radnovića, Danilke Đurišić i Božidara Stančića, ali su čitaocima ostale nepoznate njegove dogodovštine iz *Lokalne vizije* (*Wizja lokalna*), *Mir na Zemlji* (*Pokój na Ziemi*). Čitaoci nisu mogli da upoznaju (isključujući par prevoda iz časopisa „Sirijus”) groteskne, duhovite i jezički raskošne *Bajke robota* (*Bajki robotów*), *Kiberijadu* (*Cyberiada*), ni Lemove apokrifne – tobožnje kritike na izmišljene knjige, osim prevoda Dušana Pažderskog Lemovog teksta „Joachim Fersengeld *Perikalipsa*” („Joachim Fersengeld: *Perycalypsis*” iz *Doskonata próżnia*) za Projekat Rastko (<https://www.rastko.rs/rastko-pl/delo/14071>).

37. Poljska poezija

Krešimir Georgijević je prevode pesama savremenih pesnika Vladislava Bronjevskog, Stanislava Rišarda Dobrovolskog, Lucjana Šenvalda i poljskih klasika 19. veka objavljivao u časopisima. Od srpskih književnika poljsku poeziju su prevodili Ivo Andrić, Trifun Đukić i Desanka Maksimović. U šezdesetim godinama u srpskoj prevodnoj književnosti počinje proboj poljske poezije objavljivanjem autorskih knjiga. Petar Vujičić je objavio kod „Nolita” *U središtu života* (1960) Tadeuša Ruževića (1921–2014). Potom su usledile *Lekcija tišine* (1964. u „Bagdali”) Timoteuša Karpoviča (1921–2005) i *Začarana kočija* (1963) Konstantina Ildefonsa Galčinjskog (1905–1953), pa već pomenuta

antologija u Nolitovoj „Biblioteci Orfej” (1964) koju je uređivao Zoran Mišić. Petar Vujičić i Biserka Rajčić su najčešće potpisani prevodioci knjiga poezije.

Pesme Zbignjeva Herberta (1924–1998) su objavljene u knjigama *Zašto klasici: izbor iz poezije* (1980), *Gospodin Kogito* (1988), *Varvarin u vrtu* (1990), *Elegija o odlasku* (1990), *Epilog oluje* (1998), *Kralj mrava: privatna mitologija* (2013). Objavljena je i knjiga Herbertovih eseja. Stihovi Julijana Kornhauzera (1946) tumača srpske poezije i pesnika nalaze se u knjigama *Načelne teškoće* (1989), a njegova autobiografska proza u knjizi *Kuća, san i dečje igre* (1996). Stihovi Adama Zagajevskog prevedeni su u knjigama *Putovati u Lavov* (1988), *Mali Larus* (2000), Edvarda Stahure (1937–1979) u knjizi *Missa pagana* (1997), a pesnika i pevača Marćina Švjetlickog (1961) *Ispod vulkana* (2002). Jan Marija Gisges (1914–1983) je u knjizi *Zemlja ljudi* predstavljen izborom pesama Zbignjeva Bjenjkovskog u prevodu Biserke Rajčić (1967). U Srbiji su objavljene i knjige pesama Tadeuša Ruževića *U središtu života*, *Nemir* (1970), *Traumatska priča* (1987), *Reljef* (1993), *Uvek fragment* (2000), Konstantina Ildefonsa Galčinjskog *Začarana kočija* (1963, 1977), Zbignjeva Bjenjkovskog *Vidim i opisujem* (1966), Marije Pavlikovske-Jasnoževske (1969), Ježija Harasimovića *Letnje popodne* (1975). Jedna od najprevođenijih pesnikinja kod Srba je Vislava Šimborska. Njene knjige je prevodilo više prevodilaca *Svaki slučaj* (1983) i *Ljudi na mostu* (1989) Petar Vujičić, *Naivna pitanja : izabrane pesme* (1996) u izboru i prevodu Slađane Janković i Petra Bunjaka, *Kraj i početak* (1996), *Izabrane pesme* (1997) u prevodu Biserke Rajčić. Biserka Rajčić je prevodilac i svih knjiga Eve Lipske *Njutnova pomorandža* (2008), *Ođjek* (2011), *Stipendisti vremena*, *Draga gospođo Šubert* (2013), *Turisti reči* (2014), *Čitač papilarnih linija* (2016), *Centrifugirajuća nada* (2018), *Ljubav u oštećenom stanju* (2019). Isti prevodilac je potpisao i zbirke *U ritmu kamenja* Uršule Kozjol (1972), Tomaša Ružickog *Anima, a postoji. Izabrane pesme* (2013) i antologiju *Rečnik mlade poljske poezije. Antologija poezije poljskih pesnika rođenih 1960–1990* (2013).

Nove prevode poljskih pesnika objavljuju mlađi prevodioci. Pesnikinja Olga Lalić Krovicka je u Knjaževcu (Književni klub „Branko Miljković”) objavila poetsku zbirku Kazimježa Burnata *Miris večeri* (2013).

38. Emigrantska poljska književnost

Među Poljacima koji po završetku svetskog rata 1945. nisu želeli da se vrate u socijalističku Poljsku pod diktatom Sovjeta bili su i pisci rasejani po svetu. U Francuskoj su se oko novinara i urednika Ježija Gedrojca sakupili poljski pisci iz raznih zemalja oko časopisa „Kultura” i izdavačke kuće „Instytut Literacki” u mestu Mezon Lafit. Među Poljacima koji su ostali na Zapadu, bili su značajni autori: Juzef Čapski, Teodor Parnicki (do 1967), Vitold Gombrovič, Ježi Stempovski, Juzef Vitlin, Teodor Terlecki a posle izvesnog vremena pridružili su im se i disidenti poput Česlava Miloša, Slavomira Mrožeka, Jana Kota i dr. Izdavači u bivšoj Jugoslaviji su počeli da objavljuju dela poljskih emigranata najpre u časopisima, a onda i u autorskim knjigama, koje Poljaci u Poljskoj nisu mogli da nabave u svojim knjižarama. Na srpskom su tako objavljeni prevodi Gombrovičevih dela, čija se prva izdanja pojavljuju

ovim redom *Ferdidurke* (1981, *Ferdydurke*), *Dnevnici* (1–3, 1985, *Dziennik*), *Trans-Atlantik* (1996, *Trans-Atlantyck*). Pripovetke Stanislava Mrożeka u Srbiji su objavljene u knjigama *Proleće u Poljskoj* (1979), *Cinkarenja i druga potkazivanja* (1989), *Mala pisma* (1990), a drame u „Nolitovom” izboru *Drame* (1982).

Pisci Kazimjež Brandis i Česlav Miloš su prevedeni u Jugoslaviji i onda kada ih u Poljskoj nisu objavljivali. Od stvaralaca 20. veka značajna je bila pojava prevoda knjige *Zarobljeni um* (1985, *Zniewolony umysł*) Česlava Miloša, sa dugačkim pogovorom Nikole Miloševića o jednomlju i ketmanu kao postupku prikrivanja verske ili ideološke nesaglasnosti, kao i u odcemima Radivoja Mikića, Ljiljane Šop, Biserke Rajčić (Rosić 1996). Miloševi stihovi su u Srbiji prevedeni nekoliko puta *Spasenje : izabrane pesme* (1982), *Poezija* (1988), *Hronike* (1989). Esejistička knjiga Česlava Miloša *Zemlja Ulro* (1982, *Ziemia Ulro*) čitaoce uvodi u široke teme poljske i ruske književnosti, kao pitanja dobre boga u svetu u kome postoji zlo. U narednim prevodima Miloševih knjiga sreću se razmišljanja o vremenu i Zapadu u knjizi *Snoviđenja nad zalivom San Francisco* (1982) objavljenoj u Parizu 1969. godine (*Widzenia nad zatoką San Francisco*), o Evropljanima u knjizi *Druga Evropa* (1982, *Rodzinnna Europa*), o ideologiji i politici u *Osvajanju vlasti* (1983, *Zdobycie władzy*). Posle pada berlinskog zida dela Česlava Miloša se i dalje rado objavljuju, npr. *Dolina Ise* (2013, *Dolina Issy*).

Neke od značajnih knjiga poljske emigracije su objavljene i kasnije kao *Dnevnik pisan noću* (2010, *Dziennik pisany nocą*) Gustava Herlinga Gruđinskog u prevodu Biserke Rajčić. Na srpskom jeziku nema prevoda potresnog dnevnika *Na nieludzkiej ziemi* slikara i pisca Juzefa Čapskog iz vremena drugog svetskog rata.

39. Proza posle 1990.

Period tranzicije je u Srbiji bio teži zbog raspada bivše Jugoslavije, rata, hiperinflacije i nasilne politike tadašnje vlasti. Neki su državni izdavači bankrotirali poput „Rada”, „Vuka Karadžića” i „Nolita”, a neki izgubili nekadašnju moć. Pojavili su se novi izdavači, među kojima su prevodnu književnost objavljivali „Stubovi kulture”, „Paideia”, „Clio”, „Arhipelag”, „Čarobna knjiga” i dr. koji ponekad dobijaju podršku iz poljskih fondova. Veliki gubitak za prevodnu književnost sa poljskog bila je smrt Petra Vujičića 1993. Tokom devedesetih se preštampano stari i pojavljuju novi prevodi Srbima već znanih poljskih autora (npr. *Trans-Atlantik* i *Pornografija* Gombroviča, eseji Zbignjeva Herberta *Mrtva priroda s đemom*), ali se prevode i dela novih pripovedača.

Sa poluvekovnim kašnjenjem u odnosu na pojavu originala 1947. pojavio se srpski prevod Uglješe Radnovića zbirke pripovedaka Tadeuša Borovskog *Rastanak s Marijom* (2002, *Pożegnanie z Marią*) koji govori o sudbini Varšavljana tokom drugog svetskog rata i stradanjima u logorima. Scenaristički roman Kšištofa Kjeslovskog i Kšištofa Pješjeviča *Dekalog* objavljen je 2001.

Izdavači autore otkrivaju uz savete prevodilaca ili po uglednim poljskim i evropskim nagradama. O traumatičnom detinjstvu i odrastanju tehnikom skaza pripoveda junak *Traktata o čišnjenju pasulja* Vjeslava Mislivskog (2013,

Traktat o łuskaniu fasoli). O potrazi za identitetom kroz prolazak planinom pripoveda roman *Beli gavran* (2005, *Biały kruk*) Andžeja Stasjuka koje su prevele Agnieszka Lasek i Branislava Stojanović.

Pripovetke i romane Oljge Tokarčuk u Srbiji je uglavnom prevela Milica Markić – *U potrazi za knjigom* (2001, *Podróż ludzi księgi*), *Dnevna kuća, noćna kuća* (2002, *Dom dzienny, dom nocny*), *Svirka na mnogo bubnjeva* (2004, *Gra na wielu bębenkach*), *Pamtivek i druga doba* (2013, 2019, *Prawiek i inne czasy*), *Beguni* (2010, 2019, *Bieguni*), *Vuci svoje ralo po kostima mrtvih* (2014, *Prowadź swój pług przez kości umarłych*), *Knjige Jakovljeve* (2017, *Księgi Jakubowe*). Istančano osećanje za psihološke nijanse u međuljudskim odnosima, dar da kroz priče o malim zajednicama predstavi univerzalne i dirljive sudbine učinilo je ovu književnicu poznatom u svetu i zaslužnom dobitnicom Nobelove nagrade za književnost.

U Srbiji su u poslednjoj deceniji objavljene i knjige Marjuša Ščigela *Gotland* (2013) u prevodu Ivanke Dimitrijević Bartstra, Kšištofa Varge *Tekila* (2005), *Trunje* (2013) i *Aleja nezavisnosti* (2015) i njegova esejistička knjiga o Mađarima *Gulaš od turul ptice* (2012), priče Ane Potoček *Onostrano(st)* (2002), knjiga eseja Adama Zagajevskog *Odbrana vatrenosti* (2013) o Ničeu i Sioranu, poljskim gradovima, o poeziji i njenom mestu u životu.

Andžej Sapkovski sa svojim ciklusom o Vešču stekao je popularnost zahvaljujući dinamično oblikovanom glavnom junaku u moralno problematičnim situacijama, poigravanju sa obrascima epske fantastike i slovenske mitologije i, naravno, uspehu kompjuterske igre o Vešču. Na srpski su najpre prevedene dve zbirke pripovedaka u prevodu Milana Duškova (*Mač sudbine, Poslednja želja*, kod izdavača IPS), a potomje knjige o borbama najamnika Geralta iz Rivije su prevele Zorana Perić, Milica Markić, Zorana Lutovac. Neki od naslova imaju i više izdanja. „Čarobna knjiga” iz Beograda je objavila prevod cele *Sage o Vešču* sa – dve zbirke pripovedaka *Mač sudbine* i *Poslednja želja*, te knjigama *Krv vilenjaka, Vreme prezira, Vatreno krštenje, Lastavičja kula, Gospodarica jezera, Sezona oluja*. Prevedene su i knjige Sapkovskog van ciklusa o Vešču – *Husitska trilogija*, koju čine knjige *Kula ludaka Narrenturm, Božji ratnici, Lux perpetua*, te zbirka *Maladi i druge priče*.

Alternativno istorijski roman sa elementima detektivskog i naučnofantastičnog i romana ideja *Led* Jaceka Dukaja predstavlja najobimnije delo poljske književnosti prevedeno na srpski jezik. Valjalo bi da ta knjiga otkrije put prevodima drugih Dukajevih dela.

Književnost za decu sa poljskog jezika na srpski nije mnogo prevedena. Milorad Janković preveo dečiju knjigu Kornela Makušinjskog *Čudne priče* (1922). Po završetku rata u beogradskom listu „Pioniri” i novosadskom „Detinjstvo” objavljavani su stihovi Vojčeha Viganovskog i Tadeuša Kubjaka, a objavljena je i knjiga Antonjine Domanjske *Stari sat* (1946). *Akademija profesora Kleksa* Jana Bžehve bila je popularna kod različitih jugoslovenskih izdavača sredinom šezdesetih godina. Nedavno su objavljeni roman Andžeja Maleške *Magično drvo: tajna mosta* (2013, *Magiczne drzewo. Tajmnicca mostu*), *Čerka čarobnica* (2012, *Córka Czarownic*) Dorote Terakovske, kao i njena naučno fantastična povest *Ogledalo gospodina Grimsa* (2017, *Lustro pana*

Grymsa). Antologiju poljske poezije za decu *S glavom u oblacima* (2015) je za Međunarodni centar književnosti za decu „Zmajeve dečje igre” priredio Zoran Đerić.

Dnevnička književnost i putopisna književnost Poljaka je u Srbiji predstavljena prevodom rimsko-vatikanskog dnevnika Tadeuša Breze *Bronzana vrata* (1970, *Spizowa brama*). Rišard Kapušćinjski je jedan od najprevođenijih poljskih autora, iako su ga izdavači otkrili sa znatnim zakašnjenjem. Objavljene su njegove knjige *Imperija* (1997, *Imperium*) *Lapidarijum* (2001, *Lapidarium*), *Putovanja s Herodotom* (2007, *Podróze z Herodotem*), *Ebanovina : moj afrički život* (2018, *Z Afryki*).

40. Poljska savremena drama

U srpskim profesionalnim pozorištima od 1945. do 2020. godine prikazano je ukupno devedesetak predstava četrnaest poljskih dramskih autora (Jaroslav Abramov, Bohdan Drozdovski, Witold Gombrović, Januš Glovacki, Marta Gušnjovska, Ireneuš Iredinjski, Leon Krućkovski, Slavomir Mrožek, Tadeuš Ružević, Andžej Saramonovič, Zdislav Skovronjski, Artur Marija Svinarski, Stanislav Ignaci Vitkjevič. U srpskim pozorištima najčešće igran poljski autor sa 55 inscenacija bio je Slavomir Mrožek. U pozorišnim krugovima je bila popularna knjiga Ježija Grotovskog *Ka siromašnom pozorištu* (1976) prevedena sa engleskog *Towards a poor theatre*. Organizovanje Foruma na Međunarodnom festivalu pozorišta za decu u Subotici je inicirao Henrik Jurkovski (1927–2016) i danas taj forum nosi njegovo ime.

Na pozorišnom festivalu eksperimentalnog teatra BITEF u Beogradu su učestvovalе brojne predstave iz Poljske koje su povezivale ne samo teatarske krugove, već i svetove dramske književnosti. Gosti BITEF-a bili su Ježi Grotovski (1967), Andžej Vajda (1971), Konrad Svinarski (1974), Tadeuš Kantor (1977), Kazimjež Dejmek (1978), a neki od ovih slavni režisera su svojim ansamblima postavili komade poljskih dramaturga, kao *Slučaj Dantona* (*Sprawa Dantona*) Stanislave Pšibiševske u režiji Andžeja Vajde, *Oslobođenje* (*Wyzwolenie*) Stanislava Vispjanskog u režiji Konrada Svinarskog, *Operetu* Vitolda Gombroviča u režiji Kazimježa Dejmeke, *Portret Slavomira Mrožeka* u režiji Ježija Jarockog i dr.

41. Aforizmi

Neočešljane misli Stanislava Ježija Leca su objavljene u dva prevoda (1966, 1983). Krajem osamdesetih godina na kratko je ustanovljena saradnja oko objavljivanja srpskih aforizama u Poljskoj i poljskih u Srbiji. Tako su u izboru Đorđa Sudarskog Reda objavljene knjige *Mali mitovi* (1986) Stanislava Ježija Leca i dve antologije: *Antologija poljskog aforizma* (1986), *Od Leca do Leca : antologija poljskog aforizma 2* (1989).

42. Etnostereotipi – imagologija Poljska i Poljaci u srpskoj književnosti

Oficir srpskih potiskih odreda austrijske vojske Simeon Piščević se sredinom 18. veka, ne prihvatajući gubitak graničarskih privilegija, preselio na

jugozapadne granice Ruske imperije i postao oficir istoverne Rusije na teritoriji Slavenoserbije, a potom Nove Serbije. Na osnovu beležaka on je krajem života napisao *Memoare*, u kojima se Poljaci pominju u trećem delu, u opisu putovanja kroz Poljsku, kao i prilikom zadatka da u leto 1767. godine na posedima grofa Potockog, u okolini Žitomira, ispita raspoloženje u vezi sa pobunom konfederata, Piščević opisuje nadmenost Poljaka, ceni njihovu religioznost, očaran je plemstvom i sa poštovanjem prikazuje šljahtu u livrejama sa srebrom i bogatstvom (Ajdačić 2016: 89–95). Predstavu o Poljacima daće i putopisi Srba Stanislava Vinavera, Stanislava Krakova, Veljka Petrovića „Prolećni izlet u Poljsku 1931”.

Uzredne beleške ostavljao je Gerasim Zelić na svojim proputovanjima kroz Poljsku u drugoj polovini 18. veka. Kontakte sa Poljacima imali su i Pavle Solarić i Dositej Obradović o čemu svedoči njihova prepiska. Među istorijskim dramama srpskog romantizma pretežu nacionalne, srpske teme, retko se javljaju teme iz bugarske ili balkanske istorije, a još ređe istorijske teme vezane za udaljene slovenske narode. Ali pesnik i profesor Matija Ban je istorijskoj tragediji u stihovima *Vanda, kraljica Lješka* prikazao kraljicu koja staropoljskom kraljevstvu neće da podari naslednika, jer se paganskoj boginji Divani zaklela na večno devičanstvo.

Julijan Kornhauzer je u radu *Wątki polskie we współczesnej literaturze serbskiej i chorwackiej (rekonesans)* ukazao na dela u kojima se pojavljuju Poljaci ili poljski krajevi u savremenoj srpskoj i hrvatskoj književnosti (Kornhauzer 1993). Autor ukratko prepričava epizode sa Poljacima i ukazuje na ulogu tih epizoda u celini teksta. Roman Miloša Crnjanskog *Dnevnik o Čarnojeviću* odigrava se u Galiciji u vreme Prvog svetskog rata. Petar Rajić, bolesni srpski oficir je u ljubavnim vezama sa više Poljakinja (Kornhauzer 1993: 24–28). U posmrtno objavljenom Andrićevom romanu *Omer paša Latas* pojavljuje se kao sporedni lik kapetan Poljak, koji se nezadovoljan svojim životom napija i snuje o bekstvu iz prokletog sveta u kome se nalazi. U Kišovoj *Grobnici za Borisa Davidovića* u odeljku „Noć sa drškom od ružinog drveta” Hana Kšiževska se u bekstvu krije u ledenoj vodi kotla lokomotive, a potom se povezuje sa krojačem Mikšom i studentom prava Ajmike. Kornhauzer kao Poljake navodi i junaka romana *Kako upokojiti vampira* po njegovom poljskom prezimenu Rutkovski, kao i lekara Komarovskog, kao učesnika eksperimenata sa genima u romanu *Besnilo*. U Bulatovićevom romanu *Ljudi sa četiri prsta* ima više Poljaka u emigrantskim i mafijaškim krugovima. U priči Milorada Pavića „Varšavski ugao” iz zbirke *Nove beogradske priče*, mlada Poljakinja u jednoj obnovljenoj kući u Varšavi prepoznaje kuću u Beogradu. U jevrejskoj knjizi *Hazarskog rečnika* prikazani su i likovi Poljaka. O Pavićevim poljskim inspiracijama besedama Skarge, liku Amalije Riznić u pripovesti „Blato”, i liku poljske studentkinje vizantologije u knjizi „Pozorište od hartije” pišu autori studije o recepciji Pavića u Poljskoj (Pažderski, Haća 2011: 845–848).

Mileta Prodanović je u romanu *Vitiligo* promenio stvarne toponime u izmišljene, ali se po detaljima nesumnjivo radi o mestašcu Sejni na severoistoku Poljske. U romanu su izmenjena i lična imena, ali se takođe prepoznaje osnivač „Pograniča”, pesnik i kulturni poslanik Kšištof Čiževski (poglavlje 6),

a junakinje romana profesorka Vitas i njena mlada asistentkinja učestvuju na skupu „Razumeti Balkan”. U romanu Slavena Radovanovića *Obrnuta crkva* pojavljuje se stari kabalista Cibulski koji ne može, a da ne peva pesmicu o Poljskoj, iako „kabalista nema otadžbinu”. U istom romanu pominje se Štefan Šinjevski rodom iz Krakova, koji je emigrirao 1832. u Bavarsku, i tamo okupljao oko sebe poljsku emigraciju.

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Navedena dela u prevodu sa srpskog na poljski jezik i sa poljskog na srpski jezik čine biblioteku za „idealnog” čitaoca. Nešto drukčija, siromašnija i zamagljena slika bi se mogla steći sa stanovišta predstava običnih Poljaka o srpskoj književnosti i običnih Srba o poljskoj književnosti. Takvo posmatranje takođe ima pravo da bude analizirano, ali bi pri tome u naglašenije sociološkoj analizi u prvi plan došli stereotipovi i autori koje su isticali u javnom životu.

Asimetrija i simetrija. Od prvih prevoda u 19. veku, interesovanja izdavača, prevodilaca i čitalaca su bila usmerena prema savremenoj književnosti. Kada je interesovanje za strane književnosti opadalo, u prevodnoj književnosti se pojavljivala praznina, tj. neke pisce i dela srpske književnosti u Poljskoj i poljske književnosti kod Srba nisu prevodili ni savremenici, ni njihovi potomci. Književni kanon kao zaokruženi pogled na značajna dela u istoriji jedne književnosti, pored propuštenih pisaca i dela pokazuje i pre-naglašeno prisustvo dela nekih autora u svojoj epohi, koji su u međuvremenu izgubili pređašnji ugled i danas su malo poznati širem krugu čitalaca. Talasi interesovanja i nezainteresovanosti ostavljaju nepotpunu sliku jedne književnosti u prevodima na svoj jezik, i izazivaju asimetrično prisustvo književnosti u drugoj kulturi. Simetrična recepcija književnosti u dve kulture nije pravilo, ona je pre izuzetak. Razlozi nejednake razmene književnih dela posredstvom prevoda zavisile su od relativne otvorenosti ili zatvorenosti kulturnih i književnih tokova i potreba u svojoj kulturi.

Slava srpskih narodnih pesama Vuka Karadžića u Poljskoj predstavlja deo njihove evropske popularnosti u prvoj polovini 19. veka i doista ne postoji odgovarajuće interesovanje Srba za poljski folklor. Srbe je više interesovao poljski istorijsko-pustolovni roman 19. veka, no Poljake. Poljaci ne bi mogli ni da pročitaju reprezentativan izbor istorijske proze Srba. Poljaci od značajnih dela srpske književnosti 19. veka mogu da pročitaju Njegoša i prevod *Nečiste krvi* Bore Stankovića i prevod nekoliko pesama.

Nesporna je činjenica da je poljska kultura učinila mnogo više no srpska da zakasnelim prevodima popune sliku o istoriji srpske književnosti. Jačanje književnih veza tokom tridesetih godina je obećavalo dobre plodove, ali drugi svetski rat je taj tok prekinuo.

Uticao vanknjiževnih činilaca kroz političke narudžbine i zabrane od strane vlasti najjače se osetio u vreme socijalizma. Prekid kulturnih veza u pedesetim, i opadanja u devedesetim godinama 20. veka bili su izazvani političkim razlozima. U međuvremenu, od šezdesetih do devedesetih godina u Poljskoj

je prevedeno dosta knjiga srpskih autora, ali i poljskih pisaca na srpski jezik. Bilo je u tim prevodima ideološki razumljivih propusta, ali postojala je i volja da se neki od tih propusta isprave. Ideološka izobličenja kanonizacije srpskog nadrealizma svakako treba korigovati, jer je srpska avangarda raznolikija i dinamičnija no što bi moglo da se zaključi po studijama 20. veka. Ali jednodimenzionalnost komunizma, je izazvalo suprotstavljanje diktatu partijske države, i doprinelo je pojavi značajnih dela i srpske i poljske književnosti i umetnosti.

Uloga ličnosti. Različiti aspekti odnosa pisaca, izdavača, urednika, prevodilaca, knjižara, čitalaca i drugih učesnika u objavljivanju i kruženju književnih dela na drugim jezicima utiču na pojavu prevoda, kao i na sudbinu prevedenog dela u drugoj kulturi. Lične bliskosti prevodilaca i autora i autoritet prevodilaca kod izdavača su obeležile istoriju prevođenja i srpske i poljske književnosti. Bez prevoda Rajka, Jankovića i Kneževića, Srbi na prelomu veka bi malo znali o poljskoj književnosti. Srbi i Poljaci su imali sreće sa prevodiocima posebno u 20. veku. Ti posvećenici književnosti i posrednici među kulturama su pratili svoje pisce ili omiljene žanrove. Stojan Subotin, Petar Vujičić, Biserka Rajčić, Milica Markić i drugi srpski prevodioci, Zigmunt Stoberski, svi Čirlići, Magdalena Petrinjska, Gžegož Latušinjski i drugi Poljaci su oblikovali obe kulture svojim dragocenim prevodima.

Uloga posredničkih institucija. U međuratnom periodu postojale su jugoslovensko-poljske organizacije koje su inicirale i pomagale saradnju dve države podrškom izdavanja prevoda. Udruženja pisaca i prevodilaca takođe su dala doprinos susretima i ličnim kontaktima stvaralaca. U poslednjim decenijama zahvaljujući državnim fondovima za podršku prevoda izdavači i u Poljskoj i u Srbiji su objavili više knjiga no što bi uspeali da objave bez takve pomoći.

Korekcija u recepciji strane književnosti predstavlja promenu pažnje u odnosu na književne epohe, autore i dela strane književnosti. Korekcijom se menja hijerarhija dela, uvode se u prevodnu književnost tekstovi koje savremenici nisu bili zanimljivi, dela koja su prethodnici propustili, a istorije nacionalnih književnosti ih ističu kao važna i značajna dela. U proučavanjima recepcije strane književnosti, moglo bi se ustanoviti koliko korekcije „zakasnelim” prevodima koje objavljuju izdavači proizlaze iz promene vanknjiževnih i književnih razloga, kao i da li su podstaknuti književnoistorijskim pregledima autora iz zemlje u kojoj je to matična književnost ili pak korekcijom kanona u kritičkoj i akademskoj književnosti u svojoj zemlji.

Predlozi za unapređenje književnih veza. U današnjem potrošačkom društvu opsednutom materijalnim dobrima, razmišljanje o unapređenju stanja na duhovnom polju može lako da sklizne u jadikovanje o nemogućnosti. Takva ocena blokira svaku ideju o aktivnom odnosu prema stvarnosti koja se može i popraviti.

Globalizacijsko ujednačavanje svih društava i kultura jeste nepovoljna okolnost za uočavanje osobenosti i vrednosti književnih dela, ali, povoljna je mogućnost slobodne i lične inicijative u elektronskom prostoru, u kome mali broj posvećenih ljudi, uz malo troškova može da učini mnogo za predstavljanje i podršku vrednosti do kojih im je stalo. Deo književnosti koji ne podleže

zaštiti zakona o autorskim pravima, teoretski, bi mogao da bude svima dostupan, ali je nevolja što to tako nije u realnosti. Savremena književnost je čitaocima očigledno interesantnija. Savremeni pisci u izboru između zarade i čitanosti, svesno ili nesvesno biraju koliko će njihovih dela čitati u prevodima na druge jezike. U našem slučaju to se tiče novih poljskih ili srpskih čitalaca i mogućnosti popularizacije književnosti u drugoj kulturi.

Popularizacija srpske književnosti u poljskoj kulturi i obratno, poljske književnosti u srpskoj, zasniva se na uvidu u prevode i tekstove o drugoj slovenskoj književnosti i omogućavanje dostupa tim prevodima. Ukoliko bi se digitalizovao fond prevedenih dela i obradile prateće baze podataka, onda bi elektronska biblioteka srpske književnosti za Poljake ili elektronska biblioteka poljske književnosti za Srbe sadržale: prevedena književna dela, ažurirane bibliografije prevoda, biografije pisaca i prevodilaca, tekstove o književnim delima (od kritika do knjiga). Očigledan je nedostatak književnoistorijskih pregleda, makar i kratkih. Pravljenje elektronske biblioteke sa slobodnim pristupom predstavlja organizaciono ostvariv književnoistorijski i tehnički cilj. Nije odveć teško razraditi plan željenih sadržaja sa dinamikom realizacije digitalizacije i obrade digitalizovanog materijala u okviru višestepnog i višegodišnjeg posla u kome učestvuju posvećeni stručnjaci, šireći biblioteke po koncentričkim krugovima. Volja znalaca i posvećenika neće biti problem, ali preduslov za ostvarenje iznetih zamisli je finansijska podrška za rad u okvirima planiranog projekta.

Raspon od sveobuhvatnog do fragmentarnog prisustva poljske književnosti u Srbiji i srpske književnosti u Poljskoj zahteva preciznije određenje tog prisustva kao recepciju književnosti, recepciju pojedinih književnih pravaca i grupa ili kao recepciju dela pojedinih pisaca. Jasno je da period ispitivanja treba ograničiti na dva poslednja veka, na vreme kada se u velikoj meri pojačavaju kulturne veze između naroda, period bitnog uvećanja broja prevoda i razvoja obrazovnih institucija. U okviru ta dva veka naći će se, svakako i javno i akademsko interesovanje i za starije periode u kojima su kontakti bili sporadični. Aspekt celovitosti uvida mogao bi se uobličiti kao pitanje – koliko su znalci i ljubitelji srpske književnosti svojim prevodima i tumačenjima stvorili relativno zaokruženu sliku o glavnim tokovima srpske književnosti i obratno. Svakako da se celovitost te slike ne može i ne sme porediti sa poznavanjem svoje, matične kulture, ali je moguće upitati se da li su mogući i mešani i prelazni tipovi u recepciji književnosti, književnih perioda, pojedinih pisaca ili njihovih izabranih dela.

U zamisli projekta ne treba zaboraviti i one prevode koji postoje, ali nisu dejstvovali u svojim kulturama, već su ostali u fiokama i arhivama, npr. Kirila Taranovskog drame Stanislava Pšibiševskog *Zbog sreće* (Bunjak 2015a: 90, 97), prevod *Drevne priče* Kraševskog Stojana Subotina i Petra Bunjaka itd.

Tokom stvaranja biblioteke bile bi, po planu njenog širenja moguće izvoditi korekcije propusta u prevodima i recepciji strane književnosti (npr. dodati Nušića, Simu Matavulja, Rastka Petrovića, Vinavera ili sa druge strane Slovacog, Malčevskog, Norvida, Čapskog, Vitlina).

Interesovanje mladih srbista i polonista bi poraslo ukoliko bi se organizovali susreti i skupovi mladih. U doba skraćivanja akademskih humanističkih, pa i slavističkih studija, broj znalaca slovenskih kultura će se smanjivati, ali sa nestajanjem granica, broj ljudi koji žele da upoznaju druge krajeve će rasti. Njima će biti potrebni pouzdani i zanimljivi vodiči koji bi ih uvodili u istoriju i kulturu Srba ili Poljaka, dostupnim prevodima.

LITERATURA

- Ajdačić 2016: Дејан Ајдачић, *Полонистички мозаик*, Кијв: Освіта.
- Benešić 1951: Julije Benešić, „Przekłady z literatury polskiej u Chorwatów i Serbów od 1835 do 1947 r.“, *Pamiętnik Słowiański* 2, 89–106.
- Brikner, Ler Splavinjski 1929: Aleksander Brückner, Tadeusz Lehr-Spławiński, *Zarys dziejów literatur i języków słowiańskich*, Lwów.
- Bulatović 2017: Борис Булатовић, *Оклеветана књижевности. Идеолошки аспекти у кријичком наслеђу српске књижевности и културе крајем 20. и почетком 21. века*, Нови Сад: Научно друштво за развој српских студија.
- Bunjak 1997: Петар Буњак, „Две српске књижаре у XIX веку и њихова улога у популарисању пољске књижевности“, *Славистика* 1, 97–105.
- Bunjak 1999: Петар Буњак, *Прејлед њољско-српских књижевних веза : (го II свејској рајиа)*, Београд: Славистичко друштво Србије.
- Bunjak 2001: Петар Буњак, *Polonica et polono-serbica : ојлеги и скице*, Београд: Филолошки факултет: Народна књига.
- Bunjak 2015a: Петар Буњак, *Пољска драма на српским сценама (1864–1841)*, Београд: Сема.
- Bunjak 2015b: Петар Буњак, „Белешке о рецепцији Јузефа Игнација Крашевског у српској култури“, *Филолошки прејлед* 42, 2015, 2, 105–127.
- Bunjak 2016a: Петар Буњак, „Мицкјевич о Србима“, *Срби и српско: Зборник радова*, Дејан Ајдачић (ур.), Београд: Алма, 72–89.
- Bunjak 2016b: Петар Буњак, *Сјенкјевичев Quo vadis*, Београд: Сема.
- Bunjak, Stojanović 2018: Petar Bunjak, Branislava Stojanović, „Bolesława Leśmiana serbskie niedowcielenie“, *Tekstualia* 1 (52), 65–76.
- Durković-Jakšić 1977: Lubomir Durković-Jakšić, *Z dziejów stosunków jugosłowiańsko-polskich 1772–1840*, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Durković-Jakšić 1988: Љубомир Дурковић-Јакшић, *Мицкјевич и Јујословени*, Нови Сад: Матица српска.
- Đerić (red.) 2013: „Хазарски речник. Деца снова“ Представа године у Пољској, и збор и превод Зоран Ђерић, *Сцена: часопис за њозоршину уметности*, 131, 80–96. <www.pozorje.org.rs/stari-sajt/scena/scena131.pdf> 30.10.2019.
- Filipek 2003: Małgorzata Filipek, *Literatura serbska w Polsce międzywojennej*, Wrocław: Wydawnictwo UW.
- Frančić 1949: Vilim Frančić, „Adam Mickiewicz w chorwackich i serbskich przekładach“, *Pamiętnik słowiański* 1, 1949, 130–147.
- Georgijević 1936: Крешимир Георгијевић, *Српскохрвајска народна њесма у њољској књижевности: Сјудија из њјоредне историје словенских књижевности*, Београд.
- Jakobson 2010: Per Jakobsen, „Ko je čiji? Balkanski književni kontekst“, *Južnoslovenske teme*, Dejan Ajdačić, Persida Lazarević Di Đakomo (ur.), Београд: SlovoSlovakia, 315–328.

- Jakubiec 1991: Marian Jakóbiec, „Literatury narodów Jugosławii”, *Dzieje literatur europejskich*, t. 3., cz. 2, Władysław Floryan (red.), Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 131–389.
- Jarošević-Klajndinst 1972: Barbara Jaroszewicz-Kleindienst, „Bronisław Grabowski o literaturach jugosłowiańskich”, *Polsko-jugosłowiańskie stosunki literackie*, Wrocław: Ossolineum, 133–145.
- Jaus 1978: Hans Robert Jaus, „Književna istorija kao izazov nauci o književnosti”, *Teorija recepcije u nauci o književnosti*, Dušanka Maricki (ur.), Beograd: Nolit, 36–82.
- Kale 2015: Slaven Kale, „Slavist Vilim Frančić”, *Književna smotra* 178 (4), 101–110.
- Klecel (red.) 1988: Ivo Andrić (1975–1985) w *dziesiątą rocznicę śmierci*, Marek Klecel (red.), Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.
- Kocot 2018: Agata Kocot, „Serbska awangarda w Polsce”, *Tygiel Kultury*, 126–134.
- Koh 2000: Магдалена Кох, „Срби и други: о Пољској мислити души је драго – Исидора Секулић размишљања о другима”, *Књижевна исцјорија* 32, 111–112, 201–210.
- Koh 2007: Magdalena Koch, *Kiedy dojrzejemy jako kultura*, Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Kornhauzer (red.) 2014: *Głuchy brudnopis. Antologia manifestów awangard Europy Środkowej*, Jakub Kornhauser, Kinga Siewior (red.), Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Kornhauzer 1993: Julian Kornhauser, *Wątki polskie we współczesnej literaturze serbskiej i chorwackiej (rekonesans)*, Kraków: Nakładem Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Kornhauzer 1994: Julian Kornhauser, *Literatury zachodnio- i południowosłowiańskie w ujęciu porównawczym*. Kraków: Nakładem Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Kot 1962: Włodzimierz Kot, *Dramat polski na scenach chorwackich i serbskich do roku 1914*, Warszawa: PWN.
- Kubik 2015: Damian Kubik, *Południowosłowiańska „kultura wyobrażona”*, Kraków: Nomos.
- Mahal 1922–1929: Jan Máchal, *Slovanské literatury*, I–III, Praha.
- Małczak 2015: Leszek Małczak, „Tłumacz jako instytucja – przypadek PRL i drugiej Jugosławii”, *Przekłady Literatur Słowiańskich* 6, 1, 281–289.
- Mandelkov 1978: Karl Robert Mandelkov, „Problemi istorije delovanja”, *Teorija recepcije u nauci o književnosti*, Dušanka Maricki (ur.), Beograd: Nolit, 116–128.
- Minčev 2004: Георги Минчев, „Жанровске особености псеудо-канонске Повести о крсном дрвету Попа Јеремије”, *Научни сасиџанак славистиџа у Вукове дане* 33/2, 13–18.
- Naumov 2009: Александар Наумов, *Сџаро и ново : сџудије о књижевности и православних Словена*, Ниш: Центар за црквене студије.
- Novak-Bajcar 2010: Sylwia Novak-Bajcar, *Mapy czasu: serbska proza postmodernistyczna wobec wyzwań epoki*, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Novak-Bajcar 2013: Sylwia Novak-Bajcar, *Helena. Kobieta, której nie ma i która jest : Krakowska biografia Ivo Andrića*, Kraków: Księgarnia Akademicka.
- Njegoš 1932: Petar II Petrović Njegoš, *Górski wieniec : wydarzenie dziejowe z końca XVII stulecia*, ze studjum krytycznym Branka Lazarevića; przeł., wstępem i komentarzem opatrzył Henryk Batowski, *Biblioteka Jugosłowjańska* 3, Warszawa: Dom Książki Polskiej.

- Pabih 2017: Małgorzata Pabich, *Serbica u Poljskoj (2003–2017) knjige: Bibliografija przekładów literatury serbskiej w Polsce w latach 2003–2017*, Beograd: Projekat Rastko. <<http://rastko.rs/rastko-pl/delo/15418>>
- Papjerkowski 1947: Stanisław K. Papierkowski, *Twórczość literacka narodów południowosłowiańskich: Serbów, Chorwatów, Słowenów i Bułgarów*, Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL.
- Ražderski 1968: Lech Raždziński, „Прилог проучавању веза Вељка Петровића са Пољском”, *Годишњак Филозофској факултету у Новом Сагу* XI/1, 359–371.
- Ražderski, Naša 2011: Душан Владислав Пажђерски, Евелина Хаћа, „Предео сликан политиком? Рецепција књижевности Милорада Павића у Пољској”, *Летопис Мајинце српске* 187, 488, 5, 844–868.
- Perić 1924: Konstanty Perić, *Kazimierz Brodziński i serbska pieśń ludowa*, Lwów: Towarzystwo Naukowe.
- ProjektOR: <<http://katalog.czasopism.pl/index.php/ProjektOR>>
- Pulka 1987: Elżbieta Pułka, „Recepcja powieści *Derwisz i śmierć* oraz *Twierdza* Meśy Selimowicia w Polsce”, *Polska-Jugosławia : związki i paralele literackie*, Halina Janaszek-Ivaničkova (red.), Wrocław: PAN, 159–174.
- Rapacka 1993: Joanna Rapacka, *Dawna literatura serbska i dawna literatura chorwacka : zarys dziejów*, Warszawa: Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy.
- Rosić 1996: Љубица Росић, „Заробљени ум Чеслава Милоша у српској публицистици”, *Сво година полонистике у Србији*, Гордана Јовановић и др. (ур.), Београд: Филолошки факултет.
- Stavčik 2016: Ewa Stawczyk, *Z imaginarium fantastyki : liryczno-oniryczny model serbskiej prozy postmodernistycznej*, Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego.
- Stojanović 2002: Branislava Stojanović, *Serbica u Poljskoj*, Beograd: Projekat Rastko. Poljska. <<http://rastko.rs/rastko-pl/bibliografija/bstojanovic-serbica.php>>
- Stojanović 2013: Branislava Stojanović, *Polonica u Srbiji : bibliografija posebnih izdanja (1848–2013)*, Beograd: Slavističko društvo Srbije.
- Subotin 1961: Stojan Subotin, „Juliusz Słowacki wśród Serbów i Chorwatów”, *Pamiętnik Słowiański* 11, 51–98.
- Subotin 1962: Стојан Суботин, „Историјска истина и фикција у роману *Ускоци* Теодора Томаша Јежа”, *Прилози за књижевности, језик, историју и фолклор* 28, 3–4, 202–218.
- Subotin 1966: Стојан Суботин, *Романи Теодора Томаша Јежа (Зимунџа Милковској) о Југословенима*, Београд: Филолошки факултет. <<https://www.rastko.rs/rastko-pl/umetnost/knjizevnost/studije/ssubotin-ttjez.php>>
- Subotin 1969: Stojan Subotin, *Iz poljsko-jugoslovenskih književnih veza*, Beograd: Filološki fakultet.
- Subotin 1972: Stojan Subotin, „Stojan Novaković – prevodilac *Grażine*”, *Polsko-jugosłowiańskie stosunki literackie*, Wrocław: Ossolineum, 147–157.
- Торић 1996: Мирослав Топић, „Прва Кошутинева *Хрестомојнија*”, *Сво година полонистике у Србији*, Гордана Јовановић и др. (ур.), Београд: Филолошки факултет, 19–37.
- Vježbicki 1965: Jan Wierzbicki, *Ivo Andrić*, Warszawa: Wiedza Powszechna.
- Volman 1928: Frank Wollman, *Slovesnost Slovanů*, Praha: Vesmír.
- Zjelinjski 1998: Bogusław Zieliński, *Serbska powieść historyczna : studia nad źródłami, ideami i kierunkami rozwoju*, Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.
- Živanović 1940: Ђорђе Живановић, „Павле Соларић и Пољаци”, *Српски књижевни иласник* 61, 432–438.

-
- Živanović 1941: Ђорђе Живановић, *Срби и њољска књижевност (1800–1871)*, Београд: [б.и.].
- Živanović 1956: Ђорђе Živanović, *Adam Mickiewicz w literaturze serbo-chorwackiej*, Warszawa: Polska Akademia Nauk.
- Živanović 1967: Djordje Živanović, „Sienkiewicz w literaturach serbskiej i chorwackiej”, *Pamiętnik Słowiański* 17, 96–119.
- Žuravski 1988: Kazimierz Żurawski, *Ivo Andrić*, Warszawa: Czytelnik.

PODACI O AUTORIMA

Dr Dejan Ajdačić je vanredni profesor Katedre za slavistiku Filološkog fakulteta Gdanjskog Univerziteta. Bavi se etnolingvistikom, poredbenom frazeologijom, komparativnom književnom slavistikom i folkloristikom.

Izabrana bibliografija:

1. Dejan Ajdačić, *Slavistička istraživanja*, Beograd: IP „Filip Višnjić”, 2007.
2. Dejan Ajdačić, Lidija Nepop-Ajdačić, *Porivnjal'na serbs'ko-ukrajins'ka frazeologija: Navčal'nyj posibnyk*, Kyjiv : «Osvita Ukrainy», 2015.
3. Dejan Ajdačić, *Perunoslavija. O paganskim bogovima u nepaganska vremena*, Beograd: Alma, 2016.
4. Dejan Ajdačić, *SlovoSlavia. Studia z etnolingwistyki słowiańskiej*, Łódź, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 2018.
5. Dejan Ajdačić, *ErotoSlavia. O miłości i erotyce w literaturach słowiańskich*, Łódź, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 2019.

Adresa:

Wydział Filologiczny
Instytut Studiów Klasycznych i Slawistyki
ul. Wita Stwosza 51
80-308 Gdańsk
Polska
dejan.ajdacic@ug.edu.pl

Dr Rajna Dragičević je redovni profesor Katedre za srpski jezik sa južnoslovenskim jezicima Filološkog fakulteta Univerziteta u Beogradu. Bavi se leksikologijom, leksikografijom, tvorbom reči i lingvokulturologijom srpskog jezika.

Izabrana bibliografija:

1. Rajna Dragičević, *Srpska leksika u prošlosti i danas*, Novi Sad: Matica srpska, 2018.
2. Rajna Dragičević: *Leksikologija i gramatika u školi*, Beograd. Učiteljski fakultet, 2012.
3. Rajna Dragičević, *Leksikologija srpskog jezika*, Beograd: Zavod za udžbenike, 2010.

4. Rajna Dragičević, *Verbalne asocijacije kroz srpski jezik i kulturu*, Beograd: Društvo za srpski jezik i književnost Srbije, 2010.

5. Rajna Dragičević, *Pridevi sa značenjem ljudskih osobina u savremenom srpskom jeziku*, Beograd: Institut za srpski jezik SANU, 2001.

Adresa:

Katedra za srpski jezik sa južnoslovenskim jezicima

Filološki fakultet Univerziteta u Beogradu

Studentski trg 3

11000 Beograd

Srbija

rajna.dragicevic@fil.bg.ac.rs

Dr Mina Đurić je docent na Katedri za srpsku književnost sa južnoslovenskim književnostima Filološkog fakulteta Univerziteta u Beogradu. Bavi se proučavanjem i predavanjem srpske književnosti 20. i 21. veka u kontekstu svetske književnosti, interdisciplinarnim i intermedijalnim pristupima književnosti, korelacijom književnosti i jezika u nastavi srpskog kao stranog i poetikom prevođenja.

Izabrana bibliografija:

1. Mina Đurić, „Immanent Polyglossia of *Ulysses*: South Slavic Context Born Retranslated”, in: Jolanta Wawrzycka, Erika Mihálycsa (eds.), *Retranslating Joyce for the 21st Century, European Joyce Studies*, Volume 30, Leiden; Boston: Brill Rodopi, 2020, 165–178.

2. Mina Đurić, „Canon in Exile: James Joyce and Serbian Literature”, *James Joyce: The Joys of Exile, Joyce Studies in Italy*, 20, edited by Franca Ruggieri, Editoriale Anicia s.r.l. – Roma, 2018, 15–36.

3. Mina Đurić, „Slav u delu Džejsma Džojlsa”, u: Ljiljana Bajić, Boško Suvajdžić, Petar Bunjak, Dušan Ivanić (ur.), *Srpska slavistika: kolektivna monografija* (Radovi srpske delegacije na XVI međunarodnom kongresu slavista), Tom 2, *Književnost, kultura, folklor, pitanja slavistike*, Beograd: Savez slavističkih društava Srbije, 2018, 125–137.

4. Mina Đurić, „Prvi čas sa stranim slavistima”, *Opera Slavica, Slavistické rozhledy jazykovědný sešit*, Ročník XXIII, 4/2013, 153–163.

5. Mina Đurić, „The Role of Free Extra-Curricular Student Activities in the Learning of Slavic Languages. Creative Treatment in the Work of a Slavic Musical Ensemble – the Correlation between the Teaching of Slavic Languages, Literature, Culture and Music”, in: Agnieszka Będkowska-Kopczyk, Ljiljana Šarić and Libor Pavera (eds.), *Challenges for Foreign Philologies. Part 2: Interdisciplinarity and New Teaching Methods*, Bielsko-Biala: ATH, Promix, 2011, 30–38.

Adresa:

Katedra za srpsku književnost sa južnoslovenskim književnostima
Filološki fakultet Univerziteta u Beogradu
Studentski trg 3
11000 Beograd
Srbija
mina.djuric@fil.bg.ac.rs

Dr Dalibor Sokolović je vanredni profesor na Katedri za slavistiku Filološkog fakulteta Univerziteta u Beogradu. Bavi se sociolingvistikom, jezičkom politikom i istorijom slovenskih jezika i slovenskih manjinskih jezičkih zajednica.

Izabrana bibliografija:

1. Dalibor Sokolović, *Pregled istorije slovačkog standardnog jezika*, Beograd: Savez slavističkih društava Srbije, 2020.
2. Dalibor Sokolović/Piotr Pałys, *Jugosławia wobec Serbołużyczan i Łużyc w latach 1945–1949*, Opole: Instytut Śląski, 2020.
3. Dalibor Sokolović, *O srpskoj jezičkoj politici tokom dva veka državnosti Srbije*, u: *Od moravských luk k balkánským horám. Václavu Štěpánkovi k šedesátinám* (ur. Petr Stehlík). Brno: Maticе moravská, 2019.
4. Dalibor Sokolović, *Poljaci u Srbiji/Poles in Serbia/Polacy w Serbii*, Beograd: Ambasada Rzeczypospolitej Polskiej w Belgradzie, 2018.
5. Dalibor Sokolović, *U potrazi za novom paradigmatom jezičke politike i planiranja manjinskih slovenskih jezika*, u: *Srpska slavistika I* (ur. Rajna Dragičević i Veljko Brborić). Beograd: Savez slavističkih društava Srbije, 2018.

Adresa:

Katedra za slavistiku
Filološki fakultet Univerziteta u Beogradu
Studentski trg 3
11000 Beograd
Srbija
dalibor.sokolovic@fil.bg.ac.rs

